

శ్రీరస్తు.

భారవినామ్నామహాకవినాప్రణీతమిదం

కిరాతార్జునీయాఖ్యంకావ్యరత్నం.

శ్రీమహోపాధ్యాయకోలచలమల్లినాథసూరివిరచిత

ఘంటాపథాఖ్యవ్యాఖ్యానేనసాకం

సంస్కృతభాషాధ్యేతృజనానామత్యంతోపకారాయ

ఆ. సరస్వతి - నృసింహాచార్యేణ

పరిష్కృతమ్

పిల్లారిసెట్టి - రాఘవయ్యనాయకేన

స్వకీయ

శ్రీభారతీనిలయముద్రాక్షరశాలాయాం

ముద్రాపితం సత్

విజయతేతరామ్.

MADRAS.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

భారవివిరచితే-కిరాతార్జునీయే-సవ్యాఖ్యానే.

ప్రథమసర్గప్రారంభః.

మూ॥ శ్రియఃకురూణామధిపస్యపాలినీంప్రజాసువృత్తిం యమయుఙ్క్త వేదితుమ్ । సవర్ణిలింగీవిదితస్స మాయయౌయుధిష్ఠిరంద్వైతవనేవనేచరః ॥౧॥ *

వ్యాఖ్యానపీఠికా.

శ్లో॥ అర్ధాంగీకృతదాంపత్యమపిగాఢానురాగియత్ । పితృభ్యాంజగతస్తస్మైకస్మైచిన్మహసేనమః॥౧॥ ఆలంబేజగదాలంబంహేరంబచరణాంబుజం। శుష్యంతియద్రజస్స్పర్శాత్సద్యఃప్రత్యూహవార్ధయః॥౨॥ తద్దివ్యమవ్యయంధామసారస్వతముపాస్మహే। యత్ప్రసాదాత్ప్రలీయంతేమోహాంధతమసచ్ఛటాః॥ ౩॥ వాణీంకాణభుజీమజీగణదవాశాసీచ్చవైయాసికీ మంతస్తంత్రమరంస్తపన్నగగవీ గుంఫేషుచాజాగరీత్। వాచామాకలయద్రహస్యమఖిలంయశ్చాక్షపాదస్ఫురాం లోకేభూద్యదుపజ్ఞమేవవిదుషాంసౌజన్యజన్యంయశః ॥౪॥ మల్లినాథకవిస్సోయంమందాత్మానుజిఘృక్షయా। తత్కిరాతార్జునీయాఖ్యంకావ్యంవ్యాఖ్యాతుమిచ్ఛతి ॥౫॥ నారికేళఫలసమ్మితంవచోభారవేస్సపదితద్విభజ్యతే। స్వాదయంతురసగర్భనిర్భరంసారమస్యరసికాయథేప్సితం॥౬॥ నానానిబంధవిషమైకపదైర్నితాంతంసాశంకచంక్రమణఖిన్నధియామశంకం। కర్తుంప్రవేశమిహభారవికావ్యబంధేఘంటాపథం కమపినూతనమాతనిష్యే॥ ౭॥ ఇహాన్వయముఖేనైవ సర్వంవ్యాఖ్యాయతేమయా। నామూలంలిఖ్యతేకించిన్నానపేక్షితముచ్యతే॥౮॥ ...*

అథతత్రభవాన్భారవిర్నామకవిః॥ కావ్యంయశసేర్థకృతేవ్యవహారవిదేశివేతరక్షతయే। సద్యఃపరనిర్వృతయేకాంతాసమ్మితతయోపదేశయుజే- ఇత్యాద్యాలంకారికవచనప్రామాణ్యాత్కావ్యస్యానేకశ్రేయస్సాధనతాం - కావ్యాలాపాంశ్చవర్జయేదితినిషేధశాస్త్రస్యాసత్కావ్యవిషయతాంచపశ్యన్కిరాతార్జునీయాఖ్యం మహాకావ్యంచికీర్షుశ్చికీర్షితార్థావిఘ్నపరిసమాప్తిసంప్రదాయావిచ్ఛేదలక్షణఫలసాధనత్వాత్-ఆశీర్నమస్క్రియావస్తునిర్దేశోవాపితన్ముఖమిత్యాద్యాశీరాద్యన్యతమస్య ప్రబంధముఖలక్షణత్వాచ్చవనేచరస్య యుధిష్ఠిరప్రాప్తిరూపం వస్తునిర్దిశన్కథాముపక్షిపతి॥...*

స్తైర్నృపచారచక్షుషో న వంచనీయాః ప్రభవోఽనుజీవిభిః । అతోఽర్హసి క్షంతుమసాధు సాధు వా హితం మనోహారి చ దుర్లభం వచః ॥ ౪॥ స కిం సఖా సాధు న శాస్తి యోఽధిపం హితాన్న యః సంశృణుతే స కింప్రభుః । సదానుకూలేషు హి కుర్వతే రతిం నృపేష్వమాత్యేషు చ సర్వసంపదః ॥ ౫॥ నిసర్గదుర్బోధమబోధ

తావదప్రియనివేదకమాత్మానం ప్రత్యక్షోభం యాచతే॥ క్రియాస్వితి॥ హే నృప-క్రియా నుకృత్యవస్తుషు యుక్తైర్నియుక్తైః అనుజీవిభిర్భృత్యైః చారాదిభిరిత్యర్థః-చరంతీతి చరాః తఏవ చారాః-చరేః పచాద్యచ్ అజంతాత్ప్రజ్ఞాదిత్వాదణ్ ప్రత్యయః తఏవ చక్షుర్యేషాం తే చారచక్షుషః-తదుక్తం॥ శ్లో॥ గావః పశ్యంతి గంధేన వేదైః పశ్యంతి పండితాః। చారైః పశ్యంతి రాజానశ్చక్షుర్భ్యామితరే జనా ఇతి - స్వపరమండలకార్యాకార్యావలోకనే చారాశ్చక్షూంషి క్షితిపాలకానామితి నీతివాక్యామృతే ప్రభవః నిగ్రహానుగ్రహసమర్థాః స్వామినః న వంచనీయాః న ప్రతారణీయాః సత్యమేవ వక్తవ్యా ఇత్యర్థః- చారాపచారే చక్షురపచారవద్రాజ్ఞాం పదే పదే నిపాత ఇత్యర్థః- అతః అవంచనీయత్వాత్ అసాధు అప్రియం సాధు వా ప్రియం వా యదుక్తమితి శేషః క్షంతుం సోఢుమర్హసి అధికరోషి- యద్వా వా శబ్ద ఇవార్థే అసాధు సాధ్వివ క్షంతుమర్హసి- కుతః హితం పథ్యం మనోహారి మనః ప్రియం చ వచో వాక్యం దుర్లభం సుప్రాపం అతో మద్వచో హితత్వాదప్రియమపి క్షంతవ్యమిత్యర్థః॥ ౪॥ తర్హి తూష్ణీంభావ ఏవ వరమిత్యాశంక్యాహ॥ స ఇతి ॥ యః సఖా సుహృత్ అమాత్యాదిః- అధిపం స్వామినం ప్రతి సాధు హితవాక్యం న శాస్తి నోపదిశతి (*) బ్రువిశాసీత్యాదినా శాపేర్దుహాదిపాఠాద్ద్వికర్మకత్వం- స హితానుపదేష్టా పురుషః కుత్సితః సఖా కింసఖా దుర్మంత్రీత్యర్థః (*) కిమః క్షేప ఇతి సమాసాంత ప్రతిషేధః-తథా యః ప్రభుః నిగ్రహానుగ్రహసమర్థః స్వామీ హితాద్ ఆప్తజనాత్ హితోపదేష్టుః సకాశాత్ (*) ఆఖ్యాతోపయోగ ఇత్యపాదానత్వాత్పంచమీ- న సంశృణుతే న శృణోతి-హితమితి శేషః (*) సమో గమ్యృచ్ఛిభ్యాదినా సంపూర్వాచ్ఛృణోతేరకర్మకాదాత్మనేపదం అకర్మకత్వం వైవక్షికం సహితశ్రోతా ప్రభుః కింప్రభుః కుత్సితస్వామీ పూర్వవత్సమాసః- సర్వథా సచివేన వక్తవ్యం శ్రోతవ్యం చ స్వామినా ఏవం చ రాజమంత్రిణోరైకమత్యం స్యాదిత్యర్థః- ఐకమత్యస్య ఫలమాహ॥ సదేతి॥ హి యస్మాత్ నృపేషు స్వామిషు- అమా సహ భవంతీత్యమాత్యాః తేషు చ (*) అవ్యయాత్త్యప్- అనుకూలేషు పరస్పరానురక్తేషు సత్సు సర్వాః సంపదః సదా రతిం అనురాగం కుర్వతే కుర్వంతి- న జాతు జహతీత్యర్థః- అతో మయా వక్తవ్యం త్వయా శ్రోతవ్యమితి భావః - అత్ర రాజమంత్రిణోర్హితానుపదేశతదశ్రవణనిందాసామర్థ్యసిద్ధైకమత్యలక్షణ కారణస్యనిర్దిష్టస్య సర్వసంపత్సిద్ధిరూపకార్యేణ సమర్థనాత్కార్యేణ కారణసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసోఽలంకారః-తదుక్తం సామాన్యవిశేషకార్యకారణభావాభ్యాం నిర్దిష్టప్రకృతసమర్థనమర్థాంతరన్యాస ఇతి॥ ౫॥ [illegible] ॥ నిసర్గేతి॥ నిసర్గదుర్బోధమస

విక్లబాః క్వభూపతీనాం చరితం క్వజంతవః । తవానుభావోఽయమవేదియన్మయానిగూఢతత్త్వం నయవర్త్మవిద్విషామ్ ॥౬॥ విశంకమానో భవతః పరాభవంనృపాసనస్థోఽపివనాధివాసినః । దురోదరచ్ఛద్మజితాం సమీహతేనయేనజేతుం జగతీం సుయోధనః ॥ ౭ ॥ తథాపిజిహ్మస్స భవజ్జిగీషయాతనోతిశు

భావనుగ్రహం(*)ఈషద్దురిత్యాదినాఖల్ ప్రత్యయః-భూపతీనాంరాజ్ఞాంచరితంవ్యాపారంక్వ- అబోధవిక్లబాఃఅజ్ఞానోపహతాఃజంతవఃమాదృశాఃపామరజనాః-ఇదమిదృగితినిశ్చితుమసమర్థాఇత్యర్థః- క్వనోభయంసంఘటతఇత్యర్థః-తథాపినిగూఢతత్త్వంసంవృతయాథార్థ్యంవిద్విషాంశత్రూణాం- నయవర్త్మనీతిమార్గష్షాడ్గుణ్యప్రయోగః॥ శ్లో॥ సంధివిగ్రహయానానిసంస్థాప్యాసనమేవచ। ద్వైధీభావశ్చవిజ్ఞేయాష్షడ్గుణానీతివేదినామిత్యాదిరూపః- సుయాంఅవేదీతియత్ జ్ఞాతమితియత్ (*) విదేఃకర్మణికలుజ్-అయంఇదంవేదనమిత్యర్థః- విధేయప్రాధాన్యాత్పుంలింగనిర్దేశః- తవఅనుభావఃసామర్థ్యంఅనుగతోభావః అనుభావః రాజ్ఞాంప్రకృష్టోభావ ఇతిఘఞంతేనప్రాదిసమాసః నతూపసృష్టాత్ ఘఞ్ ప్రత్యయః- శ్రీణీభువోనుపసర్గే ఇత్యనుపసర్గాద్భువతేర్ఘఞ్విధానాత్- అతఏవకాశికాయాం- కథంప్రభావోరాజ్ఞాం ప్రకృష్టోభావఇతిప్రాదిసమాస ఇతిదోషపరిహారోసమ్యక్ జ్ఞాత్వైవవిజ్ఞాపయామినతువృథాకర్ణకఠోరంప్రలపామీత్యాశయః॥౬॥ సంప్రతియద్వక్తవ్యంతదాహ॥విశంకమానఇతి॥సుఖేనయోధ్యతేఅనేనేతిసుయోధనః(*) భాషాయాంశాసియుధిదృశిధృషిమృషిభ్యోయుజ్వక్తవ్యః-నృపాసనేతిష్ఠతీతినృపాసనస్థఃసింహాసనస్థోపిసర్వాంమహీంఅధితిష్ఠన్నప్యపీత్యర్థః-వనమధివసతీతివనాధివాసినోవనస్థాత్ రాజ్యభ్రష్టాదపీత్యర్థః- భవతఃత్వత్తః పరాభవంపరాజయంవిశంకమానఃఉత్ప్రేక్షమాణస్సన్-దుష్టముదరంయస్యతద్దురోదరంద్యూతం(*) పృషోదరాదిత్వాత్సాధుః॥ని॥ దురోదరోద్యూతకారేపణేద్యూతేదురోదరమిత్యమరః- తస్యఛద్మనామిషేణజితాంలబ్ధాందుర్నయేనజితామిత్యర్థః-జగతీంమహీం॥ని॥ జగతీవిష్టపేమహ్యాంవాస్తుఛందోవిశేషయోరితివైజయంతీ- నయేననీత్యాజేతుంవశీకర్తుంసమీహతేవ్యాప్రియతేనతూదాస్తఇత్యర్థః - బలవత్స్వామికమపి ఖడ్గాగమంచధనంభుంజానస్యకుతోమనస్సమాధిరితిభావః - అత్రదురోదరచ్ఛద్మజితామితివిశేషణ ద్వారేణపదార్థస్యహేతుత్వేనోపన్యాసాద్ద్వితీయఃకావ్యలింగమలంకారః-తదుక్తం॥ శ్లో॥ హేతోర్వాక్యపదార్థత్వేకావ్యలింగముదాహృతమితి॥౭॥ నయేనజేతుంజగతీంసమీహతఇత్యుక్తం తత్ప్రకారమేవాహ ॥తథాపీతి॥ తథాపిసాశంకోపిజిహ్మః వక్రఃవంచకఇతియావత్- సఃదుర్యోధనఃభవజ్జిగీషయాగుణైః భవంతమతిక్రమితుమిచ్ఛయేత్యర్థః-హేతావితితృతీయా-గుణసంపదానదాక్షిణ్యాదిగుణగరిమ్ణా- కరణేన-శుభ్రంనిర్మలంయశఃఖ్యాతిం తనోతి- సకలగుణవిశేషశోభితోఽహమేవేత్యాత్మనస్తుల్యత్వంనృపబోధయితుమిత్ర్త్వాపిగుణవత్తాంఆత్మనః ప్రకటయతీత్యర్థః - నస్వేవంగుణినస్సతోపిసజ్జనవిరోధో

భృతింగుణసంపదాయశః। సమున్నయన్ భూతిమనార్య సంగమాద్వరంవిరో
ధోపిసమం మహాత్మభిః ॥౮॥ కృతారి షడ్వర్గ జయేనమానవీమగమ్యరూ
పాంపదవీం ప్రపిత్సునా। విభజ్యనక్తం దివమస్తతంద్రిణావితన్వతే తేనన

మహానస్యదోష ఇత్యాశంక్యసోపిసత్సంసర్గాదిలాభేననీచసంసర్గాద్వరముత్కర్షా
వహత్వాదిత్యాహ- సమున్నయన్నితి॥ తథాహిభూతింసంపదంసమున్నయన్ ఉత్కర్ష
మాపాదయన్ (*) లటశ్శతృశానచావిత్యాదినాశతృప్రత్యయః- పునర్లట్గ్రహణ
సామర్థ్యాత్ప్రథమంసామానాధికరణ్యం మహాత్మభిస్సమం సత్పురుషైస్సహేత్యర్థః॥
ని॥ సాకంసత్రాసమంసహేత్యమరః- విరోధోపిఅనార్యసంగమాద్దుర్జనసంసర్గాత్
వరంమనాక్ప్రియం॥ని॥ దేవాద్వృతేవరశ్శ్రేష్ఠేత్రిషుక్లీబేమనాక్ప్రియేఇత్యమరః-అత్ర
మైత్ర్యపేక్షయామనాక్ప్రియత్వంవిరోధస్యభూతింసమున్నయన్నిత్యస్యపదార్థస్యపూ
ర్వవాక్యాన్వయేసమాప్తస్యవాక్యార్థస్యపునరాదానాత్సమాప్తపునరాఖ్యా తదోష
ప్రాప్తిః- తదుక్తంకావ్యప్రకాశే॥శ్లో॥ సమాప్తపున రాదానాత్సమాప్తపున రాత్తమితి
చవాక్యాంతరమేతత్ యేనోక్తదోషపరిహారస్స్యాత్- అర్థాంతరన్యాసోలంకారః-సహ
భూతిసమున్నయనస్యపదార్థస్యవిశేషణద్వారావిరోధపరత్వం ప్రతిహేతుత్వాభిధాన
రూపకావ్యలింగానుప్రాణితఇతి ॥౮॥ ననుకాతర్యం కేవలానీతిరిత్యాశంక నీతియుక్త
పౌరుషమస్యేత్యాహ ॥కృతేతి॥ షణ్ణాంవర్గఃషడ్వర్గః అరీణామంతశ్శత్రూణాంకా
మక్రోధాదీనాంషడ్వర్గోరిషడ్వర్గః- శివభాగవతవత్సమాసః- తస్యజయఃకృతోయేన
తేనతథోక్తేనవినీతేనేత్యర్థః- వినీతాధికారఃప్రజాపాలనమితిభావః- అగమ్యరూపాం
పురుషమాత్రేణదుష్ప్రాపరూపాంమనోగిమాం మానవీంమనూపదిష్టనమాచాగతమ్
మిత్యర్థః- పదవీంప్రజాపాలనపద్ధతిం ప్రపిత్సునాప్రాప్తుమిచ్ఛునా - పద్యతేస్సన్నం
తాదుప్రత్యయః(*) సనిమీమేత్యాదినాఅసాదేశః అత్రలోపోభ్యాసస్యేత్యభ్యాసలోపః
అస్తాతంద్రిః ఆలస్యం యస్యతేన అస్తతంద్రిణాఅనలసేనేత్యర్థః- తంద్రిస్సౌత్రోధాతుః
తస్మాత్స్వంద్యాదయశ్చేత్యౌణాదికఇకారప్రత్యయః - కృదికారాదక్తినోవాజీప్యక్త్ర్య
ఇతి- వాదీఘటీతరీతంద్రీతిఇబంతోపీతిక్షీరస్వామీ - తథాశ్రీరామాయణప్రయోగశ్చ॥
శ్లో॥ నిస్తంద్రీరప్రమత్తశ్చస్వదోషపరదోషవదితి తేనదుర్యోధనేనపురుషస్యకర్మపౌ
రుషంపురుషకారఃఉద్యోగఇతియావత్ (*)యువాదిత్వాదణ్ప్రత్యయః॥ని॥ పౌరుషం
పురుషస్యోక్తంభావేకర్మణి తేజసీతివిశ్వః - నక్తంచదివాచనక్తందివంఅహోరాత్రమి
త్యర్థః - అచతురేత్యాదినాసప్తమ్యర్థవృత్త్యోరవ్యయయోర్ద్వంద్వం ద్వనిపాతేచ్సమా
సాంతః- విభజ్యఅస్యాంవేళాయామిదంకార్యమిదమకార్యమితివిభాగంకృత్వా- తథా
చరక్షాభిధానే- ఆయవ్యయోపదర్శనంపౌరజనప్రధానాంకార్యావేక్షణంస్నానభోజ
నాద్యుపసేవనం క్రీడార్థముద్యానాదిగమనంకరితురగరథసేవనంసేనానఖ్యాదిపరిత

నపౌరుషమ్ ॥ ౯ ॥ సఖీనివ ప్రీతియుజోఽనుజీవినః సమానమానాన్ సుహృదశ్చబంధుభిః । ససంతతం దర్శయతేగతస్మయః కృతాధిపత్యామివసాధుబంధుతాం ॥ ౧౦ ॥ అసక్తమారాధయతోయథాయథం విభజ్యభక్త్యాసమపక్ష

యోదయచింతనంచేతి-నయేనసీత్యాపితన్వతేవిస్తార్యతే ॥౯॥ సంప్రతిభృత్యాద్యనురాగమాహ॥ సఖీనితి॥ గతస్మయోనిరహంకారఃఅతఏవసదుర్యోధనఃసంతతంనిత్యంసాధుసమ్యక్ అకపటమిత్యర్థః - అనుజీవినోభృత్యాన్ ప్రీతియుజస్సత్కారేణయుక్తాన్ సఖీన్- సఖీనివమిత్రాణీవదర్శయతే- లోకస్యేతిశేషః * హేతుమతిచేతిణిచ్-ణిచశ్చేత్యాత్మనేపదం- శోభనంహృదయంయేషాంతేసుహృదోమిత్రాణిచ [*] సుహృద్దుర్హృదౌమిత్రామిత్రయోరితినిపాతః - బంధుభిర్భ్రాత్రాదిబంధుభిః సమానమానాన్ తుల్యబహుమానాన్దర్శయతే- బంధూనాంసమూహోబంధుతాతాం [*] గ్రామజనబంధుసహాయేభ్యస్తల్ - కృతంఆధిపత్యంస్వామ్యంయస్యాస్తాంకృతాధిపత్యామివదర్శయతే- బంధూనధిపతీనివదర్శయతఇత్యర్థః - యథాభృత్యాదిషుసఖ్యాదిబుద్ధిర్జాయతేలోకస్యతథాతాన్ సంభావయతీత్యర్థః - అత్రఅనుజీవ్యాదీనాంకర్తురీప్సితతమంకర్మేతికర్మత్వం- పూర్వేత్వస్మిన్నేవపదాన్వయేవాక్యార్థమిత్థంవర్ణయంతి- సరాజాఅనుజీవ్యాదీన్సఖ్యాదీనివదర్శయతేసఖ్యాదయఇవతేతంపశ్యంతి-సఖ్యాదిభావేనపశ్యతస్తాన్తథాదర్శయతే- స్వయమేవఛందానువృత్తితయాస్వదర్శనంతేభ్యఃప్రయచ్ఛతీత్యర్థః- అత్రాపిస్వస్యేప్సితకర్తృత్వంఅణికర్తురనుజీవ్యాదేరభినాదిదృశోరాత్మనేపదముపసంఖ్యానమితిపాక్షికంకర్మత్వం- ఏవంచాత్రణ్యంతకర్మణోరాజ్ఞోణ్యంతేకర్తృత్వం- యథారోహయతేహస్తీస్వయమేవేత్యాదివత్- అత్రూయమాణకర్మాంతరత్వాభావాన్నాయతరజేరణాదిసూత్రస్యవిషయఇతిమన్వానాణిచశ్చాత్మనేపదంప్రతిషేధిరే - భాష్యేతుణెరణాదిసూత్రవిషయత్వమేవాస్యోక్తం- యథాహ-పశ్యంతిభృత్యారాజానందర్శయతేభృత్యాన్ రాజాదర్శయతెభృత్యైరాజాఅత్రాత్మనేపదంసిద్ధంభవతీతిఅత్రాహకయ్యటః- ననుకర్మాంతరసద్భావాదత్రాత్మనేపదేనసంభావ్యముచ్యతే- అస్తాదేవోదాహరణాద్భాష్యకారస్యాయమేవాభిప్రాయఊహ్యతే- అణ్యంతావస్థాయాంయేకర్తృకర్మణీతద్వ్యతిరిక్తకర్మాంతరసద్భావేఆత్మనేపదంనభవతియథాకూలమారోహయతిమనుష్యానితి-ఇహత్వణ్యంతావస్థాయాంకర్తృణాలభృత్యానాంణౌకర్మత్వమితిభవత్యేవాత్మనేపదమితి॥ ౧౦॥ నచాయంత్రివర్గత్రయమాద్యతీత్యాహ॥ అసక్తమితి॥ యథాయథంయథాస్వంవిభజ్యఅసంకీర్ణరూపంవివిచ్యేత్యర్థః [*]యథాస్వేతుయథాయథమితినిపాతనాద్ద్విర్భావోనపుంసకత్వంచ - హ్రస్వోనపుంసకేప్రాతిపదికస్యేతిహ్రస్వత్వం- । పక్షేపాతఃపక్షపాతః అసక్తివిశేషః- సమస్త్రుల్యోయస్యాంతయాసమపక్షపాతయా- భక్త్యాఅనురాగవిశేషణపూజ్యేష్వనురాగోభక్తిరిత్యు

యతీరు పేత్యసంఘర్షమివార్థసంపదః ॥౧౫॥ అనేకరాజన్యరథాశ్వసంకులం త్వదీయ మాస్థానని కేతనాజిరమ్ । నయత్యయుగ్మచ్ఛదగంధిరార్ద్రతాం భృశం నృపోపాయనదంతినాంమదః ॥౧౬॥ సుఖేనలభ్యాదధతః కృషీవలైరకృష్టపచ్యా ఇవసస్యసంపదః । వితన్వతిక్షేమమ దేవమాతృకాశ్చిరాయతస్మిన్ కురవశ్చకా సతే॥౧౭॥ ఉదారకీర్తేరుదయ[illegible]దయావతః ప్రశాంతబాధందిశతోభిరక్షయా।

త్యుత్ప్రేక్షా- పరిబృంహితాయతీః ప్రవృద్ధోత్తరకాలాఃస్థిరా ఇత్యర్థః- అర్థసంపద ధనోపచయాన్ అనారతమజస్రంఫలంతిప్రసువత ఇత్యర్థః ॥౧౫॥ అర్థసంపదమే వాహ ॥అనేకేతి॥ అయుగ్మచ్ఛదస్యసప్తపర్ణప్రసూనస్యగంధఇవగంధోయస్యసః అయు గ్మచ్ఛదగంధిః(*) సప్తమ్యుపమానేత్యాదినాబహుబ్రీహిరుత్తరపదలోపశ్చ-ఉపమానా చ్చేతిసమాసాంతఇకారః- నృపాణాముపాయనానిఉపహారభూతాయేదంతినః తేషాం మదః ॥ని॥ ఉపాయనముపగ్రాహ్యముపహారస్తథోపదేత్యమరః - రాజ్ఞాంనపత్యానిపు మాంసోరాజన్యాః క్షత్రియాః [*] రాజశ్వశురాద్యదితియత్ప్రత్యయః - రాజ్ఞోపత్యే జాతిగ్రహణాత్సాధుః రథాశ్చాశ్వాశ్చరథాశ్వం - సేనాంగత్వాదేకవద్భావః- అనేకే షాంరాజన్యానాంరథాశ్వైనసంకులంసంబాధం తదీయంతత్సంబంధి - అభిముఖ్యేనతి ష్ఠంత్యస్మిన్నిత్యాస్థానం ఆస్థానని కేతనాజిరంసభామంటపాంగణం ॥ని॥ అంగణంచత్వ రాజిరేఇత్యమరః-భృశ మత్యర్థం ఆర్ద్రతాంపంకిలత్వం నయతిఏతేన మహాసమృద్ధిరా స్యోక్తా - అతఏవోదాత్తాలంకారః - తథాచాలంకారసూత్రంసమృద్ధిమద్వస్తువర్ణనము దాత్తఇతి ॥౧౬॥ సంప్రతిజనపదక్షేమంకరత్వమాహ ॥సుఖేనేతి॥ చిరాతస్మిన్ దుర్యో ధనే క్షేమంవితన్వతి క్షేమంకరేసతిదేవః పర్జన్యఏవమాతాయేషాంతే దేవమాతృకాః వృష్ట్యంబుజీవినోదేశాః తేనభవంతీత్యదేవమాతృకానదీమాతృకాఇత్యర్థః ॥ని॥ దేశో నద్యంబువృష్ట్యంబుసంపన్న బ్రీహిపాలితాః । స్యాన్నదీమాతృకో దేవమాతృకశ్చయ థాక్రమమిత్యమరః - ఏతేనాస్యకుల్యాదిపూర్తప్రవర్తకత్వముక్తం - కురూణాంని వాసాఃకురవఃజనపదవిశేషాః - కృష్టేనకర్షణేనపచ్యంతఇతికృష్టపచ్యాః (*) రాజ సూయేత్యాదినాకర్మకర్తరిక్యప్ప్రత్యయాంతోనిపాతః- తద్విపరీతాఅకృష్టపచ్యా ఇవ- కృషిరేషామస్తీతికృషీవలాః కర్షకాఃతైః(*)రజఃకృషీత్యాదినావలచ్ప్రత్యయః- వలఇతిదీర్ఘః - సుఖేనఅక్లేశేనలభ్యాఃలబ్ధుంశక్యాః సస్యసంపదః దధతః ధారయంతః [*] నాభ్యస్తాచ్ఛతురితినుమాగమప్రతిషేధః - చకాసతేదీప్యంతేసర్వోత్కర్షేణవ ర్తంతఇత్యర్థః (*] అదభ్యస్తాదితిఝురాదేశః - జక్షిత్యాదయష్షడిత్యభ్యస్తసం జ్ఞా - సంపన్నజనపదత్వా ఇతిభావః ॥౧౭॥ సర్వేషంజనపదానువర్తినః కథమధలాభ ఇత్యత్రాహ ॥ఉదారేతి॥ ఉదారకీర్తే

స్వయం ప్రదుగ్ధేఽస్య గుణైరుపస్నుతా వసూపమానస్య వసూని మేదినీ॥ ౧౮ ॥
మహౌజసో మానధనా ధనార్చితా ధనుర్భృతస్సంయతి లబ్ధకీర్తయః । నసంహ
తాస్తస్య నభిన్నవృత్తయః ప్రియాణి వాంఛంత్యసుభిః సమీహితుమ్ ॥ ౧౯ ॥
మహీభృతాం సచ్చరితైశ్చరైః క్రియాస్స వేద నిశ్శేషమశేషితక్రియః । మహో

ర్మహాయశసః॥ సి॥ ఉదారో దాతృమహతోరిత్యమరః - దయావతః పరదుఃఖప్రహార
ణేచ్ఛోః-అత ఏవ ప్రశాంతబాధం ప్రశమితోపప్లవం యథా స్యాత్తథేతి క్రియావిశేషణం-
ఉదయవిశేషణం వా (*) చాంతశాంతేత్యాదినా శమిధాతోర్ణ్యంతాన్నిష్ఠాంతో ని
పాతః - అభిరక్షయా సర్వతస్త్రాణేన ఉదయం వృద్ధిం దిశతస్సంపాదయతః పుష్ణతః వసూ
పమానస్య కుబేరోపమస్య॥ సి॥ వసుర్మయూఖాగ్నిధనాధిపేష్వితి విశ్వః- అన్యదుర్యో
ధనస్య గుణైః దయాదాక్షిణ్యాదిభిః కరణైః - ఉపస్నుతా ద్రావితా వాత్సల్యాద్వశంగతా
మేదినీ వసూని ధనాని॥ సి॥ వసు తోయే ధనే మణావితి వైజయంతీ- స్వయం ప్రదుగ్ధే అక్లేశే
న దుహ్యత ఇత్యర్థః (*) దుహేః కర్తరి లిట్ - న దుహస్నునమాం యక్చిణావితి యక్ప్రతి
షేధః - యథా కేనచిద్విదగ్ధేన నవప్రసూతా చ గౌః స్వయం ప్రదుగ్ధే తద్వదితి భావః-
అలంకారస్తు సమాసోక్తిః (*) ప్రస్తుతవిశేషణసామ్యాదప్రస్తుతస్య గమ్యత్వే సమాసోక్తి
రితి అలంకారసర్వస్వకారః - అత్ర ప్రతీయమానయా గవా సహ ప్రకృతాయా మేదిన్యా భే
దేఽప్యభేదలక్షణాతిశయోక్తివశాద్దోహ్యత్వేనోక్తిరితి సంక్షేపః॥ ౧౮॥ వీరభటానుకూల్య
మాహ॥ మహౌజస ఇతి॥ మహౌజసో మహాబలాః అన్యథా దుర్బలానామనుపకారిత్వాది
తి భావః- మానః కులశీలాద్యభిమాన ఏవ ధనం యేషాం తే మానధనాః - అన్యథా కదాచి
ద్బలదర్పాద్వికుర్వీరన్నితి భావః- ధనార్చితా ధనైస్సత్కృతాః, అన్యథా దారిద్ర్యాదే
వం జహ్యురితి భావః- సంయతి సంగరే లబ్ధకీర్తయః ప్రాప్తయశసః - బహుశః క్షుణ్ణా ఇత్యర్థః-
అన్యథా కదాచిన్నహ్యేయురితి భావః - సంహతా మిథస్సంగతాః స్వార్థనిష్ఠా న భవంతీతి
నసంహతాః- నఞర్థస్య నశబ్దస్య సుప్సుపేతి సమాసః- భిన్నవృత్తయః మిథో విరోధాత్స్వా
మికార్యవిరుద్ధక్రియా న భవంతీతి నభిన్నవృత్తయః పూర్వవత్సమాసః- అన్యథా స్వామికా
ర్యవిఘాతుకతయా స్వామిద్రోహిణస్స్యుః కార్యహానిస్స్యాదిత్యుభయత్రాపి తాత్పర్యం
ధనుర్భృతో ధానుష్కాః ఆయుధోపజీవిమాత్రోపలక్షణమేతత్- ప్రాధాన్యాద్ధనుర్గ్రహ
ణం తస్య దుర్యోధనస్య అసుభిః ప్రాణైః ప్రియాణి సమీహితుం కర్తుం వాంఛంతి ఆనృణ్యార్థం
ప్రాణాన్ దాతుమిచ్ఛంతీత్యర్థః- అన్యదా దోషస్మరణాదితి భావః- అత్ర మహౌజస్త్వా
దిపదార్థానాం ప్రాణదానకర్తవ్యతాం ప్రతివిశేషణగత్యా హేతుత్వాభిధానాత్కా
వ్యలింగమలంకారః- లక్షణం తూక్తం- తథా సాభిప్రాయవిశేషణత్వాత్పరికరాలంకా
ర ఇతి ద్వయోస్తిలతండులవద్విభక్తతయా స్ఫురణాత్సంసృష్టిః॥ ౧౯॥ సంప్రతి స్వరాష్ట్రవ
త్పరరాష్ట్రవృత్తాంతమపి స వేత్తీత్యాహ॥ మహీభృతామితి॥ అశేషితక్రియః సమాపితకృ
త్యః సఫలోదయకర్మేత్యర్థః- స దుర్యోధనః సచ్చరితైః శుద్ధచరితైః చరైః చారైరిత్యర్థః

దయై స్తస్యహితానుబంధిభిః ప్రతీయతే ధాతురివేహితంఫలైః ॥ ౨౦ ॥ న తేన స
జ్యంక్వచిదుద్యతంధనుఃకృతం నవాకోపవిజిహ్మమాననమ్ ।. గుణానురాగే
రోభిరుహ్యతేనరాధిపైర్మాల్యమివాస్యశాసనమ్ ॥ ౨౧ ॥ సయౌవరాజ్యే
వయౌవనోద్ధతం నిధాయదుశ్శాసన మిద్ధశాసనః । మఖేష్వ ఖిన్నోనుమత
పురోధసాధినోతిహవ్యేన హిరణ్యరేతసమ్ ॥ ౨౨ ॥ ప్రలీనభూపాలమపి
రాయతి ప్రశాసదావారిధి మండలంభువః । సచింతయత్యేవభియస్త్వదేష్య

చరంతీతిచరాః తైః ప్రణిధిభిః-పచాద్యచ్- మహీభృతాంక్రియాః కార్యారంభాన్ని
షంవేదవేతి (*) విదోలటో వేతిణలాదేశః-స్వరహస్యంతునకశ్చిద్వేదేత్యాహ-మహో
దయైరితిధాతురివతస్య దుర్యోధనస్య ఈహితముద్యోగఃమహోదయైర్మహావృద్ధిభిః
తంపథ్యమనుబధ్నంతి అనుసరంతీతిహితానుబంధిభిఃఫలైరిత్యర్థః- ఫలైః కార్యసిద్ధిభిః ప్ర
తీయతేజ్ఞాయతేఫలానుమేయాస్తస్యప్రారంభా ఇత్యర్థః॥ ౨౦॥ మిత్రబలమాహ॥ నే
తేనరాజ్ఞాక్వచిత్కుత్రాపిసహజ్యయామౌర్వ్యాసజ్యం॥ని॥ మౌర్వీజ్యాశింజినీగుణఇత్య
మరః (*) తేనసహేతితుల్యయోగ ఇతిబహువ్రీహిః - ధనుఃనోద్యతంనోర్ధ్వీకృతంఆ
నంవాకోపవిజిహ్మంకోప కుటిలంనకృతం - యస్యకోపఏవనోదేతికుతస్తస్యయుద్ధప్రస
రితిభావః-కథంతర్హ్యాజ్ఞాంకారయంతిరాజ ఇత్యత్రాహ॥ గుణేతి ॥ గుణేషుదయాదాక్
షిణ్యాదిగుణేషు అనురాగేణప్రేమ్ణా - మాల్యపక్షేసూత్రానుషంగే - యద్వారస్యాభి ప్రస
గుణలోభేన - నరాధిపైరన్యభూపాలైరస్యదుర్యోధనస్యశాసన మాజ్ఞాం-మాలైవమా
ల్యం - చాతుర్వర్ణ్యాదిత్వాత్స్వార్థేష్యఞితిక్షీరస్వామీ - తదివ - శిరోభిరుహ్యతేధా
ర్యతే (*) వచిస్వపియజాదీనాంకితీతియకః సంప్రసారణం అత్రోపమానస్యచైవ- మాల్య
సాదృశ్యకథనమాజ్ఞాయాఃప్రేమఖ్యాపనార్థం॥ ౨౧॥ సంప్రత్యస్యధార్మికత్వమాహ॥ స
సఇతి॥ ఇద్ధశాసనః దీప్తాజ్ఞఃఅప్రతిహతాజ్ఞ ఇత్యర్థః సదుర్యోధనఃనవయౌవనోద్ధతంప్ర
త్యగ్రయౌవనగర్వితం ప్రగల్భంధురంధరమిత్యర్థః - దుఃఖేన శాస్యత ఇతిదుశ్శాసనః
(*) భాషాయాంశాసియుధీత్యాదినాఖలర్థే యుచ్ప్రత్యయః-తం- యౌవరాజ్యే
వరాజకర్మణి (*) బ్రాహ్మణాదిత్వాత్ష్యఞ్ ప్రత్యయః - నిధాయని యుజ్యేత్యర్థః
పురోధసాపురోహితేనఅనుమతఃఅనుజ్ఞాతః-తస్మిన్ యాజకేసతీత్యర్థః-తదుల్లంఘనే
దోషస్మరణాదితిభావః (*) నిష్ఠేతిభూతార్థే క్తః - నతుగతిబుద్ధీత్యాదినావర్తమా
నార్థే-అన్యథాపురోధసేత్యత్రోక్తస్యచ-వర్తమాన ఇతిషష్ఠీస్యాత్- అఖిన్నఃఅనలసః
మఖేషుక్రతుషు- హిరణ్యంరేతోయస్యతం హిరణ్యరేతసంఅనలం హవ్యేనహవనీయేనధి
నోతిప్రీణయతి- ప్రీణనార్థాద్ధినుకృణ్వోరచ్చేత్యుప్రత్యయః- అకారశ్చాంతాదేశః॥ ౨౨॥
సచేత్తాదృశఉద్యోగీతర్హి అస్మాభిరనిరుద్యోగైర్భావ్యమిత్యాశంకాందర్శయతి॥ప్రలీ
నేతి॥ సఃదుర్యోధనః ప్రలీనభూపాలంనిస్సపత్నమిత్యర్థః- స్థిరాయతిస్థిరధనప్రాప్తిచిరా

తీరవిహారాదురంతాబలవద్విరోధితా ॥౧౩॥ కథాప్రసంగేన జనైరుదాహృతా
దనుస్మృతాఖండలసూనువిక్రమః । తవాభిధానాద్వ్యథతే నతాననస్సదుఃస
హాన్మంత్రపదాదివోరగః ॥౧౪॥ తదాశుకర్తుం త్వయిజిహ్మముద్యతే విధీయ
తాం తత్రవిధేయముత్తరమ్ । పరప్రణీతానివచాంసిచిన్వతాంప్రవృత్తిసారాః

వస్థాయుతీత్యర్థః - భువోమండలం- ఆవారిధిభ్యః ఆవారిధిచతుస్సముద్రపర్యంతమి
త్యర్థః(*) ఆఙ్మర్యాదాభివిధ్యోరిత్యవ్యయీభావః-ప్రశాసదాజ్ఞాపయన్నపి(*) యక్షి
త్యాదయష్షడిత్యభ్యస్తసంజ్ఞా- నాభ్యస్తాచ్ఛతురితినుమాగమ ప్రతిషేధః - త్వత్ స్వత్రః
పృష్యతీరాగమిష్యతీత్యాగామినీః- ధాతూనామనేకార్థత్వాదుక్తార్థసిద్ధిః- అథవా ఆఙ్పూ
ర్వః పాఠః (*) ఏత్యేధత్యూట్స్వితివృద్ధిః- లృటశ్శత్రేతిశతృప్రత్యయః- ఉగితశ్చేతిఙీప్-
ఆచ్ఛీనద్యోర్నుమితివికల్పాన్నుమభావః- భియోభయహేతూన్ విపద ఇత్యర్థః- చింతయ
తిఆలోచయత్యేవ ॥ సఏవాహ ॥ అహోబలవద్విరోధితా దురంతాదుష్టావసానాదు
ష్పారా - సార్వభౌమస్యాపిప్రబలైస్సంపన్నైస్సహ వైరమనర్థ పర్యవసాయ్యేవేత్యా
శ్చర్యం- సామాన్యేనవిశేషసమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసోలంకారః ॥౧౩॥ ననుగూ
ఢాకారేంగితస్య భయం త్వయా కథం నిరధారీత్యత్రాహ ॥కథేతి॥ కథాప్రసంగేన
గోష్ఠీవచనేన జనైః- తత్రత్యైరిత్యర్థః- అన్యత్రకథాప్రసంగేనవిషవైద్యేన॥ని॥ కథా
ప్రసంగో వార్తాయాం విషవైద్యేపి వాచ్యవదితివిశ్వః- ఏకవచనస్యాతంత్రతావిజ్జనవిశేషణం
యద్వా కథాప్రసంగే- ఇనాశ్చతేజనాశ్చేత్యేకంపదం- ఉదాహృతాదుచ్చారితాత్తవాభి
ధానాన్నామధేయాత్ నామధేయస్మరణాద్ధేతోః- హేతావితిపంచమీ॥ని॥ అఖ్యాహ్వే
అభిధానంచ నామధేయంచ నామచేత్యమరః- అన్యత్రతవాభిధానాత్-నామైకదేశేనామ
గ్రహణమితిన్యాయాత్- తక్షవత్స్వత వాతాక్ష్యా వాసుకితయోరభిధానం యస్మిన్ పదే
తస్మాత్- అనుస్మృతాఖండలసూనువిక్రమః స్మృతార్జునపరాక్రమస్సన్- సుదుస్సహాద
తిదుస్సహాత్ మంత్రపదాన్మంత్రశబ్దాత్ స్మారకాద్ధేతోః - ఆఖండలసూనురింద్రానుజఉ
పేంద్రోవిష్ణురితియావత్ ॥ని॥ సూనుః పుత్రేనుజేగవావితివిశ్వః - తస్యవిః పక్షీగరుడ
ఇత్యర్థః- తస్యక్రమః పాదవిక్షేపః- సోనుస్మృతోయేనసతథోక్తః- స్మృతగరుడమహి
మాఉరగఇవనతాననస్సన్- వ్యథతేదుఃఖాయతే ॥ని॥ పీడాబాధావ్యథాదుఃఖమిత్య
మరః- అత్యుత్కటభయదోషాదివికారాదుర్వారాఇతిభావః ॥శ్లో॥ సర్వత్రజయమన్వి
చ్ఛేత్పుత్రాదిచ్ఛేత్ప రాజయమితిన్యాయాత్పితృసమోజ్యేష్ఠ ఇతిన్యాయాచ్చ అర్జునోత్క
ర్షకథనం యుధిష్ఠిరస్య భూషణమేవేతి సర్వమవదాతం॥౧౪॥ ఇదానీం ప్రతీకారః కర్త
వ్య ఇతినిగమయతి ॥తదితి॥ తత్తస్మాత్కారణాత్ త్వయిజిహ్మం కపటం కర్తుముద్యతే
త్వాంజిఘాంసానితిభావః- తత్రతస్మిన్ దుర్యోధనేవిధేయం కర్తవ్యముత్తరం ప్రతిక్రి
యా ఆశుశీఘ్రం విధీయతాం- క్రియతాం- ననుకర్తవ్యమపిత్వయైవ వాచ్యతామితిచేత్త

ఖలుమాదృశాంగిరః ॥౨౫॥ ఇతీరయిత్వా గిరమాత్తసత్క్రియే గతేఽథ పత్యౌ వనసన్నివాసినామ్ । ప్రవిశ్య కృష్ణా సదనం మహీభుజా తదాచచక్షే నుజసన్నిధౌ వచః ॥౨౬॥ నిశమ్య సిద్ధిం ద్విషతా మపాకృతీ స్తత స్తతస్త్యా వినియంతు మక్షమా । నృపస్య మన్యువ్యవసాయదీపినీరుదాజహార ద్రుపదాత్మజా గిరః ॥౨౭॥ భవాదృశేషు ప్రమదాజనోదితం భవత్యధిక్షేప ఇవానుశాసనమ్ । తథాపి వక్తుం వ్యవసాయయంతి మాం నిరస్తనారీసమయా దురాధయః ॥౨౮॥ అఖండమాఖండలతుల్యధామభిశ్చిరం ధృతా భూపతిభిః స్వవంశజైః । త్వయా

త్రాహ ॥పరేతి॥ పరప్రణీతాని పరోక్తానివచాంసి చిన్వతాం సంగృహ్ణతాం మాదృశాం వార్తాహారిణామిత్యర్థః- గిరః ప్రవృత్తిసారాః వార్తామాత్రసారాః ॥ని॥ వార్తా ప్రవృత్తిర్వృత్తాంత ఇత్యమరః- వార్తామాత్రవాదినో వయంన తుకర్తవ్యార్థోపదేశనసమర్థాః అతస్త్వయైవ నిర్ధార్యం కార్యమితి భావః - సామాన్యేన విశేషసమర్థనార్థాంతరన్యాసోలంకారః ॥౨౫॥ తతో యుధిష్ఠిరేణ కిం కృతమిత్యత్రాహ ॥ఇతీతి॥ వనసన్నివాసినాం పత్యౌ వనచరాధిపే ఇతీత్థం గిరం వాచమీరయిత్వా ఉక్త్వా ఆత్తసత్క్రియే స్వీకృతపారితోషికే గతేసతి- తుష్టిదానమేవ చారాణాం హి వేతనం తే హి తల్లోభాత్స్వకార్యేష్వతీవ త్వరయంత ఇతి నీతివాక్యావ్యుతే- అథ మహీభుజా రాజ్ఞా కృష్ణా సదనం ద్రౌపదీభవనం ప్రవిశ్య అనుజసన్నిధౌ తద్వనేచరోక్తం వాక్యమాచచక్షే ఆఖ్యాంతం అథ వాక్యతి పదచ్ఛేదః- సదనం ప్రవిశ్య అనుజసన్నిధౌ తద్వచః కృష్ణా ఆచచక్షే ఖ్యాతా [*] ఘోదుహాదేద్విర్వకవర్ణకత్వాద ప్రథానేకవర్ణణిలట్ ॥౨౬॥ తతో ద్రౌపదీ కిమకార్షీదిత్యత్రాహ ॥నిశమ్యేతి॥ తతో ద్రుపదాత్మజా ద్రౌపదీ ద్విషతాం సిద్ధిం వృద్ధిరూపాం నిశమ్య ఆకర్ణ్య తతస్తదనంతరం తతో ద్విషద్భ్యః ఆగతాస్తత్రత్యాః (*) అవ్యయాత్త్యబితి త్యప్- అపాకృతీరపకారాన్ కేశాపకర్షణాదీన్ వినియంతుం నిరోద్ధుం అక్షమా సతీ నృపస్య యుధిష్ఠిరస్య మన్యువ్యవసాయయోః క్రోధోద్యోగయోః దీపినీః సంవర్ధనీః గిరో వాచః- ఉదాజహార జగాద ॥౨౭॥ నృపమనుజ్ఞాపయితుమాహ ॥భవాదృశేష్వితి॥ భవాదృశః భవద్విధాః పండితా ఇత్యర్థః- తేషు విషయే (*] త్యదాదిష్వి త్యాదినా కఞ్ ఆ సర్వనామ్న ఇత్యాకారాదేశః- ప్రమదాజనోదితం స్త్రీజనోక్తం [*] వదేః క్తః- వచిస్వపీత్యాదినా సంప్రసారణం అనుశాసనం నియోగవచనమధిక్షేపః తిరస్కార ఇవ భవతి అతో న యుక్తం వక్తుమిత్యర్థః- తథాపి వక్తుమనుచితేపి - నిరస్తనారీసమయాస్త్యాజితశాలీనతారూపస్త్రీసమాచారాః ॥ని॥ సమయాశ్శపథాచారకాలసిద్ధాంతసంవిద ఇత్యమరః- దురాధయః సమయోల్లంఘనహేతుత్వాద్దుష్టమనోవ్యథాః ॥ని॥ పుంస్యాధిర్మానసీవ్యథేత్యమరః- మాం వక్తుం వ్యవసాయయంతి ప్రేరయంతి ప్రోత్సాహయంతీత్యర్థః- నకించిదయుక్తం దుఃఖినామితి భావః ॥౨౮॥ ఏవమనుజ్ఞాప్య కిమాక్తం తయేత్యత్రాహ

...గా స్తేనమహీమదచ్యుతామతంగజేన స్రగివాపవర్జితా ॥ ౨౯ ॥ వ్రజంతి తే మూఢధియః పరాభవంభవంతి మాయావిషు యే న మాయినః । ప్రవిశ్య హి ఘ్నంతి శఠా స్తథావిధానసంవృతాంగాన్నిశితా ఇవేషవః ॥ ౩౦ ॥ గుణానుర క్తామనుర క్తసాధనః కులాభిమానీ కులజాం నరాధిపః । పరై స్త్వదన్యః క ఇవా పహారయే న్మనోరమా మాత్మవధూ మివ శ్రియమ్ ॥ ౩౧ ॥ భవంతమేతర్హి మనస్విగర్హితే వివర్తమానం నరదేవ వర్త్మని । కథం న మన్యు ర్జ్వలయత్యు

అఖండమితి॥ ఆఖండలతుల్య ధామభిః ఇంద్రతుల్యప్రభావైః ॥ని॥ ధామరశ్మిగృహదే హస్థానేజన్మప్రభావయోరితి హైమః- స్వవంశజైఃభూపతిభిర్భరతాదిభిశ్చిర మఖండమ విచ్ఛిన్నంధృతామహీత్వయామదంచ్యోతతీతిమదచ్యుత్- క్విప్- తేనమదస్రావిణామతం గజేనస్రగివఆత్మహస్తేనస్వకరేణస్వచాపల్యేనేత్యర్థః- అపవర్జితాపరిహృతా-స్వదో షాదేవాయమనర్థాగమఇతిభావః- కులక్రమాగతామహీభవతాఅకారణమేవత్యక్తా అతస్త్వత్కృతోహ్యయమనర్థః- యథామత్తద్విపోమాలావిసర్జనే పునరాదానేచ స్వయమేవసమర్థః- తథాభవానపిఉపేక్షయాత్యక్తామపిమహీంస్వీకర్తుంసమర్థఇతి నిందాస్తుత్యాప్రోత్సాహయతిస్మ ॥౨౯॥ స్వదోషాదేవాయమనర్థాగమఇత్యుక్తంసచ దోషఃకుటిలేష్వకౌటిల్యమేవేత్యాహ ॥వ్రజంతీతి॥ మూఢధియోవివేకా-దుర్బుద్ధయ స్తేపరాభవంవ్రజంతి- యేమాయావిషుమాయావత్సువిషయే[*]అస్మాయామేధేత్యా దినావినిప్రత్యయః- మాయినోమాయావంతః [*] వ్రీహ్యాదిత్యాదినిప్రత్యయః- నభ వంతి- అత్రైవార్థాంతరంన్యస్యతి- ప్రవిశ్యేతి- శఠాఃగూఢవిప్రియకారిణోధూర్తా స్తథావిధానకుటిలాననంవృతాంగాన్ అవర్మితశరీరాన్- నిశితా ఇషవఇవప్రవిశ్యప్రవే శంకృత్వాఆత్మీయాభూత్వాఘ్నంతిహింసంతిహిఆర్జవంహికుటిలేషునీతిరితిభావః॥ ౩౦॥ నచలక్ష్మీచాంచల్యాదయమనర్థాగమః స్వోపేక్షాదోషమూలత్వాదిత్యాశయేనాహ॥ గుణేతి॥ అనురక్తసాధనోనుకూలసహాయవాన్ - ఉక్తంచకామందకీయే ॥శ్లో॥ఉద్యో గాదనివృత్తస్యాసు సహాయస్యధీమతః । ఛాయేవానుగతాతస్య నిత్యంశ్రీస్సహచారిణీతి అనురక్తశాసనఇతివారే సమస్తజనాభిలషితశిక్షఇత్యర్థః- కులాభిమానీక్షత్రియత్వాభి మానీకులీనత్వాభిమానీచ- త్వదన్యస్త్వత్తోన్యః[*] అన్యారాదిత్యాదినాపంచమీ-కోన రాధిపోగుణైఃసంధ్యాదిభిః సౌందర్యాదిభిశ్చ- అనురక్తాంసానురాగిణీంకుల జాంకుల క్రమాదాగతాంకులీనాంచ- మనోరమాంమనోహరాం- శ్రియంసంపదంఆత్మవధూమి వస్వభార్యామివ ॥ని॥ వధూర్జాయాస్నుషాస్త్రీచేత్యమరః- పరైశ్శత్రుభిఃఅపహారయే త్స్వయమేవాపహారంకారయేదిత్యర్థః- కళత్రాపహారవల్లక్ష్మ్యపహారోపిరాజామాన హానికరత్వాదనుపేక్షణీయఇతిభావః॥౩౧॥అథదశభిఃకోపోద్దీపనంకరోతి॥భవంతమితి॥ హేనరదేవనరేంద్ర- ఏతర్హి-ఇదానీంఅస్మిన్కాలే...త్యర్థః- ॥ని॥ఏతర్హిసంప్ర

దీరితశ్శమీతరుం శుష్క మివాగ్నిరుచ్ఛిఖః॥ ౩౨ ॥ అవంధ్య కోపస్య నిహంతు
రాపదాం భవంతి వశ్యాస్స్వయమేవ దేహినః । అమర్ష శూన్యేనజనస్య
జంతునా నజాతహార్దేన నచవిద్విషాదరః ॥ ౩౩ ॥ పరిభ్రమన్‌లోహితచందనో
చితఃపదాతి రంతర్గిరి రేణురూషితః । మహారథస్సత్యధనస్యమానస

తీదానీమధునాసాంప్రతంతథేత్యమరః(*)ఇదమోహిర్లితిహిర్లత్ ప్రత్యయః - త్రర
థోరథారిత్యేతాదేశః- ఆపదమేవాహ - మనస్విగర్హితేశూతజుగుప్సితేవర్త్మని
నివర్తమానం- శత్రుకృతాందుర్దశామనుభవంతమిత్యర్థః - భవంతం
ఉదీరిత ఉద్దీపితోమన్యుఃక్రోధః శుష్కంనీరసం (*) శుషేఃక ఇతినిష్ఠాయాంత
కకారాదేశః - శమీచాసౌతరుశ్చేతి విశేషణసమాసః - తంశమీతరుంశమీగ్రహ
శిఘ్రిజ్వలనస్వభావకృత- ఉచ్ఛిఖఉద్గతజ్వాలః॥ని॥ఘృణిజ్వాలేఅపి శిఖేఇత్యమరః
వహ్నిరివకథంనజ్వలయతిజ్వలయితుమనుచితమిత్యర్థః(*)మితాంహ్రస్వఇతిహ్రస్వః
నన్వంతశ్శత్రుత్వాదయంక్రోధస్త్యాజ్యఏవేత్యాశంక్యాహ॥ అవంధ్యేతి ॥ అవంధ్య
షోయస్యతస్యఅవంధ్యకోపస్య- అతఏవఆపదాంనిహంతుః నిగ్రహానుగ్రహసమర్థ
త్యర్థః-పుంసఇతిశేషః- దేహినోజంతవఃస్వయమేవవశ్యావశంగతాభవంతి(*)వశ
గతఇతియత్ప్రత్యయః - అతఃకోపినాభవితవ్యమిత్యర్థః-వ్యతిరేకేత్యనిష్టయాచ
అమర్షశూన్యేననిష్కోపేనజంతునా- కన్యయాశోకఇతివత్ హేతౌతృతీయా-హృదయ
స్యకర్మహార్దంస్నేహః॥ ని ॥ ప్రేమానాప్రియతాహార్దం ప్రేమస్నేహ ఇత్యమ
[*]యువాదిత్వాదణ్ప్రత్యయః- హృదయస్యహృల్లేఖఃపద్దస్నేష్విత్యహృదాదేశః
హార్దేనజాతస్నేహేనసతాజనస్యాదరః ప్రీతిర్నాస్తి- విద్విషాద్విషతాచ సతా
రోన-అమర్షహీనస్యరాగద్వేషావకించిత్కరత్వాదగణ్యావిత్యర్థః- అథవావిద్వి
సతాదరోభయంన॥ని॥దరోస్త్రియాంభయేశ్వభ్రఇత్యమరః ఏకస్మిన్నేవ ప్రయోగే
ధివశాద్ద్వేధాపదచ్ఛేదఃపుంవాక్యేషునదోషః-అతఃస్థానేకోపః కార్యఃత్యాజ్యస్త్వ
నేకోపఇతిభావః॥ ౩౩ ॥ పరిభ్రమన్నితి॥లోహితచందనోచితఃఉచితలోహితచంద
(*)వాహితాగ్న్యాదిష్వితిసాధుః - అభ్యస్తరక్తచందనఇత్యర్థః॥ ని॥అభ్యస్తే
తంన్యాయ్యమితియాదవః- మహారథోరథచారీఉభయత్రాపిప్రాగితిశేషః- అద్య
రేణురూషితోధూళిచ్ఛురితః- పద్భ్యామతతిగచ్ఛతీతిపదాతిః- పాదచారీ (*) అజ్య
భ్యాంచేత్యనువృత్తాపాదేచేత్యాణాదికఇన్ప్రత్యయః-పాదస్యపదాజ్యాతిగోపహతే
తిపదాదేశః- అంతర్గిరిగిరిష్వంతః (*)అవ్యయంవిభక్తీత్యాదితా విభక్త్యర్థేవ్యయ
భావః- గిరేశ్చేత్యేకస్యేతివికల్పాత్సమాసాంతభావః- పరిభ్రమన్‌సంచరన్నయం
దరోభీమః సత్యధనస్యేతిసోల్లుంఠవచనం - అద్యాప్తిసత్యమేవరక్ష్యతే నతుభ్రా
భావః- తవేతి శేషః- మానసంనోదునోతికచ్చిన్నపరితాపయతికిం॥ని॥కచ్చిత్కామ

కోత్తినో కచ్చిదయం వృకోదరః ॥ ౩౪ ॥ విజిత్య యః ప్రాజ్యమయచ్ఛదుత్త
రాన్ కురూనకుప్యం వసు వాసవోపమః । సవల్కవాసాంసి తవాధునా హరన్
కరోతి మన్యుం న కథం ధనంజయః ॥ ౩౫ ॥ వనాంతశయ్యా కఠినీకృతాకృతీ క
చాచితౌ విష్వగివాగజౌ గజౌ । కథం త్వమేతౌ ధృతిసంయమౌ యమౌ విలోక
యన్నుత్సహసేన బాధితుమ్ ॥ ౩౬ ॥ ఇమామహం వేద న తావకీం ధియం విచి
త్రరూపాః ఖలు చిత్తవృత్తయః । విచింతయంత్యా భవదాపదం పరాం రుజం

దన ఇత్యమరః- స్వాభిప్రాయావిష్కరణం కామప్రవేదనం॥ ౩౪॥ ఇత్యేవం వృకోదరే ద
యోత్పాదనేన రోషోద్దీపనమభిధాయ ధనంజయం ప్రత్యాహ॥ విజిత్యేతి॥ ఉపమీయతే నయే
త్యుపమా- ఆతశ్చోపసర్గ ఇత్యఙ్- వాసవ ఇంద్ర ఉపమా యస్య స వాసవోపమః ఇంద్రతు
ల్యో యో ధనంజయః- ఉత్తరాన్ కురూన్ మేరోరుత్తరాన్ మానుషాన్ దేశవిశేషాన్ విజి
త్య ప్రాజ్యం ప్రభూతం॥ ని॥ ప్రభూతం ప్రచురం ప్రాజ్యమిత్యమరః- కుప్యాదన్యదకుప్యం
హేమరూప్యాత్మకం॥ ని॥ స్యాత్కోశశ్చ హిరణ్యం చ హేమరూప్యే కృతాకృతే। తాభ్యాం
యదన్యత్తత్కుప్యమిత్యమరః- వసు సువర్ణరజతమణిముక్తాదికం ధనం అయచ్ఛత్ దత్త
వాన్ [*] పాఘ్రేత్యాదినా దాణో యచ్ఛాదేశః- స ధనంజయః ధనంజయ ఇతి ధనంజయో
ఽర్జునః (*) సంజ్ఞాయాం భృతృవృజీత్యాదినా ఖచ్ ప్రత్యయః- అరుర్ద్విషదిత్యాదినా
ముమాగమః- అధునా అస్మిన్ కాలే అధునేతి నిపాతనాత్సాధుః- తవ వల్కవాసాంస్యా
హరన్ సంపాదయన్- కథం తవ మన్యుం క్రోధం దుఃఖం వా న కరోతి - అథవా వల్కవా
సాంస్యాహరన్ ధారయన్ తవ మన్యుం కథం న కరోతి- ధనంజయగ్రహణం ప్రావీణ్యప్రక
టనార్థం॥ ౩౫ ॥ నకులసహదేవౌ ప్రత్యాహ॥ వనాంతేతి॥ వనాంతో వనభూమిరేవ శ
య్యా తయా కఠినీకృతాకృతీ కఠినీకృతదేహౌ-ని॥ ఆకారో దేహ ఆకృతిరితి వైజయంతీ-విష్వ
క్సమంతతః॥ ని॥ సమంతతస్తు పరితః సర్వతో విష్వగిత్యపీత్యమరః - కచాచితౌ కచవ్యాప్తౌ
వికీర్ణకేశావిత్యర్థః- అత ఏవ అగజౌ గిరిసంభవౌ గజావివ స్థితౌ ఏతౌ యమౌ యుగ్మ
జాతౌ మాద్రీపుత్రావిత్యర్థః॥ ని ॥ యమో దండధరే ధ్వాంక్షే సంయమే యమజేపి చేతి
విశ్వః- విలోకయన్ త్వం కథం ధృతిసంయమౌ సంతోషనియమౌ॥ ని॥ ధృతిర్యోగాంతరే
ధైర్యే ధారణాధ్వరతుష్టిష్వితి విశ్వః - బాధితుం నోత్సహసేన ప్రవర్తసే [*] శకధృషే
త్యాదినా తుమున్ అహో తే మహద్ధైర్యమితి సోల్లుంఠనవచనం॥ ౩౬ ॥ అథ రాజ్ఞో దుర్ద
శాం దర్శయితుముపోద్ఘాతమాహ॥ (ప్రకృతార్థం వర్ణయితుం పదార్థాంతరవర్ణన
ముపోద్ఘాతః) ఇమామితి॥ ఇమాం వర్తమానాం తావకీం త్వదీయాం (*) తస్యే
దమిత్యణ్ప్రత్యయః- తవకమమకావేకవచన ఇతి తవకాదేశః- ధియం త్వదాపద్విషయాం
చిత్తవృత్తిం అహం న వేద కీదృశీ వా న వేద్మి- పరబుద్ధేరప్రత్యక్షత్వాదితి భావః (*) విదో లటో
వేతి ణలాదేశః- న చాత్మదృష్టాంతేనాపన్నత్వాద్బుద్ధిః [illegible] శక్యతే- ధీరాది

తి చేతః ప్రసభం మమాధయః ॥ ౩౭ ॥ పురాధిరూఢశ్శయనం మహాధనం విబో
ధ్యసే యస్స్తుతిగీతిమంగళైః । అదభ్రదర్భామధిశయ్య సస్థలీం జహాసి
మశివైశ్శివారుతైః ॥ ౩౮ ॥ పురోపనీతం నృపరామణీయకం ద్విజాతిశే
యత్తదంధసా । తదద్య తేవ న్యఫలాశినః పరంపరైతి కార్శ్యం యశ
మంవపు ॥ ౩౯ ॥ అనారతం యామణి పీఠశాయినా వరంజయద్రాజశిర

ష్యనైకాంతికత్వాదిత్యాశయేనాహ- చిత్తవృత్తయః చిత్తవ్యాపారాః విచిత్ర రూపః
త్వాద్ధీరత్వాద్యనేక ప్రకారాః ఖలు- కింతుపరాముత్కృష్టాం భవతాపదం విచింత
త్యాః మమ చేతశ్చిత్తం ఆధయోమనోవ్యథాః (*) ఉపసర్గే ఘోః కిరితికి ప్రత్యయః ప్ర
ప్రసహ్యారుజంతిభంజంతి (*) రుజోభంగ ఇతి ధాతోర్లట్- పశ్యతామపి దుస్సహ దుః
నీత్వద్విపత్తిరనుభవితారంత్వాం న వికరోతీని మహచ్చిత్రమిత్యర్థః- చేత ఇతి రుజా
నాం భావవచనానామజ్వర ఇతి షష్ఠీ న భవతి- తత్ర శేషాధికారాధాచ్ఛేష త్వస్యావివక్షి
దితి ॥ ౩౭ ॥ తదాపదమేవశ్లోకత్రయేణాహ ॥ పురేతి ॥ యస్త్వం మహాధనం బహుమూ
ల్యశ్రేష్ఠమిత్యర్థః ॥ ని ॥ మహాధనం మహామూల్య ఇతి విశ్వః- శయనం శయ్యామధిరూఢః
స్తుతిః గుణోత్కర్షకథనం గీతిః గానం మంగళం చ ఇష్టదేవతాదేశవచనం తేషాం
ద్వః తైః యద్వాస్తుతయో గీతయశ్చ తా ఏవ మంగళాని తైః కరణభూతైః పురా విబోధ్య
వైతాళికైరితి శేషః- పూర్వం విబోధిత ఇత్యర్థః- పురాలుఙౌ స్మేతి భూతార్థే లట్- స
అదభ్రిదర్భాం బహుళదర్భాం ॥ ని ॥ అదభ్రం బహుళం బహు అస్త్రీ కుశం కుథో దర్భః
చామరః- సః స్థలీమకృత్రిమభూమిం (*) జానపదేత్యాదినా అకృత్రిమార్థే జీప్ - ఏతైః
స్పర్శత్వముక్తం అధిశయ్య శయిత్వా- అధిశీఙ్ స్థాసాం కర్మేతి కర్మత్వం (*) అః
జ్యేకితి ల్యయజాదేశః- అశివైరమంగళైః శివారుతైః క్రోష్టువాసితైః ॥ ని ॥ శివాహరీతకీ క్రో
ష్టాశమీనద్యామలక్యర్థే ఇతి వైజయంతీ- నిద్రాం జహాసి- అద్యేతి శేషః ॥ ౩౮ ॥ పురేతి
హే నృప యదేతత్పురోవర్తి వపుః పురాద్విజాతి శేషేణ ద్విజభుక్తావశిష్టేన - అంధః
అన్నేన ॥ ని ॥ భిస్సాస్త్రీ భక్తమంధోన్నమిత్యమరః- ద్విజాతయే ద్వి
తదుక్తం ॥ శ్లో ॥ జన్మనా జాయతే శూద్రస్సంస్కారైర్ద్విజ ఉచ్యత ఇతి ॥ దంతవిప్రాండజా
ద్విజా ఇత్యమరః- రమణీయస్యభావో రామణీయకం- మనోహరత్వమపనీతం ప్రాపిత
(*) నయతేర్ద్వికర్మకత్వాత్ప్రధానే కర్మణి క్తః ॥ ప్రధానకర్మణ్యాఖ్యేయే లాదీనా
హుర్ద్వికర్మణా ఇతి వచనాత్ అద్యవన్యఫలాశినస్తే తవ తద్వపుః- యశసా సమం పరస్ప
తి సూత్రం కార్శ్యం పరైతి ప్రాప్నోతి ఉభయమపి క్షీయత ఇత్యర్థః- అత్ర న హోక్తిరలం
కారః- తదుక్తం కావ్యప్రకాశే ॥ శ్లో ॥ సా సహోక్తిస్సహార్థస్య బలాదేకార్థ వాచక
మితి ॥ ౩౯ ॥ అనారతమితి ॥ అనారతమజస్రం మణిపీఠశాయినౌ మణిమయపీఠశాయినౌ
యౌ చరణౌ రాజశిరస్స్రజాం నమద్భూపాలమౌళి స్రజాం రజః పరాగః అరంజయత్ - తౌ

జాంరజః । నిషీదతస్తౌ చరణావనేషు తే మృగద్విజాలూన శిఖేషుబర్హి-షామ్ ॥ ౪౦ ॥ ద్విషన్నిమిత్తాయ దియందశాత తస్సమూలమున్మూలయతీవ మేమనః । పరైరపర్యాసితవీర్య సంపదాం పరాభవో ప్యుత్సవఏవమాని నామ్ ॥ ౪౧ ॥ విహాయశాంతింనృపధామతత్పునః ప్రసీదసంధేహివధాయ విద్విషామ్ । వ్రజంతిశత్రూ నవిధూయనిస్పృహాః శ్శమేనసిద్ధింమునయోన భూభృతః ॥ ౪౨ ॥ పురస్సరాధామవతాంయశోధనాస్సు దుస్సహంప్రాప్యని

చరణౌమృగైర్ద్విజైశ్చతపస్విభిశ్చ- ఆలూనశిఖేషుఛిన్నాగ్రేషు-యద్వామృగాణాంద్విజైరగ్రంతైః-బర్హిషాంకుశానాం॥ని॥బర్హిఃకుశహుతాశయోంతిపశ్వాః - వనేషు-నిషీదతఃతిష్ఠతః॥౪౦॥ననుసర్వప్రాణిసాధారణ్యామాపదికాపరివేదనేత్యత్రాహ॥ ద్విషదితి॥యద్యతఃకారణాదియందశాఈదృశ్యవస్థా॥ ని॥దశావర్త్తావవస్థాయామితివిశ్వః-ద్విషంతోనిమిత్తంయస్యాస్సాద్విషన్నిమిత్తా- శత్రుకృతేత్యర్థః- తతస్తస్మాత్ మేమనః-సమూలంనిశ్శేషమున్మూలయతీవోత్పాటయతీవ- దైనికీత్వాసన్నదుఃఖమిత్యాహ ॥ పరైరితి॥పరైశ్శత్రుభిరపర్యాపితాఅపర్యావర్తితా అధ్వంసితావీర్యసంపద్యేషాం తేషాం-మానినాం-పరాభవోవిపదపిఉత్సవఏవఆనందఏవేతి-వైధర్మ్యేణార్థాంతరన్యాసః- మానహానిర్దుస్సహా- నత్వాపదితిభావః-యద్వా - కింభవత్యాఏవఅస్మాకమపితుల్యమేవేత్యత్రాహ॥ పరైరితి॥ పరైరపర్యాసితవీర్యసంపదాంమానినాంభవతాం- పరాభవోప్యుత్సవఏవేత్యాత్తక్లేశంప్రకటయతిపరాభవముఖేన॥౪౧॥తర్హికింకార్యమిత్యతఆహ॥ విహాయేతి॥హేనృపశాంతింశమంవిహాయతత్ప్రసిద్ధంధామతేజఃయద్వా-తద్ధామరాజతేజః-విద్విషాంవధాయపునస్సంధేహిఅంగీకురు-ప్రసీదప్రసన్నోభవ-ప్రార్థనాయాంలోట్-ననుశమేనకార్యసిద్ధౌకింక్రోధేనేత్యత్రాహ॥వ్రజంతీతి ॥ నిస్పృహాః నిరీహాః మునయః -శత్రూన్ అవిధూయఅనిర్జిత్య-శమేనక్రోధవర్జనేన-సిద్ధింఅభీష్టసిద్ధిం మోక్షాఖ్యాంవ్రజంతిభూభృతస్తునవ్రజంతి-కైవల్యకార్యవద్రాజకార్యంనశాంతిసాధ్యమిత్యర్థః॥ ౪౨ ॥ నృపధామ్నైవనాస్తీత్యాశంక్యసత్తాంప్రకటయితుమాహ॥ పురస్సరాఇతి ॥ కించధామవతాంతేజస్వినాం- మానవతామితిపాఠే - ఆహంకారికాణాంపరాపకారాసహిష్ణూనామిత్యర్థః.- పురస్సరంతీతిపురస్సరాః - అగ్రేసరాః[*]పురోగ్రతోగ్రేషు సర్తేరిత్యప్రత్యయః- యశోధనాఃఖ్యాదృశాః - సుదుస్సహామతిదుస్సహమీదృశముక్తప్రకారంనికారమపకారంప్రాప్యచ - రతింసంతోషమధికుర్వతేస్వీకుర్వతేచేత్తర్హిహంతఇతిఖేదే-మనస్వితాఅభిమానితానిరాశ్రయాసతీహతానష్టాతేజస్విజనైకశరణత్వాన్మనస్వితాయాఇత్యర్థః- అతఃపరాక్రమితవ్యమితిభావః- యద్యప్యత్రప్రసహానస్యాసంగతేరధిపూర్వాత్కరోతేరర్థేఃప్రసహనేఇత్యాత్మనేపదంనభవతి- ప్రసహనంపరిభవ ఇతికాశికా-తథాప్యస్యాః - కర్త్రభిప్రాయవివక్షాయామేవ ప్రయోజకత్వాత్కర్త్రభి ప్రాయేస్వరిత

కారమీదృశమ్ । భవాదృశాశ్చేదధికుర్వతేరతిం నిరాశ్రయాహంత హతా
నస్వితా ॥ ౪౩ ॥ అథక్షమామేవ నిరస్తవిక్రమశ్చిరాయపర్యేషిసుఖస్యసా
శ్రమ్ । విహాయలక్ష్మీపతి లక్ష్మకార్ముకం జటాధరస్సన్ జుహుధీహ పా
కమ్ ॥ ౪౪ ॥ నసమయపరిరక్షణంక్షమంతేనికృతిపరేషుపరేషుభూరిధామ్నః
అరిషుహివిజయార్థినః క్షితీశావిదధతిసోపధిసంధిదూషణాని ॥ ౪౫ ॥ విధి
మయనియోగాద్దీప్తిసంహారజిహ్మం శిథిలవసుమగాధేమగ్నమాపత్పయోధౌ

ఇత్యాత్మనేపదంసిద్ధం॥౪౩॥సత్యపితస్మిన్ధామనినతత్రరుచిరిత్యత్రాహ॥ అథేతి॥ అథ
క్షాంతరే- నిరస్తవిక్రమస్సన్ చిరాయచిరకాలేనాపిక్షమాంక్షాంతిమేవ ॥ ని ॥ క్షితిక్షా
త్యోఃక్షమేత్యమరః సుఖస్యసాధనంపర్యేషిఅవగచ్ఛసినిశ్చినోషీత్యర్థః-తర్హి- లక్ష్మీప
తిలక్ష్మరాజచిహ్నంకర్మణిసమర్థంకార్ముకం- విహాయ- ధరతీతిధరః (*) పచాద్యచ్
టానాంధరోజటాధరోజటిలస్సన్ - ఇహవనేపావకంజుహుధిపావకే హోమంకుర్వి
త్యర్థః-అధికరణేకర్మత్వోపచారః- విరక్తస్యకింధనుషేత్యర్థః [*]బహులగ్రహణాద్భ్వో
హేర్ధిరితిధిరాదేశః॥ ౪౪॥ అథసమయోల్లంఘనాద్బిభేషి - తదపినకించిదిత్యాహ॥
నసమయేతి॥ పరేషుశత్రుషు-నికృతిఃశాఠ్యంపరప్రధానంయేషుతేషుతథోక్తేషు - అప
కారతత్పరేషువత్సు- భూరిధామ్నోమహౌజసఃప్రతీకారక్షమస్యేత్యర్థః - తేతవసమ
యఃత్రయోదశసంవత్సరాన్వనేవత్స్యామీత్యేవంరూపాసంవిత్ ॥ ని॥ సమయాశ్శపథా
చారకాలసిద్ధాంతసంవిదఇత్యమరః - తస్యపరిరక్షణం ప్రతీక్షణంనక్షమంనయుక్తం॥
ని॥ యుక్తేక్షమంశక్తేహితేత్రిష్విత్యమరః- హియస్మాత్ విజయార్థినోవిజిగీషవః - క్షితీ
శాఃఅరిషువిషయేసోపధినకపటంయథాతథా॥ ని॥ కపటోస్త్రీవ్యాజదంభోపధయశ్ఛద్మ
కైతవఇత్యమరః- సంధిదూషణానివిదధతికేనచిద్వ్యాజేనదోషమాపాద్యసంధింఘట
యంతీత్యర్థః - శక్తస్యహివిజిగీషోస్సర్వథాకార్యసాధనంప్రధానంఅన్యత్సమయనిరీక్ష
ణాదికమశక్తస్యేతిభావః-అర్థాంతరన్యాసోలంకారః- పుష్పితాగ్రావృత్తంతల్లక్షణం।
శ్లో॥ఆయుజినయుగరేఫతోయకారోయుజిచనజౌజరగాశ్చపుష్పితాగ్రేతి॥ ౪౫॥ ఉక్త
మర్థమాశీర్వాదపూర్వకముపసంహరతి॥విధీతి॥విధిర్దైవం ॥ ని ॥ విధిర్విధానేదైవే
చేత్యమరః - సమయఃకాలః తయోర్నియోగాన్నియమనాద్ధేతోః తయోర్దురతిక్రమ
త్వాదితిభావః- యద్వావిధేస్సమయః కాలఃతస్యనియోగాత్సంబంధాత్ అగాధేదుస్తరే
ఆపత్పయోధిరివేత్యుపమితసమాసః - దినకృతమివేతివక్ష్యమాణానుసారాత్ - తస్మిన్
ఆపత్పయోధౌమగ్నం - సూర్యోపిసాయంసాగరేమజ్జతిపరేద్యురున్మజ్జతిచేత్యాగమః
దీప్తిఃప్రతాపఃఆతపశ్చతస్యాః- సంహారేణసంకోచేనజిహ్మమప్రసన్నంశిథిలవ సుంశిథిల
ధనంఅన్యత్రశిథిలరశ్మిం॥ ని॥ వసుర్దేవేగ్నౌరశ్మౌచవసుతోయేధనేమణావితివైజయం

తీ- శిథిలబలమితిపాఠేతుఉభయత్రాపిశిథిలశక్తికమిత్యర్థః శిథిలవశమితిపాఠే-వశఃఅభి

రిపుతిమిరముదస్యోదీయమానం దినాదౌ దినకృతమివలక్ష్మీస్త్వాం సమభ్యేతు భూయః॥ ౪౬॥ ....

ఇతిశ్రీభారవికృతౌకిరాతార్జునీయేమహాకావ్యే ప్రథమస్సర్గః.

ప్రాయఃతథాలోకేప్రయోగఃతదనశేదేవదత్తోవర్తతఇత్యాదిః - శిథిలదశమితిపాఠే దశాఅవస్థా- రిపుస్తిమిరమివేతిరిపుతిమిరం-ఉదస్యనిరస్యఉదీయమానముద్యంతం [*] ఇణ్గతావితిధాతోర్దైవాదికాత్కర్తరిశానచ్ - త్వాందినాదౌదినకృతమివలక్ష్మీఃభూయస్సమభ్యేతుభజతు (*)ఆశిషిలిఙ్లోటావితిలోట్ - చమత్కారకారితయామంగళాచరణరూపతయాచసర్గాంత్యశ్లోకేలక్ష్మీశబ్దప్రయోగః - యథాహభగవాన్భాష్యకారః ॥ మంగళాదీనిమంగళమధ్యానిమంగళాంతానిచశాస్త్రాణిప్రథంతేవీరపురుషాణ్యాయుష్మత్పురుషాణిచభవంతి - తదధ్యేతారశ్చప్రవక్తారోభవంతీతి - పూర్ణోపమేయం - మాలినీవృత్తం - తల్లక్షణం ॥ శ్లో॥ ననమయయయుతేయంమాలినీభోగిలోకైరితి॥సర్గాంతత్వాద్వృత్తభేదః - యథాహదండీ ॥ శ్లో ॥ సర్గైరనతివిస్తీర్ణైశ్శ్రావ్యవృత్తైస్సుసంధిభిః। సర్వత్రభిన్నసర్గాంతైరుపేతంలోకరంజనమితి॥ అథకవిఃకావ్యవర్ణనామాఖ్యానపూర్వకం సర్గపరిసమాప్తింకథయతి ॥ ఇతీతి ॥ ఇతిశబ్దఃపరిసమాప్తౌ భారవికృతావితికవినామకథనం - మహాకావ్యఇతిమహచ్ఛబ్దేనలక్షణసంపత్తిస్సూచితా- కిరాతార్జునీయఇతికావ్యవర్ణ్యయోఃకథనం- ప్రథమస్సర్గఃసమాప్తఇతిశేషః - ఏవముత్తరత్రాపిద్రష్టవ్యం-కిరాతార్జునౌశివార్జునావధికృత్యకృతోగ్రంథఃకిరాతార్జునీయం (*)శిశుక్రందఇతిద్వంద్వాచ్ఛప్రత్యయః- రాఘవపాండవీయమితివత్ - తథాప్యర్జునఏవాత్రనాకః కిరాతస్తుతదుత్కర్షాయప్రతిభటతయావర్ణితః - యథాహదండీ ॥ శ్లో॥వంశవీర్యప్రతాపాదీన్వర్ణయిత్వారిపోరపి। తజ్జయాన్నాయకోత్కర్షకథనంచధినోతియఇతి॥అథాయంసంగ్రహశ్లోకః॥ నేతామధ్యమపాండవోభగవతోనారాయణస్యాంశజస్తస్యోత్కర్షకృతేనువర్ణ్యచరితోదివ్యఃకిరాతఃపునః। శృంగారాదిరసోయమత్రవిజయీవీరప్రధానోరసశ్శైలాద్యాని చవర్ణితాని బహుశోదివ్యాస్త్రలాభఃఫలమితి॥౪౬॥

ఇతిశ్రీ పదవాక్యప్రమాణ పారావారపారీణ శ్రీమహామహోపాధ్యాయకోలచలమల్లినాథసూరి విరచితాయాం కిరాతార్జునీయవ్యాఖ్యాయాం ఘంటాపథసమాఖ్యాయాం ప్రథమస్సర్గః. *

ప్రథమస్సర్గస్సమాప్తః

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

భారవి విరచితే - కిరాతార్జునీయే - సవ్యాఖ్యానే.

ద్వితీయసర్గప్రారంభః.

విహితాం ప్రియయామనః ప్రియామథనిశ్చిత్య గిరంగరీయసీమ్ । ఉప
పత్తిమదూర్జితాశ్రయం నృపమూచేవచనం వృకోదరః ॥ ౧ ॥ యదవోచ
వీక్ష్య మానినీపరితస్స్నేహమయేన చక్షుషా । అపివాగధిపస్య దుర్వచంవ
నంతద్విదధీతవిస్మయమ్ ॥ ౨ ॥ విషమోపివిగాహ్యతేనయః కృతతీర్థః పయ

ఇత్థంనీతిమార్గోపదర్శనేకృతేసతికింజాతమిత్యత్రాహ ॥ విహితామితి ॥ అథ
వృకోదరోభీమః - ప్రియయాద్రౌపద్యా - ప్రియాగ్రహణమస్యహితోపదేశతాత్పర్య
సూచనార్థం - విహితాంఽభిహితామిత్యర్థః - విపూర్వస్యదధాతేఃక్రియాసామాన్యవా
చినోయోగ్యవిశేషపర్యవసానాత్ - మనఃప్రియామభిమతార్థయోగాన్మనోహరాం
విశేషణద్వయేనాపిగిరోగ్రాహ్యత్వముక్తం - గిరం - గరీయసీంసారవత్తరాంనిశ్చిత్య
నృపంయుధిష్ఠిరం - ఉపపత్తిమత్ యుక్తియుక్తం - ఊర్జితాశ్రయముదారార్థంవచనం
ఊచేఉక్తవాన్-*-కర్తరిలిట్ - బ్రువోవచిరాదేశః-బ్రువిశాసీత్యాదినాద్వికర్మకత్వే
అకథితంచేతినృపస్యకర్మత్వం-అస్మిన్ సర్గేవియోగినీవృత్తం - తల్లక్షణంతు ॥ శ్లో ॥
మేసజాగురుస్సమేసభరాలోథగుర్వియోగినీతి ॥ ౧ ॥ కింతద్వచనంతదాహ ॥ యదితి ॥
మానినీప్రశకులాభిమానవతీద్రౌపదీ- స్నేహమయేనస్నేహప్రచురేణ-*-తత్ప్రకృతవ
చనేమయట్- చక్షుషాజ్ఞానచక్షుషాఃతేనాప్తత్వముక్తం-పరితోవీక్ష్యసర్వతోవివిచ్య
యద్వచనమవోచత్- బ్రువోవచేర్వాలుఙ్-వచేరుమిత్యుమాగమః - వాగధిపస్యబృహ
స్పతేరపి- దుర్వచంవక్తుమశక్యం-*-శేషేషష్ఠీయింనకృద్యోగలక్షణా - ఆతోనలోకే
త్యాదినాషష్ఠీప్రతిషేధోనాస్తి- తద్వచనంవిస్మయంవిదధీత- సర్వస్యాపీతిశేషః-అథవా
వాగధిపస్యాపివిస్మయంవిదధీతేతిసంబంధః- దుర్వచంకేనాపీతిశేషః-యతఃస్త్రీణమపి
శాస్త్రపనుకుర్వద్హితంచానుబధ్నాతి - అతోవిస్మయకరంగ్రాహ్యంచైతద్వచనమితి
తాత్పర్యార్థః ॥ ౨ ॥ విస్మయకరత్వేహేతుమాహ । విషమఇతి ॥ విషమోపిమర్త్యైర్దో
అన్యత్రమప్రవేశోపి- నయోనీతిశాస్త్రంపయసామాశయోహ్రదఇవ - కృతతీర్థఃకృ
తాభ్యాసామ్యపాయస్సన్ ॥ సి ॥ తీర్థంశాస్త్రాధ్వరక్షేత్రోపాయోపాధ్యాయమంత్రి
ష్వితివిశ్వః - అన్యత్రకృతజలావతారస్సన్ ॥ సి ॥ యోనాజలావతారేచతీర్థమితిహ
లాయుధః- దృశః పురుషః

సామివాశయః। సతుపాత్రవిశేషదుర్లభస్సముపన్యస్యతికృత్యవర్త్మనః ॥ ౩ ॥ పరిణామసుఖేగరీయసి వ్యథకేస్మిన్వచసిక్షతౌజసామ్ । అతివీర్యవతీవభేషజే బహురల్పీయసిదృశ్యతేగుణః ॥ ౪ ॥ ఇయమిష్టగుణాయరోచతాంరుచిరార్థాభవతేపిభారతీ । ననువక్తృవిశేషనిస్స్పృహాగుణగృహ్యావచనే విపశ్చితః ॥ ౫ ॥ చతసృష్వపితేవివేకినీనృపవిద్యాసునిరూఢిమాగతా । కథమేత్య [illegible]

ష దుర్లభః అత్యంతందుర్లభః యః కృత్యంసంధివిగ్రహాదికార్యం స్నానాదికంచ తస్య వర్త్మ-సత్పాథ - దేశకాలాద్యవిరుద్ధంయథాతథేత్యర్థః - అన్యత్రగర్తగ్రాహపాపాణాదిరహితం- ఉపన్యస్యతిఉదాహరతి॥ ని॥ ఉపన్యాసస్తువాఙ్ముఖం । ఉపోద్ఘాతఉదాహరణమిత్యపరః- యథాకేచిత్కృతతీర్థేపయసిగంభీరేపిప్రవేష్టారస్సంతితీర్థకరస్తువిరళః- తద్వన్నీతావపినిగూఢేసంధిత్త్వంసతివక్తరిబోద్ధారస్సంతివక్తాతునసులభః - ఇయంచ ద్రౌపదీసాధువక్త్రీతియుజ్యతే విస్తరయఇతితాత్పర్యార్థః ॥ ౩ ॥ అథగ్రాహ్యత్వేహేతుమాహ ॥ పరిణామేతి॥ పరిణామః ఫలకాలః అన్యత్రపరిపాకావస్థాచతత్రసుఖేహితే॥ ని॥ శస్తంచాథత్రిషుద్రవ్యే పాపపుణ్యసుఖాదిచేత్యమరః- సుఖశబ్దస్యవిశేష్యలింగత్వం- గరీయసిగుర్వర్థప్రతిపాదకేఅర్థభూయిష్ఠే[illegible]చ- క్షతౌజసాం-ఉభయత్రాపిక్షీణశక్తీనాంవ్యథకేయుద్ధోపోద్బలకత్వాద్భయంకరేఅన్యత్రాదౌసంతాపాదిదుఃఖజనకే అల్పీయసిఅల్పాక్షరేఅల్పమాత్రేచ-ఉక్తంచ॥ శ్లో॥ స్వల్పాచమాత్రాబహులోగుణశ్చేతి - అస్మిన్వచసిఅతివీర్యవతి-అత్యంతసామర్థ్యవతిభేషజేఔషధఇవ॥ ని॥ భేషజౌషధభైషజ్యానీత్యమరః-బహురధికోగుణః మానత్రాణరాజ్యలాభాదిఃఆరోగ్యబలపోషాదిశ్చదృశ్యతే- అతోగ్రాహ్యమస్యావచనమితిభావః॥ ౪॥ సత్యమేవతథాపివయ్యంనరోచతేకింకరోమీత్యతఆహ॥ ఇయమితి॥ రుచిరార్థా-హితార్థసంపన్నేతిరుచిహేతూక్తిః, ఇయంభారతీద్రౌపదీవాక్యం - ఇష్టగుణాయఅభిమతగుణాయగుణగ్రాహిణేఇత్యర్థః- భవతేతుభ్యం[*]రుచ్యర్థానాంప్రీయమాణఇతిసంప్రదానాచ్చతుర్థీ - రోచతాం స్వదతాంభవతాపిస్వీక్రియతామిత్యర్థః(*)విధ్యర్థేలోట్ - హితవచనేబలాదపీచ్ఛాంకుర్యాదౌషధవదితిభావః- తథాపిస్త్రైణవచసికాశ్రద్ధాతత్రాహ। నన్వితి॥ గుణానాంగృహ్యాగుణగృహ్యాః గుణపక్షపాతినఇత్యర్థః-[*] పదాస్వైరిబాహ్యపక్షేషుచేతి గ్రహః క్యప్-విపశ్చితోవిద్వాంసః॥ ని॥ విద్వాన్విపశ్చిద్దోషజ్ఞ ఇత్యమరః - వచనేవిషయే వక్తృవిశేషేస్త్రీపుంసాదిలక్షణేనిస్స్పృహానను నిరాకాంక్షాఃఖలు-అర్థప్రకర్షమేవకాంక్షంతినవక్తృప్రకర్షం॥ బాలాదపిసుభాషితమితిమనువచనాదితిభావః॥ ౫॥ సంప్రతి స్వయముపాలభతే॥ చతసృష్వితి॥ హేనృపచతసృష్వపివిద్యాసుఆన్వీక్షిక్యాదిషు-యద్వా నృపాణాంవిద్యాఃనృపవిద్యాఃయాస్తాః॥ శ్లో॥ ఆన్వీక్షికీత్రయీవార్తాదండనీతిశ్చశాశ్వతీ విద్యాస్యేతాశ్చతస్రస్తులోకసంస్థితిహేతవ ఇతికామందకః - నిరూఢిమాగతాప్రసిద్ధిం

మతిర్విపర్యయంకరిణీ పంకమివావసీదతి ॥ ౬ ॥ విధురంకిమతఃపరంపరైరవగీ తాంగమి తే దశామిమాం । అవసీదతియ త్సురైరపిత్వయిసంభావితవృత్తి పౌరుషమ్॥ ౭ ॥ ద్విషతాముదయస్సుమేధసాగురురస్వంతతరస్సుమర్షణః న మహానపిభూతిమిచ్ఛతాఫలసంపత్ప్రవణఃపరిక్షయః ॥ ౮ ॥ అచిరేణపరస్య భూయసీం విపరీతాం విగణయ్య చాత్మనః । క్షయయుక్తిముపేక్షతేకృ ప్రభ

గతా-అతఏవవివేకినీసదసద్వివేకవతీ-యథాహమనుః॥ శ్లో॥ అస్వీక్షక్యాంతువిజ్ఞానోభ ర్మాథమార్ఘత్రయీస్థితా। అర్థానర్థౌ చవార్తాయాందండనీత్యాంనయానయౌ॥ఇతి. స్యాం మతిఃకథంకరిణీపంకమివవిపర్యయం వైపరీత్యంఅవివేకిత్వరూపమేత్యఅవసీదతినశ్యతి యుక్తమిదమితిభావః॥౬॥కింనశ్ఛిన్నమిదానీం యేనేత్థముపాలభ్యసఇత్యత్రాహ॥ విధు తి॥త్వయిపరైశ్శత్రుభిఃఇమామీదృశీంఅవగీతాంగర్హితాం॥ ని॥అవగీతంతునిర్వాద హుదుర్దృష్టేచగర్హితేఇతివిశ్వః-దశామవస్థాంగమితేప్రాపితేసతిసురైరపి సంభా వృత్తిబహుకృతప్రసారం- అథవానిశ్చితసద్భావంపౌరుషంపురుషకారః[*] య త్వాదణ్ప్రత్యయః- అవసీదతినశ్యతీతియత్- అతఃపరంఅతోన్యత్ అధికంవాకింవిధు కింకష్టంనకించిదిత్యర్థః॥ ని॥ విధురంప్రత్యవాయేస్యాత్కృష్టేశ్లిష్టయోరపీతివైజయ అస్తీతిశేషః- అస్తిర్భవంతీపరఃప్రథమఃపురుషోప్రయుజ్యమానోప్యస్తీతిభాష్యకారా భవంతీతిలటఃపూర్వాచార్యాణాంసంజ్ఞా- యత్పౌరుషాధికస్వదుర్దశాసాచశత్రు తేతిమహత్కష్టం-తచ్చత్వదుపేక్షయేత్యుపాలభ్యసఇత్యర్థః॥౭॥అథోపేక్షాకాలత దియముపేక్షేత్యాశంక్యనాయముపేక్షాకాలఇతివక్తుంతదేవతావ చ్ఛ్లోకద్వయేన న క్తి॥ద్విషతామితి॥ భూతిముదయమిచ్ఛతా - శోభనామేధాయస్యతేనసుమేధసా ధియా(*)నిత్యమసిచ్ ప్రజామేధయోగిత్యసిచ్ - గురుర్మహానపిఅస్వంతతరఃఅత్య దురంతః క్షయోన్ముఖఇతియావత్-ద్విషతాముదయః అభివృద్ధిః సుఖేనమృష్యతేక్ష ఇతిసుమర్షణఃసుసహఃఉపేక్ష్యఇత్యర్థః- స్వంతశ్చదుర్మర్షణఇతిభావః [*] యాంశాసీత్యాదినాఖలర్థేయుచ్ప్రత్యయః- మహానపిఫలసంపత్ప్రవణఃఫలసిద్ధ్యు ఖః(*)ప్రతిగంతరిత్యాదినాణత్వం- పరిక్షయోనసుమర్షణః నోపేక్ష్యఇత్యర్థః- దాతూపేక్ష్యఇతిభావః- నహ్యుదయఏవప్రతీకార్యఃనచక్షయ ఇత్యేవోపేక్ష్యఇత్యర్థః కింతుస్వంతత్వాస్వరితత్వాభ్యాముభావపిప్రతీకార్యావుపేక్ష్యౌచభవతఇత్యర్థః। ఏవముభయోర్మధ్యేఏకస్యోదయక్షయయోగతిముక్త్వాఇదానీంయుగపత్పరిక్షయ గమేగతిమాహ ॥ అచిరేణేతి॥కృతమనేనేతికృతీ కుశలఇత్యర్థః (*) ఇష్టాదిభ్యశ్చే ఇనిప్రత్యయః- పరస్యశత్రోఃక్షయయుక్తింక్షయయోగంఅచిరేణఆశుభావినీం-భూయసీం దురంతాంచ త్మనః క్షయయుక్తింపరీతామివిరద్ధాం ఆత్మనః సీమస్వంతాం ణయ్యవిచార్య(*)ల్యపిఃఘుపూర్వాదిత్యయాదేశః- ఉపేక్షతేసంధివిగ్రహాదిషు

...తే తత్ప్రతికారమన్యథా ॥ ౯ ॥ అనుపాలయతాముదేష్యతీంప్రభుశక్తిం
...షతామనీహయా । అపయాంత్యచిరాన్మహీభుజాంజననిర్వాద భయా
...దివశ్రియః ॥ ౧౦ ॥ క్షయయుక్తమపిస్వభావజం దధతంధామ శివం సమృ
...ద్ధయే । ప్రణమంత్యనపాయముత్థితం ప్రతిపచ్చంద్రమివ ప్రజానృపమ్ ॥ ౧౧ ॥
...ప్రభవః ఖలుకోశదండయోః కృతపంచాంగవినిర్ణయోనయః । సవిధేయ

...నోభవతి- అన్యథాఉక్తలక్షణవైపరీత్యే రస్యక్షయయుక్తా అల్పీయస్యాంస్వస్య భూయ
...స్యాంసత్యామిత్యర్థః- తత్ప్రతికారంతస్యాఃక్షయయుక్తేః ప్రతికారం అచిరేణకుకు
...రుతే- ఏవంసతి-శ్రీయద్వాశత్రోరభ్యుదయఃస్వస్యచాతిపరిక్షయః యదాస్యాత్తదాకించ
...వక్తవ్యమిత్యర్థః-సద్యఃప్రతికారంకుర్వీతేత్యర్థాత్సిద్ధమిత్యనుసంధేయం ॥ ౯ ॥ తథాప్య
...పేక్షాయామనిష్టమాచష్టే ॥ అనుపాలయతామితి ॥ ఉదేష్యతీంపర్ధిష్యమాణాం ఉపయో
...న్ముఖమిత్యర్థః [*] ఆచ్ఛీనద్యోర్నుమితివికల్పాన్నుమభావః- ద్విషతాంప్రభుశక్తింప్ర
...భుత్వాభివృద్ధిం- కోశదండజంతేజః ॥ ని ॥ సప్రతాపః ప్రభావశ్చయత్తేజః కోశదండజమి
...త్యమరః- అనీహయాఅనుత్సాహేనఅనుపాలయతాముపేక్షమాణానాంమహీభుజాంరా
...జ్ఞాంశ్రియఃసంపదోజననిర్వాదభయాత్ నికృష్ట పురుషానురాగసంప్రాప్తలోకాపవాద
...భయాదివేతిహేతూత్ప్రేక్షా- అచిరాదపయాంతిఅపసరంతి-యథాహ కామందకః ॥
శ్లో ॥ స్త్రీభిష్షండఇవస్త్రీభిరలసఃపరిభూయతఇతి- అతఃపరాక్రమితవ్యమితిభావః ॥ ౧౦ ॥
...క్షయేతి ॥ క్షయయుక్తమపితథాక్షీణ
...ననుపరక్షీణఃకథంప్రబలేనాభియుంజీతేత్యత్రాహ ॥
మపిసంతంస్వభావజంసహజంశివంసర్వలోకాహ్లాదకంధామక్షాత్రంతేజః ప్రకాశంచదధ
తంబిభ్రతంసమృద్ధయేఅభివృద్ధ్యర్థంఉత్థితముద్యుక్తం - ఉత్సాహమానమితియావత్-
అన్యత్రఉత్థితముదితంఅతఏవ అనపాయమవినాశినంవర్ధిష్యంతమిత్యర్థః - నృపంప్ర
జాఃప్రతిపచ్చంద్రంద్వితీయాచంద్రమివేత్యర్థః-ప్రతిపచ్ఛబ్దేనద్వితీయాగృహ్యతే-ప్రతి
పదితస్యాదృశ్యత్వాదితి- ప్రణమంతిప్రహ్వీభావేనవర్తంత ఇత్యర్థః-చంద్రపక్షేతున
మస్కుర్వంతిక్షీణస్యాప్యుత్సాహ కార్యసిద్ధేర్నిదానత్వమిత్యర్థః ॥ శ్లో ॥ క్రియంహిసత
తోత్సాహదుర్బలోపిసమశ్నుతఇతికామందకః ॥ ౧౧ ॥ ననుప్రభుశక్తిహీనస్యోత్సాహః
కుతోప్రయుజ్యతఇత్యత్రాహ ॥ ప్రభవఇతి ॥ కర్మణామారంభోపాయః- పురుషద్రవ్య
సంపత్- దేశకాలవిభాగః- వినిపాతప్రతీకారః- కార్యసిద్ధిశ్చేతిపంచాంగాని-యథా
హకామందకః ॥ శ్లో ॥ సహాయాస్సాధనోపాయావిభాగోదేశకాలయోః । వినిపాతప్రతీ
కారస్సిద్ధిఃపంచాంగమిష్యతఇతి- పంచానామంగానాంవినిర్ణయః పంచాంగవినిర్ణయః
(*)సద్ధితార్థేత్యాదినా ఉత్తరపదసమాసః- కృతంపంచాంగవినిర్ణయోయస్యనతథోక్తః-
నయోనీతిఃమంత్రఇతియావత్- కోశఃఅర్థరాశిః ॥ ని ॥ కోశో స్త్రీకుట్మలేఖడ్గపిధానేర్థౌఘ
దివ్యయోరిత్య... [illegible] ॥ ని ॥ దండో స్త్రీశాసనే రాజ్ఞాంహింసా

పదేషు దక్షతాం నియతింలోక ఇవానురుధ్యతే ॥ ౧౨ ॥ అభిమానవతో
మనస్వినః ప్రియముచ్చైఃపదమారురుక్షతః । వినిపాతనివర్తనక్షమం మత
మాలంబనమాత్మపౌరుషమ్ ॥ ౧౩ ॥ విపదోఽభిభవంత్యవిక్రమం రహయత్యా
పదుపేత మాయతిః । నియతాలఘుతా నిరాయతేరగరీయాన్నపదం నృప
శ్రియః ॥ ౧౪ ॥ తదలంప్రతిపక్షమున్నతే రవలంబ్యవ్యవసాయ వంధ్యతా

యాంలగుడేయమే। యాత్రాజ్ఞాయాంసైన్యభేదఇతివైజయంతీ॥ తయోఃకోశదండయో
ప్రభుశక్తేరిత్యర్థః ప్రభవత్యస్మాదితిప్రభవఃకారణం(*) ఋదోరప్- సనయోః
స్త్రం-విధేయపదేషుకార్యవస్తుషు॥ ని ॥ పదంవ్యవసితత్రాణస్థానలక్ష్మాంఘ్రి వస్తు
ష్వపరః- రక్షితాంకౌశలంతిప్రకారిత్వముత్సాహఇత్యర్థః- లోకఃప్రపంచాదిప్రజా
జనః- నియతింద్రైవమివ॥ ని ॥ నియతిర్నియమేదైవఇతివిశ్వః-అనురుధ్యతేఅనుసర
రుధేర్దైవాదికాత్కర్తరిలట్- మంత్రస్యాపిమూలముత్సాహఃతన్మూలాయాః ప్రభు
శక్తేర్మూలమితికిమువక్తవ్యంఅతస్సవాశ్రయణీయః- యతోనసక్తందివంసంశ్రయమాణః
విప్రభోర్నిరుత్సాహస్యనకించిత్సిధ్యతీతి॥౧౨॥నను తాపస్సే హసాప్యస్యసహాస్య సిద్ధి
ర్ధిరిత్యతఆహ॥ అభిమానవతఇతి॥ అభిమానవతఃమానధనస్య - ప్రియమిష్టం- ఉచ్చై
న్నతం- పదంస్థానంరాజ్యాదికమారురుక్షతఃఆరోఢుమిచ్ఛతః ప్రాప్తుకామస్య-మన
నోధీరస్య- ఆత్మపౌరుషంస్వపురుషకారఏవ- వినిపాతనివర్తనక్షమంఅనర్థప్రతీ
రనసమర్థం- ఆలంబనంసహకారిమతంఇష్టం- యథాక యష్టిస్తుంగమారోహయతః
త్వతనప్రతిబంధకమనుచరహస్తాదికమాలంబనమిత్యపిదితిధ్వనిః- కిం పౌరుషాదన్యై
హాయైశ్వర్యాణామితిభావః॥౧౩॥ పౌరుషానంగీకారే దోషమాహ॥ విపదఇతి॥ అ
మంపౌరుషహీనంవిపదః- అభిభవంతితిరస్కుర్వంతి- ఆపదుపేతంవిపన్నంఆయతిః
రకాలః॥ని॥ఉత్తరఃకాలఆయతిరిత్యమరః- రహయతీత్యజతి- నిరాయతేరాయతిర
స్యఅసన్నతయస్యేత్యర్థః-లఘుతాఅగౌరవంనియతాఅవశ్యంభావినీ- నకశ్చిదేనమా
నుతఇత్యర్థః- అగరీయాన్లఘీయాన్- నృపశ్రియఃరాజలక్ష్మ్యాః పదమాస్పదం
నతి - యత్వాన్నపేతిపదచ్ఛేదః-తస్మాత్పౌరుషం కర్తవ్యమేవేత్యర్థః . అత్ర
పూర్వస్యఅక్రమత్వాదేరుత్తరోత్తరంవిపదాదికం ప్రతికారణత్వాత్కారణమాలా
లంకారః - తథాచసూత్రం - పూర్వపూర్వస్యోత్తరోత్తర హేతుత్వేకారణమాలా
౧౪ ॥ ఫలితమాహ ॥ తదితి ॥ తత్తస్మాదుపేక్షాయాం దోషసంభవాదిత్యర్థః
ఉన్నతేరభ్యుదయస్య- ప్రతిపక్షమంతరాయంవ్యవసాయవంధ్యతాంఉద్యోగశూన్యతాం
అవలంబ్యఅలం-ఉద్యోగశూన్యతావలంబనేనాలమిత్యర్థః - అలంఖల్వోః ప్రతిషే
యోః ప్రాచాంక్త్వేతిక్త్వాప్రత్యయః- తత్వలక్షణాదేశః తథాహి పరాక్రమః అత్ర
యః కారణంయాసాంతాస్తథోక్తాః సమృద్ధయస్సంపదః - విషాదేనసమంఅనుత్సా

నివసంతి పరాక్రమాశ్రియా న విషాదేన సమం సమృద్ధయః ॥ ౧౫ ॥ అథ చేదవధిః ప్రతీక్ష్యతే కథమావిష్కృతజిహ్మవృత్తినా। ధృతరాష్ట్రసుతేన సుత్యజాశ్చిరమాస్వాద్య నరేంద్రసంపదః ॥ ౧౬ ॥ ద్విషతా విహితం త్వయాథవా యది లబ్ధా పునరాత్మనః పదమ్ । జననాథ తవానుజన్మనాం కృతమావిష్కృతపౌరుషైర్భుజైః ॥ ౧౭ ॥ మదసిక్తముఖైర్మృగాధిపః కరిభిర్వర్తయతే స్వయం

ననహ - న నివసతి- పౌరుషసాధ్యాస్సంపదో నానుత్సాహసాధ్యాః - ఉభయోస్సహావస్థానవిరోధాదిత్యర్థః- వైధర్మ్యేణ కార్యకారణరూపోర్థాంతరన్యాసః॥ ౧౫॥ ననుసమయః ప్రతీక్ష్య ఇత్యత్రాహ॥ అథేతి॥ అథావధిః కాలః- ప్రతీక్ష్యతే చేత్ ॥ ని॥ అవధిస్త్వవధానే స్యాత్ సీమ్ని కాలే బిలేపి చేతి విశ్వః- ఆవిష్కృతజిహ్మవృత్తినా ప్రకటీకృతకపటవ్యవహారేణ ధృతరాష్ట్రసుతేన దుర్యోధనేన నరేంద్రసంపదో రాజసంపదః - నరేంద్రేతి వా పదచ్ఛేదః- చిరం చతుర్దశవర్షాణి ఆసాద్య అనుభూయ కథం సుత్యజాః - జ్ఞాత్వా స్వాదేన లేపవశ్చాదపి సంపదో యుద్ధక్లేశం వినా న త్యక్ష్యంతి ఏవేత్యవధి ప్రతీక్షణం వ్యర్థమిత్యర్థః॥ ౧౬ ॥ అథ యది దైవాత్స్వయమేవ దుర్యోధనస్సంపదో దాస్యతి తథాపి తత్కథం రోచేపహీత్యాహ॥ ద్విషతేతి॥ అథవా ద్విషతా దుర్యోధనేన- విహితం ప్రత్యర్పితమిత్యర్థః- ఆత్మనః పదం రాజ్యం- పునరపి త్వయా- లబ్ధా స్వీక్రియేత యది (*) ఛేదః కర్మణి లుట్- హే జననాథ- తవానుజన్మనాం అనుజానాం- ఆవిష్కృతపౌరుషైః ప్రకటితపరాక్రమైః భుజైః కృతం అలం వ్యర్థమితి యావత్- అస్మద్భుజైర్న కించిత్సాధ్యమిత్యర్థః - రాజ్యదానాదానయోర్ద్విషతామేవ స్వాయత్తత్వాత్ అస్మద్భుజవైఫల్యాత్ - క్షత్రియస్య జితవ్యమితి శాస్త్రాద్భుజాత్రేణైవ రాజ్యం గ్రాహ్యమితి భావః- కృతమితి ప్రతిషేధార్థమవ్యయం చాదిషు పఠ్యతే- కృతఖలితినివారణనిషేధయోరితి గణవ్యాఖ్యానే- భుజైరితి గమ్యమానసాధనక్రియాపేక్షయా కరణత్వాత్తృతీయా- ఉక్తం చ న్యాసోద్యోతేన కేవలం ప్రయామాత్రైవ క్రియాని మిత్తం కారకభావస్యాపి తు గమ్యమానాపీతి॥ ౧౭ ॥ నను సామ్నైవ కార్యసిద్ధౌ కిం తంత్రేణ- యథాహ మనుః ॥ శ్లో ॥ సామ్నా దానేన భేదేన సమస్తైరథవా పృథక్। విజేతుం ప్రయతేతారీన్న యుద్ధేన కదాచనేతి - తత్కథమాగ్రహేణేత్యాశంక్యాహ॥ మదేతి॥ మృగాధిపః సింహః- మదసిక్తముఖైః మదవర్షిభిరిత్యర్థః- స్వయం స్వేనైవ హతైః కరిభిః గజైర్వర్తయతే వృత్తిం కరోతి- తైరేవ జీవతీత్యర్థః ॥ చౌరాదికాద్వృతేర్ణిచ్- తథాపి భావాదికస్యకుణాపకమర్కాచ్ఛిత్తవత్కృత్యకాదితిపరస్మైపదనియమాదితి- తథాహి తేజసా ప్రభావేన ॥ ని॥ తేజో బలే ప్రభావే చ జ్యోతిష్యర్థీషి రేతసీతి వైజయంతీ - జగత్ లఘయన్ లఘూకుర్వన్ మహాన్ మహాపురుషః- అనతోన్యస్మాత్పురుషాత్ - భూతింవృద్ధిం నేచ్ఛతి ఖలు- న హి తేజస్విన ... ఉపమానచనం తు ఆహూరవి

యం ప్రాప్తైః। లఘయన్ ఖలు తేజసా జగన్న మహానిచ్ఛతి భూతిమన్యతః ॥ ౧౮
అభిమానధనస్య గత్వరైరసుభిస్థాస్ను యశశ్చిచీషతః । అచిరాంశువిలాస
చఞ్చలా నను లక్ష్మీః ఫలమానుషఙ్గికమ్ ॥ ౧౯ ॥ జ్వలితం న హిరణ్యరేతసం
చయమాస్కన్దతి భస్మనాం జనః । అభిభూతిభయాదసూనతస్సుఖముజ్ఝ
న్తి న ధామ మానినః॥ ౨౦ ॥ కిమపేక్ష్య ఫలం పయోధరాన్ ధ్వనతః ప్రార్థయతే మృ
గాధిపః। ప్రకృతిః ఖలు సా మహీయసస్సహతే నాన్యసమున్నతిం యయా ॥ ౨౧

షయమిత్యభిప్రాయః - విశేషేణ వక్ష్యమాణ సామాన్యసమర్థన రూపో ర్థాన్తర
న్యాసః॥౧౮॥ నను యుద్ధాత్ప్రాప్తిణో లక్ష్మీలాభః ఉపాయాన్తరైస్తు న తథేత్యాశఙ్క్యాహ
అభిమానేతి॥ అభిమానధనస్య వైరినిర్యాతనమేవ ధనం యస్య వైరినిర్యాతనమాత్రనిష్ఠ
త్యర్థః - అత ఏవ గత్వరైః గమనశీలైః అస్థిరైః గత్వరశ్చేతి క్వరబన్తో నిపాతః - అసు
భిః ప్రాణైః కరణైః॥ ని॥ పుంసి భూమ్న్యసవః ప్రాణా ఇత్యమరః - స్థాస్నుస్థిరతరం [*] గ్లా
జిస్థశ్చగ్స్నురితి గ్స్నుప్రత్యయః - యశః చిచీషతః చేతుం సంగృహీతుమిచ్ఛతః - చినో తేస్సన
తాచ్చ ప్రత్యయః - అచిరం అంశవో యస్యాస్సా అచిరాంశుర్విద్యుత్ తస్యాః విలాసః స్ఫు
రణం తద్వచ్చఞ్చలా క్షణికేత్యర్థః - లక్ష్మీస్సమ్పత్ - అనుషఙ్గాదాగతం ఆనుషఙ్గికం ఆను
చయశిష్టం ఫలం న ను అధికం ప్రయోజనం కిం - మానత్రాణజం యశ ఏవ ముఖ్యం ఫలం అ
చ్ఛయస్తు లక్ష్మీరితి మానినాం మాన ఏవ శ్లాఘ్య ఇత్యర్థః - అత్రాస్థిరప్రాణత్యాగేన స్థిరయ
శస్స్వీకారాభిధానాత్ న్యూనేనాధిక వినిమయాఖ్యః పరివృత్త్యలఙ్కారః - ఉక్తం చ
వ్యప్రకాశే॥ శ్లో॥ పరివృత్తిర్వినిమయో యో ర్థానాం స్యాత్సమాసమైరితి॥ ౧౯॥ నన్వ
స్యమానస్య సతో కథం ప్రాణత్యాగశ్శక్యతే కతుం యతో జీవన్ భద్రాణి పశ్యతీత్యా
శఙ్క్యాహ॥ జ్వలితమితి॥ జనో భస్మనాం చయమాస్కన్దతి పాదాదినా ఆక్రామతి - అప
మాన్త్వాదితి భావః - జ్వలితం జ్వలన్తం - కర్తరి క్తః - మతిబుద్ధీత్యాదిసూత్రేచ కారాత్
ర్తమానార్థత్వం - హిరణ్యం రేతో యస్య తం హిరణ్యరేతసం అగ్నిం నాస్కన్దతి - దాహ
త్వాదితి భావః - అతో హేతో మానినః అభిభూతిభయాత్పరిణలోభేన తేజస్త్యాగే పరి
వో భవిష్యతీతి భయాత్ - అసూనేవ సుఖమక్లిష్టం ఉజ్ఝన్తి త్యజన్తి - ధామ తేజస్తు నోజ్ఝ
మానహానికరాజ్జీవనాత్స్వతేజసా మరణమేవ వరమిత్యర్థః - పూర్వోత్తరశ్లోకవదర్థాన్త
రన్యాసో లఙ్కారః॥ ౨౦॥ అథవా కిమత్ర ప్రయోజన చిన్తయా కిన్తు తేజస్వినామేష స్వ
భావో యజ్జిగీషుత్వమిత్యాహ॥ కిమితి॥ మృగాధిపస్సింహః - కిం ఫలం ప్రయోజనం అపేక్ష్య
ధ్వనతః - గర్జతః ధరన్తీతి ధరాః - పచాద్యచ్ - పయసాం ధరాః పయోధరాః - తాన్ మే
ఘాన్ ప్రార్థయతే అభియాతి॥ ని॥ యాచ్ఞాయామభియానే చ ప్రార్థనా కథ్యతే బుధై
రితి కేశవః - యుద్ధాయ అవరుణద్ధీత్యర్థః - ప్రార్థయతే అభియాన్ధా వ రోధయో రిత్యభిధా
నాత్ - మహీయసో మహతః సా ప్రకృతిః ఖలు - యయా ప్రకృత్యా అన్య సమున్నతిం పర
వృద్ధిం న సహతే - మహాతః పరభఞ్జనమేవ పురుషార్థ ఇత్యర్థః - పూర్వవదలఙ్కారః॥ ౨౧॥

కురుతన్మతిమేవవిక్రమే నృపనిర్ధూయతమః ప్రమాదజమ్ । ధ్రువమేతదవేహి విద్విషాంత్వదనుత్సాహహతా విపత్తయః॥ ౨౨॥ ద్విరదానివదిగ్విభావితాం శ్చతురస్తోయనిధీనివాయతః । ప్రసహేతరణే తవానుజాన్ ద్విషతాంకశ్శత మన్యుతేజసః॥ ౨౩॥ జ్వలతస్తవజాతవేదసస్సతతం వైరికృతస్యచేతసి। విదధాతుశమం శివేతరారిపునారీ నయనాంబుసంతతిః ॥ ౨౪ ॥ ఇతిదర్శితవిక్రియం సుతంమరుతః కోపపరీత మానసమ్ । ఉపసాంత్వయితుం మహీపతిర్ద్విరదం

ఉక్తంప్రయోజనంనిగమయతి॥ కుర్వితి ॥ హేనృప॥ తత్తస్మాత్-ఉక్తరీత్యాపరాక్రమో వనరత్వాద్ధేతోః॥ ని॥ యత్తద్యతస్తతో హేతావిత్యమరః - ప్రమాదజంఅజ్ఞానజంతమో మోహంనిర్ధూయనిరస్యవిక్రమేపౌరుషఏవమతింకురుబుద్ధింవిధేహి - విక్రమేణాంగీకు రునతూపాయాంతరమిత్యర్థః-నచవిక్రమవైఫల్యమిత్యాహ ॥ ధ్రువమితి ॥ విద్విషాంశ త్రూణాంవిపత్తయః ఆపదఃత్వదనుత్సాహహతాఃతవ అనుత్సాహేనాప్యవసాయేన హ తాఃప్రతిబద్ధాః- భవదనుద్యోగధ్వంసితాఇత్యర్థః- అన్యథాప్రాగేవవిపద్యేరన్నితి భావః-ఇత్యేతత్-ధ్రువంనిశ్చితం-అవేహివిద్ధి॥ని॥ ధ్రువంనిత్యేనిశ్చితేచేతిశాశ్వతః॥ ౨౨॥ నచనఃపరాయశంకాకార్యేత్యాహ॥ ద్విరదానితి ॥ దిగ్విభావితాన్దిక్షుప్రఖ్యాతాన్ ఆయతఃఆగచ్ఛతః(*) ఆఙ్పూర్వాదిణ్ధాతోశ్శతృప్రత్యయః - చతురోద్విరదాన్ దిగ్గజా నివ-తథోక్తవిశేషణాన్ చతురస్తోయనిధీనివ - రణేఆయతఃదిగ్విభావితాన్శతమన్యు తేజసః ఇంద్రవిక్రమాన్చతురస్తవఅనుజాన్ద్విషతాంమధ్యేకః - ప్రసహేతసోఢుంశ క్నుయాదిత్యర్థః(*)శకిలిఙ్చేతిశక్యార్థేలిఙ్-అతోనిశ్శంకంప్రవర్తస్వేతిభావః॥ ౨౩ ఆశీర్వాదవ్యాజేనఫలితమాహ॥ జ్వలతఇతి॥ తవచేతసిసతతంసదాజ్వలతోదీప్యమానస్య వైరికృతస్యరిపునిమిత్తకస్యజాతవేదసః- క్రోధాగ్నేరిత్యర్థః- శివేతరాఅశివా - అమం గళా-వైధవ్యదుఃఖజనకత్వాదితిభావః - రిపునారీనయనాంబుసంతతిః - వైరివనితాశ్రు ప్రవాహః- శమంశాంతింవిదధాతు- వైరిజనితస్యక్రోధస్యవైరివధమంతరేణశాంత్యసం భవాదవశ్యంతద్వధస్త్వయాకర్తవ్యఇతిభావః-అత్రక్రోధస్యవిషయస్యనిగరణేనవిషయి ణోజాతవేదసఏవోపనిబంధనాదతిశయోక్తిరలంకారః-తదుక్తం॥ శ్లో ॥ విషయస్యాను పాదానాద్విషయ్యుపనిబధ్యతే । యత్రసాతిశయోక్తిస్స్యాత్కవిప్రౌఢోక్తిజీవితేతి- తత్రాపిక్రోధస్యజాతవేదసోభేదేప్యభేదాధ్యవసాయాత్ భేదేఅభేదరూపా- తతఏవాం బునిర్వాప్యత్వోక్తిశ్చఘటతే-తథాచ-యథాంబునైకేనాగ్నిస్సమ్యక్ శామ్యతితథాశత్రు వధేనక్రోధఇత్యౌపమ్యంగమ్యతే ॥ ౨౪ ॥ యుధిష్ఠిరఇత్థమాకర్ణ్యకింకృతవానిత్యత్ర ఆహ॥ ఇతీతి॥ ఇత్యుక్తరీత్యాదర్శితాప్రకటితావిక్రియాకోపవికారోవాగారంభాత్మకో యేనతం- కోపపరీతమాన సంకోపాక్రాంతచిత్తం - ఇదంవిశేషణద్వయం ద్విరదేపి యోజ్యం- మరుతఃవాయోస్సుతంభీమం-మహీపతిర్యుధిష్ఠిరఃద్విరదమివ - ఏతే

దుష్కరమాపత్సు చ విక్రమే ॥ ౨౫ ॥ అపవర్జితవిప్లవే శుచౌ హృదయగ్రాహిణి మ-
ఙ్గలాస్పదే। విమలా తవ విస్తరే గిరాం మతిరాదర్శ ఇవాభిదృశ్యతే ॥ ౨౬ ॥ స్ఫు-
టతా న పదైరపాకృతా న చ న స్వీకృతమర్థగౌరవమ్ । రచితా పృథగర్థతా గిరాం న
చ సామర్థ్యమపోహితం క్వచిత్ ॥ ౨౭॥ ఉపపత్తిరుదాహృతా బలాదనుమానేన

నాస్యభీష్యస్య శౌర్యమేవ న బుద్ధిరస్తీతి గమ్యతే- ఉపసాంత్వయితుం అనునేతుం- ఉపక్రమ-
మే ప్రవృత్తః [*] ప్రోపాభ్యాం సమర్థాభ్యామిత్యాత్మనేపదం- రాజ్ఞా భావ్యుపకారయాని
శేషాపేక్షయా కథం చిదనశ్యాజనశ్చనైశ్చనైః ద్విరదవద్వశీకరణీయో నతు త్యాజ్య
ఇతి భావః॥ ౨౫॥ ప్రథమం తావత్ స్తుత్యా ప్రభుః ప్రసాదయతి ॥ అపవర్జితేతి॥ విప్లవః ప్ర-
తిబాధః అన్యత్ర బాహ్యమలసంశ్రయః - సోఽపవర్జితో యస్య తస్మిన్ అపవర్జితవిప్లవే
వ్యక్తస్యత్యాసేత్యుక్తం శేషేత్యర్థః- శుచౌ శుచిశబ్దసౌష్ఠవం లోహసద్ధి స్వచ్ఛత్వాత్-
హృదయగ్రాహిణి మనోహరే- మంగళాస్పదే మంగళప్రతిపాదకత్వాత్ శుభవస్తుత్వాచ్చ ప్రశస్తరే॥ శ్లో॥ రోచనం చందనం హేమ మృదంగం దర్ప-
ణం మణిం। గురుమగ్నిం తథా సూర్యం ప్రాతః పశ్యేత్సదా బుధ ఇతి పురాణవచనాత్- తవ గిరాం
విస్తరే వాక్యప్రపంచే- ప్రథనే వాపశబ్ద ఇతి ఘుఞ్ ప్రతిషేధాత్-ఋదోరబిత్యప్-అప్
ని॥ విస్తారోఽఙ్గ ప్రసారా వ్యాసస్తు శబ్దస్య విస్తర ఇత్యమరః- మతిస్త్వద్బుద్ధిః - ఆదర్శే
దర్పణ ఇవ॥ ని॥ దర్పణే ముకురాదర్శావిత్యమరః॥ విమలా విశదా అభిదృశ్యతే- వాగ్వై-
శద్యాదేవ మతివైశద్యమనుమీయతే- తత్పూర్వకత్వాత్తస్యేత్యర్థః॥ ౨౬ ॥ అథయు-
గ్మేనాహ॥ స్ఫుటతేతి - ఉపపత్తిరితి చ॥ పదైః సుప్తిఙన్తశబ్దైః - స్ఫుటతా విశదార్థతా
నాపాకృతా న త్యక్తా- అర్థస్య గౌరవం భూయస్త్వం అర్థగౌరవం చ- న న స్వీకృతం
స్వీకృతమేవేత్యర్థః- వైశద్యప్రసక్తార్థగౌరవాభావనివర్తనార్థం నఞ్ ద్వయం
ప్రాతిషేధనివర్తనే ద్వౌ ప్రతిషేధావితి వామనః - గిరాం పదానాం అనాంతరవా-
క్యానాం చ పృథగర్థతా భిన్నార్థతా- అపునరుక్తార్థతేతి యావత్-రచితా కృతా - తథాప్య-
దపి సామర్థ్యం గిరామన్యోన్యసాకాంక్షత్వం చ- నాపోహితం న వర్జితం అన్యథా-
దాడిమాదిశబ్దవదేకవాక్యతా న స్యాత్-యథాహుః-అర్థైకత్వాదేకం వాక్యం సాకాంక్షం చే-
ద్విభాగే స్యాదితి-నన్వర్థగౌరవమిత్యత్ర కథం షష్ఠీసమాసః - పూరణగుణేత్యాదినా ప్ర-
తిషేధాత్-నైష దోషః- యే శుక్లాదయశ్శబ్దాః సుణె గుణిని చ వర్తంతే - యథా పటస్య
శుక్లః శుక్లః పట ఇతి చ- తేషామేవాత్ర నిషేధాత్- యే పునస్సదా గుణమాత్రవచనాః- యథా
గౌరవం ప్రాధాన్యం- రసో గంధస్స్పర్శ ఇత్యేవమాదయస్తేషామనిషేధాత్ -తద్యోగే
షష్ఠీసమస్యత ఇతి వచనాద్బహుళమభియుక్తప్రయోగదర్శనాచ్చ - బలాకాయాం శౌ-
క్ల్యమిత్యాదౌ భాష్యకారవచనాదసమాసః - అత ఏవాహ వామనః అత్రాపీతి మాదిష-
గుణవచనేన ... ॥ ౨౭ ॥ ఉపపత్తిరితి॥ కించ బలాత్ స్వబలమాశ్రిత్య

నేననచాగమః కృతః । ఇదమిదృగసీదృగాశయః ప్రసభం వక్తుముపక్రమే
తకః॥ ౨౮ ॥ అవితృప్తతయాతథాపి మేహృదయం నిర్ణయమేవధావతి।
అవసాయయితుంక్షమాస్సుఖంనవిధేయేషు విశేషసంపదః॥ ౨౯ ॥ సహసా
విదధీతనక్రియామవివేకః పరమాపదాంపదమ్ । వృణతేహి విమృశ్యకారిణం

కమర్ణాణిత్యబ్లో పేపంచమీవక్తవ్యా- ఉపపత్తిర్యుక్తిః ఉదాహృతాపరాక్రమపతఏవక్షే
యానితియుక్తిరుక్తేత్యర్థః - ఉచితంచైతన్మహావీరస్యేతిభావః- తథాఅనుమానేనయా
క్త్యాఆగమఃశాస్త్రంచనక్షతోనహతఃనఖండితఇత్యర్థః- కింత్వాగమావిరుద్ధమేవోక్తం-
అన్యథాతద్విరోధాదనుమానస్యైవాప్రామాణ్యప్రసంగాదితిభావః - ఈదృగిత్థంశాస్త్ర
యుక్తమిదంవచనం-అవిద్యమానఈదృగాశయః ఇత్థంశాస్త్రయుక్తాభిప్రాయోయస్య
సోసీదృగాశయః॥ ని॥ అభిప్రాయశ్ఛందఆశయఇత్యమరః- కఃప్రసభంహఠాత్ వక్తుము
పక్రమేత-నకోపీత్యర్థః- ఇత్థంవక్తుముపక్రమితైవనాస్తివక్తాతుదూరాపాస్తఇతిభావః-
కేచిదేతచ్ఛ్లోకత్రయంనిందాపరత్వేనాపియోజయంతి-తదసత్- హితోపదేశమాత్రత
త్పరస్యాతివత్సలస్యరాజ్ఞోమస్సరిణఇవమహావీరేభ్యోతిరివిషయేసర్వానర్థమూలభూత
నిందాతాత్పర్యకల్పనానౌచిత్యాదితి॥ ౨౮॥ యదిసాధూక్తంతర్హితథైవక్రియతామి
త్యాశంక్యాహ॥ అవితృప్తతయేతి॥ తథాపిత్వయాసమ్యఙ్నిర్ణీతేపి-మేహృదయం-అవి
తృప్తతయాఅసంతుష్టతయా- అద్యాపిసంశయగతత్వేనేత్యర్థః- నిర్ణయమేవధావతి
అనుసరతిఅపేక్షతఇతియావత్ - అద్యాపినిర్ణయస్యానుదయాదితిభావః- నిర్ణయా
నుదయేహేతుమాహ॥ అవేతి ॥ విధేయేషుసంధివిగ్రహాదికర్తవ్యార్థేషు-యావిశేష
సంపదః అవాంతరభేదభూమానఃతాః- సుఖంఅక్లేశం అవసాయయితుంపురుషాన్ప్ర
త్యానుకూల్యేనస్వస్వరూపంస్వయమేవశీఘ్రంప్రత్యాయయితుమిత్యర్థః [*]స్యతేర్ణ్యం
తాదణికర్మకర్తృకాత్తుమున్- ఔరణాదిసూత్రస్యాయంవిషయః- క్షమంతఇతిక్షమాః
శక్తానభవంతి-పచాద్యచ్॥ని॥ క్షమంశక్తేహితేత్రిష్విత్యమరః - యద్వాసుఖంయథాత
థాపురుషైర్విశేషసంపదోనక్షమాః నశక్యాఃక్షమ్యంతఇతిక్షమాః - కర్మణి-షిద్భిదాది
భ్యోఙ్ -విధేయమాత్రస్యసుగమత్వేపితద్విశేషాణాంసాక్ష్మ్యాద్బాహుల్యాచ్చదుర్జ్ఞే
యత్వాదద్యాపినిర్ణయకాంక్షేతితాత్పర్యార్థః అత్రనిర్ణయధావనంప్రత్యుత్తరవా
క్యార్థస్యహేతుత్వేనాభిధానాద్వాక్యార్థహేతుకంకావ్యలింగమలంకారః - తదుక్తం॥
హేతోర్వాక్యపదార్థత్వేకావ్యలింగముదాహృతమితి॥ ౨౯॥ అస్తువిశేషావధారణ
మంతరేణైవప్రవృత్తిరిత్యాశంక్యాహ॥ సహసేతి ॥ క్రియతఇతిక్రియాకార్యం- తాంసహ
సాఅవిమృశ్యేత్యర్థః-సహసేత్యాకస్మికావిమర్శయోరితిగణవ్యాఖ్యానేస్వశాదిపాఠాద
వ్యయంనవిదధీత-కుతఃఅవివేకః అవిమృశ్యకారిత్వం-పరమత్యంతం-ఆపదాంపదంస్థానం-
విపత్తికారణమిత్యర్థః-వ్యతిరేకేణోక్తమర్థమన్వయేనాహ॥ వృణతఇతి॥ గుణలుబ్ధాఃగు
ణగృధ్నవఇతిస్వయమేవ [illegible] విమృశ్యకారీ

గుణలుబ్ధాస్స్వయమేవసంపదః॥ ౩౦ ॥ అభివర్షతియోనుపాలయన్ విధిబీజాని
జానివివేకవారిణా । ససదాఫలశాలినీంక్రియాంశరదంలోకఇవాధితిష్ఠతి॥
శుచిభూషయతిశ్రుతంవపుఃప్రశమస్తస్యభవత్యలంక్రియా । ప్రశమాభ
పరాక్రమస్సనయాపాదితసిద్ధిభూషణః॥ ౩౨ ॥ మతిభేదతమస్తిరోహి

(*) ఉపపదమతిజితిసమాసః-తంస్వయమేవవృణతేభజంతేహి(*) వృఙ్సంభక్తా
తుః- తస్మాద్విమృశ్యైవప్రవర్తితవ్యమిత్యర్థః - అత్రసహసావిధాననిషేధ త్రాతిర
శ్యకారిత్వరూపకారణస్యాపద్రూపవ్యతిరేక కార్యేణసమర్థనాద్వైధర్మ్యేణార్థా
రన్యాసః- ద్వితీయార్థేచసఏవసాధర్మ్యేణేతిజ్ఞేయం॥౩౦॥ననుసాహసికస్యాపి అతఏవ
ద్ధిర్దృశ్యతఏవతత్కింవివేకేనేత్యత్రాహ॥ అభీతి॥ యఃపుమాన్-విధీయంతఇతివిధయఃఆగమ
కృత్యవస్తూనిబీజానివేత్యుపమితసమాసః - శరదంలోకఇవేతివాక్యగతోపమానానుసా
రాత్- తానివిధిబీజాని-వివేకోవారీవతేన- వివేకవారిణా- పూర్వవత్సమాసః-అనుదపర
లయన్ప్రతీక్షమాణస్సన్ రక్షన్వాయఃఅభివర్షతిసించతి- సపుమాన్ - ఫలంసాజ్జనైః
ష్వాదోర్యర్థఃసస్యంచ॥ ని॥ ఫలంహేతుకృతేసస్యఇత్యుభయత్రాప్యమరః - తచ్ఛారతా
క్రియాంకర్మ-లోకోజనః ॥ ని ॥ లోకస్తుభువనేజనఇత్యమరః-శరదమివసదాఆగ
ష్ఠతిసదాక్రియాఫలంప్రాప్నోత్యేవ- నకదాచిద్వ్యభిచరతీత్యర్థః - సాహసికస్యాపి
సిద్ధిఃకాకతాళీయా- వివేకినస్తునియతేతిభావః - అత్రఫలశబ్దేనసస్యహేతుకృతయోః
యోరభేదాధ్యవసాయాత్ శ్లేషమూలాతిశయోక్తిః- తదనుగృహీతాచోపమేత్యసమతి
ధేయం ॥ ౩౧ ॥ నియతావివేకినఃఫలసిద్ధిరిత్యుక్తం- సంప్రతితామేవరుచ్యర్థాంస్తౌతి
శుచీతి॥ శుచిసంప్రదాయశుద్ధం-శ్రుతంశాస్త్రశ్రవణం-కర్తృ-వపుర్భూషయతి -
థాఅవిద్వాన్పురుషఃశోచ్యఇతిభావః- తస్యశ్రుతస్యప్రశమఃక్రోధోపశాంతిః- అ
యాభూషణంభవతి-అన్యథాశ్రుతవైఫల్యాదితిభావః - పరాక్రమఃసత్వవసరే
ప్రశమస్యాభరణం-అన్యథాసర్వైఃపరిభూయతఇతిభావః-నపరాక్రమః నయాపాదితసం
నీతిసంపాదితావివేకపూర్వికేతియావత్ - సాచాసౌసిద్ధిశ్చసైవభూషణంయస్యసనాని
క్తః- అన్యథాసాహసికస్యసిద్ధేఃకాకతాళీయత్వేనపక్షే పరాక్రమవైయర్థ్యాదితిభావః
వపుషోభూష్యత్వైవాత్రసిద్ధేర్భూషణత్వైవతు । ఉభయంమధ్యమానాంతుస్వస్వరూపార్థే
రేతియఇతివివేకః - ఏవంవిశిష్టసిద్ధేరనన్యభూషితాయాఏవభూషణతోక్త్యాసర
రణతయాస్తుతిగమ్యతే-అత్రోత్తరోత్తరస్యపూర్వపూర్వంప్రతివిశేషణత్వాదేకావళ్యలం
రః-తదుక్తం-'యత్రవిశేషణభావంపూర్వంపూర్వంప్రతిక్రమేణైవభజతిపరంపరమేషా
కృతిరేకావళీకథితం॥ ౩౨॥ విమృశ్యకార్యాదినిష్ఠితంతత్రవిమర్శోపాయఃకఇత్యాకాంక్షా
మేవేత్యాహ॥ మతీతి ॥ మతిభేదఃకార్యవిప్రతిపత్తిః మతిభేదస్తమఇవేత్యుపమితసమా
దీవఇవేత్యు [illegible] [illegible]
త్యవిధో కార్యానుష్ఠానే-వివేకినాంసుకృతఃస్వభ్యస్తః-బహుభ్యోబహుశః శ్రుతఇత్య

హానైకృత్య విధావివేకినామ్। సుకృతః పరిశుద్ధ ఆగమః కురుతే దీప ఇవార్థద
ర్శనమ్ ॥ ౩౩ ॥ స్పృహణీయ గుణైర్మహాత్మభిశ్చరితే వర్త్మని యచ్ఛతాం
మనః। విధిహేతు రహేతు రాగసాం వినిపాతోఽపి సమస్సమున్నతేః॥ ౩౪॥
శివమౌపయికం గరీయసీం ఫలనిష్పత్తి మదూషితా యతిమ్ । విగణయ్యన
యంతిపౌరుషం విజితక్రోధరయాజిగీషవః॥ ౩౫ ॥ అపనేయము దేతు మిచ్ఛ
తాతిమిరం రోషమయం ధియాపురః। అవిభిద్య నిశాకృతం తమః ప్రభయా

అతఏవ పరిశుద్ధో నిశ్చితః సంప్రదాయప్రాప్తః అన్యత్ర సువిహితః ప్రవాతాదిదోషరహితః-
ఆగమః శాస్త్రం॥ ని॥ ఆగమశ్శాస్త్రమాయత ఇతి విశ్వః- దీప ఇవ అర్థదర్శనం కార్యజ్ఞా
నం వస్తుప్రతిభాసనం చ కురుతే॥ ౩౩॥ ఏవం విమృశ్య కుర్వతో దైవాదనర్థాగమేపి న కశ్చి
దపరాధ ఇత్యాహ॥ స్పృహణీయేతి॥ స్పృహణీయగుణైః లోకశ్లాఘ్యగుణైః మహాత్మభిస్స
జ్జనైః చరితే అనుష్ఠితే వర్త్మని ఆచారే మనో యచ్ఛతాం నిదధతాం- సన్మార్గేణ వ్యవహ
రతామిత్యర్థః- విధిహేతుః దైవనిమిత్తకః॥ ని॥ విధిర్విధానే దైవే చేత్యమరః - అతఏవ
ఆగసామపరాధానాం అహేతుః- వినిపాతోఽపి దైవికానర్థోఽపి॥ ని ॥ వినిపాతోవపాతే
స్యాద్దైవాదివ్యసనేపి చేతి విశ్వః- సమున్నతేరభివృద్ధేః సమః తుల్యః - దైవికే పురుషస్యాను
పాలభ్యత్వాదితి భావః- యథాహ కామందకః॥ శ్లో ॥ యత్తుసమ్యగుపక్రాంతం కార్య
మేతి విపర్యయం। పుమాంస్తత్రానుపాలభ్యో దైవాంతరితపౌరుష ఇతి॥ ౩౪ ॥ సంప్రతియ
స్తాద్విమృశ్యేత్యేతదాహ॥ శివమితి॥ జిగీషవో జయేచ్ఛవో నృపాః- విజితక్రోధరయాః విజితక్రో
ధవేగాస్సంతః గరీయసీం ప్రభూతాం అదూషితాయతిం అక్షతోత్తరకాలాం సస్వతామిత్య
ర్థః- ఫలనిష్పత్తిం ఫలసిద్ధిం విగణయ్య ఫలవత్త్వం నిశ్చిత్యేత్యర్థః- పౌరుషం పురుషకారం
శివమనుకూలం- ఔపయికం ఉపాయ ఏవ ఔపయికః(*) వినయాదిత్వాత్స్వార్థే ఠక్
ఉపాయాహతస్వత్వం చ- నయంతి ప్రాపయంతి- పౌరుషముపాయేన యోజయంతీత్యర్థః-
నానిశ్చితఫలం కర్మకుర్వీతేతి భావః- యథాహ కామందకః॥ శ్లో ॥ నిష్ఫలం క్లేశబహుళం
సందిగ్ధఫలమేవ చ। న కర్మ కుర్యాన్మతిమాన్ సదా వైరానుబంధి చేతి(*) నయతేః ప్రాపణా
ర్థే ద్వికర్మకః- అత్ర పౌరుషస్య కర్తృస్థకర్మత్వేప్యుపాయస్య తథాత్వాత్ క్రోధం
వినయత ఇత్యాదివత్- కర్తృస్థే చాశరీరే కర్మణీత్యాత్మనేపదం న భవతి॥ ౩౫॥ యదుక్తం
విజితక్రోధరయా ఇతి తదావశ్యకమిత్యాహ॥ అపనేయమితి ॥ ఉదేతుమభ్యుదేతుం వివర్ధి
తుమితి యావత్- ఇచ్ఛతా పురుషేణ పురః ప్రథమం రోషమయం రోషాదాగతం (*)
మయడ్వేతి మయట్- తిమిరమజ్ఞానం- ధియా వివేకబుద్ధ్యా కరణేన- అపనేయం అపనోద్యం
తథాహి- అంశుమతాపి కర్త్రా ప్రభయా తేజసా కరణేన- నిశాకృతం రాత్రివిహితం తమో
ధ్వాంతం అవిభిద్య నోదీయతే- కింతు విభిద్యైవేత్యర్థః- సూర్యస్యాప్యేవం కిముతాన్యే

నాంశుమతాప్యదీయతే॥ ౩౬ ॥ బలవానపి కోపజన్మన స్తమసో నాభిభవం

ధియః। క్షయపక్ష ఇవైందవీః కలాః సకలా హంతి స శక్తిసంపదః॥ ౩౭ ॥ స

తిరుపైతి మార్దవం సమయే యశ్చ తనోతి తిగ్మతామ్। అధితిష్ఠతి లోక

సా సవివస్వానివ మేదినీపతిః॥ ౩౮ ॥ క్వ [illegible]య పరిగ్రహః శ్రియాం క్వ

ష్టేంద్రియవాజివశ్యతా। శరదభ్రచలాశ్చలేంద్రియై రసురక్ష్యా హి బ

చ్ఛలాః శ్రియః॥ ౩౯ ॥ కిమసామయికం వితన్వతా మనసః క్షోభముప

షామిత్యపిశబ్దార్థః-ఇణో భావే లట్ ॥ ౩౬ ॥ నను దుర్బలస్యైవ మస్తు బలీయసస్తు క్రో

దేవ కార్యసిద్ధిరిత్యత ఆహ॥ బలవానితి॥ బలవాన్ శూరోఽపి-యః కోపాజ్జన్మ యస్య తస్య

జన్మనః-అపవర్జ్యో బహువ్రీహిర్వ్యధికరణో జన్మాద్యుత్తరపద ఇతి వామనః-తమస

హస్య (*)కృద్యోగాత్కర్మణి షష్ఠీ- అభిభవమాక్రాంతిం- నరుణద్ధి న నివార

సన్నసః- క్షయస్య పక్షః క్షయపక్షః కృష్ణ పక్ష ఇత్యర్థః- ఐందవీః ఇందుసంధినీః కలాః

ని॥ కలా తు షోడశో భాగ ఇత్యమరః- సకలాశ్శక్తిసంపదః ప్రభుమంత్రోత్సాహశక్తి

ప్రభుశక్తిం కోశదండబలం- మంత్రశక్తిం జ్ఞానబలం-ఉత్సాహశక్తిం విక్రమబలం

తి క్రోధో పి హంతి నాశయతి-అంధస్య జంఘాబలమివ క్రోధాంధస్య లోకోత్తరమపి సా

న్యర్థమేవేత్యర్థః- అత్ర కాలస్య సర్వకారణత్వాత్ క్షయపక్షస్య కలాక్షయకారిత్వ

వతనుసస్తు తత్కాలవిజృంభణాత్తథా వ్యపదేశః॥ ౩౭ ॥ అథ విమృశ్యకారిత్వతః క్రియా

రమాహ॥ సమేతి॥ యః సమానాతిమృదుర్నత్వతితిగ్మవృత్తిర్యస్య స సమవృత్తిస్సన్ -

యే సత్యవసరే- మార్దవం మృదువృత్తిత్వముపైతి- తిగ్మతాం తీక్ష్ణవృత్తిత్వం చ త

స మేదినీపతిః వివస్వానివ ఓజసా తేజసా లోకం అధితిష్ఠతి ఆక్రామతి-సూర్యోఽపి బుధ

సప్రాతః కాలాదిభేదేన చాసమవృత్తిరిత్యాదియోజ్యం- తథాచోక్తం మృదుదండః పర

య తే తీక్ష్ణదండ ఉద్వేజకో భవతి యథార్హదండః పూజ్యత ఇతి॥ ౩౮ ॥ ఉక్తాన్యథా

దోషమాహ॥ క్వేతి॥ శ్రియాం సంపదాం-చిరాయ బహుకాలం పరిగ్రహః స్వా

ణం క్వ-, ఇంద్రియాణి వాజిన ఇవేత్యుపమితసమాసః- దుష్టానామమార్గధావినాం

య వాజినాం- వశ్యో వశంగతః తస్య భావస్తత్తా క్వ ఉభయమేకత్ర తిష్ఠతీత్యర్థః-

హి యస్మాత్ శరదభ్రవచ్చలాశ్చంచలాః కించ బహుచ్ఛలాః బహువ్యాజాః బహ

థా ఇతి యావత్ ॥ ని॥ ఛలంతు స్ఖలితే వ్యాజ ఇతి విశ్వః-శ్రియః సంపదః-చలేంద్రియైర

ద్రియైరిత్యర్థః-అసురక్ష్యాః రక్షితుమశక్యాః- కథంచిత్ప్రాప్తా అపి శ్రియో నా

ష్ఠంతీత్యర్థః-వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః ॥ ౩౯ ॥ క్రోధస్యానుష్ఠ తాముక్త

తస్య త్యాగముపదిశతి॥ కిమితి॥ ఉపాత్తరంహసః ప్రాప్తత్వరస్య మనసః - సమయోఽవసరో

ప్రాప్తస్సామయికః- తదన్య ప్రాప్తమత్తరక - సనభవతీత్యసామయికమ ప్రాప్తకాలం

భం వితన్వతా భవతా ధీరతయా స్థైర్యగుణేన, శ్లో, మనసో నిర్వికారత్వం స్థైర్యం సత్స

రంహసః । క్రియతే పతిరుచ్చకైరపాం భవతా ధీరతయాధరీకృతః ॥ ౪౦ ॥ శ్రుత
మప్యధిగమ్య యే రిపూన్వినయంతే న శరీరజన్మనః । జనయంత్యచిరాయ సం
పదామయశస్తే ఖలు చాపలాశ్రయమ్ ॥ ౪౧ ॥ అతిపాతితకాలసాధనా స్వ
శరీరేంద్రియవర్గతాపినీ । జనవన్న భవంతమక్షమా నయసిద్ధేరపనేతుమ
ర్హతి ॥ ౪౨ ॥ ఉపకారకమాయతేర్భృశం ప్రసవః కర్మఫలస్య భూరిణః ।
అనపాయి నిబర్హణం ద్విషాం న తితిక్షాసమమస్తి సాధనమ్ ॥ ౪౩ ॥ ప్రణతిప్ర
వణాన్విహాయ నస్సహజప్రేమనిబద్ధచేతసః । ప్రణమంతి సదా సుయోధనం ప్రథ

తుష్విత్యరసికాః - అధరీకృతః తిరస్కృతః - ప్రాగితి శేషః - అపాంపతిరబ్ధిః ఇదానీంకింతి
మర్థంచోచ్చకైః అధికః క్రియతే - నపరాజితం పునరుచ్చకైః కుర్యాదితి భావః - అత్ర పతితస్వ
తేతిభీమవిశేషణస్య పదార్థస్యోచ్చైః కరణే హేతుత్వాత్కావ్యలింగమలంకారః ॥ ౪౦ ॥
శ్రుతమితి ॥ కించ యే శ్రుతం శాస్త్రమధిగమ్యాపి శరీరజన్మనః శరీరప్రభవాన్ రిపూన్ కా
మక్రోధలోభమోహాదీన్ న వినయంతే న నియచ్ఛంతి న నుదంతీత్యర్థః (*) కర్తృస్థే చా
శరీరే కర్మణీత్యాత్మనేపదం - తే ఖల్వచిరాయ ఝటితి సంపదాం చాపలాశ్రయమస్థైర్యని
బంధనమయశో దుష్కీర్తిం జనయంతి - ఆశ్రయదోషాదస్థైర్యం సంపదాం న స్వదోషాది
త్యర్థః - అజితారిషడ్వర్గస్య కుతస్సంపద ఇతి భావః ॥ ౪౧ ॥ తతః క్రోధశ్చేత్కార్యహానిరిత్యా
శయేనాహ ॥ అతిపాతితేతి ॥ అతిపాతితాని అతిక్రాంతాని - కాలః సమయో నంతరరూపః సా
ధనాని సహాయాదీని చ యయా సా తథోక్తా - తాపయతీతి తాపినీ [*] కర్తరి ల్యుట్ - టిత్వా
త్ జీప్ - స్వస్య యచ్ఛరీరం ఇంద్రియవర్గశ్చ తయోస్తాపినీ - అక్షమా క్రోధః - భవంతం జన
వత్ పృథగ్జనమివ [*] తేన తుల్యం క్రియా చేద్వతిరితి వతిప్రత్యయః - తేనేవార్థాంతస్యేత్యేత
ద్ధిత శ్చాసర్వవిభక్తిరిత్యవ్యయం - నయసిద్ధేః నీతిశాస్త్రసాధనఫలాత్ అపనేతుం పృథక్క
ర్తుం నార్హతి - అసమర్థక్రోధస్యాత్మసంతాపాతిరిక్తం ఫలం నాస్తీత్యర్థః ॥ ౪౨ ॥ దుష్టః
క్రోధ ఇత్యుక్తమథ క్షమాయా గుణానాహ ॥ ఉపకారకమితి ॥ ఆయతేరుత్తరకాలస్య భృశ
మత్యంతం - ఉపకారకం స్థిరఫలహేతురిత్యర్థః - భూరిణః ప్రభూతస్య కర్మఫలస్య ప్ర
సూయతే అనేనేతి ప్రసవః కారణం అపాయి న భవతీత్యనపాయి స్వయమవినశ్యదేవ ద్వి
షాం నిబర్హణం వినాశకం ఏవంగుణకం సాధనం తితిక్షాసమం క్షమయా తుల్యం నాస్తి ॥ నిబర్హ
తిస్తిత్క్షేప్యసురః [*] తిజనిశామస ఇతి ధాతోః - గుప్తిజ్కిద్భ్యస్సన్నితి క్షమార్థే సన్ప్ర
త్యయః - తితిక్షాసమమిత్యనుక్తోపమాసమా అన్యూనాధిక్యలుప్తోపమా - భృశభూర్యన
పాయిశబ్దైస్సాధనాంతరవైలక్షణ్యాద్వ్యతిరేకశ్చ వ్యజ్యతే - భేదప్రాధాన్యే ఉపమానాదు
పమేయస్యాధిక్యే విపర్యయే వ్యతిరేకః ॥ ౪౩ ॥ నను తితిక్షయా కాలక్షేపే సుయోధనస్య
ర్వాక్ రాజ్ఞో వశీకుర్యాదిత్యత్రాహ ॥ [ప్రణతీతి] ॥ ... ప్రేమ్ణా నిబద్ధ

మేమానభృతాంనవృష్ణయః ॥ ౪౪ ॥ సుహృదస్సహజాస్తథేతరేమతమేషాం నవిలంఘయంతియే। వినయాదివయాపయంతితే ధృతరాష్ట్రాత్మజమాత్మసిద్ధయే ॥ ౪౫ ॥ అభియోగఇమాన్మహీభుజోభవతాతస్యకృతః కృతావధేః ప్రవిఘాటయితా సముత్పతన్హరిదశ్వః కమలాకరానివ॥ ౪౬ ॥ ఉపజాపసహాన్ విలంఘయన్ సవిధాతానృపతీన్ మదోద్ధతః । సహతేనజనోస్యధః క్రియాంకిములోకాధికధామరాజకమ్ ॥ ౪౭ ॥ అసమాపితకృత్యసంపదాం

చేతసః అస్మానుగాఢంలగ్నచిత్తాః- సుయోధనేతునతథేతిభావః- కించమానభృతాం అహంకారిణాంప్రథమేఅగ్రేసరాః - వృష్ణయోయాదవాః- ప్రణతిప్రవణాన్ప్రణపరాన్-సుయోధనస్తునతథేతిభావః- నఃఅస్మాన్ విహాయసుయోధనం సదానప్రణతినానుసరంతి-కింతుకార్యకాలేత్యత్యంత్యేవేత్యర్థః- సతియాదవపరిగ్రహేనకిందస్మాకమసాధ్యంభవేదితిభావః అనేకపదార్థహేతుకంకావ్యలింగమలంకారః॥ ౪౪ కారణాంతరమాహ॥ సుహృద ఇతి॥ కించఏషాంవృష్ణీనాంయేసహజాఃసహజాతాః మాతృపితృపక్ష్యాఇత్యర్థః (*)అన్యేష్వపిదృశ్యత ఇతిడప్రత్యయః - సుహృదోమిత్రాణితథా ఇతరేకృత్రిమసుహృదశ్చధనజీవనహేతోరాశ్రితాఃకృత్రిమసుహృద ఇత్యర్థః-మతంవృష్ణిపక్షంనవిలంఘయంతినాతిక్రామంతి - తేప్యయేపిన్యపాః- దుర్యోధనోపజీవినోపీతి భావః- ఆత్మసిద్ధయేస్వజీవనార్థంధృతరాష్ట్రాత్మజందుర్యోధనంవినయాదానుకూల్యాదివయాపయంతికాలంగమయంతి - కార్యకాలేతుతేపివృష్ణిపక్షప్రవేశిన ఏవేత్యర్థః [*]యాతేర్ణ్యంతాల్లుట్-అర్తిహ్రీత్యాదినాపుగాగమః॥ ౪౫ ॥ కింతునాయమభియోగకాలఇత్యాశయేనాహ॥ అభియోగ ఇతి॥ కృతావధేఃపరిభాషితకాలస్య॥ ని॥ అవధిస్త్ర్వవధానేస్యాత్సీమ్ని కాలేబిలేపిచేతివిశ్వః-తస్యసుయోధనస్య -కర్మణిషష్ఠీ- భవతాకృతః అవధ్యంతఇతిశేషః- అభియోగఃఆహవః అభియానమితియావత్॥ ని॥ అభియోగస్తుశత్రోస్స్యాదాహవపరాభవాపీతివిశ్వః-ఇమాన్ పూర్వోక్తాన్ మహీభుజోరాజ్ఞః-హరిదశ్వఉష్ణరశ్మిః-కమలాకరానివసముత్పతన్ ఉద్యన్నేవ- ప్రవిఘాటయితాభేత్స్యతి[*]ఘటేశ్చురాదికాల్లుట్- భౌవాదికస్యతు- మితాంహ్రస్వఇతిహ్రస్వత్వంస్యాత్॥ ౪౬ ॥ అథనయేవృష్ణిపక్ష్యాస్తాన్ప్రత్యాహ॥ ఉపజాపేతి॥ మదోద్ధతఃసదుర్యోధనః-నృపతీన్ అన్యానపినృపాన్విలంఘయన్ మదాదవమానయన్- సహంత ఇతిసహాన్ (*) పచాద్యచ్-ఉపజాపస్యసహాన్ భేదయోగ్యాన్॥ ని॥ భేదోపజాపావుపధేత్యమరః - విధాతా విదాస్యతి (*) విపూర్వస్యదధాతేర్లుట్ - అవమానితోజనః సుభేద్య ఇతిభావః - నచతేసహిష్యన్త ఇత్యాహ- జనఃప్రాకృతోపిఅధఃక్రియాంఅవమాననంనసహతే - లోకాధికధామలోకోత్తరప్రతాపంరాజకంరాజసమూహః [*] గోత్రోక్షేత్యాదినావుఞ్ప్రత్యయః - కిమనసహతఇతికిముక్తవ్యమిత్యర్థః-తథాచకృష్ణానుపిరాజమండలమస్మానేవావలంబిష్యత ఇతిభావః॥ ౪౭ ॥ ననుసఖ్యావేత్యాదిననేచరోక్తిరిత్యాశస్యానుదసంభావనాపికథమిత్య

తవేగంవినయేనతాపతా । ప్రభవంత్యభిమానశాలినాం మదముత్తంభయితుంవిభూతయః ॥ ౪౮ ॥ మదమానసముద్ధతం నృపంనవియుఙ్క్తేనియమేనమూఢతా । అతిమూఢఉదస్యతేనయాన్నయహీనాదపరజ్యతేజనః ॥ ౪౯ ॥ అపరాగసమీరణేరితః క్రమశీర్ణాకులమూలసంతతిః । సుకరస్తరువత్సహిష్ణునారిపురున్మూలయితుంమహానపి ॥ ౫౦ ॥ అణురప్యుపహంతివిగ్రహఃప్రభుమంతఃప్రకృతిప్రకోపజః । అఖిలంహిహినస్తిభూధరంతరుశాఖాంతనిఘర్షజోనలః ॥ ౫౧ ॥ మతిమాన్వినయప్రమాథినస్సముపేక్షేతసమున్నతింద్విషః ।

త్రాహ ॥ అసమాపితేతి ॥ అసమాపితకృత్యసంపదాంఅకృతకృత్యానాం - సావశేషితకర్మణామిత్యర్థః-కుతః-అభిమానశాలినాంఅహంకారిణాంవిభూతయఃసంపదః- తావత్స్వల్పేనవినయేనకార్యవశాదారోపితేనేతిశేషః- హతవేగంప్రతిబద్ధోద్రేకం-నతుస్వరూపతోహతంమదముత్తంభయితుంవర్ధయితుంప్రభవంతిసమర్థాభవంతి- సర్వదాదుర్జనసంపన్నోవికారయంతీతిభావః ॥ ౪౮ ॥ అథమదస్యానర్థహేతుతాంయుగ్మేనాహ॥ మదేతి ॥ అపరాగేతిచ ॥ మదమానాభ్యాందర్పాహంకారాభ్యాం - సముద్ధతంనృపంమూఢతాఅకార్యజ్ఞతానియమేన అవశ్యంనవియుఙ్క్తేనవిముంచతి - అతిమూఢఃనయాన్నీతిమార్గాత్ ఉదస్యతేఉత్క్షిప్యతే(*)కర్మకర్తరిలట్-నయహీనాత్ జనఃఅపరజ్యతేఅపరక్తోభవతి(*)స్వరితత్వాదాత్మనేపదం ॥ ౪౯ ॥ అపరాగఃఅప్రీతిర్ద్వేషఇతియావత్-సమీరణఇవ- తేనేరితశ్చాలితః-అతఏవక్రమేణశీర్ణాశీర్ణీభూతా- ఆకులాచలాచమూలసంతతిః ప్రకృత్యాదిస్వజనవర్గఃశిఫాసంఘాతశ్చయస్యసతథోక్తః॥ ని॥ మూలంవశీకృతేస్వీయేశిఫాతారాంతికాదిష్వితివైజయంతీ-రిపుర్మహానపి-తరువత్వృక్షఇవసహిష్ణునాక్షమావతాఉన్మూలయితుంఉద్ధర్తుంధ్వంసయితుం-సుకరస్సుసాధ్యః- సుకరోన్మూలనఇత్యర్థః - అత్రమదాదేః పూర్వపూర్వస్యోత్తరోత్తరంప్రతికారణత్వాత్కారణమాలా-తరువదిత్యుపమాచేతిద్వయోస్సంసృష్టిః ॥ ౫౦ ॥ నన్వంతర్భేదమాత్రేణకథంసుసాధ్యఇత్యతఆహ॥ అణురితి॥ అణురల్పోపిఅంతఃప్రకృతిప్రకోపజః అంతరంగామాత్యాద్యపరాగసముద్భవః॥ ని ॥ ప్రకృతిఃపంచభూతేషుస్వభావేమూలకారణే । ఛందః కారణగుణ్యేషుజాత్యమాత్యాదికేష్వపీతివైజంతీ - విగ్రహోవైరంప్రభుముపహంతినాశయతి - అత్రదృష్టాంతమాహ-తరుశాఖాంతానాం నిఘర్షోఘర్షణంతజ్జోనలోగ్నిః-భూధరంగిరిమఖిలంసాకల్యేన-హినస్తిహి-దహతీత్యర్థః - అత్రోపమానోపమేయసమానధర్మాణాంబింబప్రతిబింబతయానిర్దేశేనదృష్టాంతాలంకారః॥ ౫౧ తథాపివర్ధమానంశత్రుంకథముపేక్షేతేత్యాశంక్యదుర్వినీతత్వాదిత్యాహ॥ మతిమానితి॥ మతిమాన్ప్రాజ్ఞః - వినయంప్రమథ్నాతీత్యజతీతివినయప్రమాథినః దుర్వినీతస్యద్విషఃశత్రోః-సమున్నతింవృద్ధింసము [illegible] తాదృక్తాదృగ్విధః-

సుజయఃఖలుతాదృగంతరేవిపదంతాహ్యవినీతసంపదః ॥ ౫౨ ॥ లఘువృత్తితయా
యాభిదాంగతం బహిరంతశ్చనృపస్యమండలమ్ । అభిభూయహరత్యనంతరః
శ్శిథిలంకూలమివాపగారయః ॥ ౫౩ ॥ అనుశాసతమిత్యనాకులంనయవర్త్మాకుల
కులమర్జునాగ్రజమ్ । స్వయమర్థ ఇవాభివాంఛిత స్తమభీయాయపరాశ
రాత్మజః ॥ ౫౪ ॥ మధురైరవశానిలంభయన్నపితిర్యంచిశమంనిరీక్షితైః
పరితఃపటుబిభ్రదేనసాంద్రహనంధామవిలోకనక్షమమ్ ॥ ౫౫ ॥ సహసా
తస్సవిస్మయంతపసాంసూతిరసూతిరాపదామ్ । దదృశేజగతీభుజాముః
వపుష్మానివపుణ్యసంచయః ॥ ౫౬ ॥ అథోచ్చకైరాసనతఃపరార్ధ్యా

అవినీతశ్శత్రుః - అంతరేక్వచిద్రంధ్రే-సుజయఃసుఖేనజేతుంశక్యఃఖలు - హియస్మాత్సం
అవినీతస్యదుర్జనస్యసంపదఃవిపదంతాఃఅనర్థోదర్కాః ॥ ౫౨ ॥ కథందుర్వినీతస్యస
త్రోస్సుజయత్వమిత్యాశంక్యభేదజర్ఝరితత్వాదిత్యాహ॥ లఘ్వితి॥ లఘువృత్తితయా
స్వస్యదుర్వృత్తతయా- బహిర్మిత్రాదిజనపదేషు-అంతరమాత్యాదిషుచ - భిదాదర
దంగతంప్రాప్తం [*] షిద్భిదాదిభ్యోఙిత్యఙ్ప్రత్యయః-నృపస్యమండలంరాష్ట్రంఅన
రస్సన్నిహితఃజిగీషుఃఆపగారయోనదీవేగః-శిథిలంఅంతశ్ఛేదజర్ఝరంకూలమివ
భూయఆక్రమ్యహరతి॥ ౫౩॥ అన్వితి॥ఇతీత్థం-అకులంఅరినికారస్మరణాత్ క్షుభితం
నాగ్రజంభీమసేనంనయవర్త్మనీతిమార్గంఅనాకులమసంకీర్ణంయథాతథా అనుశా
ముపదిశంతం(*)లటశ్శత్రాదయస్షడిత్యభ్యస్తత్వాన్నుమభావః - యద్వానయవర్త్మ
అంనీత్రైమార్గస్ఖలితంభీమఇతీత్థమనుశాసతంశిష్యంతంతయుధిష్ఠిరంపరాశరాత్మ
వేదవ్యాసఃస్వయమభివాంఛితోర్థఇవసాక్షాన్మనోరథ ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా-అభీయాయ
ప్రాప్తః॥ ౫౪॥ అథయుగ్మేనతమేవాహ ॥ మధురైరితి॥ సహసేతిచ॥ మధురైఃశాంతైః
క్షితైరవలోకనైః(*)నపుంసకేభావేక్తః- నవిద్యతేవశఅయత్తత్వంయేషాంతాన్యన
నిప్రతికూలానిని ॥ వశఆయత్తతాయాంచేతివిశ్వః-తిర్యంచిమృగపక్ష్యాదీన్యపి-శమ
శాంతింలంభయన్ప్రాపయన్(*)లభేశ్చేతినుమాగమః- గత్యర్థేత్యాదినా ద్వికర్మ
కత్వం-పటుఉజ్జ్వలం-ఏనసాంపాపానాందహ్యతేనేనేతిదహనంనివర్తకం - తథా
విలోకనక్షమం దర్శనీయంవహ్న్యాది విలక్షణమితిభావః - పరితఃఅభితః ధామతే
బిభ్రత్॥ ౫౫॥ పునస్సహసోపగతః అకస్మాదాగతః - తపసాంసూతిఃప్రభవఃఆపదా
మసూతిఃఅప్రభవః-నివర్తక ఇతియావత్- సమునిర్వ్యాసః వపుష్మాన్మూర్తిమాన్
ణ్యసంచయఃపుణ్యరాశిరివేత్యుత్ప్రేక్షా-జగతీభుజారాజ్ఞాయుధిష్ఠిరేణసవిస్మయంసా
ర్యందదృశేదృష్టః॥ ౫౬॥ అథేతి ॥ అథదర్శనానంతరం - ఉచ్చకైరున్నతాత్పరార్ధ్యా
శ్రేష్ఠాత్[*]అర్ధాచ్ఛపరావరాథమోత్తమపూర్వాచ్చేతియత్ప్రత్యయః - ఆసనా

స్సధూతారుణవల్కలాగ్రః । రరాజ కీర్ణాకపిశాంశుజాలశ్శృంగాత్సుమేరో
స్తిగ్మరశ్మిః ॥ ౫౬ ॥ అవహిత హృదయోవిధాయ సోర్హామృషి వదృషిప్రవ
రేగురూపదిష్టామ్ । తదనుమతమలంచకారపశ్చాత్ప్రశమఇవశ్రుత మాసనం
నరేంద్రః ॥ ౫౭ ॥ వ్యక్తోదితస్మితమయూఖ విభాసితోష్ఠస్తిష్ఠన్ మునేరభిము
ఖంసవికీర్ణధామ్నః । తన్వంతమిద్ధమభితోగురుమంశుజాలం లక్ష్మీమువాహ
సకలస్యశశాంకమూర్తేః ॥ ౫౮ ॥ ....*

ఇతిశ్రీభారవికృతౌ కిరాతార్జునీయే మహాకావ్యే
లక్ష్మీపదలాంఛనే ద్వితీయస్సర్గః.

సింహాసనాత్-ఉద్యన్ ఉత్తిష్ఠన్-అతఏవధూతాని కంపితానిఅరుణానివల్కలాగ్రాణియ
స్యసతథోక్తః-సరాజాకీర్ణంవిస్తృతంఅకపిశంఅంశుజాలంయస్యసతథోక్తః- సుమేరోః
శృంగాదుద్యన్ తిగ్మరశ్మిరివరరాజశుశుభే॥ ౫౬ ॥ అవహితేతి॥ సనరేంద్రఃఅవహితహృ
దయోప్రవృత్తచిత్తస్సన్ ॥ ని ॥ చిత్తంతుచేతో హృదయమిత్యమరః-ఋషిప్రవరేముని
శ్రేష్ఠే- ఋషివత్ ఋష్యర్హాం (*) అర్హాత్యర్థేవతిప్రత్యయః-గురూపదిష్టాంమన్వా
దిప్రణీతాం శాస్త్రీయామిత్యర్థః- అర్హాంపూజాం (*) గురోశ్చహల ఇత్యకారప్ర
త్యయః- విధాయకృత్వా- పశ్చాదనంతరంతదనుమతంతేనానుజ్ఞాతం ఆసనం- ప్రశమ
శ్శాంతిః - శ్రుతంశాస్త్రశ్రవణమివ అలంచకార-ఉక్తంచపూర్వం-ప్రశమస్తస్యభవత్య
లంక్రియేతి, మున్యనుజ్ఞయాఉపవిష్టవానిత్యర్థః॥ ౫౭ ॥ వ్యక్తేతి॥ వ్యక్తోదితైఃస్పష్టోద్గ
తైఃస్మితమయూఖైః- విభాసితావోష్ఠాయస్య తథోక్తః- వికీర్ణధామ్నఃవిస్తృత తేజసః
మునేరభిముఖంతిష్ఠన్- సఃనృపఃఇద్ధందీప్తంఅంశుజాలంతన్వంతంగురుంగీష్పతిం॥ ని॥ గు
రూగీష్పతి పిత్రాద్యాఇత్యమరః (*) అభితఃపరితఇత్యాదినా ద్వితీయా - అభితోముఖం
తిష్ఠతఇతిశేషః - సకలస్యసంపూర్ణస్యశశాంకామూర్తిర్యస్య తస్యేందోః లక్ష్మీంఉవా
హవహతిస్మ- అత్రోపమేయస్యరాజ్ఞఃఉపమానేందుధర్మేణలక్ష్మ్యాస్సాక్షాత్సంబంధా
సంభవాత్తత్సదృశీంలక్ష్మీమితిప్రతిబింబకరణాక్షేపాదసంభవద్వస్తుసంబంధాత్ పదార్థ
వృత్తినిదర్శనాలంకారః- తదుక్తం- ప్రతిబింబస్యకరణంసంభవతియత్రవస్తుయోగేనా
గమ్యమసంభవితానిదర్శనాద్విధాభిమతేతి॥ ౫౮ ॥ ....

ఇతి శ్రీ పదవాక్యప్రమాణ పారావార పారీణ శ్రీమహోపాధ్యాయకోల
చలమల్లినాథసూరివిరచితాయాం కిరాతార్జునీయవ్యాఖ్యాయాం ఘంటా
పథసమాఖ్యాయాం ద్వితీయస్సర్గః...

ద్వితీయస్సర్గస్సమాప్తః

శ్రీహయగ్రీవాయనమః,

భారవి విరచితే - కిరాతార్జునీయే - సవ్యాఖ్యానే
తృతీయ సర్గ ప్రారంభః.

తతశ్శరచ్చంద్ర కరాభిరామై రుత్సర్పిభిః ప్రాంశు మివాంశు జాలైః ।
బిభ్రాణమానీలరుచంపిశంగీర్జ టాస్తటిత్వంతమివాంబువాహమ్॥ ౧ ॥ ప్రసాదలక్ష్మీం దధతం సమగ్రాం వపుః ప్రకర్షేణజనాతిగేన । ప్రసహ్య చేతస్సు సమాసజంతమసంస్తుతానామపి భావమార్ద్రమ్॥ ౨ ॥ అనుద్ధతాకార తయా వివిక్తాం తన్వంతమంతః కరణస్యవృత్తిమ్ । మాధుర్యవిస్రంభవిశేష భాజా కృ...

అథ త్రిభిర్మునిం విశేషయన్ చతుర్భిశ్శ్లోకైః కాలాపక మాహ - తదుక్తం ... శ్లో॥ ద్వాభ్యాంయుగ్మమితిప్రోక్తంత్రిభిశ్శ్లోకైర్విశేషకం-కాలాపకంచతుర్భిస్స్యాత్త ... ర్ధ్వంకులకంస్మృతమితి॥ తత ఇతి॥ తతః ఉపవేశానంతరం- శరచ్చంద్ర కరాభి ... ఆహ్లాదకైరిత్యర్థః- ఉత్సర్పిభిః ఊర్ధ్వప్రసారిభిః అంశుజాలైః ప్రభాపటలైః ప్రాంశు ... న్నతమివస్థితమిత్యుత్ప్రేక్షా- పునరానీలరుచంకృష్ణవర్ణం - పిశంగీః పింగళ వర్ణాః [*]గౌరాదిత్వాత్ జీష్-జటాఃబిభ్రాణంసారయంతంఅతఏవతటిత్వంతం విద్యుత్వం ... అంబువాహమివస్థితమిత్యుపమా- ధర్మాత్మజో యుధిష్ఠిరః ఏతాదృశంమునిమాలోక ... ఇతిచతుర్థశ్లోకేనాన్వయః॥ ౧ ॥ ప్రసాదేతి ॥ పునస్సమగ్రాంసం పూర్ణాం ప్రస ... స్సామ్యతాతస్యలక్ష్మీంసంపదందధతం - అతఏవజనమతిగచ్ఛతీతి జనాతిగేనలోకాతి ... యినా(*)అన్యత్రాపిదృశ్యతఇతిడప్రత్యయః- వపుఃప్రకర్షేణఆకారసంపదా- ... స్తుతానామపరిచితానామపి- వ్యాసోయమిత్యజానతామపీత్యర్థః॥ స॥(సంస్తవస్స్యాత్ప)రిచయఇత్యమరః- చేతస్సుచిత్తేషు ఆర్ద్రంస్నేహార్ద్రంభావ మభిప్రాయం ప్రసహ్య బలాత్ సమాసజంతంలగయంతమితియావత్ (*)దంశసంజస్వంజాశసీత్యుపధా లో ... ప్రసన్నాకారేషుసర్వోపిస్నిహ్యతీతిభావః॥ ౨॥ అనుద్ధతేతి॥పునః-అనుద్ధతాకారతయా శాంతాకారతయా- లింగేన- అతఃకరణస్యవృత్తింవివిక్తాంపూతాం శాంతామితి యా ... వత్॥ ని ॥(వివిక్తౌపూతవిజనావిత్యమరః- తన్వంతంప్రకటయంతం-ఆకృతి రేవాస్య శుద్ధింకథయతీత్యర్థః-పునఃమాధుర్యంనిసర్గసౌమ్యతా విస్రంభోవిశ్వాసః-తయోః విశేషమతిశయంభజతీతితథోక్తేన॥ని॥(సమౌవిస్రంభవిశ్వాసావిత్యమరః - ఈక్షితేన వీక్ష్ణేనైవకృతో ... సంభాషణ ... మివేత్యుత్ప్రేక్షా - దృష్టివిశేషేణైవ సంభాషమాణమివస్థితమిత్యర్థః- కాశికాయాంతూపసంభాషాఉప సాంత్వనమిత్యు ...

పసంభాషనివేశితేన॥ ౩ ॥ ధర్మాస్మజ్ఞోధర్మనిబంధినీనాంప్రసూతిమేనఃప్ర
ణుదాంశ్రుతీనామ్ । హేతుంతదభ్యాగమనేపరీప్సుస్సుఖోపవిష్టంమునిమాబ
భాషే ॥ ౪ ॥ అనాప్తపుణ్యోపచయైర్దురాపాఫలస్యనిర్ధూతరజాస్సవిత్రీ।
తుల్యాభవద్దర్శనసంపదేషావృష్టేర్దివావీతవలాహకాయాః ॥ ౫ ॥ అద్యక్రి
యాఃకామదుఘాఃక్రతూనాం సత్యాశిషస్సంప్రతిభూమిదేవాః । ఆసంస్కృతే
రస్మిజగత్సుజాతస్త్వయ్యాగతేయద్బహుమానపాత్రమ్ ॥ ౬ ॥ శ్రియంవికర్షత్యపహంత్యఘానిశ్రేయః పరిస్నౌతి తనోతి కీర్తిమ్ । సందర్శనంలోకగురో

నాదిసూత్రే ॥ ౩ ॥ ధర్మేతి-పునఃధర్మాత్ నిబధ్నంతీతిధర్మనిబంధినీనాం అగ్నిహో
త్రాదిధర్మప్రతిపాదికానాంఏనఃప్రణుదాంఅఘచ్ఛిదాం (*)క్విప్-శ్రుతీనాంవేదానాం॥
ని॥(శ్రుతిస్త్రీ)వేదఆమ్నాయఇత్యమరః-ప్రసూతింప్రభవంసుఖేనోపవిష్టంఆసీనంమునిం,
తదభ్యాగమనేతస్యమునేః ఆగమనే- హేతుంకారణం-పరీప్సుఃజిజ్ఞాసుః(*) ఆప్నోతే
స్సన్నంతాదుప్రత్యయః-ఆప్జ్ఞప్యృధామీదితీకారః- అత్రలోపాభ్యాసస్యేత్యభ్యాసలోపః-
ఆబభాషేఉవాచ॥ ౪ ॥ అనాప్తేతి ॥ అనాప్తపుణ్యోపచయైః అకృతపుణ్యసంగ్రహైః
దురాపాదుర్లభాఫలస్యసవిత్రీశ్రేయస్కరీత్యర్థః-నిర్ధూతరజాః-హృతరజోగుణాఅన్య
త్రనిరస్తధూళిశ్చ॥ని॥ రజోరజోగుణేధూళౌపరాగార్తవయోరపీతివిశ్వః- ఏషాభవ
ద్దర్శనస్యసంపత్ సంపత్తిః- లాభ ఇతియావత్ (*) సంపదాదిభ్యఃక్విపోవిధానాత్- వీతవ
లాహకాయాః గతమేఘాయాఃదివః అంతరిక్షస్యసంబంధిన్యాః వృష్టేఃతుల్యేత్యుపమా
లంకారః అనభ్రవృష్టివదశక్యోపపన్నంభవద్దర్శనంసర్వథాకస్యచిచ్చే(యసోనిదా
నమిత్యర్థః-వారివహతీతివలాహకః- వృషోదరాదిత్వాత్సాధుః॥౫॥ అద్యేతి॥అద్యక్ర
తూనాంక్రియా- అనుష్ఠానానికామాన్ దుహంతీతికామదుఘాః - ఫలదాఇత్యర్థః
[*]దుహేః కప్ఘశ్చేతికల్ప(త్యయోఘాదేశశ్చ- సంప్రతిఅద్యభూమిదేవాఃబ్రాహ్మ
ణాశ్చ॥ని॥ద్విజాత్యగ్రజన్మభూదేవబాడబాః। విప్రశ్చబ్రాహ్మణఇత్యమరః- సత్యాశిష
జాతాఃబ్రాహ్మణాశిషోద్యఫలితాఇత్యర్థః- యద్యస్మాత్కారణాత్- త్వయ్యాగతేసతి
త్వదాగమననిమిత్తేనేత్యర్థః అస్మిఅహమిత్యర్థాఽవ్యయం- అస్మీత్యస్మదర్థానువాదే
అహమర్థేపీతిగణవ్యాఖ్యానే॥ శ్లో॥ దాసేకృతాగసిభవత్యుచితఃప్రభూణాంపాదప్ర
హారఇతిసుందరినాస్మిదూయే ఇతిప్రయోగశ్చ- ఆసంస్కృతేయసంసారాత్ ఆసంసారమి
త్యర్థః (*) అభివిధావాఙ్వికల్పాదసమాసః - జగత్సుబహుమానమాత్రంబహుమాన
యోగ్యః జాతః సకలసత్కర్మఫలభూతంత్వదాగమనంయేనజగన్మాన్యతేతిభావః॥ ౬॥
శ్రియమితి॥ ఆప్తయోనేఃబ్రహ్మణఇవలోకగురోఃతవ- అమోఘమవిఫలంసందర్శనంశ్రి
యంవికర్షతి ఆకృష్యదదాతి-అఘానిదుఃఖానిఅపహంతి॥ ని ॥ అంహోదుఃఖవ్యసనే
ష్వఘమిత్యమరః-శ్రేయః ... పరిస్నౌతిప్రసవతివర్ధయతీతియావత్- ధాతూ

రమోఘుంతవాత్మయోనేరివకేంసథ త్తే ॥ ౭ ॥ శుచీవ తన్మయూఖేపిహి
తామే ననిర్వృతంనిర్వృతి మేతిచక్షుః । సముజ్ఝితజ్ఞాతి వియోగ ఖేదం
స్నిధావృచ్ఛ్వసతీవచేతః॥ ౮ ॥ నిరాస్పదంప్రశ్నకుతూహలిత్వమస్మాస్వ
కేమునిస్పృహాణామ్ । తథాపికల్యాణ కరీంగిరం తే మాంశ్రోతు మిచ్ఛావు
కరోతి ॥ ౯ ॥ ఇత్యుక్తవాను క్తివిశేషరమ్యంమనస్సమాధాయజయోపప
ఉదారచేతాగిరమిత్యుదారాంద్వైపాయనేనాభిదధేనరేంద్రః॥ ౧౦ ॥
తాంజన్మవతా మలక్ష్మీం యశోవతంసా ముభయత్రభూతిమ్ । అభ్యాప

నామనేకార్థత్వాత్ - కీర్తింతనోతికిబహునాకింనథత్తేకింనకరోతి సర్వాః
త్యర్థః॥ ౭॥శుచీవతదితి॥హేభగవన్ శుచీవతన్మయూఖేసుధాస్యందిని శేపిహిమ
ఇందావిషయేననిర్వృత్తమనిర్వృతం-సుఖం ధర్మస్యనశేజ్జన్యస్సుప్సు పేతిసమాసః మేమ
త్వత్సన్నిధౌనిర్వృతింసుఖమేతి - తథాచేతశ్చసముజ్ఝితజ్ఞాతివియోగఖేదంత్యక్త [*]
విరహదుఃఖంఉచ్ఛ్వసతీవ అనుపరోధేనప్రాణితీ వేత్యుత్ప్రేక్షాపూర్వార్థేతునివ్వ
కారణేసత్యపి ఇందావనిర్వృతికథనాద్విశేషోక్తిః- లక్షణంతు॥శ్లో॥తత్సామగ్ర్యాంనా
ప్త్తిర్విశేషోక్తిర్నిగద్యతఇతి॥ ౮॥ నిరాస్పదమితి॥ ప్రశ్నకుతూహలిత్వంనిరాస్పద
అగమనప్రయోజనప్రశ్నోనిరాస్పద ఇత్యర్థః [*] ఆస్పదంప్రతిష్ఠాయా మితినిపాత
ప్రశ్నానవకాశేహేతుమాహ- నిస్పృహాణాం- యుష్మాదృశానామితిశేషః- అస్మాస్వ
నమాయత్తంకిము- నకించిదస్తత్త్వాలభ్యమిత్యర్థః(*) ఆధారత్వవివక్షాయాంసప్త
తథాపిల్యాణకరీం అస్మద్ధితైకహేతుమిత్యర్థః - నిస్పృహప్రవృత్తేః పరార్థత్వాత్త
భావః [*] కృఞోహేత్వితిటచ్ప్రత్యయేజీప్-అతస్తేగిరంశ్రోతుమిచ్ఛామాం - ముఖరీ
వాగస్యాస్తీతి ముఖరోనిరంతరభాషీ [*] ముఖకుంజేభ్యోరోవక్తవ్యఇతిరప్రత్యయః
ని॥ దుర్ముఖేముఖరాబద్ధముఖావిత్యమరః-తతశ్చివ్రప్రత్యయః- ముఖరీకరోతివ్యాపారయ
తీత్యర్థః-నిస్పృహస్యాపి తేవాక్యమస్మద్ధితకరత్వాచ్ఛ్రోతవ్యమితిభావః॥౯॥ఇతీ
ఇత్థం- ఉక్తివిశేషరమ్యం ఉక్తివైచిత్ర్యంచారుయథాతథాఉక్తవాన్- ఉదారచేతా
మహామనాఃనరేంద్రఃద్వైపాయనేనవ్యాసేన- ద్వీపమయనంస్థానంజన్మభూమిర్యస్య
పాయనఃసఏవద్వైపాయనః[*] ప్రజ్ఞాదిభ్యశ్చేతిస్వార్థేణ్ప్రత్యయః-నత్వపత్యార్థే
నడాదిభ్యఃఫక్ తేష్వేవపాఠాత్ బాధితార్థత్వాచ్చ - జయోపపత్తౌమనస్సమాధా
జయసిద్ధిమపేక్ష్యేత్యర్థః - ఇతివక్ష్యమాణప్రకారాం ఉదారామర్థవతీంగిరమభిదధే
ఉక్తః దుహాదిత్వాదప్రధానేకర్మణిలిట్ ॥ ప్రధానకర్మణ్యాఖ్యేయేలాదీనాహుర్ద్వి
కర్మణాః। అప్రధానేదుహాదీనాంణ్యంతేకర్తుశ్చకర్మణఇతివచనాత్॥౧౦॥ ఆరో
వత్స్వ స్యమాధ్యస్యభంగదోషంయుష్మాభిః నవపరిహరతి॥ ౧౧॥ఇతి ॥అలక్ష్మీం
(*)హాలోగుణవచనాదితిజీప్.యశోవతంసాంకీర్తిభూషణాం-ఉభయత్రఇహపరత్ర

తాబంధుషుతుల్యరూపావృత్తిర్విశేషేణతపోధనానామ్ ॥ ౧౧ ॥ తథాపినిఘ్నం నృపతావకిసైః ప్రహ్వీకృతం మేహృదయం గుణౌఘైః । వీతస్పృహాణామపిముక్తిభాజాంభవంతిభవ్యేషుహిపక్షపాతాః ॥ ౧౨ ॥ సుతానయూయంకిముతస్యరాజ్ఞస్సుయోధనం వానగుణైరతీతాః । యస్త్యక్తవాన్వస్సవృథాబలాద్వామోహాద్విధత్తేవిషయాభిలాషః ॥ ౧౩ ॥ జహాతునైనంకథమర్థ సిద్ధిస్సంశయ్యకర్ణాదిషుతిష్ఠతేయః । అసాధుయోగాహిజయాంతరా

ప్రచలోకఇతిశేషః-భూతింశ్రేయః- చిచీషతాంచేతుంసంగ్రహీతుమిచ్ఛతాం(*)జనో తేస్సంసన్నతాచ్ఛప్రత్యయః- జన్మనతాంశరీరిణాంబంధుషుఃషయేతుల్యరూపాఏకః ప్రావృత్తివ్యవహారఃఅభ్యర్హితా ఉచితాతపోధనానాస్తాదృశాంవిశేషేణనియమేన అభ్యర్హితా॥ ౧౧॥ తథాపీతి॥ తథాపితుల్యవృత్త్యాచిత్యేపి- హేనృపతావకిస్తైఃత్వదీయైః [*]యుష్మదస్మదోరన్యతరస్యాంఖఞ్ చేతికల్ప్రిత్యయః - తవకమమకావేకవచనఇతితవకాదేశః- గుణౌఘైః ప్రహ్వీకృతమావర్జితంమే హృదయం - నిఘ్నంత్వదాయత్తం॥ ని॥ అధీనోనిఘ్న ఆయత్తఇత్యమరః - నను నిస్పృహస్యకోయంపక్షపాత ఇత్యత్రాహ॥ వీతేతివీతనిస్పృహాణాంవిరక్తానాం ముక్తిభాజాంముముక్షూణామపీత్యర్థః - భవంతీతి భవ్యాసాధవః(*) భవ్యగేయేత్యాదినాకర్తరినిపాతః - తేషుపక్షపాతాః స్నేహాభవంతి-నహిసాధ్వనుగ్రహమహతాంమాధ్యస్థ్యభంజకఇతిభావః ॥ ౧౨ ॥ అథనృపస్తగుణవత్తాంప్రకటయితుంధృతరాష్ట్రస్యదుశ్చేష్టాముద్ఘాటయతి॥ సుతాఇతి॥ యూయంతస్యరాజ్ఞోధృతరాష్ట్రస్యసుతానకిముసుతాఏవేత్యర్థః గుణైః శాంతిదానదాక్షిణ్యాదిభిఃసుయోధనంనాతీతాఃనాతిక్రాంతావా అతిక్రాంతాఏవేత్యర్థః [*]కర్తరిక్తః- అసుతత్వమగుణత్వంవాత్యాగ హేతుర్యస్మాన్నాస్తీత్యర్థః ఉపాలంభేకారణమాహ- యఇతి-యఃధృతరాష్ట్రఃవః యుష్మాన్వృథానిష్కారణమేవత్యక్తవాన్- యదివయంసుతాగుణాధికాశ్చతర్హికథమత్యాక్షీత్తత్రాహ॥ బలాద్వేతి॥ సవిషయాభిలాషఃభోగతృష్ణాబలాద్బలాత్కారాదేవ॥ ని ॥ వాశబ్దద్వికల్పేపనయోరేవార్థేచసముచ్చయ ఇతివిశ్వః- మోహమవివేకంవిధత్తే- విషయాభిలాషాతిరిక్తోనకశ్చిద్యుష్మత్త్యాగహేతురస్తీత్యర్థః-అత్రకారణేనకార్యసమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసః॥ ౧౩ ॥ అథరాజ్ఞఉత్సాహవర్ధనాయశత్రోర్హానింసూచయతి॥ జహాత్వితి ॥ ఏనంధృతరాష్ట్రంఅర్థసిద్ధిఃకథంనజహాతుజహాత్వేవేత్యర్థః [*] ప్రైషాతిసర్గప్రాప్తకాలేషుకృత్యాశ్చేతిప్రాప్తకాలేలోట్-తస్యహానికాలఃప్రాప్తఇత్యర్థః- కుతఃయోధృతరాష్ట్రః-సంశయ్యసందిహ్య- కర్ణాదిషుతిష్ఠతేకర్ణాదీన్దుర్మంత్రిణః సందిగ్ధార్థనిర్ణేతృత్వేనావలంబతఇత్యర్థః [*] ప్రకాశనస్థేయాఖ్యయోశ్చేతిస్థేయాఖ్యాయామాత్మనేపదం-ప్రకాశనస్థేయాఖ్యయోశ్చేతిసజ్-తిష్ఠతేస్మిన్నితిస్థేయోనిర్ణేతా- ఇత్యాహ- అసాధు

యాః ప్రమాథినీనాంవిపదాంపదాని ॥ ౧౪ ॥ పథశ్చ్యుతాయాంసమితౌ...
ణాంధర్మ్యంధురంధురంచిరాయ । త్వయావిపత్స్వప్యవిపత్తిరమ్యం...
విష్కృతంప్రేమపరంగుణేషు ॥ ౧౫ ॥ విధాయవిధ్వంసమనాత్మనీనం...
కవృత్తేర్భవతశ్ఛలేన । ప్రకాశితత్వన్మతిశీలసారాః కృతోపకారా ఇవ...
షస్తే ॥ ౧౬ ॥ లభ్యాధరిత్రీతవవిక్రమేణజ్యాయాంశ్చవీర్యాస్త్రబలైర్విపక్షః...
అతఃప్రకర్షాయవిధిర్విధేయః ప్రకర్షతంత్రాహిరణేజయశ్రీః ॥ ౧...
త్రిస్సప్తకృత్వోజగతీపతీనాంహంతాగురుర్యస్యసజామదగ్న్యః । వీరోత్తుష్ట...

యోగాఃదుర్జనసంసర్గాః జయాంతరాయాఃజయప్రతిఘాతకాః- కించప్రమాణేస్త్వృ...
న్స్ఖలనవీరాణాంఃపదాంపదానిస్థానాని॥ ని॥ పదంవ్యవసితత్రాణస్థానలక్ష్మాంఘ్రివస్తు...
ష్విత్యమరః-నకేవలమర్థఘాతినః కింత్వనర్థకారిణశ్చేత్యర్థః- ధృతరాష్ట్రప్రక...
ర్జనవిధేయత్వాద్విపత్యణీతిభావః ॥ ౧౪ ॥ ఏవంశత్రోరనర్థం సూచయిత్వాగ్నే...
ర్థసిద్ధింసూచయతి॥ పథఇతి॥ రిపూణాంసమితౌసభాయాం॥ ని॥ సభాసమితిసంసద్మస...
మరః- పథశ్చ్యుతాయాంమార్గాత్ప్రచ్యుతాయాం- దురాత్మనోదుశ్శాసనస్యస్త్రీవస్త్రగ్రహ...
హణసాహసమంగీకృతవత్యాం సత్యామిత్యర్థః- చిరాయ ధర్మ్యాంధర్మాదనపేతాం...
(*)ధర్మాదర్థ్యన్యాయాదనపేతఇతియత్ప్రత్యయః ధురంభారంధానేనకృష్ణేని॥
వ్యపిధర్మాదచలతేత్యర్థః- త్వయావిపత్స్వపిఅపత్తిఅవినాశి అతఏవరమ్యం-గుణా...
ణాంత్యాదిషువిషయే-పరముత్కృష్టంప్రేమఆవిష్కృతం-మస్సహమపిసోఢవతాత్వన్న...
సాధుకృతమితిభావః॥ ౧౫ ॥ విధాయేతి॥ కించతమేవఏకామాఖ్యావృత్తిర్యస్యతస్యలోక...
రోపతాపినఇత్యర్థఃభవతఃఛలేనకపటేన-అత్మనేహితః ఆత్మనీనఃసభవతీత్యనాత్మ...
స్యాత్స్వానర్థహేతురిత్యర్థఃతం [*] ఆత్మన్విశ్వజనభోగోత్తరపదాత్ఖఇతి...
త్యయః- విధ్వంసమపకారంవిధాయ - ప్రకాశితాః ప్రఖ్యాపితాఃత్వన్మతిశీలయోః...
స్వభావయోఃసారఃఉత్కర్షోయైస్తేతథోక్తాఃతేతవవిద్విషఃకృతోపకారాఇవ-...
ఇతిశేషః- అపకారోప్యుపకారాయైవసం కృత్తిఃయుస్వదౌర్జన్యభవత్సౌజన్య...
గతిసువ్యక్తమాసీదిత్యర్థః- విచ్ఛిద్యమానస్యాపిసుజనస్యచందనదారుగుణ ఇవగుణా...
పరిభవవినప్రచురాభవంతీతిభావః॥ ౧౬ ॥ అథప్రయోజనాంతరమాహ॥ లభ్యేతి...
త్వయేత్యర్థః [*] కృత్యానాంకర్తరివేతిషష్ఠీ- ధరిత్రీవిక్రమేణలభ్యాప్రాప్యా-న...
లభ్యేత్యాహ - విపక్షశ్చశత్రురపివీర్యంశౌర్యంఅస్త్రాణ్యాగ్నేయాదీనిబలానిసైన్యా...
వీర్యాస్త్రబలైఃజ్యాయాన్ప్రశస్యతరః-అధికతరఇతియావత్ [*] జ్యేష్ఠస్యజ్యాదే...
అతఃప్రకర్షాయఆధిక్యాయవిధిరుపాయః- విధేయఃకర్తవ్యః-కుతః- హియస్మాత్...
యశ్రీఃప్రకర్షతంత్రాప్రకర్షప్రధానా ...తైత్యర్థః॥ని॥ తంత్రం ప్రధా...

ఘ్నాంతఇత్యమరః-బలినఏవజయోనతుదుర్బలస్యేతిభావః॥ ౧౭ ॥ అథత్రిరిత్యాదినా...

భూతస్సతతచావివేద ప్రకర్షమాధారవశం గుణానామ్॥ ౧౮ ॥ యస్మిన్న
నైశ్వర్యకృతవ్యళీకః పరాభవం ప్రాప్త ఇవాంతకోపి। ధున్వన్ ధనుః కస్యరణే
నకుర్యాన్మనోభయైక ప్రవణం సభీష్మః॥ ౧౯ ॥ సృజంతమాజావిషుసంహతీ
ర్వస్సహేంతకోపజ్వలితంగురుంకః। పరిస్ఫురల్లోలశిఖాగ్రజిహ్వం జగజ్జిఘత్సం
తమివాంతవహ్నిమ్॥ ౨౦ ॥ నిరీక్ష్యసంరంభ నిరస్తధైర్యం రాధేయమారా

తుష్టయేన విపక్షజ్యాయస్త్వం వర్ణయతి ॥ త్రిరితి ॥ త్రిరావృత్తాస్సప్తత్రిస్సప్తకృత్వః -
ఏకవింశతికృత్వ ఇత్యర్థః- త్రిస్సప్తశబ్దయోస్సుప్సుపేతి సమాసః(*) సంఖ్యాయాః క్రియాభ్యా
వృత్తిగణనే కృత్వసుజితి కృత్వసుచ్ ప్రత్యయః - జగతీపతీనాం భూపతీనాం హంతా గురుః-
అస్త్రవేదోపదేష్టా- సప్రసిద్ధ ఇత్యర్థః- అతఏవ యచ్ఛబ్దాన పేక్షత్వం- తదుక్తం కావ్య
ప్రకాశే- ప్రసిద్ధానుభూతార్థవిషయస్తచ్ఛబ్దో యచ్ఛబ్దోపాదానం నాపేక్షత ఇతి- జమద
గ్నేరపత్యం పుమాన్ జామదగ్న్యః (*) గర్గాదిభ్యో యజితి యఞ్ ప్రత్యయః - యస్యభీ
స్మస్యవీర్యావధూతః విక్రమాభిభూతః అంబికాస్వయంవర ఇత్యర్థః- తదభంగసమయే
గుణానాం శౌర్యాదీనాం ప్రకర్షమతిశయం ఆధారవశం ఆశ్రయాధీనం అవివేదజ్ఞే- స్వవి
ద్యాయాః స్వశిష్యే భీష్మే స్వస్మాదపి ప్రకర్షాధానదర్శనాదితి భావః- స్మేతి పాదపూరణే॥
స్మపాదపూరణేతితఇతి విశ్వః॥ ౧౮ ॥ యస్మిన్నితి॥ యస్మిన్ భీష్మేవిషయే అనీశ్వరస్య
భావః అనైశ్వర్యం అసామర్థ్యం- నఞశ్శుచీశ్వర క్షేత్రజ్ఞకుశలనిపుణానామితి వికల్పా
త్పూర్వపదవృద్ధ్యభావః- తేనకృతవ్యళీకః జనితవైలక్ష్యః॥ ని॥ దుఃఖే వైలక్ష్యేవ్య
ళీకమితియాదవః- అంతకో యమోపి పరాభవం ప్రాప్తఇవ భీష్మస్వేచ్ఛామరణత్వాత్ అం
తకోపిపరాజితఇవాస్తే- కిముతాన్య ఇతిభావః - సభీష్మో రణేధనుః ధున్వన్ కస్యమనః భ
యైకప్రవణం భయేఏకప్రవణమేకోన్ముఖం- శివభాగవతవత్సమాసః॥ నకుర్యాత్- సర్వ
స్యాపిమనసిభయంకుర్యాదేవేత్యర్థః॥ ౧౯ ॥ సృజంతమితి॥ ఆజౌరణే- ఇషుసంహతీం బాణ
సంఘాన్ సృజంతం వర్షంతం- కోపజ్వలితం అతఏవ పరిస్ఫురంత్యో లోలాశ్చశిఖాగ్రాణ్యే
వజిహ్వాయస్యతం తథోక్తం- జగత్ లోకం జిఘత్సంతం అత్తుమిచ్ఛంతం (*) అదేస్సన్నం
తాచ్ఛతృప్రత్యయః- లుఙ్సనోర్ఘస్లృ ఇతి ఘస్లృ ఆదేశః- అంతవహ్నిం కాలాగ్నిమివస్థితం
గురుంద్రోణం వో యుష్మాకం మధ్యేకస్సహేత సోఢుంశక్నుయాత్ నకోపీత్యర్థః- శకలి
షేతిశక్యార్థే లిఙ్ ॥ ౨౦॥ నిరీక్ష్యేతి ॥ సంరంభేణ కోపేన నిరస్తంత్యాజితం ధైర్యం
నిర్వికారచిత్తత్వం యేనతం తథోక్తం- అక్షోభణైవపరధైర్యాపహారిణ ఇత్యర్థః- ఆరాధి
తోజామదగ్న్యః శుశ్రూషితభార్గవం- జామదగ్న్యాదధిగతాఖిలాస్త్రరహస్యమిత్యర్థః-
రాధేయం రాధాసుతం కర్ణం (*) స్త్రీభ్యోఢగితి ఢక్ప్రత్యయః- నిరీక్ష్య- మృత్యోరపి
ప్రధానసంస్తుతేషు అపరిచితేషు॥ ని॥ సంస్తవస్స్యాత్పరిచయ ఇత్యమరః- భయేషు ప్రసభంపతు
సంజాతః పరిచయః జాయేత- మృత్యురప్యస్మాద్బిభీయాత్ కిముతాన్య ఇతిభావః(*) సంభావ

ధృతజామదగ్న్యమ్ । అసంస్తుతేషు ప్రసభం భయేషు జాయేత మృత్యో...
క్షపాతః॥ ౨౧ ॥ యయా సమాసాదిత సాధనేన సుదుశ్చరామా చరతా...
స్యామ్ । ఏతే దురాపం సమవాప్య వీర్యమున్మీలితారః కపికేతనేన॥ ...
మహత్త్వయోగాయ మహామహిమ్నా మారాధనీంతాం నృపదేవతా...
దాతుం ప్రదానోచిత భూరిధామ్నీ ముపాగత స్సిద్ధి మివాస్మి విద్యామ్॥ ...
ఇత్యుక్తవంతం వ్రజ సాధయేతి ప్రమాణ యస్యావ్యక్యమజాతశత్రోః । ప్ర...

నాయాంలిఙ్ - అత్ర జనిక్రియాపేక్షయా సమానకర్తృకత్వాభావేపి పక్షపాతక్రియ...
త్వయా తత్సంభవాన్ని రీక్ష్యేతిలప్ నిర్దేశస్సమర్థనీయః - ప్రదానోపసర్జనభా...
ప్రయోజక ఇతి వ్యక్తివివేకకారః - అత్ర భయసంబంధ రహితస్య మృత్యోర్భయసం...
థాభిధానాదసంబంధే సంబంధ రూపాతిశయోక్తిరలంకారః॥ ౨౧ ॥ అథానంత...
యముపదిశన్నాగమన ప్రయోజనం యామే నాహేత్యాది॥ యయా విద్యయా...
ననుదుశ్చరాచరితదుష్కరాంతపస్యాం తపశ్చర్యాం [*] కర్మణోరోమంథతపో...
తిఙ చరోరిక్యఙ్ - అప్రత్యయాదితి స్త్రియామ ప్రత్యయః - ఆచరతాపశుపతిం ప్ర...
కుర్వతేత్యర్థః అతఏవ సమాసాదితం సాధనం పాశుపతాద్యస్త్రరూపమ్యేన తేన- కేత...
నుమార్కేతనం చిహ్నం యస్య తేన అర్జునేనేత్యర్థః - దురాపం అన్యదుర్లభం వీర్య...
స్సమవాప్య-ఏతే పూర్వోక్తభీష్మాదయః-ఉన్మీలితారః ఉన్మీలయిష్యతే (*) ఉ...
భయతేర్ణ్యన్తాత్కర్మణిలుట్- అత్ర చిణ్వదిడాగమే కృతస్య అసిద్ధివదత్రాభాదిత్యా...
త్వాత్ రణ్ణరనిటీతిణిలోపః - తన్నిమిత్తస్యైవానిటీతి ప్రతిషేధాత్- తదుక్తం-చిణ్వ...
లుక్ వహతేశ్చ బలందీర్ఘశ్చోక్తో యో నిమితాం వా చిణీతిట్యాసిద్ధిస్తేనసలు ష్యలేణిశ్చ...
శ్చాయం బలనిమిత్తో విఘాతీతి॥ ౨౨॥ మహత్త్వేతి॥ హే నృప-మహత్త్వయోగాయ...
షకాలాభాయ మహామహిమ్నాం మహానుభావానాం దేవతానామింద్రాదీనాం - ఆ...
తేన యేత్యారాధనీతాం ప్రసాదయిత్రీమిత్యర్థః (*) కగణేల్యుట్ - జిప్-భూరిధా...
మహాప్రభావాంని ॥ ధామదేశగృహేరశ్మిస్థానే జన్మ ప్రభావయోరితి విశ్వః(*) నే...
ఉపధాలోపినోన్యతరస్యా మితిజీప్-విద్యామైంద్రమంత్రరూపాం-సిద్ధిం- సా...
ర్యసిద్ధిమివేతి విద్యాయా అమోఘత్వోక్తిః- ప్రదానోచిత దానపాత్ర ప్రభూతఫలభో...
త్వాదస్య పాత్రత్వోక్తిః- దాతుముపాగతోస్మి॥ ౨౩ ॥ఇతీతి॥ ఇత్యుక్తవంతం ప్రసేదివ...
సంప్రసన్నం(*) భాషాయాం సదవసశ్రువ ఇతి క్వసుః- తం మునిం జిష్ణుం జయశీలో...
గ్లాజిస్థశ్చగ్స్నురితిగ్స్నుప్రత్యయః-వ్రజ సాధయ అనుతిష్ఠేత్యేవం రూపం- అజాతశత్రో...
ధర్మరాజస్య...

న్నిత్యర్థః- అంతే సశక్ ఛాత్ర ఇవ। ని ॥ ఛాత్రాంతే వాసినౌ శిష్య ఇత్యమరః- వినయ...

వాంసంతముపాససాదవసన్నివాంతే వినయేన జిష్ణుః ॥ ౨౪ ॥ నిర్యాయ విద్యా దినాదిరమ్యాద్బింబాదివార్కస్యముఖాన్మహర్షేః । పార్థాననం వహ్నికణావదాతాదీప్తిస్ఫురత్పద్మమివాభిపేదే ॥ ౨౫ ॥ యోగంచతం యోగ్యతమాయతస్మై సప్రభావాద్వితతార సద్యః । యేనాస్యతత్త్వేషు కృతేవభాసే సమున్మిమీలేవచిరాయచక్షుః ॥ ౨౬ ॥ ఆకారమాశంసితభూరిలాభం దధానమంతః కరణానురూపమ్ । నియోజయిష్యన్విజయోదయేతం తపస్సమాధౌ మునిరిత్యువాచ ॥ ౨౭ ॥ అనేనయోగేన వివృద్ధతేజా నిజాం పరస్మైపదవీమయచ్ఛన్ । సమాచరాచారముపాత్తశస్త్రో జపోపవాసాభిషవైర్మునీ

అసౌఽథవ్యేన ఉపాససాద సమీపం ప్రాప ॥ ౨౪ ॥ నిర్యాయేతి ॥ అథవహ్నికణావదాతాస్ఫులింగవదుజ్జ్వలా- దేవతాసాన్నిధ్యాదితిభావః - విద్యా ఐంద్ర మంత్రరూపా- దినాదిరమ్యాత్ ప్రభాతభాస్వరాత్ అర్కస్యబింబాదివమహర్షేః వ్యాసస్యముఖాత్ నిర్యాయ నిర్గత్య యాతేస్సమాసేనేష పూర్వేఽత్రోల్యబాదేశః - దీప్తిస్ఫురద్వికసత్పద్మమివ పార్థస్య అర్జునస్యముఖం అభిపేదే ప్రవిష్టా ॥ ౨౫ ॥ యోగం చేతి ॥ సః యోగ్యతమాయ అనాయతమాయతస్మై పార్థాయ- తం వక్ష్యమాణమహిమానం యోగం ధ్యానం విధించ ॥ ని ॥ యోగస్సన్నహనోపాయధ్యాన సంగతియుక్తిష్వితి స్యమరః- తపః ప్రభావాత్ సద్యోవితతార దదౌ చిరకాలగ్రాహ్యమపీతిభావః- యేనయోగేన తత్త్వేషు ప్రకృతిమహదాదిషు- తద్యథా- మూలప్రకృతిర్మహానహంకారోమనశ్చ పంచతన్మాత్రాణిపంచబుద్ధీంద్రియాణిపంచకర్మేంద్రియాణి పంచమహాభూతానీతి చతుర్వింశతిత్త్వాని- తత్ర- అవభాసే సాక్షాత్కారే కృతే సతి అస్య అర్జునస్య చక్షుః చిరాయసమున్మిమీలేవ ఆరుణన్మిషితమివేత్యుత్ప్రేక్షా- సదాతస్యకోపి మహానఖిలాజ్ఞానభంజన స్తత్త్వావభాసశ్చిరాదంధస్యదృష్టిలాభ ఇవాభవదితిభావః ॥ ౨౬ ॥ ఆకారమితి ॥ ఆశంసితః ఆఖ్యాతో భూరిలాభో నేకశ్రేయః ప్రాప్తిర్యేనతంతథోక్తం మహాభాగ్యసూచకమిత్యర్థః - అంతఃకరణశబ్దేన తద్వృత్తిరుత్సాహోలక్ష్యతే - తదనురూపం తదనుకూలం ఉత్సాహానుగుణవ్యాపారతత్ఫలభోగ్యమిత్యర్థః- ఆకారం మూర్తిం దధానం తం అర్జునం- మునిః విజయోదయే విజయఫలకేతపస్సమాధౌ తపోనియమే ॥ ని ॥ సమాధిర్నియమేధ్యానేనామా నేచైవ సమర్థనే ఇతివిశ్వః నియోజయిష్యన్ నియోక్తుమిచ్ఛన్ (*) లృట్ శేషేచేతి లృట్- లృటస్సద్వేతి శత్రాదేశః- ఇతివక్ష్యమాణముపాచ ॥ ౨౭ ॥ అనేనేతి ॥ అనేనమయోపదిష్టేనేత్యర్థః- యోగేన వివృద్ధతేజాః అధికతేజాః అధికప్రతాపోవా- నిజాం పదవీం పరస్మై అయచ్ఛన్ పరస్యప్రవేశమదదానఇత్యర్థః - ఉపాత్తశస్త్రః గృహీతాయుధః ... జపోపవాసాభిషవైః స్వాధ్యా

నామ్॥ ౨౯ ॥ కరిష్యసే యత్ర సుదుశ్చరాణి ప్రసత్తయే గోత్రభిదస్తపాంసి। శిలోచ్చయం చారుశిలోచ్చయం తమేష క్షణాన్నేష్యతి గుహ్యకస్త్వామ్॥ ఇతి బ్రువాణేన మహేంద్రసూనుం మహర్షిణా తేన తిరో బభూవే। తం రాజరాజానుచరోఽస్య సద్యః ప్రదేశమాదేశ ఇవాధితస్థౌ॥ ౩౦ ॥ కృతానతిర్వ్యాహృతసాంత్వవాదే జాతస్పృహః పుణ్యజనస్స జిష్ణౌ। ఇయాయ సఖ్యావివ సంప్రసాదం విశ్వాసయత్యాశు సతాం హి యోగః॥ ౩౧ ॥ అథోష్ణభాసేవ సుమేరుకుంజాన్ విహీయమానానుదయాయ తేన। బృహద్ద్యుతీన్ దుఃఖకృతోపపా...

యానశనస్నానైః- మునీనామాచారం సమాచర అనుతిష్ఠ॥ ౨౮ ॥ త్వేత్రవిశేషేణ తేష... రిత్యాశయేన తం నిదర్శయన్నాహ॥ కరిష్యస ఇతి॥ యత్ర శిలోచ్చయే గోత్రభిదః ఇంద్రస్య ప్రసత్తయే ప్రసాదాయ సుదుశ్చరాణి తపాంసి కరిష్యసే- చారుశిలోచ్చయం రమ్య... తం శిలోచ్చయం గిరిం ఇంద్రకీలాఖ్యం॥ ని ॥ అద్రిగోత్రగిరిగ్రావాచలశైలశిలోచ్చయా ఇత్యమరః- ఏష గుహ్యకో యక్షః- అనంతరమేవాస్య పురః ప్రాదుర్భావాదేష ఇతి నిర్దేశః- క్షణాన్నేష్యతి ప్రాపయిష్యతి ॥ ౨౯ ॥ ఇతీతి ॥ ఇతీత్థం - మహేంద్రసూనుమర్జునం బ్రువాణేన ఉక్తవతేత్యర్థః [*] వర్తమానసామీప్యే ఇతి భూతేన వర్తమానవత్ప్ర... తిరోధానస్యావిలంబసూచనార్థం- తేన మహర్షిణా వ్యాసేన- తిరోబభూవే అంతర్ద... ఖ్యాతే లిట్-రాజరాజో యక్షరాజః॥ ని॥ రాజా ప్రభౌ నృపే చంద్రే యక్షే క్షత్రియ శక్రయోరితి విశ్వః- తస్యానుచరః యక్షః పూర్వోక్తః- అస్యముని ఆదేశః సాక్షాదాజ్ఞేవ సద్యో... అర్జునాధిష్ఠితం ప్రదేశం అధితస్థౌ ప్రాప్త ఇత్యర్థః (*) స్థాద్యధ్యాసేన వాక్యార్థ... మత్వం॥ ౩౦ ॥ కృతేతి ॥ స పుణ్యజనో యక్షః - కృతానతిః కృతప్రణామస్సన్ వ్యాహృత... ఉక్తస్సాంత్వవాదః ప్రియవచనం యేన తస్మిన్ జిష్ణావర్జునే - జాతస్పృహో జాతానురా... గస్సన్ సఖ్యౌ సుహృదీవ॥ ని॥ అథ మిత్రం సఖా సుహృదిత్యమరః - సంప్రసాదం విస్రంభం ఇయాయ ప్రాప తథాహి- సతాం సాధూనాం యోగః సంగతిః - ఆశు విశ్వాసయతి ప్ర... నం జనయతి- సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః॥ ౩౧॥ అథేతి॥ ... ఉష్ణభాసా సూర్యేణ ఉదయాయ పునరుదయాయ విహీయమానాన్ త్యజ్యమానాన్ ... ప్రాప్తికారణోక్తిః- బృహద్ద్యుతీన్ స్వాపర్ణత్వాద్దీప్యమానానిత్యర్థః- ఇతి తపస్సం... కారణోక్తిః- సుమేరుకుంజానివ- అత్ర సుమేరుగ్రహణం కుంజానాం సౌవర్ణత్వ... తనార్థం- తేన అర్జునేన ఉదయాయ శ్రేయసే విహీయమానాన్ బృహద్ద్యుతీన్ అధి... ద్ధిప్రకాశాన్- పూర్వవద్విశేషణద్వయస్య ప్రయోజనమనుసంధేయం- పాండుసుతా... చతుర ఇతి శేషః - దుఃఖేన కృచ్ఛ్రేణ - కృతః ఉపపాదితః ఆత్మలాభః ఉత్పత్తిర్యేషాం... ధ్రో క్తం- తేషాం వివేకిత్వాత్క-థం చిల్లబ్ధో యమిత్యర్థః- తమస్త్రో గోంతకారశ్చ (ని॥ ... ధకారశ్చ ... ఇత్యుభయత్రాపి విశ్వః! - తన్నైర్గం... ప్ర...

లాభం తమశ్వాసైః పాండుసుతాన్ ప్రపేదే ॥ ౩౨ ॥ అసంశయాలోచితకార్య
నున్నః ప్రేమ్ణా సమానీయ విభజ్యమానః । తుల్యా ద్విభాగాదివ తన్మనోభిర్దుః
ఖాతిభారోఽపి లఘుస్స మేనే ॥ ౩౩ ॥ ధైర్యేణ విశ్వాస్యతయా మహర్షేస్తీవ్రా
దరాతిప్రభవాచ్చ మన్యోః । వీర్యంచ విద్వత్సు సుతేషు ఘూనస్స తేషు నస్థానమ
వాపశోకః ॥ ౩౪ ॥ తాన్ భూరిధామ్నశ్చతురోఽపి దూరం విహాయ యామానివ
వాసరస్య । ఏకౌఘభూతం తదశర్మ కృష్ణాం విభావరీం ధ్వాంతమివ ప్రపేదే ॥ ౩౫ ॥
తుషారలేఖాకులితోత్పలాభే పర్యశ్రుణీ మంగళభంగభీరుః । అగూఢ భావాపి

తేషాం వివేకిత్వాద్విశిభీతమిచేతి భావః - అత్ర తమశ్శబ్దస్యశ్లిష్టత్వాచ్ఛ్లేషానుప్రాణితేయ
ముపమా ॥ ౩౨ ॥ అసంశయేతి ॥ అసంశయమసందిగ్ధం యథాతథా ఆలోచితం వివేచితం
మతాన్ కార్యం తేన నున్నో నిగస్త ఇతి లఘుత్వహేతూక్తిః (*) నుదవిదోందత్రాఘ్రాహ్రీభ్యో
న్యతరస్యామితి నిష్ఠానత్వం- కార్యగౌరవమాలోచ్య నిరస్త ఇత్యర్థః- తథాపి ప్రేమ్ణాభ్రా
తృవాత్సల్యేన కర్త్రా- సమానీయ పునరాకృష్య - విభజ్యమానః సమశోభాగీక్రియమాణః-
అర్జునాత్యేన ప్రేమ్ణా తుల్యదుఃఖత్వం భవతీతి భావః - సపూర్వోక్తః దుఃఖమేవాతిభారో దుఃఖా
తిభారోఽపి అతిభారభూతమపి దుఃఖమిత్యర్థః - తన్మనోభిః తేషాం చతుర్ణాం పార్థానాం
మనోభిః తుల్యాద్విభాగాదివ పూర్వోక్తాత్ప్రేమకృతాత్ సమవిభాగాదివేత్యర్థః - వస్తుత
స్తుర్నివేకాదేవేతి భావః- పునర్విభాగగ్రహణం తస్యహేతుత్వోత్ప్రేక్షార్థమనువాద ఇత్య
దోషః- లఘు తే నేమనితః ధికో నేత థా విభజ్య బహుభిః ఊహ్యమానో మహానపి భారో
లఘుర్మన్యతే తద్వదిత్యర్థః ॥ ౩౩ ॥ అథైవం ప్రేమ్ణా అకృష్యమాణమపి శోకం వివేకో ని
రాజగాయేత్యాహ ॥ ధైర్యేణేతి ॥ ధైర్యేణ తేషాం నిసర్గతో నిర్వికారచిత్తత్వేన- తథా మహ
ర్షేః వ్యాసస్య ప్రవర్తకస్యేతి శేషః - విశ్వాస్యతయా శ్రద్ధేయవచనతయేత్యర్థః-
అరాతిప్రభవాత్ అరాతిహేతుకాత్ తీవ్రాద్దుస్సహాత్ మన్యోః క్రోధాచ్చ హేతోః- తథార్జున
ప్రభావపరిజ్ఞానాచ్చేతి హేత్వంతరం విశేషణముఖేనాహ- మఘోనస్సుతే అర్జునే వీర్యంచ
(*) నలోకేత్యాదినా షష్ఠీప్రతిషేధః - విద్వత్సు జ్ఞాతవత్స్వితి యావత్ (*) విదేశ్శతుర్వ
సురితి వైకల్పికో వస్వాదేశః- తేషు పార్థేషు సశోకః స్థానం స్థితిం నావాప న ప్రాప ॥ ౩౪ ॥
తానితి ॥ తత్ పార్థత్యాగజనితం- శర్మ సుఖం తద్విరుద్ధం అశర్మ దుఃఖం (*) నజీతినఞ్
సమాసః- భూరిధామ్నః తేజస్విన ఇతి హాని హేతూక్తిః - చతురః తాన్ పార్థాన్ వాసరస్య
భూరిధామ్నశ్చతురో యామాన్ ప్రహరానివ దూరం విహాయ త్యక్త్వా- ఏకౌఘభూతం ఏక
రాశీభూతం సత్ [*] శ్రేణ్యాదయః కృతాదిభిరిత్యర్థేకసమాధారయః- శ్రేణ్యాదిరాకృ
తిగణ ఇతి శాకటాయనః - కృష్ణాం విభావరీం కృష్ణపక్షరాత్రిం ధ్వాంతమివ కృష్ణాం ద్రౌప
దీం ప్రపేదే ప్రాప ॥ ౩౫ ॥ తుషారేతి ॥ సా ద్రౌపదీ- విలోకనే అర్జునావలోకనే- అగూ
ఢభావా అగూఢాభిప్రాయాపి ఆరోపీలా క్రియా చేష్టా

విలోకనేనాసలోచనే మీలయితుం విషేహే॥ ౩౬ ॥ అకృత్రిమప్రేమ రసాభి
రామంరామార్పితందృష్టి విలోభిదృష్టమ్ । మనఃప్రసాదాంజలినాని కామ
గ్రాహపాథేయమివేంద్రసూనుః॥ ౩౭ ॥ ధైర్యావసాదేనహృతప్రసాదా
వన్యద్విపేనేవనిదాఘసింధుః । నిరుద్ధబాష్పోదయసన్నకంఠ ముష్వాచకృ
చ్ఛాదితిరాజపుత్రీ॥ ౩౮ ॥ మగ్నాంద్విషచ్ఛద్మనిపంకభూతే సంభావనాం

భూత్యభిప్రాయజంతుష్విఠి వైజయంతీ- మంగళంభంగభీరుఃమంగళహానేర్భీతాసతి-
శ్రుణీపరిగతాశ్రుభిబాష్పావృతేఇత్యర్థః - అతఏవతుషారలేఖాకులితోత్పలాభే
బిందుపరీతేందీవరసన్నిభే ఇత్యుపమాలంకారః - లోచనేనిమీలయితుం నశేషే
శోకఅశ్రుణోదృష్ట్యావారకత్వేపి తన్మిసాతస్యామంగళత్వాత్తన్నివర్తకంనిమీలన
నచకారేత్యర్థః ॥ ౩౬॥ అకృత్రిమేతి॥ ఇంద్రసూనురర్జునః- క్రియయానిర్వృత్తః
కృత్రిమః [*] డ్వితఃక్త్రిరితిక్త్రిఃక్త్రేర్మమ్ నిత్యమితిమప్రత్యయః - తద్విరుద్ధః అకృ
త్రిమఃప్రేమైవరసఃప్రేమరసః- అకృత్రిమేణ ప్రేమరసేనఅభిరామం - అన్యత్ర ప్రేమర
సేనమధురాదినాచాభిరామం- రామయారమణ్యాఅర్పితం - దృష్టిం విలోభయతీతి
విలోభిదృష్టిప్రియమిత్యర్థః - దృష్టిందర్శనం [*] నపుంసకేభావేక్తః మనఃప్రసాదః
ప్రసన్నంమనఇత్యర్థః- సోంజలిరివేత్యుపమితసమాసః - తేనమనః ప్రసాదాంజలినా
పథిసాధుపాథేయంసంబళమివ [*] పథ్యతిథివసతిస్వపతేర్ఢఞ్ - నికామమతిశయేన
గ్రాహ- రామాపితంపాథేయంపథిక్షేమాయభవతీత్యాగమః ॥ ౩౭॥ ధైర్యేతి॥
ద్విపేన-వన్యగ్రహణముచ్ఛృంఖలత్వద్యోతనార్థం - నిదాఘసింధుఃగ్రీష్మకాలః
నిదాఘగ్రహణందౌర్బల్యద్యోతనార్థం- ధైర్యావసాదేన ధైర్యభ్రంశేనకర్త్రాహృ
సాదాక్షోభంగతేత్యర్థః- రాజపుత్రీక్షత్రియసుతాద్రౌపదీ- అతఃక్షాత్రయ
పవక్ష్యతీతిభావః- నిరుద్ధబాష్పోదయఃసంరుద్ధరోదనఃసన్నకంఠఃహీనకంఠస్వరః
తయోరుభయోఃకృతబహువ్రీహ్యోఃక్రియావిశేషణయోర్విశేషణసమాసః-కృ
చ్ఛ్రంకథంచిత్- ఇతివక్ష్యమాణమువాచ॥ ౩౮॥ మగ్నామితి ॥ పంకభూతేపంకోభవ
ని భూతంత్వా దౌపికాచాన్యా యేసత్యోపమా నయేంతిపశ్యాః- ద్విషచ్ఛద్మని ఇ
కపటేమగ్నాందురుద్ధరామితిభావః- సంభావనాం యోగ్యతాం గౌరవమితియావత్
భూతింసంపదమివ॥ ని॥ భూతిర్భస్మనిసంపదీత్యమరః - ఉద్ధర్తుర్ఉద్ధారకః స్వామ
శేషః-అధిద్విషాంమః ఖచ్ఛిదాంతపసాంఆప్రసిద్ధేసమ్యక్సిద్ధిపర్యంతం- అస్మద్వినా
భిర్వినేత్యర్థః (*) పృథగ్వినేత్యాదినావికల్పాత్పంచమీ- భృశంమోన్మనీభూః-ఆ
రహోద్విమనానాభూరిత్యర్థః- దౌర్మనస్యస్యతపఃపరిపంథిత్వాదితిభావః (*)
త్యాశీరథేలుఙ్-సమాజ్యోగఇత్యడాగమప్రతిషేధః-అనవ్మనాఉన్మనాస్సంపద్యమా
ఉన్మనీభూః (*) అభుతతద్భావేచ్విః- అరుమనశ్చక్షుశ్చేతోరహో రజసాంసలోపః

మివోదరిష్యన్ । అధిద్విషామాతపసాం ప్రసిద్ధే రస్మద్విధామా భృశమస్మ
నీభూః ॥ ౩౯ ॥ యశోధిగంతుంసుఖలిప్సయావా మనుష్యసంఖ్యా మతివర్తి
తుంవా । అనుత్సుకానామభియోగభాజాంసముత్సుకేవాంకముపైతిసిద్ధిః ॥ ౪౦ ॥
లోకంవిధాత్రావిహితస్యగోప్తుంక్షత్రస్యముష్ణన్ వసువజ్జైత్రమోజః । తేజస్వి
తాయావిజయైకవృత్తేర్నిఘ్నన్ప్రియంప్రాణమివాభిమానమ్ ॥ ౪౧ ॥ వ్రీడాన
తైరాప్తజనోపనీతః సంశయ్యకృచ్ఛ్రేణనృపైః ప్రపన్నః । వితానభూతంవి

శ్చేతిసకారలోపః- అస్యచ్ఛాపలీకారః ॥ ౩౯ ॥ అథానౌత్సుక్యదార్ఢ్యార్థం నర్థార్థ
సిద్ధినిదానత్వమాహ ॥ యశ ఇతి ॥ యశోధిగంతుం కీర్తింలబ్ధుం- శేతిశేషః- సుఖస్యలిప్స
యాలబ్ధుమిచ్ఛయావా - మనుష్యసంఖ్యాం మనుష్యేషు గణనాం అతివర్తితుమతిక్రమి
తుంవా- అమానుషంకర్మ కర్తుంవేత్యర్థః- అభియోగభాజాం అభినివేశవతాం
అనుత్సుకానాంఅమర్ష్యమాణానామిత్యర్థః- సిద్ధిః పూర్వోక్తయశస్సుఖాద్యర్థ
సిద్ధిః- సముత్సుకేవ అనురక్తకాంతేవ- అంకముత్సంగముపైతి- తస్మాదస్తుద్విరహదుఃఖమా
తపస్స్థైర్యేనస్థేయమితి భావః ॥ ౪౦ ॥ అథాస్యమన్యూద్దీపనద్వారాతపః ప్రవృత్తింద్యోత
యితుమరినికారంతావచ్ఛత్రుర్ఘ్నరుద్ఘాటయతి ॥ లోకమితి ॥ విధాత్రాబ్రహ్మణాలోకం
గోప్తుంరక్షితుం విహితస్యసృష్టస్య క్షత్రస్యక్షత్రియజాతేస్సంబంధిజయశీలం జైత్రతదేవ
జైత్రం- జేతృశబ్దాత్ప్రజ్ఞాదిభ్యశ్చేతి స్వార్థేణ్ప్రత్యయః- ఓజోబలందీ
ప్తిర్వా ॥ ని ॥ (ఓజోతేజసిదీప్తౌచేతివిశ్వః- తదేవవసుధనమితిరూపకాలంకారః- ముష్ణన్
అపహరన్- అగ్నినికృతస్యకుతః క్షాత్రంతేజ ఇతి భావః- కించ- విజయైకవృత్తేః విజయైకజీ
వనాయాః । క్షత్రియస్యాపి జితమితిస్మరణాదితి భావః ॥ ని ॥ (వృత్తిర్వర్తనజీవనే ఇత్యమరః-
తేజస్వితాయాః తేజస్వినామిత్యర్థః - తేజసః- ప్రాగాదాన్యద్యోతనార్థం భావప్రధానోని
ర్దేశః- ప్రియంప్రాణమివ ప్రాణసమమిత్యర్థః అభిమానమహంకారంనిఘ్నన్ ఖం
డయన్- తేజస్వినాం ప్రాణహానిప్రాయో మానహానిరితి భావః ॥ శ్లో ॥ అధిక్షేపాద్యసహ
నం తేజః ప్రాణాత్యయేష్వపీత్యాహుః ॥ ౪౧ ॥ వ్రీడేతి ॥ పునశ్చ ఆప్తజనోపనీతః శ్రావిత
ఇత్యర్థః- తథాపిసంశయ్య కథమేవసంభావ్యత ఇతిసందిహ్య వ్రీడానతైః- జుగుప్సితవృ
త్తాంతశ్రవణాదితి భావః- నృపైః దేశాంతరస్థైః- కృచ్ఛ్రేణప్రపన్నః ప్రాప్తః ఆస్తాంతావ
త్కథంచిద్విశ్వస్త ఇత్యర్థః- యఃనికారః శృణ్వతామపి దుస్సహః- కిముతానుభవతామి
తి భావః- ఇత్యేషాపూర్వేషాంవ్యాఖ్యా- అన్యథా చ వ్యాఖ్యాయతే- ఆప్తజనోపనీతో జ్ఞా
తీకృతః సంశయ్య కథమిదమన్యాయ్యముపేక్ష్యమితివిచార్య- వ్రీడానతైః జుగుప్సితకర్మ
దర్శనాదితి భావః- నృపైః సభాస్థైః కృచ్ఛ్రేణ ప్రపన్నః అంగీకృతః గోత్రకలహేషు మధ్యస్థై
రుదాసితవ్యమితిబుద్ధ్యా [illegible] ఆప్తజనోపనీతత్వ

తతం పృథివ్యాం యశస్సమూహన్నివ దిగ్విప్రకీర్ణమ్॥ ౪౨ ॥ వీర్యావదానే
కృతావమర్షస్తన్వన్నభూతామివ సంప్రతీతిమ్ । కుర్వన్ప్రయామక్షయ
యతీనామర్కత్విషామహ్నామివావశేషః॥ ౪౩ ॥ ప్రసహ్య యోస్మాసు పరైః
ప్రయుక్తః స్మర్తుం న శక్యః కిముతాధికర్తుమ్ । నవీకరిష్యత్యుపశుష్య
స త్వద్వినా మే హృదయం నికారః॥ ౪౪ ॥ ప్రాప్తోభిమానవ్యసనాదసహ్యం
దంతీవ దంతవ్యసనాద్వికారమ్ । ద్విషత్ప్రతాపాంతరితోరుతేజాశ్శరద్ఘనా

స్యపదార్థభూతస్య విశేషణగత్యా హేతుత్వోక్త్యా కావ్యలింగమలంకారః - పునశ్చ -
ఖ్యాం వితానభూతముల్లోచతుల్యం ॥ ని ॥ అస్త్రీ వితానముల్లోచః ఇత్యమరః -
తం ప్రాణ్యతీతే సమే ... దిగ్విప్రకీర్ణం దిగంతలగ్నం వితానమపి దిగంతస్పృ
మితి భావః - వితతం విస్తృతం ॥ ని ॥ వితతం విస్తృతం తతమిత్యమరః - ప్రథితమిత్యపాఠే
ద్ధం యశస్సమూహన్నివ సంకోచయన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా - అరాతిపరిభూతస్య కుతః కీర్తిః
భావః ॥ ౪౨ ॥ వీర్యేతి ॥ పునశ్చ వీర్యాణ్యేవాపదానాని తేషు కృతావమర్షః కృతాసహనః తస్య
పురాకృతపరాక్రమోద్భూతాన్యపి ప్రవృజన్నిత్యర్థః ॥ ని ॥ అపదానం కర్మవృత్తం
మరః - అతఏవ సంప్రతీతం ప్రఖ్యాతిం ॥ ని ॥ ప్రతీతే ప్రథితఖ్యాతవిత్తవిజ్ఞాతవిశ్రుతాః
మరః - అభూతామవిద్యమానామివేతి సతోప్యసత్త్వోత్ప్రేక్షతే - తన్వన్ కుర్వన్ -
అహ్నాం అవశేషో దినాంతః - అర్కత్విషామివ ఆయతీనాముత్తరకాలానాం ప్రయామ
యం నైష్ఫల్యేన నాశం కుర్వన్నితి శ్రౌతీ పూర్ణోపమా - అరినికాకృతస్య కుతశ్చిరా
నమితి భావః ॥ ౪౩ ॥ ప్రసహ్యేతి ॥ పునశ్చ - పరైః శత్రుభిః అస్మాసు ప్రసహ్య ప్రయ
ఆచరితః యో నికారః పరిభవః కేషాం బలాత్కారేణ యః స్మర్తుం న శక్యః - అధి
మనుభవితుం కిముత - యస్య స్మరణమపి దుస్సహం అనుభవస్తు సుతరాం దుస్సహ ఇతి కిము
వ్యమిత్యర్థః - స నికారః త్వద్వినా త్వయా వినా [*] పృథగ్వినేత్యాదినా పంచమీ -
స్సన్ తుచ్ఛిదభిభూతాత్పురాణప్రహార ఇవ త్వద్విరహదుఃఖాత్పునరార్ద్రీభవన్నిత్యర్థః
ఉపశుష్యత్ నష్టప్రాయమపి శుష్కమితి భావః - దుఃఖస్తంభనం శోషపదార్థః - మే హృదయం
నవీకరిష్యతి ఆర్ద్రీకరిష్యతి వ్రణయతీతి భావః - దుఃఖితస్య పునర్దుఃఖోదయః ప్రశా
ప్రాయమపి దుఃఖహేతుం పునరుద్ఘాటయతీత్యర్థః - అత్ర శ్లేషాదివిశేషణమాత్రసామ్యాత్
ద్వ్రణస్యాప్రస్తుతార్థస్య ప్రతీతేస్సమాసోక్తిరలంకారః ॥ ౪౪ ॥ పునః ప్రకారాంతర
ణమభ్యుద్దీపయతి ॥ ప్రాప్త ఇత్యాదిభిస్త్రిభిః ॥ అత్ర వక్ష్యమాణప్రత్యభిజ్ఞానహేతు
ధనంజయం విశినష్టి - అభిమానస్య వ్యసనాత్ భ్రంశాత్ ॥ ని ॥ వ్యసనం విపది భ్రంశే దోషే
కామజకోపజ ఇత్యమరః - దంతవ్యసనాత్ దంతభంగాత్ దంతీ వా సహ్యం వికారం వైరూ
ప్యం ప్రాప్తః - త్వ ... ఉత్తరత్ర వ్యాసుసంధేయం - పునః
ద్విషత్ప్రతాపేన శత్రుతేజసా అంతరితం తిరస్కృతం ఉరు తేజః ప్రతాపో యస్య సః

ఇవాద్రిరహ్నః ॥ ౪౫ ॥ సప్రవిద్ధమంద్రైరివనిష్క్రియత్వాన్నాత్యర్థమస్త్రై రవభాస్యమానః । యశక్షయాత్ క్షీణజలార్ణవాభ స్త్వమన్యమాకారమి వాభిపన్నః ॥ ౪౬ ॥ దుశ్శాసనాకర్షరజోవికీర్ణై రేభిర్వినార్థైరివభాగ్య నాథైః కేశైః కదర్థీకృతవీర్యసారః కచ్చిత్సఏవాసిధనంజయ స్త్వమ్ ॥ ౪౭ ॥ సక్షత్రియస్త్రాణసహస్సతాంయ స్తత్కార్ముకంకర్మసుయస్యశక్తిః । వహన్

అతఏవశరస్థు నాక్తీర్ణః శరన్మేఘచ్ఛన్నః అహ్నాదిః ప్రత్యూష ఇవస్థితః-తద్వదేవా ప్రత్య భిజ్ఞాయమాన ఇత్యర్థః- మధ్యాహ్నస్తు మేఘావరణేపి కథంచిత్ప్రత్యభిజ్ఞాయతఏవేత్యాశ యేనోక్తమాదిరితి ॥ ౪౫ ॥ సప్రవిద్ధేతి ॥ పునశ్చ-నిష్క్రియత్వాదర్థక్రియాశూన్యత్వాత్-సప్రవిద్ధమంద్రైరివసప్రవిద్ధైరతఏవమంద్రైరపటుభిరివస్థితైరిత్యుత్ప్రేక్షా ॥ ని ॥ మాధ్వాల్పాప టునిర్బాగ్యాము౦దా ఇత్యమరః- అస్త్రైరత్యర్థంనావభాస్యమానః నప్రకాశ్యమానః- పూర్వంతుమైవమితిభావః- కించయశఃక్షయాద్ధేతోః క్షీణజలోయోర్ణవః తదాభః తత్సదృశః-త్వంఅన్యమాకారంఅభిపన్నః ప్రాప్తఇవస్థితఇత్యుత్ప్రేక్షా-తస్యాశ్చక్షీణజ లార్ణవాభ ఇత్యుపమయాసంసృష్టిః ॥ ౪౬ ॥ దుశ్శాసనేతి ॥ పునశ్చ-దుశ్శాసనస్యకర్తుః-ఆకర్షః ఆకర్షణం-సఏవరజోధూళిః మాలిన్యహేతుత్వాదితిభావః- తేనవికీర్ణైర్వ్యతిషక్తైః అతఏవవినా స్థైరివస్థితైరిత్యుత్ప్రేక్షా- అతఏవవినాథైరివస్థితైరిత్యుత్ప్రేక్షా- అన్యథాకథమిత్థందుర్దశేతిభావః- కింతుభాగ్యనాథైః దైవమాత్రశరణైః- అన్యథాస్వ రూపమపిలుప్యేతేతిభావః- ఏభిఃపరిదృశ్యమానైః - అసంయతైరితిభావః- కేశైఃశిరో రుహైః-కుత్సితః అర్థః నస్తుకదర్థః ॥ ని ॥ అర్థోభిధేయరైవస్తుప్రయోజననివృత్తిష్విత్య మరః (✱) కోఃకత్తత్పురుష ఇతికుశబ్దస్యకదాదేశః-కదర్థీకృతోగర్వ్యర్థీకృతోవీర్య సారశ్శౌర్యబలేయస్యసతథోక్తః- ఇతఃపూర్వపరిజ్ఞానస్త్వంసఃపూర్వఏవధనంజయోసి కచ్చిత్ ॥ ని ॥ కచ్చిత్కామప్రవేదన ఇత్యమరః- సఏవచేన్నైవమస్మానుపేక్షసఇతి భావః ॥ ౪౭ ॥ అథాప్యుపేక్షణేదోషమాహ ॥ సఇతి ॥ క్షతాత్ త్రాయత ఇతిక్షత్రంక్షత్రి యకులం (✱) సుపీతియోగవిభాగాత్కప్రత్యయః- పృషోదరాదిత్వాత్పూర్వపదస్యా ప్రలోపః-అథవాక్షదితిక్విబంతోపపదాత్కప్రత్యయః-క్షత్రేజాతఃక్షత్రియః [✱] క్షత్రాద్ఘ ఇతిఘప్రత్యయః-కర్మణిప్రభవతీతికార్ముకం [✱] కర్మణఉక ఇత్యుకఞ్ ప్రత్యయః- వంస్థితేవాక్యార్థఃకథ్యతే- యస్సతాంసాధూనాంసహతఇతిసహః (✱) పచాద్యచ్- సహోయఃత్రాణస్యసహః త్రాణసహోరక్షణక్షమః- సఏవక్షత్రియఃక్షత్రియశబ్దవాచ్యః-తథా యస్యకార్ముకస్యకర్మసురణక్రియాసుశక్తిః- అస్తీతిశేషః-తచేనకార్ముకంకార్ముకశబ్ద వాచ్యం-అత్రైవైతౌశబ్దౌముఖ్యౌనాన్యత్రేతిభావః- ఏవంస్థితేద్వయీంద్వివిధాంఉక్తిం

ద్వయీంయద్యప్యథజాతేకగోత్యసంస్కారహతామివార్తిమ్ ॥ ౪౮ ॥ తే మా
స్సన్నిధిమాత్రశేషా భవత్కృతాం భూతిమపేక్షమాణాః । సమానదుఃఖా మఘు
సత్త్వదీయాస్సరూపతాం పార్థ గుణా భజంతి ॥ ౪౯ ॥ ఆక్షిప్యమాణం రిపుభిః
ప్రమాదాన్నాగైరివాలూన సటం మృగేంద్రమ్ । త్వాం ధూరియం యోగ్యసాని ప్రత
ధిరూఢా దీప్త్యా దినశ్రీరివతిగ్మరశ్మిమ్ ॥ ౫౦ ॥ కరోతియశ్శేషజనాతి తాం
సంభావనామర్థవతీం క్రియాభిః । సంసత్సు జాతే పురుషాధికారే న
ణీకం సముపైతిసంఖ్యా ॥ ౫౧ ॥ ప్రియేషు యైః పార్థవినోపపత్తేర్విచి సభ

అర్థజాతేష్వభిధేయసామాన్యజాతిమాత్ర ఇత్యర్థః ॥ ని ॥ జాతం జాత్యేయ
విశ్వః- నహ్యప్రవర్తయన్ అసంస్కారహతాం ఆవృత్య వృత్తిమాహితామివకరో
ష్వితి- తస్మాత్త్వమప్యప్రతతెనోక్తదోషాదాత్మానం మోచయస్వేత్యర్థః ।
అన్యథా స్వగుణా అపి నోజ్జీవయిత్యాహ ॥ తే ఇతి ॥ హే పార్థ తే తౌజస- నిష్వితా
సన్నిధిమాత్రశేషాః - సత్తామాత్రావశిష్టాః భవత్కృతాం భవతా కరిష్యమా
[※] అతంసాయాం భూతవచ్చేతి భూతవత్ప్రత్యయః- భూతిమభ్యుదయమపేక్షమా
త్వదీయా గుణాః సమానదుఃఖాః సమదుఃఖభాజ ఇవ నోస్మాకం సరూపతాం వితౌజస్త్వ
సాధర్మ్యం భజతే ఇత్యుపమా- సా చ సమానదుఃఖా ఇవేత్యుత్ప్రేక్షయా వితౌజస్త్వా
భావితయానుప్రాణితేత్యనుసంధేయం ॥ ౪౯ ॥ తథాపిమయ్యైవ కోయం భార ఇత్యత్రా
ఆక్షిప్యమాణమితి ॥ ప్రమాదాత్ ప్రజ్ఞాహాన్యాత్ నతు దౌర్బల్యాదితి భావః- రిపుభిః
ష్యమాణం అధిక్షిప్యమాణం- అతఏవ ప్రమాదాత్ నాగైర్గజైః ॥ సి ॥ గజేపి నాగమా
ఇత్యమరః- ఆలూనసటం ఛిన్నకేసరం ॥ ని ॥ సటాజటాకేసరయోరితి విశ్వః- మృగేం
సింహమివస్థితం త్వాం ఇయం ధూః కార్యభారః- తిగ్మరశ్మిం సూర్యం దీప్త్యా దినశ్రీరివ
గ్యతయా నిర్వాహకతయేత్యర్థః - అధిరూఢా ఆరూఢవతి- కర్తరి క్తః- త్వయ్యే
త్యర్థః ॥ ౫౦ ॥ పూర్వం నిర్వ్యవసాయస్య సత్సు త్రియ ఇత్యాదినాదోష ఉక్తః- సంప్ర
వసాయినో గుణమాహ ॥ కరోతీతి ॥ యః పుమాన్ శేషజనాదితరజనాత్ అతిరిక్తా
కాం సర్వాతిశాయినీమిత్యర్థః- సంభావనాం యోగ్యతాం క్రియాభిః చరితైః అర్థ
తీం సఫలాం కరోతి- తం పుమాంసం- సంసత్సు సభాసు ॥ ని ॥ సభాసమితిసంసద ఇత్యమ
పురుషాధికారే యోగ్యపురుష గణనాప్రస్తావే జాతే సతి- పూర్యతేనయేతి పూరణీ సం
ద్విత్వాదిసంఖ్యా- న సముపైతి న గచ్ఛతి అద్వితీయో భవతీత్యర్థః- తస్మాదసాధార
భాయత్వయాపి మహానుత్సాహ ఆస్థేయ ఇతి భావః ॥ ౫౧ ॥ అథ ద్వాభ్యాం సులభ చిత్తే
స్యప్రోషిస్యార్జునస్య కర్తవ్యముపదిశతి ॥ ప్రియేష్వితి ॥ హే పార్థ- ప్రియేష్వస్మాసు విపత్తే
ఉపపత్తేః కారణాద్విహైన [illegible] సైః యైః
[illegible]భేదమేరి- జయమానప్రయాణస్య తవ సంబంధినాం తేషామపూనాం వ్యసనా

మానైః క్లమమేతిచేతః । తవప్రయత్నస్యజయాయ తేషాంక్రియాదఘానాం మఘవావిఘాతమ్ ॥ ౫౨ ॥ మాగాశ్చిరాయైకచరః ప్రమాదం వసన్నసంబాధశివేపి దేశే । మాత్సర్యరాగోపహతాత్మనాంహిస్ఖలంతి సాధుష్వపి మానసాని॥ ౫౩ ॥ తదాశుకుర్వన్వచనమహర్షేర్మనోరథాన్నస్సఫలీకురుష్వ। ప్రత్యాగతంత్వాస్మికృతార్థమేవ స్తనోపపీడంపరిరబ్ధుకామా ॥ ౫౪ ॥ ఉదీరితాంతామితియాజ్ఞసేన్యానవీకృతోద్గ్రాహితవిప్రకారామ్ । ఆసాద్యవాచం సభృశందిదీపే కాష్ఠాముదీచీమివతిగ్మరశ్మిః॥ ౫౫ ॥ అథాభిపశ్యన్నివవిద్విషః

ని॥ జుః జైనోవ్యనసేష్వఘుని వైజయంతీ- మఘవా ఇంద్రః- యోస్మాభిరుపాస్యత ఇతి భావః- విఘాతంనివారణంక్రియాత్ కరోతు[*] ఆశిషిలిఙ్ లోటావిత్యాశీరర్థేలిఙ్ - తస్మాదస్మచ్చింతయానచేతఃఖేదయితవ్యంజయార్థినాత్వయా- అన్యథాతదసంభవాదితిభావః॥ ౫౨॥ మాగా ఇతి॥ అసంబాధః అసంకటః-విజన ఇత్యర్థః॥ని॥ సంకటంనాతుసంబాధ ఇత్యమరః-శివోనిర్బాధః- ద్వయోరన్యతరస్యవిశేష్యత్వవివక్షాయాంవిశేషణసమాసః- తస్మిన్నసంబాధశివేపి దేశే- చిరాయచిరంఏకచరః ఏకాకీవసన్- ప్రమాదంప్రజ్ఞాదౌర్బల్యంమాగాః (*) ఇణోగాలుఙీతిగాదేశః- నచనిస్పృహస్యమమకించిత్కరః ప్రమాద ఇతివాచ్యమిత్యాహ॥ మాత్సర్యేతి॥ మత్సర ఏవమాత్సర్యంద్వేషః రాగాదిస్నేహః తాభ్యాముపహతాత్మనాంరాగద్వేషదూషితస్వభావానాం- మానసానిమనాంసి సాధుషుసజ్జనేష్వపివిషయేస్ఖలంతివికుర్వంతిహి - అత్రప్రమాదనిషేధలబ్ధాప్రమాదరూపకారణస్యానర్థప్రాప్తిరూపవ్యతిరేకకార్యేణసమర్థనాద్వైధర్మ్యేణకార్యాత్కారణసమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసోలంకారః ॥౫౩॥ నిగమయతి॥ తదితి॥ తత్తస్మాత్కారణాత్- ఆశుశీఘ్రంమహర్షేః వచనంకుర్వన్-తపస్యన్నిత్యర్థః-నః అస్మాకంమనోరథాన్సఫలీకురుష్వ - వైరనిర్యాతనేనాస్మాన్ప్రతిష్ఠాపయేత్యర్థః (*)ప్రార్థనాయాంలోట్-కించకృతార్థంకృతకృత్యంప్రత్యాగతమేవ-త్వాత్వాం [*]త్వామౌద్వితీయాయా ఇతిత్వాదేశః-స్తనయోరుపపీడ్యస్తనోపపీడం [*] సప్తమ్యాంచోపపీడరుధకర్షః ఇతిణముల్ - పరిరబ్ధుంకామోయస్యాస్సాపరిరబ్ధుకామాస్మి - ఆలింగితుమిచ్ఛామేత్యర్థః (*) తుంకామమనసోరపీతి మకారలోపః ప్రాకార్యసిద్ధేఃప్రమదాలింగనమపినమేరోచత ఇతిభావః॥ ౫౪॥ ఉదీరితామితి॥ సః అర్జునః- ఇతీత్థం- యాజ్ఞసేనస్యాపత్యంస్త్రియాయాజ్ఞసేన్యాద్రౌపద్యా-ఉదీరితాంఉక్తాం- నవీకృతః పునరుద్ఘాటనేనతదాప్రత్యాయితః - అతఏవోద్గ్రాహితః మనసినిధాపితశ్చవిప్రకారః పరిభవోయయాతాం-తాంవాచమాసాద్య-ఆకర్ణ్యేత్యర్థః. ఉదీచీంకాష్ఠాందిశం॥ని॥ దిశస్తుకకుకాష్ఠాఆశ్యాపరః - ఆసాద్యతిగ్మరశ్మిరివభృశందిదీపేజజ్వాల- చుకోపేత్యర్థః॥ ౫౫॥ అథేతి॥ అథ [illegible] అభిపశ్యన్నివస్థితః - తత్రాపురోధసాధౌమ్యేన

పురఃపురోథ సారోపితహేతిసంహతిః । బభార రమ్యోపివ పుస్సభీషణం॥ స
క్రియాంమంత్ర ఇవాభిచారికీమ్ ॥ ౫౬ ॥ అవిలంఘ్యావి కర్షణంపరైః ధ
జ్యారవ కర్మకార్ముకమ్ । అగతావరిదృష్టి గోచరంశితని స్త్రింశయుజౌ ష
హేషుధీ॥ ౫౭ ॥ యశసేవతిరోదధన్ముహుర్మహసాగోత్రభిదాయుధక్ష
కవచంచసరత్నముద్వహన్ జ్వలితజ్యోతిరివాంతరందివః ॥ ౫౮ ॥ అలకా
భృత్య దర్శితంశివ మూర్వీధరవర్త్మ సంప్రయాన్ । హృదయానిసమావి

ఆరోపితామంత్రసమాహితాహేతిసంహతిః ఆయుధకలాపోయస్యసతథోక్తః॥ని ॥
జ్వాలాంశురాయుధమితి వైజయంతీ-సః అర్జునఃరమ్యస్సన్నపి-అభిచార
హింసాప్రయోజనంయస్యాస్సా అభిచారికీ (*) తదస్యప్రయోజనమిరతిఠక్-తా
యాంగతః- అభిచారకర్మణినియుక్తఇత్యర్థః- మంత్రఇవరమ్యః ప్రకృత్యా
యోపి-భీషయతఇతిభీషణం [*] నంద్యాదిత్వాల్ల్యుప్రత్యయః-వపుఃబభారప్రశా
మంత్రః ప్రయోగాదిభేదాదివసోప్యవస్థాభేదాద్భీషణో బభూవేత్యర్థః॥ ౫౬ ॥
మాయుధారోపణంవివృణ్వన్ ప్రస్థానమాహ- త్రిభిరవిలంఘ్యేత్యాదిభిః॥ పరైఃశత్రు
అవిలంఘ్యంఅనతిక్రమణీయంవికర్షణంయస్యతత్ అమోఘాకర్షణమిత్యర్థః-
ప్రథితోజ్యారవోగుణధ్వనిఃకర్మబాణమోక్షాదికంయస్యతత్ కార్ముకంచోద్వహ
త్యన్వయః-తథాఅరీణాందృష్టిగోచరందృష్టిపథమగతౌ- ఆహవేష్వనివర్తిత్వాద
భావః-నిర్గతస్త్రింశతోంగులిభ్యోనిస్త్రింశః ఖడ్గః- డప్రత్యయేసంఖ్యాయాస్తత్పు
స్యోపసంఖ్యానమితిసమాసాంతః- తేనశితేనతీక్ష్ణేనయుంజాతేఇతిశితనిస్త్రింశయు
[*]సత్సూద్విషేత్యాదినాక్విప్- మహేషుధిమహానిషంగౌ- ఇషవోధీయంతేనయో
విగ్రహః(*) కర్మణ్యధికరణేచేతికిప్రత్యయః ॥ని॥ తూణోపాసంగతూణీరనిషం
ఇషుధిర్ద్వయోః। తూణ్యాంఖడ్గేతునిస్త్రింశశ్చంద్రహాసాసిరిష్టయ ఇత్యమరః॥
యశసేతి॥కించగోత్రభిదాయుధక్షతీఃవజ్రప్రహారరంధ్రాణిఖాండవదాహసంభవా
భావః- మహసాస్వకాంత్యాయశసేవమూర్తయా కీర్త్యేవముహుస్తిరోదధత్ ఆ
దధత్ సరత్నంరత్నసహితంఅతఏవజ్వలితజ్యోతిః దీప్తతారకం॥ని॥జ్యోతిఃస్తారాగ్ని
జ్వాలాచక్షుత్రాార్థాధ్వరాత్మస్వితి వైజయంతీ-దివోంతరంనభోమధ్యమివస్థితం॥ని॥
రంపరిధానీయేబాహ్యేస్వీయేంతరాత్మని ॥ క్లీబంమధ్యేవకాశేచేతి వైజయంతీ- కవ
చోద్వహన్ ॥౫౮॥అలకేతి॥ సఃఅర్జునః-అలకాధిపభృత్యదర్శితం అలకాధిపభృ
కుబేరభృత్యేన- యక్షేణదర్శితంప్రదర్శితం - అతఏవశివంనిర్బాధంఉర్వీధరవ
హిమవన్నాగమార్గంసంప్రయాన్ గచ్ఛన్ ... ప్రయో

ఖోత్థాశ్రుసేత్రాణాంతపోభృతాంద్వైతవనవాసినాంతపస్వినాంహృదయానిసమా

సత్క్షణముద్వాష్పదృశాంతపో భృతామ్॥ ౫౯ ॥ అనుజగురథదివ్యం దుందుభిధ్వానమాశాస్సురకుసుమనిపాతైర్వ్యోమ్నిలక్ష్మీర్వితేనే । ప్రియమివ కథయిష్యన్నాలిలింగస్ఫురంతీభువమనిభృతవేలావీచిబాహుఃపయోధిః॥౬౦॥... ...*

ఇతిశ్రీభారవికృతౌకిరాతార్జునీయేమహాకావ్యే
లక్ష్మీపదలాంఛనే తృతీయస్సర్గః.

ఖేదయామాసేత్యర్థః ॥౫౯॥ అనుజగురితి ॥అథఆశాదిః-దివిభవందివ్యం[*] దిగాదిభ్యోయదితియత్-దుందుభిధ్వానం అనుజగుః అనుదధ్వనుః[*] అనుగాయతేర్లిట్-వ్యోమ్ని సురకుసుమనిపాతైః లక్ష్మీఃవితేనే - పుష్పవృష్టిశ్చాజనిష్టేత్యర్థః - కించ-అనిభృతాఃచంచలాః వేలాయాం కూలేయావీచయఃతాఏవ బాహవోయస్యసతథోక్తః॥ వేలాకూలవికారయో రితిశాశ్వతః-పయోధిఃస్ఫురంతీముల్లసంతీం హర్షాత్ స్పందమానాంచభువంప్రియంఇష్టంభారావ తారరూపంకథయిష్యన్నివకథయితుమివేత్యర్థః-లృట్చ్ఛేషే చేతిచకారాత్ క్రియార్థాయాం క్రియాయాంలృట్- అలిలింగ-సర్వంచేదం జేవకార్యప్రవృత్తత్వాదస్యేతిభావః- అత్రవిశేషణమాత్రసామ్యాదప్రస్తుతస్యగమ్యత్వాత్సమాసోక్తిరలంకారః- తత్రచాప్రస్తుతయోర్భూమిసముద్రయోఃప్రతీయమానాభ్యాం నాయికానాయకాభ్యాంభేదే అభేదలక్షణాతిశయోక్తివశాదాలింగనోక్తిరితిరహస్యాం ఏవమతిశయోక్త్యనుప్రాణితాసమాసోక్తిః ప్రియఃకథనోత్ప్రేక్షాముజ్జీవయంతీతదంగభావంభజత ఇత్యుభయోరంగాంగిభావేనసంకర ఇతివివేచనీయం॥౬౦॥ ....*

ఇతిశ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ శ్రీమహోపాధ్యాయ
కోలచలమల్లినాథ సూరివిరచితాయాం కిరాతార్జునీయవ్యాఖ్యాయాంఘంటాపథసమాఖ్యాయాంతృతీయస్సర్గః..............*

తృతీయస్సర్గస్సమాప్తః.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

భారవి విరచితే - కిరాతార్జునీయే । సవ్యాఖ్యానే.

చతుర్థ సర్గప్రారంభః.

తతస్స కూజత్కలహంస మేఖలాం సపాకసస్యా హితపాండు తా గుణామ్ । ఉపాస సాదోప జనంజనప్రియః ప్రియామివాసాదితయౌవనాం భువమ్ ॥ ౧ ॥ వినమ్రశాలిప్రసవౌఘశాలి నీరపేతపంకాస్ససరోరుహాంభసః ననందపశ్యన్నుప సీమసస్థలీ రుపాయనీభూత శరద్గుణశ్రియః ॥ ౨ ॥ నిరీక్ష్య మాణా ఇవవిస్మయాకులై స్సరోభిరున్మీలిత పద్మలోచనైః । హృతప్రియా...

తతఇతి॥ తతఃప్రస్థానానంతరం- జనప్రియస్సోర్జునః-కలహంసామేఖలే...పమితసమాసః- అన్యత్రకలహంసాఇవమేఖలేతివిశేషణసమాసః - కూజంతీకలహంస...ఖలాయస్యాస్తాం- కలహంసనాదినీమితిపాఠే- హంసైర్నాదనశీలాం అన్యత్రహం...స్నదతీతిహంసనాదినీమితి- హంసహాసినీమితిపాఠే- హంసైహాసతీతిఅన్యత్రహంసామో...హసతీతి- సహపాకేనపరిణామేనవర్తంతఇతిసపాకానిపక్వానితైఃసస్యైః ఆహితః...దితఃపాండుతైవగుణోయస్యాస్తాంభువం- ఆపాదితయౌవనాంప్రాప్తయౌవనాం...యామివ- ఉపజనంజనసమీపే అన్యత్రసఖీసమక్షం (*) సమీపార్థేవ్యయీభావః- ఉపరా...ససాదఉపగతవాన్ -ఉపమాలంకారః॥ ౧॥ వినమ్రేతి॥ సోర్జునః- వినమ్రశాలి...వౌఘశాలినీః-అవనతశాలిఫలస్తోమశోభినీః- అపేతపంకాఃనిష్పంకాఃససరోరుహా...భాంసియాసుతాస్తథోక్తాః- ఉపాయనీభూతాః అర్జునంప్రతిఉపహారీభూతాఃశరద్...శ్రియఃపూర్వోక్తశరద్ధర్మసంపదోయాసుతాః - ఉపసీమగ్రామసీమాసు(*) విభ...ర్థేవ్యయీభావః- సమాసాంతవిధేరనిత్యత్వాదనశ్చేతిసమాసాంతోనభవతి- కే...దుగ్రామేగ్రామసీమ్నిత్యాదినపుంసకప్రయోగదర్శనాన్నపుంసకా దన్యతరస్యామి...ల్పాత్సాధురిత్యాహుః స్థలీఃఅకృత్రిమాభువః (*) జానపదేత్యాదినా అకృత్రిమా...జీష్-వశ్యన్ ననంద-అత్రశరద్గుణేషుతాదాత్మ్యేనారోప్యమాణస్యఉపాయనస్యప్ర...నందనక్రియోపయోగిత్వాత్పరిణామాలంకారః ॥ ౨ ॥ నిరీక్ష్యమాణాఇతి॥ విస్మయాకు...ఆశ్చర్యరసావిష్టైః అతఏవోన్మీలితానిపద్మాన్యేవలోచనానియేషాంతైఃసరోభిః-నిరీ...మాణాంఇవస్థితాఃహృతఃప్రియా... [illegible] ...భిస్తాస్తథోక్తా...మనోహారణహేతూక్తిః-నిఃవిభ్రమస్పంశయేభ్రాంతాశోభాయాంచేతివైజయంతీ-శ...

దృష్టివిలాసవిభ్రమామనోస్యజహ్రుశ్శఫరీవివృత్తయః ॥ ౩ ॥ తుతోష పశ్యన్
కలమస్యసోధికంసవారిజే వారిణిరామణీయకమ్ । సుదుర్లభేనార్హతి కోభి
నందితుంప్రకర్షలక్ష్మీమనురూపసంగమే ॥ ౪ ॥ నునోదతస్యస్థల పద్మినీగతం
వితర్కమావిష్కృతఫేనసంతతి । అవాప్తకింజల్కవిభేద ముచ్చకైర్వివృత్త
పాఠీన పరాహతం పయః ॥ ౫ ॥ కృతోర్మిరేఖం శిథిలత్వమాయతాశనై
శ్శనైశ్శాంతరయేణ వారిణా । నిరీక్ష్య రేమేస సముద్ర యోషితాం తరంగితం
క్షౌమవిపాండుసైకతమ్॥ ౬ ॥ మనోరమంప్రాపితమంతరంభ్రువోరలంకృతం

వివృత్తయోమత్స్యస్ఫురితాని-అస్యార్జునస్యమనోజహ్రుః ॥౩॥ తుతోషేతి॥ సోర్జునః
సవారిజేవారిణి- కలమస్యశాలివిశేషస్య॥ని॥ శాలయఃకలమాద్యాశ్చషష్టికాద్యాశ్చపుం
స్యమీత్యమరః- రమణీయస్యభావః రామణీయకం(*) యోపధాద్గురూపోత్తమాద్వుఞి
తివుఞ్ప్రత్యయః-తత్పశ్యన్ అధికంతుతోష- అనురూపసంగమత్వాదితిభావః-తథాహి-
సుదుర్లభేఅనురూపసంగమేయోగ్య సమాగమే-దుర్లభేసతీతిశేషః-ప్రకర్షలక్ష్మీంయోగ్యస
మాగమనిమిత్తాముత్కర్షసంపదం-అభినందితుంకోనార్హతి-సర్వోప్యభినందత్యేవే
త్యర్థః- సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసః ॥౪॥ నునోదేతి॥ ఆవి
ష్కృతాప్రకాశితాఫేన సంతతిర్యస్యతత్తథోక్తం- అవాప్తఃకింజల్కవిభేదఃకేసరావగ
మోయేనతత్తథోక్తం- ఉచ్చకైఃఉచ్చకంయథాభవతితథా-వివృత్తైనఅటులితేనపాఠీనేన
మత్స్యవిశేషేణపరాహతంతాడితం ॥ని॥ సహస్రదంష్ట్రఃపాఠీనఇత్యమరః-పయఃకర్తృ
తస్యఅర్జునస్య-స్థలపద్మినీగతంతద్గోచరమిత్యర్థః-వితర్కంసంశయంనునోద. పాఠీన
పరాహత్యాకింజల్కప్రాయేన జలదర్శనాత్ స్థలపద్మినీశంకానివృత్తేత్యర్థః-అత్రనిశ్చ
యోత్రరసందేహాలంకారః ॥౫॥ కృతేతి॥ సోర్జునః శిథిలత్వమాయతా గచ్ఛతాదినే
దినేక్షీయమాణేనేత్యర్థః- అతఏవశనైశ్శనైః శాంతరయేణ- అన్యథోర్మిరేఖానుదయా
దితిభావః. వారిణాకృతాఊర్మయః తరంగాణ్యేవరేఖారాజయోయస్య తత్తథోక్త
తరంగాఅస్యసంజాతాస్తరంగితంభంగవత్ [*] దస్యసంజాతమితీతచ్ - క్షౌమందు
కూలం-తద్వద్విపాండుశుభ్రమిత్యుపమాలంకారః- సముద్రయోషితాంనదీనాం-సికతా
అస్యాస్తీతిసైకతంపులినం (*) సికతాశర్కరాభ్యాంచేత్యణ్ప్రత్యయః॥ ని॥ తోయో
త్థితంతత్పులినంసైకతంసికతామయమిత్యమరః - నిరీక్ష్య-రేమేతుతోష ॥౬॥ తతస్త్రి
భిశ్శాలిగోప్త్రీవర్ణయతి॥ మనోరమమిత్యాదివిశేషణైః ॥ అణునాసూత్రేణకేసరే
షుకింజల్కేషు॥ ని॥ కింజల్కఃకేసరోస్త్రియామిత్యమరః- యోరేణుఃపరాగః- తేన
అలంకృతం-అతఏవమనోరమయతీతిమనోరమం [*] కర్మణ్యణ్ప్రత్యయః-భ్రువోరం
తరంప్రాపితంభ్రూమధ్యేనివేశితమిత్యర్థః- బంధుజీవకంబంధూకపుష్పం ॥ని॥ బంధూ
కోబంధుజీవకఇత్యమరః- అలక్తతామ్రస్యలాక్షారాగరక్తస్య. అధరపల్లవస్యశ్రియాశో

కేసర రేణు నాణునా। అలక్తతామ్రాధర పల్లవశ్రియా సమాన య...
బంధుజీవకమ్॥ ౭॥ నవాతపాలోహితమాహితంముహుర్మహానివేశౌ...సర వే...
యోధరౌ। చకాసయంతీమరవిందజంరజఃపరిశ్రమాంభఃపులకేనసర్వతః మేజ...
కపోలసంశ్లేషవిలోచనత్విషావిభూషయంతీమవతంసకోత్పలమ్। సుతే...రదీ...
ఃడోఃకలమస్య గోపికాంసిరీక్ష్యమే నే శరదఃకృతార్థతా ॥ ౯ ॥ ఉపా...ంధ...
పశ్చిమరాత్రిగోచరాద పారయంతః పతితుంజ వేనగామ్। తముత్స...

భయాసమానయంతీంసమీకుర్వంతీమివసామ్యపరీక్షాంకుర్వంతీమివేత్యర్థః...ప్రా...
లంకారః ॥౭॥నవేతి॥ మహన్నివేశఃస్థానంయయోస్తౌమహానివేశౌ పీవరావిత్య...త్తా...
పయోధరౌపరితః- స్తనయోస్సమంతాదిత్యర్థః (*) అభితః పరితస్సమయా...
ప్రతియోగేచదృశ్యతఇతిద్వితీయా-ముహురాహితంనిక్షిప్తంనవాత పాలోహితః...
తపతామ్రం అరవిందజంరజః పరాగం- సర్వతాప్రసరతా - పరిశ్రమాంభః పు...
దోద్భవేనపులకేన- చకాసయంతీంశోభయంతీం (*) చకాస్తేర్ణ్యంతాచ్ఛతరిజీప్...
కరణమప్యలంకుర్వంతీశత్రాణకృత్యేతిభావః। ౮॥కపోలేతి॥ పునఃకపోలసంశ్లేషితం...
తంసకోత్పలం కర్ణోత్పలంతద్విలోచనత్విషావిభూషయంతీం- ఆభరణస్యాప్య...
మితిభావః-కలమస్యగోపాయతీతిగోపికాంశాలిగోప్త్రీం (*) ణ్వుల్ ప్రత్యయః॥ ...
పాండోస్సుతేఽఅర్జునేన- శరదః- కృతార్థాయాభావః కృతార్థతా సఫ...
(*)త్వతలోర్గుణవచనస్యపుంవద్భావోవక్తవ్యఇతిపుంవద్భావః -మేనేఅమానిరపి...
తేఃకర్మణిలిట్- శరదస్సాఫల్యంచ స్వగుణసంపదస్సద్వినియోగలాభా దితిభా...
ఉపారతాఇతి॥ పశ్చీమాచాసౌరాత్రిశ్చేతివిశేషణసమాసః అపరరాత్రఇత్యర్థః- ...
దిక్పశ్చిమంనభఇత్యాదివదేకదేశశబ్దస్యైకదేశశబ్దసామానాధికరణ్యాదేకదేశో...
వసానం-నతుపశ్చిమారాత్రేరితిఏకదేశిసమాసః-తద్విధాయకేపూర్వాపరాదిసూత్రేవ...
మశబ్దగ్రహణాత్- అతఏవాహపూర్వైకదేశేత్యాదినాసమాసాంతోపిత...
పరాదిసూత్రోక్తసమాస విషయత్వాదితి ప్రకాశవర్షస్త్వేకదేశి సమాసమేవా...
మాసాంతమాహ-తన్మృగ్యంగావశ్చరంత్యత్రేతిగోచరోగవాంజగ్ధిస్థానంవనం...
శ్చిమరాత్రౌయోగోచరః తస్మాత్ ఉపరతాః సన్నివృత్తాః-జవేనగాంభువంపతితు...
తుంఅపారయంతః అశక్నువంతః- ప్రస్నుతపీవరోధసఃప్రస్నుతానివస్స్రరణాత్...
క్షీరాణిపీవరాణిపీనానిఊధాంస్యాపీనానియేషాంతే॥ ని॥ఊధస్తుక్లీబమాపీనమిత్య...
(*)ఊధసోనఙితిస్త్రీగ్రహణంకర్తవ్యమితి నియమాన్నానఙాదేశః- ఉత్సుక...
షూత్కంఠితాః గవాంగణాః- తమర్జునం అవేక్షణోత్సుకం దర్శనలాలసం...
ని॥స్వగేషుపశువాగ్వజ్రదిఙ్నేత్రఘృణిభూజలేలక్ష్యదృష్ట్యాస్త్రియాంపుంసి గౌ...
మరః-అత్రస్వభావోక్తిరలంకారః॥ శ్లో॥స్వభావోక్తిరలంకారో యథావద్వస్తు...

సురవేక్షణోత్సుకం గవాంగణాః ప్రస్నుతపీవరోధసః ॥ ౧౦ ॥ పరీతముక్షావజ
యేజయశ్రియా నదంతముచ్చైః క్షతసింధురోధసమ్ । దదర్శ పుష్టిందధతంస
శారదీంసవిగ్రహం దర్పమివాధిపంగవామ్ ॥ ౧౧ ॥ విముచ్యమానైరపి తస్య
మంథరంగవాంహిమానీవిశదైః కదంబకైః । శరన్నదీనాం పులినైః కుతూహ
లంగళద్దుకూలైర్జఘనైరివా దధే ॥ ౧౨ ॥ గతాన్ పశూనాం సహజన్మబం
ధుతాంగృహాశ్రయంప్రేమవనేషుబిభ్రతః । దదర్శగోపానుపధేను పాండవః
కృతానుకారానివగోభిరార్జవే ॥ ౧౩ ॥ పరిభ్రమన్మూర్ధజషట్పదాకులైః
స్మితోదయాదర్శితదంత కేసరైః । ముఖైశ్చలత్కుండల రశ్మిరంజితైర్నవా

తిలక్షణాత్ ॥ ౧౦ ॥ పరీతమితి ॥ సోర్జునః- ఉక్షాపజయే ఉక్షాంతరభంగే సతి-జయశ్రి
యా పరీతం వేష్టితం-ఉచ్చైర్నదంతం- క్షతసింధురోధసంరుగ్ణసరిత్తటం-శరదిభవాంశా
రదీంపుష్టిం అవయవోపచయందధతంగవామధిపంమహోక్షం - సవిగ్రహంమూర్తి
మంతం ॥ని॥ కాయో దేహః క్లీబపుంసోః శరీరంవర్ష్మవిగ్రహ ఇత్యమరః - దర్పమివేత్యు
త్ప్రేక్షా-దదర్శ ॥ ౧౧ ॥ విముచ్యమానైరితి ॥ హిమానీవిశదైః హిమసంఘాతశుభ్రైః ॥
హిమానీహిమసంహతిరిత్యమరః [*] ఇంద్రవరుణేత్యాదినాజీప్- తత్సన్నియోగాదా
నుగాగమశ్చ-గవాంకదంబకైః సమూహైః- కర్తృభిః-మంథరంమందం-విముచ్యమా
నైరపి- కిముతావిముచ్యమానైరితిభావః- శరన్నదీనాంసంబంధిభిః- శరద్గ్రహణంప్రా
వృణ్ణివృత్త్యర్థం- తత్రపులినాదర్శనాదితిభావః-పులినైః కర్తృభిః-గళద్దుకూలైఃజఘ
నైరివతస్య అర్జునస్యకుతూహలంకౌతుకం ఆదధేఆహితం ॥ ౧౨ ॥ గతానితి ॥ పాండవః
అర్జునః- పశూనాంగవాంసహజన్మయేషాంతేసహజన్మనః సోదరాఃతఏవబంధవఃతేషాం
భావస్తత్తాంగతాన్ పశుషుసోదరాభిమాన ఇత్యర్థః- గృహాశ్రయంగృహవిష
యంప్రేమవనేషుబిభ్రతః- వనేషుగృహాభిమానిన ఇత్యర్థః- ఆర్జవేఋజుత్వేవిధేయ
త్వేగోభిఃపశుభిః-కృతానుకారాన్ అనుకృతానివస్థితానిత్యుత్ప్రేక్షా- తతోవిధేయాని
త్యర్థః-గాః పాంతీతిగోపాః గోపాలకాః (*) ఆతోనుపసర్గేక ఇతికప్రత్యయః-
ఉపధేనుధేనుసమీపే-సమీపార్థేవ్యయీభావః- దదర్శ-అత్రోత్ప్రేక్షానుప్రా
ణితాస్వభావోక్తిరలంకారః ॥ ౧౩ ॥ అథచతుర్భిర్వల్లవీర్నర్తకీసామ్యేనవర్ణయతి ॥
లాసకం ॥ పరిభ్రమదితి ॥ మూర్ధజాఃషట్పదాఇవేత్యుపమితసమాసః- సరోజచారు
త్వోపమానానుసారాత్ - పరిభ్రమద్భిశ్చలద్భిః మూర్ధజషట్పదైఃఆకులానితైఃదం
తాః కేసరాఇవేతిపూర్వవత్సమాసః- స్మితోదయేనాదర్శితాఈషత్ప్రకాశితాః దంతకే
సరాయేషాంతైస్తథోక్తైః- చలత్కుండలరశ్మిరంజితైః చంచలకనకకర్ణవేష్టనప్రభాను
లిప్తైః-అతఏవ- నవాతపామృష్టంబాలాతపస్పృష్టం యత్సరోజంతద్వచ్చారుభిః ముఖైః

తపావృష్టసరోజచారుభిః ॥ ౧౪ ॥ నిబద్ధనిశ్వాసవికంపితాధరాలతా
స్ఫురితైకపల్లవాః । వ్యపోఢపార్శ్వైరపవర్తితత్రికావికర్షణైః
పాణివిహారహారిభిః ॥ ౧౫ ॥ వ్రజాజిరేష్వంబుదనాదశంకినీశ్శిఖండినాముత్సుక
యోషితః । ముహుః ప్రణున్నేషు మథాం వివర్తనైర్నదత్సు కుంభేషు
మంథరమ్ ॥ ౧౬ ॥ సమంథరావల్గితపీవరస్తనీః పరిశ్రమక్లాంతవిలో
త్పలాః । నిరీక్షితుం నోపరరామ వల్లవీరభిప్రనృత్తా ఇవ వారయోషితః ॥
పపాత పూర్వాం జహతో విజిహ్మతాం వృషోపభుక్తాంతికసస్య సం

ఉపలక్షితాః॥ ౧౪॥ నిబద్ధేతి॥ నిబద్ధేన అనుబద్ధేన నిశ్వాసేన వికంపితా అధరా
తాస్తథోక్తాః అతఏవ ప్రస్ఫురితైకపల్లవాః ప్రచలితైకపల్లవా ఇత్యర్థః-క్వచిత్
శబ్దస్యవృత్తివిషయేపి ప్రసిద్ధార్థత్వం సప్తపర్ణాదివదితికయ్యటః-లతా ఇవ స్థితాః- ద్రా
పల్లవస్ఫురణస్యాపి లోకేసంభవాదుపమైవేయం నోత్ప్రేక్షా- కించవ్యపోఢాని
నిపార్శ్వాని యేషుతైః- ప్రాణివిహారహారిభిః అంగవిక్షేపమనోహరైః॥ ని॥ అంగహా
రోంగవిక్షేప ఇత్యమరః - వికర్షణైస్సంథగుణకర్షణైః- అపవర్తితత్రికాః సం
తంబాః-యద్యపి- పృష్ఠవంశాధరేత్రికమిత్యమరే- తథాప్యత్రనితంబోలక్ష్యతే
కట్యాదితిభావః॥ ౧౫॥ వ్రజేతి॥ వ్రజాజిరేషుగోష్ఠప్రాంగణేషు- అధికరణేన
ని॥ వ్రజోగోష్ఠాధ్వబృందేష్వితివిశ్వః- అంబుదనానాదశంకినీః మేఘగర్జితభ్రమ
భ్రాంతిమదలంకారః- శిఖండినాయోషితో మయూరీః యోషిద్గ్రహణం
యాత్-ఉన్మదయత్సు ఉన్మదాః కుర్వత్సు [*] తత్కరోతీతిణ్యం తాచ్ఛీల్యప్ర
మంథామంథదండానాం॥ ని ॥ వైశాఖమంథమంథాన మంథానోమంథ దండకః
మరః-వివర్తనైః పరిభ్రమణైః- ముహుః ప్రణున్నేషుకం పితేష్వితిస్వభావోక్తిః
షుకలశేషు-మృదంగవన్మంథరం మందం నదత్సుస్వనత్స్వితిహాద్యసామ్యోక్తిః- భా
జేసప్తమీయం ॥ ౧౬ ॥ సఇతి॥ మంథరం మందం వల్గితాః వల్గంతః పీవరాః స్తనా
సాంతాః తథోక్తాః(*) స్వాంగాచ్చోపసర్జనాదసంయోగోపధాదితిఙీష్- పరిశ్ర
క్లాంతాని మ్లానాని విలోచనోత్పలాని యాసాం తాస్తథోక్తాః-వల్లవీః గోపీః॥ ని॥ గో
పాలగోసంఖ్యగోధుగాభీరవల్లవా ఇత్యమరః- అభిప్రనృత్తాః నృత్యంతీః (*)గత్యర్థా
కర్మకశ్లిషేత్యాదినాకర్తరిక్తః(*)గతిబుద్ధి పూజార్థేభ్యశ్చేతిచకారాద్వర్తమానా
ర్థత్వం- వారయోషితో వేశ్యాఇవ ॥ ని॥ వారస్త్రీగణికావేశ్యేత్యమరః- సోర్జునః
నిరీక్షితుం ద్రష్టుం నోపరరామ న విరమతిస్మ(*)ఉపాచ్చవిభాషాకర్మకాదితిపరస్మై
ఈక్షతేస్తుమున్- అత్రచతుర్ణాం క్యాముపమాస్వభావోక్త్యోస్సంసృష్టిః ॥ ౧౭॥ పపా
సోర్జునః పూర్వాం ప్రావృషేణాం -విజిహ్మతాం వక్రతాం-జహతః త్యజతః- శరదా
నిష్పంకత్వేనసమరేఖాయైవసుగమత్వాదితిభావః (*) జహాతేశ్చేతిఙ్యయః- వృషభ

రథాంగసీమంతితసాంద్రకర్దమాన్ ప్రసక్తసంపాతపృథక్కృతాన్పథః॥ ౧౮ ॥
జనైరుపగ్రామమనింద్యకర్మభిర్వివిక్తభావేంగితభూషణైర్వృతాః। భృశం
దదర్శాశ్రమమంటపోపమాన్సపుష్పహాసాన్సనివేశవీరుధః ॥ ౧౯ ॥ తతస్స
సంప్రేక్ష్య శరద్గుణశ్రియం శరద్గుణాలోకనలోలచక్షుషమ్ । ఉవాచయక్షు
స్తమచోదితోపిగాం న నేంగితజ్ఞోవసరేవసీదతి ॥ ౨౦ ॥ ఇయంశివాయానియ
తేరివాయతిః కృతార్థయంతీ జగతఃఫలైఃక్రియాః । జయశ్రియంపార్థపృ
థూకరోతుతేశరత్ప్రసన్నాంబురనంబువారిదా॥ ౨౧ ॥ ఉపైతిసస్యంపరిణా

మక్రాంతికసస్యసంపదః వృషభచర్వితప్రాంతసస్యసమృద్ధిః॥ ని ॥సుకృతేన్వృషభేవృష
త్యమరః-సీమంతాఇవసీమంతాఃచక్రాంగపద్ధతయః- సీమంతవంతఃకృతాః సీమంతితాః
(*) మత్వంతాత్కరోతీతిణిచికః - ణావిష్టవద్భావాన్మతుపోలుక్ - రథాంగైశ్చక్రైః
సీమంతితాః సాంద్రకర్దమాఘనీభూతాః పంకయేషుతాన్ - ప్రసక్తసంపాతేనసంతత
సంచారేణపృథక్కృతాన్పథోమార్గాన్ పపాతజగామేతిస్వభావోక్తిః॥౧౮॥జనైరితి॥
అర్జునః-ఉపగ్రామంగ్రామేషు(*) విభక్త్యర్థేవ్యయీభావః- అనింద్యకర్మభిః
నిషిద్ధవృత్తిభిః- వృత్తిశ్చైకత్రకృష్యాదిః- అన్యత్రశిలోంఛాదిః- వివిక్తాన్యేకాగ్రాణి
భావః-అభిప్రాయః ఇంగితంచేష్టాభూషణమలంకారశ్చయేషాంతైఃతథోక్తైః జనైర్వృ
తాఃక్వఅధిష్ఠితాఇత్యర్థః - అతఏవాశ్రమేషుమునిస్థానేషుయేమంటపాః తదుపమాః॥
మంటపోస్త్రీజనాశ్రయ ఇత్యమరః- సపుష్పహాసాః పుష్పవికాససహితాః [*] తేన
హేత్వాదినాబహువ్రీహిః-నివేశవీరుధోగృహగుల్మినీః॥ని॥ వీరుద్గుల్మినీత్యమరః-భృశం
దరందదర్శ-ఉపమాలంకారః॥ ౧౯॥ తతఇతి॥తతః- సఃపూర్వోక్తోయక్షః- శర
ద్గుణశ్రియంసంప్రేక్ష్యదర్శనీయాంవర్ణనీయాంచేతివిచార్యేత్యర్థః- శరద్గుణాలోక
నలోలచక్షుసంతృష్ణదృష్టిం॥ని॥ లోలశ్చలసతృష్ణయోరిత్యమరః- తమర్జునంఅచోది
తోపిఅపృష్టోపిగాంవాచముచాచ- తథాహి-ఇంగితజ్ఞోభావజ్ఞః॥ ని॥ ఇంగితంహృద్గతో
భావ ఇతిసజ్జనః- అవసరేఉక్తియోగ్యకాలేనావసీదతినవాచంయచ్ఛతి॥ నాపృష్టఃకస్యచి
ద్బ్రూయాదితినిషేధస్త్వనాకాంక్షితోక్తివిషయఇతిభావః-సామాన్యేనవిశేషసమర్థన
రూపోర్థాంతరన్యాసః॥ ౨౦॥ శరదంవర్ణయన్ ప్రథమమాశిషమాశాస్తే॥ ఇయ
మితి॥హేపార్థశివాయాః కల్యాణకారిణ్యాః నియతేఃశుభావహాదైవస్య॥ని॥దైవందిష్టం
భాగధేయంభాగ్యంస్త్రీనియతిర్విధిరిత్యమరః - ఆయతిఃఫలదానకాలఇవ - జగతః
ప్రజాయాః కృష్యాదికర్మాణి- ఫలైఃలాభైః॥ని॥ లాభనివృత్తియోగేషుఫలేబీజేధనేఫల
మితివైజయంతీ-కృతార్థయంతీసఫలయంతీ- ప్రసన్నాంబుః నిర్మలోదకాఅనంబువా
రిదానిర్జలమేఘాః అనేనవిశేషణద్వయేనద్వావాప్యుత్థివ్యోరానుకూల్యంసూచయతి-
వృషుంశరత్ జయశ్రియంపృథూకరోతు (*) ఆశీరర్థేలోట్॥౨౧॥ ఉపైతీతి॥సస్యంత్రీ

మరమ్యతాంనదీ రనౌద్ధత్యమపంకతామహీమ్ । నవైర్గుణైస్సం ప్రతిసంస్తుణాః
రంతిరోహితం ప్రేమఘనాగమశ్రియః ॥ ౨౨ ॥ పతంతినాస్మిన్విశదాః పతాంగ
ణోధృతేంద్రచాపానపయోదపఙ్క్తయః ॥ తథాపిపుష్ణాతినభశ్శ్రియంపరా
నరమ్యమాహార్యమపేక్షతేగుణమ్ ॥ ౨౩ ॥ విపాండుభిర్గ్లానతయాపయోధరై
శ్చ్యుతాచిరాభాగుణహేమదామభిః । ఇయంకదంబానిలభర్తురత్యయే
నదిగ్వధూనాంకృశతానరాజతే ॥ ౨౪ ॥ విహాయవాంఛాముదితేమదాత్యయా
దరక్తకంఠస్యరుతేశిఖండినః । శ్రుతిఃశ్రయత్యున్మదహంసనిస్వనం

హ్యాదికం- పరిణామేనపాకేనయారమ్యతాతాముపైతి- నదీరనౌద్ధత్యంగమ్యరూపతా
స్మైతి-మహీంభువంఅపంకతానిష్పంకత్వండుపైతి-తథాహి - సంప్రతినవైర్గుణైః
ర్యోక్తైశ్శరద్ధర్మైస్సంస్తవేనపరిచయేనస్థిరంధృఢమపి- ఘనాగమశ్రియః ప్రావృట్లక్ష్మ్యాః
సంబంధితద్విషయమిత్యర్థః - ప్రేమతిరోహితంనిరస్తమిత్యర్థః - గుణతంత్ర
మణోనపరిచయతంత్రాఇతిభావః - వాస్తవాలంకారః॥ ౨౨॥ పతంతీతి॥ అస్మిన్న
విశదాః పతత్రిణోబలాకాః- నపతంతినప్రసరంతి- ధృతేంద్రచాపాః పయోదః
యశ్చనపతంతి- తథాపిశ్రీకాగణాభావేపి- నభఃఖం- పరాంశ్రియంశోభాంపుష్ణా
తథాహి-రమ్యంస్వభావసుందరంవస్తు- ఆహార్యమారోప్యమాణం కృత్రిమంగుణ
క్షతే-తత్స్వభావస్యైవసమర్థత్వాదితిభావః- అత్రార్థాంతరన్యాసః॥ ౨౩॥
డుభిరితి॥ కదంబానిలశబ్దేనవర్షర్తురుపలక్ష్యతే - సఏవభర్తాతస్యఅత్యయే
మ్లానతయానిర్జలతయాదుర్బలతయాచవిపాండుభిః-చ్యుతానిఅచిరాభావిద్యుల్లతా
ఏవహేమదామానిసువర్ణసూత్రాభరణానియేభ్యస్తైః పయోధరైఃఅంబుధరైరేవ
ధరైః స్తనైరుపలక్షితానాం॥ ని॥ స్తనాంభోదౌపయోధరావితివైజయంతీ-దిశఏవ
తాసాం-ఇయంకృశతానరాజతఇతిన- కింతురాజతఏవ-వియుక్తత్వాత్ ॥ శ్లో॥
ముదితేహృష్టాప్రోషితేపునినాకృశేతిస్మరణాశ్చేతిభావః-సామాన్యతః ప్రసక్తమర
కార్యస్యైకేననఞానూద్యద్వితీయేననిషేధతియథావామనః-సంభావ్యనిషేధని
నేద్వౌప్రతిషేధావితి- అత్రరూపకాలంకారః స్ఫుటఏవ॥ ౨౪॥ విహాయేతి॥ మ
యాత్ మదక్షయాత్- అరక్తకంఠస్యఅశ్రావ్యస్వరస్య - కంఠశబ్దేనాత్రతద్భవస్స్వ
ర్యతే -శిఖండినోమయూరస్య సంబంధినిఉదితే ఉచ్చైస్తరేరుతేకూజితే వాం
హాయశ్రుతిఃశ్రోత్రం॥ ని॥ కర్ణశబ్దగ్రహశ్రోత్రంశ్రుతిఃస్త్రీశ్రవణంశ్రవఇత్య
ఉన్మదహంసనిస్వనంమత్తమరాళకూజితంశ్రయతిభజతే - నను అకాండతాండవ

థంపరిచితపరిహారేణాపరిచితప్రత్యుదయ ఇత్యాశంక్యార్థాంతరన్యస్యతి -గుణ
ప్రీణాతీతిప్రియః[*]ఇగుపధజ్ఞాప్రీకిరఃక ఇతికప్రత్యయః- తస్వభావేప్రియత్వేప్రీణా

గుణాః ప్రి యత్నైదికృతాన సంస్తవే ॥ ౨౫ ॥ అమీపృథుస్తంబభృతః పిశంగ తాంగతావిపాకేనఫలస్యశాలయః । వికాసివప్రాంభసి గంధసూచితంనమంతినిఘ్రాతుమివాసితోత్పలమ్॥ ౨౬ ॥ మృణాళినీనామనురంజితంత్విషావిభిన్నమంభోజపలాశశోభయా । పయస్స్ఫురచ్ఛాలిశిఖాపిశంగితంద్రుతంధనుష్ఖండమివాహివిద్విషః॥ ౨౭ ॥ విపాండుసంవ్యానమివానిలోద్ధతంనిరుంధతీస్సప్తపలాశజంరజః । అనావిలోన్మీలితబాణచక్షుషస్సపుష్పహాసా వనరాజి

గుణాఅధికృతాఃనియుక్తాః- సంస్తవేపరిచయేనాధికృతాఃనసమర్థితాఇత్యర్థః- ప్రేమా దానేగుణనత్వాం ప్రయోజకంనపరిచయఇత్యర్థః ॥ ౨౫ ॥ అమీతి ॥ అమీ- పృథూన్ స్తంబాన్ గుచ్ఛాన్ బిభ్రతీతిపృథుస్తంబభృతః॥ ని॥ స్తంబోగుచ్ఛస్తృణాదినఇత్యమరః- ఫలస్యప్రసవస్యవిపాకేనపరిణామేనపిశంగతాః- శాలయోవ్రీహివిశేషాః - వప్రాంభసికేదారోదకే॥ ని॥ పున్నపుంసకయోర్వప్రంకేదారంక్షేత్రమిత్యమరః-వికాసివికసితం గంధేనసూచితంజ్ఞాపితంఅసితోత్పలం నీలోత్పలంనిఘ్రాతుమివనమంతి - నిధ్యాతుమివేతిసాతే- ద్రష్టుమివేత్యర్థః॥ని॥నిర్వర్ణనంతునిధ్యానందర్శనాలోకనేక్షణమిత్యమరః- అత్రఫలభరనిమిత్తస్యనమనస్యనిఘ్రాణఫలమూత్ప్రేక్షత ఇతిఫలోత్ప్రేక్షా॥౨౬॥ అథచతుర్భిః కలాపకమాహ ॥ (ఏకాన్వయశ్లోకచతుష్టయం కలాపకమిత్యుచ్యతే) ॥ మృణాళినీనామితి॥ మృణాళినీనాంపద్మలతానాంత్విషాహరితవర్ణేనేత్యర్థః- అనురంజితం- తద్వర్ణతామాపాదితమిత్యర్థః - తథాఅంభోజపలాశశోభయాకమలదళకాంత్యా- ఆరుణ్యేనేత్యర్థః- విభిన్నంమిశ్రితం- తథా- స్ఫురచ్ఛాలిశిఖాపిశంగితంస్ఫురద్భిఃకలమాగ్రైఃపింగళీకృతం - ఇత్థంనానావర్ణత్వాత్ ద్రుతంవిగళితం అహివిద్విషః వృత్రశత్రోః॥ని॥ సజ్జేవృత్రాసురేప్యహిరితివైజయంతీ- ధనుష్ఖండమవస్థితం[*]నిత్య సమాసే ఉత్తరపదస్థస్యేతిఖినసర్జనీయస్యసత్వేషత్వంయోవప్రాంభః - అపదిశ్యవ్యాజీకృత్య- ధావతామిత్యాగామినాసంబంధః - అత్రధనుష్ఖండస్యద్రుతస్య లోకేఅప్రసిద్ధత్వాదుత్ప్రేక్షేయంనోపమా॥ ౨౭॥విపాండ్వితి॥ విపాండుశుభ్రం- అనిలోద్ధతమనిలోత్థితం- సప్తసప్తపలాశానిపర్ణానిపర్వణియేషాంతేవృక్షాఃసప్తపలాశాః- క్వచిత్సంఖ్యాశబ్దస్యవృత్తివిషయేవీప్సార్థత్వం- సప్తవర్ణాదివదిత్యుక్తం- తేషాంపుష్పాణిసప్తపలాశాని॥ ని॥ద్విహీనంప్రసవేసర్వమిత్యమరః (*) ఫలేలుగిత్యణోలుక్ - తేషుజాతంసప్తపలాశజంరజఃపరాగః - సంవ్యానముత్తరీయమివ॥ని॥ సంవ్యానముత్తరీయంచేత్యమరః- నిరుంధతీర్నివారయంతీః- ప్రావృతవతీరిత్యావత్ -అనావిలానిఅకలుషాణిఉన్మీలితానిబాణచక్షూంషి బాణానీలసైరేయకానిచక్షూంషీవయాసాంతాస్తథోక్తాః॥ ని॥ నీలస్త్వార్తగళోదాసీబాణఓదనపాక్యపీతిధన్వంతరిఃపుష్పాణిహాసాఇవతైస్సహవర్తంతఇతిసపుష్పహాసాః- వనరాజయోవనపంక్తయః- తాఃఅపదిశ్యతా

యోషితః ‖ ౨౮ ‖ అదీపితం వైద్యుత జాతవేదసా సితాంబుదచ్ఛేదతిరో
హితాతపమ్ । తతాంతరం సాంతరవారిశీకరైః శివం నభోవర్త్మ సరోజ వా
యుభిః ‖ ౨౯ ‖ సితచ్ఛదానామపదిశ్య ధావతాం రుతైరమీషాం గ్రథి
తాః పతత్త్రిణామ్ । ప్రకుర్వతే వారిదరోధనిర్గతాః పరస్పరాలాప మివామలా
దిశః ‖ ౩౦ ‖ విహారభూమేరభిఘోష ముత్సుకాః శరీరజేభ్యశ్చ్యుతయూథపఙ్
క్తయః । అసక్తమూధాంసి పయః క్షరంత్యమూ ముపాయనానీవ నయంతి
ధేనవః ‖ ౩౧ ‖ జగత్ప్రసూతిర్జగదేకపావనీ వ్రజోపకంఠం తనయైరు

న్వయః- అత్రసంవ్యానమివేత్యుపమైవ- అన్యత్రోపమితసమాసేతిలింగం . యథాక
శ్చిన్నచిత్కాముకేనాక్షిప్తంస్తనాంశుకం నిరుంధతే తద్వదితిభావః ‖ ౨౮ ‖ అదీపితమ
వైద్యుతజాతవేదసా వైద్యుతాగ్నినాతదీపితమప్రకాశితం - విద్యుత్ప్రకాశస్యదృష్టి
ఘాతకత్వాత్తద్రాహిత్యంగుణ ఇతిభావః - సితాంబుదానాంఛేదైఃఖండైఃతిరోహితాత
పదృష్టిబాధానాప్యాతపబాధ ఇతిభావః- సాంతరవారిశీకరైఃవిరళాంబుకణైః - తతా
తరంవ్యాప్తమధ్యంసరోజవాయుభిఃశివంరమ్యం . నభోవర్త్మ చాపదిశ్యేతిస్వభావో
రలంకారః ‖ ౨౯ ‖సితేతి‖ అపదిశ్యపూర్వశ్లోకత్రయోక్తంపయఃప్రభృతికముద్దిశ్య
ధావతామమీషాంసితచ్ఛదానాంపతత్రిణాంహంసానాం ‖ ని‖ హంసాస్తుశ్వేతగరుతఇత్య
మరః-రుతైఃశబ్దైఃగ్రథితాఃదృబ్ధాః‖ ని‖ గ్రథితంగ్రంథితందృబ్ధమిత్యమరః- వారిదరో
ధనిర్గతాః మేఘావరోధనిర్ముక్తాః- అతఏవఅమలాః ప్రసన్నాఃదిశః పరస్పరాలాప(*)
అన్యోన్యసంభాషణంప్రకుర్వతఇవ - స్త్రియోహిరోధాపగమే పరస్పరంసంభాష
దిష్ట్యామేఘావరోధనిర్ముక్తాఃచిరాదుచ్ఛ్వసితా ఇతిహంసకూజితవ్యాజేనపరస్పరమా
లాపంకుర్వంతీవేత్యుత్ప్రేక్షా ‖ ౩౦ ‖ విహారేతి ‖ విహారభూమేఃఅపరరాత్రగోచ
దిత్యర్థః- ఆగచ్ఛంత్య ఇతిశేషః. అభిఘోషముత్సుకాః- వ్రజంప్రత్యుత్కంఠితాఃవ
త్రేష్వితిభావః‖ ని‖ ఘోషఆభీరపల్లీస్యాదిత్యమరః - చ్యుతాత్వరయావిఘటితాయూ
థానాంకులానాంపఙ్క్తయఃశ్రేణీబంధోయాసాంతాస్తథోక్తాః ‖ ని ‖ సజాతీయైఃకులం
యూథమిత్యమరః- అమూఃధేనవః - అసక్తమప్రతిబంధంపయఃక్షీరంక్షరంతిస్రవంతి
స్వస్మరణాత్ప్రస్రవంతీత్యర్థః(*)క్షరతేశ్శతృప్రత్యయః- ఊధాంసిఆపీనాని‖ ని‖ ఊధస్తు
క్లీబమాపీనమిత్యమరః- శరీరజేభ్యోపత్యేభ్యఉపాయనానీవ అతిరోమకారకాణీవేత్యు
త్ప్రేక్షాంనయంతిప్రాపయంతి- యథాలోకేకుత్రచిత్ప్రవాసాదేత్యమాతరః- కించిత్ఖా
ద్యమానయంతితద్వదితిభావః‖ ౩౧‖జగదితి‖ జగత్ప్రసూతిఃజగదేకకారణం-అజ్యోతి
హవిర్ద్వారేణేతిభావః జగతామేకపావనీముఖ్యశోధనీవ్రజోపకంఠంగోష్ఠాంతికం(*)
దూరాంతికార్థేభ్యోద్వితీయేతిద్వితీయా‖ ని‖ ఉపకంఠాంతికాభ్యర్ణాభ్యగాఅప్య
భితోవ్యయమిత్యమరః- తనయైఃవత్సైః- ఉపేయుషీసంగతా[*]ఉపేయివానసశ్వా

యుషీ । ద్యుతింసమగ్రాంస మితిగర్వా మసావుపైతి మంత్రైర్వసంహితాహుతిః ॥ ౩౨ ॥ కృతావధానంజితబర్హిణధ్వనౌసురక్తగోపీజనగీతనిస్స్వనే। ఇదం జిఘత్సామపహాయ భూయసీం నసస్యమత్త్యేతి మృగీకదంబకమ్॥ ౩౩॥ అసావనాస్థాపరయావధీరిత స్సరోరుహిణ్యాశిరసానమన్నపి । ఉపైతివృష్యర్కకలమస్సహాంభసామనోభువాతప్తఇవాభిపాండుతామ్॥ ౩౪ ॥ అమీ సముద్ధూతసరోజరేణునాహృతాహృతా సారకణేనవాయునా । ఉపాగమే దుశ్చరితాఇవాపదాంగతింనని శ్చేతుమలం శిలీముఖాః ॥ ౩౫ ॥ ముఖైరసావి

నూచానశ్చేతిక్వసుప్రత్యయాంతోనిపాతః - ఉగితశ్చేతిఙీప్ - అసాంగభాంసమితిః సంహుతిః. మంత్రైఃఋుగ్యజుస్సామాదిభిః॥ ని॥ మంత్రోఋుగాదిగృహ్యాక్తౌ ఇతివైజయంతీ- సంహితాయోజితాఆహుతిరివసమగ్రాంద్యుతిందుపైవ - ఆహుతిరపిజగత్ప్రసూతిఃజగదేకపావనీచ॥ శ్లో॥ అగ్నౌప్రాస్తాహుతిస్సమ్యగాదిత్యముపతిష్ఠతే। ఆదిత్యాజ్జాయతేవృష్టిర్వృష్టేరన్నంతతఃప్రజాఇతిస్మరణాదితిభావః॥ ౩౨॥ కృతేతి॥ జితబర్హిణధ్వనౌకేకానుసారిణీత్యర్థః. ఏతేనషడ్జస్వరప్రాయంగాయతీతిగమ్యతే - యథాహ మాగంతః- షడ్జంమయూరోవదతీతి- గాఃపాంతీతిగోపాః- తేషాంభార్యాఃగోప్యః (*) అతోనుపసర్గేకఇతికప్రత్యయః- పుంయోగాదాఖ్యాయామితిఙీష్- తాఏవజనః సురక్తో మధురకంఠోగోపీజనోవల్లవీజనః- తస్యగీతనిస్స్వనేగానే- కృతావధానమేకాగ్రచిత్తం- ఇదంపురోవర్తి మృగీకదంబకం కర్తృభూయసీమితి మహతీంజిఘత్సాం అత్తుమిచ్ఛాం (*)అదేస్సన్నంతాదప్రత్యయః - లుఙ్సనోర్ఘస్లితిఘస్లాదేశః - అపహాయహిత్వా- నసస్యంనాత్త్యేతినోపైతి- గీతాసక్త్యాతృణమపినదశతీత్యర్థః ॥౩౩॥ అసావితి॥ శిరసా అగ్రేణమూర్ధ్నాచనమత్ప్రణమన్నపి - అనాస్థాపరయా అనాదరపరయాసరోరుహిణ్యాఅవధీరితఃఅవజ్ఞాతః అంభసాసహచరభూతేనేతిభావః- ఉప్యర్కఅసౌకలమఃశాలివిశేషః - మనోభువాతప్తఇవకామార్తఇవ - అభిపాండుతాం ఉపైతి. అత్రానాస్థాపరయేతిప్రకృతసరోరుహిణీవిశేషణసామర్థ్యాదప్రస్తుతనాయికాప్రతీతేస్సమాసోక్తిఃఉత్ప్రేక్ష్యమాణాయాస్సరోరుహిణ్యాః ప్రతీయమానయానాయికయాసహ భేదేప్యభేదేలక్షణాతిశయోక్తిమహిమ్నా అవధీరణక్రియాసంబంధనిర్వాహాత్ తన్మనోభువాతప్తఇవేత్యుత్ప్రేక్షానిర్వాహికేత్యతిశయోక్త్యనుప్రాణిత సమాసోక్త్యుపమాయో రంగాంగిభావేనసంకరః॥ ౪౩॥ అమీతి॥ సముద్భూతసరోజరేణునేతిసాతభోక్తిః- హృతాసారకణేనఉపాత్తాంబుకణేనేతిశ్లైల్యోక్తిః॥ ని॥ ధారాసంపాతఆసారఇత్యమరః- వాయునాహృతాం ఆకృష్టాఃఅమీశిలీముఖాఃభృంగాః- అపదాముపాగమే రాజాదిభయాగమే- దుశ్చరితాః దుష్టతస్కరాశ్చోరాదయఇవ- గమ్యతఇతిగతింగంతవ్యదేశం॥ ని॥ దేశోపాయగమేగతిరితి వైజయంతీ- నిశ్చేతుంనాలంనసమర్థాః- ఏకత్రవాయోస్సర్వత్రకర్త్వేనోపాదానాద శ్చయాదన్యత్రభయాంతా ... ॥ ౩౫॥ ముఖైరసా ... హ. ముఖై-

ద్రుమభంగమల్లోహితైశ్శిఖాః పిశంగైః కలమస్యబిభ్రతీ । శుకావళిర్వ్యక్తశిరీ
షకోమలాధనుశ్శ్రియంగోత్రభితోనుగచ్ఛతి ॥ ౩౬ ॥ ఇతి కథయతి తత్ర
దూరాదథదదృశేపిహితోష్ణరశ్మిబింబః । విగళితజలభారశుక్లభాసాంనిచ
ఇవాంబుచాంనగాధిరాజః ॥ ౩౭ ॥ తమతనువనరాజిశ్యామితోపత్యకాం
నగముపరిహిమానీగౌరమాసాద్యజిష్ణుః । ఉపరతమదరాగస్యానుసస్మా
ర్శ్రీమసితమధరవాసోబిభ్రతస్సీరపాణేః ॥ ౩౮ ॥ ....

ఇతిశ్రీభారవికృతౌ కిరాతార్జునీయే మహాకావ్యే లక్ష్మీపద
లాంఛనే శరద్వర్ణనోనామ చతుర్థస్సర్గః.

పిశంగైః పిశంగవర్ణైః కలమస్య శిఖాః శాల్యగ్రాణి బిభ్రతీ వ్యక్తశిరీషకోమలా వికసి
తషసవర్ణేత్యర్థః- అసౌ శుకావళిః గోత్రభిద ఇంద్రస్య ధనుషః శ్రియమనుగచ్ఛతి అ
రోతి- నానావర్ణత్వాదింద్రధనురివ భాతీత్యుపమాలంకారః ॥ ౩౬ ॥ ఇతీతి ॥ అథత
స్మిన్ పూర్వోక్తయక్షే ఇతీత్థం కథయతిసతి- నాతిదూరాత్ అనతిదూరాదుపహ్వర ఇత్యు
[*]నఞర్థస్యనశబ్దస్యసుప్సుపేతిసమాసః - పిహితోష్ణరశ్మిబింబః తిరోహితార్కమం
ఇత్యాసన్నత్యోక్తిః- నగాధిరాజో హిమాద్రిః - విగళితోజలభారో యేషాం తేతథోక్తా
అతఏవశుక్లభాసః- ద్వయోరన్యతరస్యవిశేష్యస్యాపివత్ఛాయాం విశేషణసమాసః- తేషాం
గళితజలభారశుక్లభాసాం- అంబుముచాం నిచయ ఇవ మేఘబృందమివ దదృశే దృష్టః ॥
తమితి ॥ జిష్ణురర్జునః- అతనుభిర్మహతీభిః వనరాజిభిః శ్యామితాః శ్యామలాః- ఉప
కాంతా ఆసన్నభూప్రదేశా యస్యతం తథోక్తం ॥ ని ॥ ఉపత్యకాద్రేరాసన్నా భూమి
రూర్ధ్వమధిత్యకేత్యమరః [*] ఉపాధిభ్యాంత్యకన్నాసన్నారూఢయోరితి త్యకన్ప్రత్యయః
ఉపరి హిమానీభిః హిమసంహతైః గౌరం శుభ్రం తం నగం హిమాద్రిం ఆసాద్య - ఉపరతో
వృత్తో మదరాగో యస్య తస్య అసితం నీలం అధరం వాసః ఉత్తరీయం బిభ్రతో ధృతవతః సీ
పాణౌ యస్య తస్య సీరపాణేః హలాయుధస్య ॥ ని ॥ నీలాంబరో రౌహిణేయస్తాలాంకో ము
లీ హలీ। సంకర్షణస్సీరపాణిరిత్యమరః (*) సప్తమ్యుపమానపూర్వపదస్యేతి బహువ్రీ
(*) ప్రహరణార్థేభ్యః పరే నిష్ఠాసప్తమ్యౌ భవత ఇతి సప్తమ్యాః పరనిపాతః -
శోభాం అనుసస్మార స్మృతవాన్ - అత్ర సదృశదర్శనేన సదృశాంతరస్య స్మరణాత్ స్మర
ణంకారః ॥ సదృశం సదృశానుభవాద్యత్ర స్మర్యతే తత్ స్మరణమితి విద్యాధరః ॥ ౩౮ ॥...

ఇతిశ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ శ్రీమహోపాధ్యాయ కోల
చలమల్లినాథసూరివిరచితాయాం కిరాతార్జునీయ వ్యాఖ్యాయాం ఘం
టాపథసమాఖ్యాయాం చతుర్థస్సర్గః........................ *

చతుర్థస్సర్గస్సమాప్తః.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

భారవి విరచితే - కిరాతార్జునీయే । సవ్యాఖ్యానే.

పంచమ సర్గ ప్రారంభః.

అథ జయాయ సు మేరుమహీభృతో రభసయా ను దిగంత దిదృక్షయా।
అభియయౌ స హిమాచలముచ్ఛ్రితం సముద్ధితం ను విలంఘయితుం నభః॥ ౧॥
తపనమండల దీపితమేకతః సతతనైశతమోవృతమన్యతః। హసితభిన్నతమిస్ర
చయం పురశ్శివమివానుగతం గజచర్మణా॥ ౨॥ క్షితినభస్సురలోక నివాసిభిః
కృతనికేతమదృష్టపరస్పరైః। ప్రథయితుం విభుతామభినిర్మితం ప్రతినిధిం జగ

అథహిమవద్వర్ణనమారభతే- తత్రపంచదశభిః శ్లోకైఃకులకమాహ। అథేతి॥ అథానంతరం-సోఽర్జునః- మేరుమహీభృతో హేమాద్రేః- జయాయనుజయార్థంవా- నుశబ్దోఽత్రవితర్కే॥ ని॥ నుపృచ్ఛాయాంవితర్కేచేత్యమరః- రభసోవేగః॥ని॥రభసో హర్షవేగయోరితి వైజయంతీ- తద్వత్యారభసయాతీవ్రయా-ఉత్కటయేతి యావత్ [*]అర్శఆదిత్వాదచ్ప్రత్యయః-దిగంతానాందిదృక్షయానుద్రష్టుమిచ్ఛయావానభోం తరిక్షంవిలంఘయితుంఅతిక్రమితుంవా- సముదితంసముత్పతితమివస్థితమిత్యర్థః- కుతః- ఉచ్ఛ్రితంఉన్నతంహిమస్యాచలంహిమాచలంఅభియయౌఅత్రానిర్ధారితానేకఫలవిశి ష్టాఔన్నత్యగుణనిమిత్తా ఉత్తానక్రియోత్ప్రేక్షా-సాచవ్యంజకాప్రయోగాత్ప్రతీయ మానేతిసంక్షేపః- ద్రుతవిలంబితంవృత్తం॥ శ్లో॥ ద్రుతవిలంబితమాహనభౌభరావితిలక్ష ణాత్॥౧॥ తపనేతి॥ పునఃఏకతఃఏకస్మిన్భాగే- సార్వవిభక్తికస్తసిల్ - తపనమండలేన దీపితంప్రకాశితంఅన్యతః అన్యస్మిన్భాగేసతితేనబిడేననైశేననిశిభవేనతమసాతిమిరేణ వృతం- ఏకత్రాహ్నరాత్ర్యోశ్చాన్యత్రసంగతమిత్యర్థః - అతఏవపురోగ్రేహసితేన అట్టహాసేనభిన్నతమిస్రచయం నిరస్తతమస్స్తోమం - తథాగజచర్మణా అనుగతంపశ్చా ద్వ్యాప్తం॥స॥ పశ్చాత్సాదృశ్యయోరిన్వేత్యమరః- శివమివస్థితం-తపనతేజఃప్రసారోవ్యా స్యకోణఏవకుత్రచిత్పరిసమాప్యతఇతిమహత్త్వాతిశయోక్తిః॥౨॥ క్షితీతిపరస్పరేతిఅన్యోన్య (*)కర్మవ్యతిహారేసర్వనామ్నోద్వేభవఇతివక్తవ్యత్వాత్ పరశబ్దస్యద్విర్భావః-సమాన వచ్చబహుళం-యథాసమాసవత్ ప్రథమైకవచనంతదాపూర్వపదస్యేతివక్తవ్యత్వాత్ప్ర థమైకవచనం[*] సుట్ కస్యాదిత్వాద్విసర్జనీయస్య సత్వంబహువచనంచాన్యోన్యశ బ్దవత్- యథాహమాఘః॥ శ్లో॥ అన్యోన్యేషాంపుష్కరైరామృశంతఇతి। అదృష్టాః

పరస్పరాయైస్తే అదృష్టపరస్పరాః తైః క్షితౌనభసిసురలోకేచనివసంతీతి తైస్తథోక్తైః-

తామివశంభునా ॥ ౩ ॥ భుజగరాజసితేననభశ్శ్రితా కనకరాజి విరాజిత

సునా। సముదితంనిచయేన తటిత్త్వతీంలఘయతా శరదంబుదసంహతిమ్॥

మణిమయూఖచయాంశుకభాసురాస్సుర వధూపరిభుక్తలతాగృహాః। దధత

ముచ్చశిలాంతరగోపురాఃపుర ఇవోదితపుష్పవనాభువః ॥ ౫ ॥ అవిరతోజ్ఝి

తవారివిపాండుభిర్విరహితైరచిరద్యుతితేజసా। ఉదితపక్షమివారతనిస్వనైః

పృథునితంబవిలంబిభిరంబుదైః ॥ ౬ ॥ దధతమాకరిభిఃకరిభిః క్షతైస్సమవ

భూర్భువస్స్వర్లోకవాసిభిరిత్యర్థః - కృతనికేతంకృతాస్పదంఅతఏవశంభునాభూ

స్వసామర్థ్యం ప్రథయితుంప్రకటీకర్తుం అభినిర్మితంజగతాం ప్రతిపథంప్రతికృతి

స్థితమిత్యుత్ప్రేక్షా॥ ని॥ ప్రతికృతిచర్చాపుంసిప్రతినిధిరుపమోపమానంస్యాదిత్యమ

త్రైర్లోక్యశ్లాఘ్యోయమపరిచ్ఛేద్యశ్చేతిభావః॥౩॥భుజగరాజేతి॥ పునశ్చ-భుజగరాజో

సితేనశేషాహినేవశ్వేతేననభశ్శ్రితాగగనస్పృశా-కనకస్యరాజిభిఃరేఖాభిఃవిరాజితాః

నవోయస్యతేనతథోక్తేన- అతఏవ-తటిత్త్వతీంశరదంబుదసంహతింలఘయతాలఘూ

ర్వాంతత్తుల్యేనేత్యర్థః- అతఏవోపమాలంకారః- నిచయేనశిఖరేణ॥ ని॥ నిచయశ్శి

సంఘఇతిశబ్దార్ణవే-సముదితంసమున్నతం॥౪॥ మణీతి॥ పునశ్చ-మణిమయూఖచయ

అంశుకానిపతాకాఇవతైఃభాసురాఃభాసనశీలాః- సురవధూభిఃపరిభుక్తాఃలతాః గృ

ఇనయాసుతాస్తథోక్తాఃఉచ్చానిశిలాంతరగోపురాణిగోపురాణీవశిలాంతరాణిశిలా

ధ్యాయాసుతాస్తథోక్తాఃఉదితాని ఊర్జితానిపుష్పాణాంవనానియాసుతాస్తథోక్తా

అతఏవపురఇవనగరాణీవస్థితాః-భువఃభూమీః దధతంబిభ్రతం-పురోపిపతాకావల

వధూపరిభుక్తలతాగృహఉచ్చశిలాగోపురాఉదితపుష్పవనాశ్చభవంతి॥౫॥ అవిరతే

పునః- అవిరతంఅవిచ్ఛిన్నంఉజ్ఝితవారయఃముక్తజలాః- వృష్టిమంతఇత్యర్థః- అత

విపాండవశ్చతైః అవిరతోజ్ఝితవారివిపాండుభిః - అతోహిమవత్పక్షత్వం సంభవతి

భావః-అచిరద్యుతితేజసావిద్యుత్ప్రభయావిరహితైః- ఆరతనిస్వనైఃప్రశాంతగర్జితై

అన్యథాపక్షత్వహానిస్స్యాదితిభావః- పృథునితంబవిలంబిభిఃమహాకటకసంగిభిః॥ని॥క

క్స్త్రీనితంబోద్రేరిత్యమరః - అంబుదైఃమేఘైః - ఉదితపక్షంసంజాతపక్షమివస్థిత

ప్రాక్ఛిన్నపక్షస్యాపిహిమాద్రేర్ఘనశ్యామాంబుదసంబంధాత్పునఃపక్షోత్థానముత్ప్రేక్ష్యతే॥

దధతమితి॥పునః-ఆకరఃఖనిరేషామస్తీత్యాకరిణోనిత్యేనేత్యాకరిభిః ఆకరజైః॥ని॥ఖనిఃస్త్రీ

యామాకరస్స్యాదిత్యమరః-కరిభిఃగజైః-కర్తృభిః క్షతైఃరుగ్ణసమవతారేషుతీర్థేషు

సమైః అనిమ్నోన్నతైః అసమైరసదృశైరనుపమైరిత్యర్థః- తస్సైరుపలక్షితాః- తథా

హితాంభసంశ్లాఘ్యోదకాః-అతఏవ-నిదాఘేభ్యఃకామేభ్యఃపానావగాహపాద్యప్ర

గేభ్యఃహితాః [illegible] ...దినానసమాసః-స్ఫుటానివిక సితా

రసమైరసమైస్తటైః । వివిధకామహితామహితాం భసః స్ఫుటసరోజవనాజవనానదీః ॥ ౭ ॥ నవవినిద్రజపాకుసుమత్విషాం ద్యుతిమతాం నికరేణమహాత్మనామ్। విహితసాంధ్యమయూఖమివక్వచిన్నిచితకాంచన భిత్తిషుసానుషు॥౮॥ పృథుకదంబకదంబక రాజితం గ్రథితమాల తమాలవనాకులమ్ । లఘుతుషార తుషారజలశ్చ్యుతం ధృతసదానసదాననదంతినమ్ ॥ ౯ ॥ రహితరత్నచయాన్నశిలోచ్చయానపలతా భవనానదరీభువః । విపులినాం బురుహానసరిద్వధూరకుసుమాన్దధతంనమహీరుహః ॥ ౧౦ ॥ వ్యథితసింధుమనీరశనైశ్శనైరమ

సరోజవనాయాసుతాః - జననాః వేగవతీః (*) జుచంక్రమ్యేత్యాదినాయుచ్- నదీః దధతం-యమకస్యవృత్త్యనుప్రాస భేదత్వాస్స్వయమేవాలంకారః - అర్థాలంకార స్త్వభ్యూహ్యః-తస్యాతిదుష్కరత్వాద్రసపోషాపినాద్రియతే-తదుక్తం ॥ శ్లో ॥ ప్రాయ శోయమకేచిత్రేరసపుష్టిర్నమృగ్యత ఇతి॥ ౭॥ నవేతి॥ పునశ్చ - నవానివినిద్రాణి సీకసితానిచయానిజపాకుసుమానితామ్రపుష్పికాకుసుమానితేషాంత్విష ఇవత్విషా యేషాంతేషాం॥ ని॥ ఉడుపుష్పంజపాపుష్పంరూపికాతామ్రపుష్పికేతిబాహటః - తేషాం - ద్యుతిమతాంమహాత్మనాంమాణిక్యానాంపద్మరాగాణామిత్యర్థః - విశేషణ సామర్థ్యాత్- నికరేణసమూహేన హేతునాక్వచిత్ నిచితాస్సంఘట్టితాః కాంచనభిత్తయోయేషుసానుషువిహితాః సాంధ్యస్సంధ్యాయాంభవామయూఖాయస్మిన్ తమివస్థితం-కాంచనభిత్తిషుపద్మరాగప్రభాసప్రసరాదుదితసంధ్యారాగ ఇవ భాతీత్యుత్ప్రేక్షా॥౮। పృథ్వీతి॥ పునశ్చ పృథుభిః కదంబకదంబకైః నీపకుసుమసమూహైః రాజితం॥ ని॥ కదంబమాహుస్సిద్ధార్థే నీపేచనికురుంబక ఇత్యుభయత్రాపివిశ్వః - గ్రథితమాలైః బద్ధపఙ్క్తిభిః తమాలవనైః తాపించవనైః ఆకులం ఆకీర్ణకం॥ ని॥ కాలస్కంధస్తమాలస్స్యాత్తాపింఛ ఇత్యమరః-లఘు తుషారం సూక్ష్మశీకరం యత్తుషారజలంహిమోదకంతత్ శ్చ్యుతలివర్తీతి తథోక్తం॥ ని॥ తుషారాహిమశీకరావితిశాశ్వతః (*) ఆస్యేభ్యోపిదృశ్యత ఇతిక్విప్- సదానా-నమదాః సదాననాశ్శోభనాసశ్చ మేదంతినస్తైః కృతామేనతంధృతసదానస దాననదంతినం॥౯॥ రహితేతి॥ పునశ్చ-రహితరత్నంయాఃషిరత్న రాశిరహితాన్ శిలోచ్చయాన్ శిఖరాణినదధతం- అవలతాభవనాః లతాగృహరహితాః- దరీభువః గుహా ప్రదేశాన్నదధతం॥ ని॥ దరీతుకందరోవాస్త్రీదేవఖాతబిలేగుహేత్యమరః - విగతానిపులినాన్యంబురుహాణి చయాసాంతాః-సరితోవధ్వ ఇవతాః సరిద్వధూః నదధతం-అత్రసరితాంవధ్వౌపమ్యాత్ పులినాంబురుహాణాంజఘనరదనౌపమ్యంగమ్యతే - అకుసుమాన్ మహీరుహాన్వృక్షాన్ నదధతం- కింతురత్నాదిసంపన్నానేవశిలోచ్చయాదీన్ దధత మిత్యర్థః-మహావిభావనా యానాత్రసజ్ఞ సమాసః॥ ౧౦॥ వ్యథితేతి ॥ పునశ్చ అనీరశనైః అనిమేఖలైః సరశనైరిత్యర్థః-ఘనైర్నిబిడైః- అమరలోకవధూజఘనైః శనైః మదరమసాదంవ్యథితసింధుం

ఠలోకవధూజఘనైర్ఘనైః । ఫణభృతామభితో వితతం దయితరమ్య
వకులైః కులైః ॥ ౧౧ ॥ ససురచాప మనేకమణిప్రభై రపపయోవిశదం హి
పాండుభిః । అవిచలంశిఖరై రుపబిభ్రతం ధ్వనితసూచిత మంబుముచా
యమ్ ॥ ౧౨ ॥ వికచవారి రుహందధతంసరస్సకలహంసగణం శుచిమా
శివమగాత్మజయాచకృతేర్ష్యయా సకలహంసగణంశుచిమానసమ్ ॥ ౧
గ్రహవిమాన గణానభితోదివం జ్వలయితౌషధిజేనకృశానునా । ముహు

క్షోభితనదీకం-అయమపరస్స్వర్గ ఇతిభావః- యేరమ్యాఃలతాశ్చనకుళాః కేసరా
దయితాఃప్రియాఃయేషాంతైఃతథోక్తైః॥ శ్లో ॥ విశారదో మద్యగంధో వకుళః
ఇతివైద్యకే- ఫణభృతాంసర్పాణాంకులైః అభితస్తతంవ్యాప్తం- తథావితతం విస్త
యద్వావిభిఃపక్షిభిఃతతం ॥ ౧౧ ॥ ససురేతి॥పునః- అనేకావిచిత్రామణీనాం ప్రభాప్రత
షాంతైస్తథోక్తైః- హిమేవపాండుభిశ్శిఖరైః - ససురచాపంసేంద్ర చాపం అపః
నిర్జలాఃఅతఏవవిశదశ్శుభ్రంఅపపయోవిశదం- అవిచలంధైర్యాన్నిశ్చలంచ - అత
శంకాస్పదీభూతమిత్యర్థః - కింతుధ్వనితేనగర్జితేనసూచితంజ్ఞాపితం అంబుము
మేఘానాంచయంసమూహంఅవిరతంజస్రం ఉపబిభ్రతం - అత్రకవికల్పిత సాధ
చ్ఛిఖరమేఘసందేహేమేఘనిశ్చయాన్నిశ్చయోత్తరసందేహాలంకారః॥ ౧౨ ॥ వికచ
పునశ్చవికచవారిరుహంనిత్యవికసితారవిందమిత్యర్థః- వృత్తిసామర్థ్యాత్-కలహ
నాంగణైస్సహవర్తతఇతిసకలహంసగణం ॥ని॥కాదంబఃకలహంసస్స్యాత్ దిత్య
యద్వా-సకలాః సర్వేహంసగణాయస్మిన్తత్తథోక్తం-శుచినిత్యనిర్మలంమానసం
సాఖ్యంసరఃదధతం-కించ- కృతేర్ష్యయాకుతశ్చిన్నిమిత్తాత్కుపితయేత్యర్థః-
త్మజయాపార్వత్యాసహ - సకలహంసవివాదం- సగణంసప్రమథం ॥ ని॥ గణాః
సంఖ్యౌఘాఇతివైజయంతీ - శుచిమానసంఅవిద్యానిర్ముక్తచిత్తం- యద్వా- శుచి
తస్మిన్మానసంచేతోయస్యతంశుచిమానసం॥ ని॥ మానసంతుపినిర్దిష్టం మనో
స్సుచేతివిశ్వః - శివంచదధతం - ఏతేనసకలశైలవైలక్షణ్యమస్యోక్తం॥ ౧౩॥ గ్రహే
దివమభితోదివోఽభిముఖం (*) అభితః పరితఇత్యాదినాద్వితీయా-గ్రహాః చంద్రాద
విమానానిదేవయానాని ॥ ని ॥ వ్యోమయానంవిమానోస్త్రీత్యమరః- తేషాంగణా
జ్వలయితాప్రదీపయితా (*) మితాంహ్రస్వఇతిహ్రస్వః- ఓషధిజేనతృణవిశేషజన్యేన
నునా అనుక్షపంప్రతినిశం (*) వీప్సాయామవ్యయీభావః - ఉమాపతిసేవినః
థాదీన్ (*) గతిబుద్ధీత్యాదినాద్వికర్మత్వం- త్రయాణాం పురాణాంసమాహారః
పురం (*) తద్ధితార్థేత్యాదినాసమాసః-పాత్రాదిభ్యః ప్రతిషేధోవక్తవ్యఇతిస్త్రీలి
ప్రతిషేధః - తస్యదాహంత్రిపురదాహం-ముహురనుస్మరయంతం - ననుధిగర్థే
సాహమిత్యత్రదర్శితేనన్యాయేన ... న్యాయస్య ... విధానాత్ ... శేషత్వస్యచవైవక్షికత్వా

స్మరయంతమనుక్షపం త్రిపురదాహముమాపతిసేవినః ॥ ౧౪ ॥ వితతశీకరరాశిభిరుచ్ఛ్రితైరుపలరోధవివర్తిభిరంబుభిః ॥ దధతమున్నతసానుసముద్ధతాం ధృతసితవ్యజనామివజాహ్నవీమ్ ॥ ౧౫ ॥ అనుచరేణధనాధిపతేరథోనగవిలోకనవిస్మితమానసః । సజగదేవచనం ప్రియమాదరాన్ముఖరతావసరేహివిరాజతే ॥ ౧౬ ॥ అలమేషవిలోకితఃప్రజానాంసహసాసంహతిమంహసాం విహంతుమ్ । ఘనవర్త్మసహస్రధేవకుర్వన్ హిమగౌరైరచలాధిపశ్శిరోభిః ॥ ౧౭ ॥ ఇహదురధిగమైః కించిదేవాగమైస్సతతమసుతరంవర్ణయ

అత్రైకవిసమ్మతసాదృశ్యాత్- తస్యాత్స్మృతిరితిస్మరణాలంకారః॥ ౧౪॥ వితతేతి॥ వితతశీకరరాశిభిఃవిస్తృతశీకరపుంజైః ఉచ్ఛ్రితైరుత్పతితైః - కుతఃఉపలరోధేనవివర్తిభిః ప్రత్యావృత్తైరంబుభిఃహేతుభిఃధృతసితవ్యజనామివగృహీతధవళచామరామివస్థితామిత్యుత్ప్రేక్షా- ఉన్నతసానుషుసముద్ధతామాహతాంజాహ్నవీంగంగాందధతం॥ ౧౫॥ అనుచరేణేతి ॥ అథో అనంతరం ॥ ని॥ మంగళానంతరారంభప్రశ్నకార్త్స్న్యేష్వథో అథేత్యమరః- ధనాధిపతేఃకుబేరస్యఅనుచరేణయక్షేణ - నగవిలోకనేనవిస్మితమానసః సోఽర్జునఃఆదరాత్ ప్రియంవచనంజగదేగదితః(*)గదతేర్బ్రువత్యర్థస్యదుహాదిత్వాదప్రధానేకర్మణిలిట్- అపృష్టపరిభాషణదోషమర్థాంతరన్యాసేనపరిహరతి- ముఖరతేతి- ముఖరతావాచాలత్వం - అపృష్టపరిభాషితేతియావత్ - అవసరేశ్రోతురాకాంక్షాసమయేవిరాజతేహి-ఆకాంక్షితమపృష్టోపిబ్రూయాదితిభావః॥ ౧౬॥ అలమితి॥ హిమేనగౌరైఃశుభ్రైఃశిరోభిఃశిఖరైః ఘనవర్త్మఆకాశం - సహస్రధాకుర్వన్ విపాటయన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా-ఏషోఽచలాధిపోహిమవాన్- విలోకితోదృష్టమాత్రఏవప్రజానామంహసాం సంహతింపాపసంఘాతం- సహసాసద్యః- విహంతుంఅలంసమర్థః [*] పర్యాప్తివచనేష్వలమర్థేష్వితితుమున్ప్రత్యయః - అన్యథాచవ్యాఖ్యాయతే- అచలాధిపోరాజాచ॥ ని ॥ భూభృద్భూమిరచలానంతేత్యమరః - హిమగౌరైర్విమలైఃశిరోభిస్సైన్యైః॥ ని॥మూర్ధ్నిసైన్యాగ్రభాగేచప్రధానేచశిరఃస్మృతమిత్యజయః- ఘనవర్త్మఅరిసైన్యం॥ ని॥గగనేఘనవర్త్మస్యాదథ్వాపారాతిసైన్యయోరితి కుముదాకరే - సహస్రధాకుర్వన్ నృపతిఃదృష్టమాత్రఏవజనానామంహసాంసంఘాతం సద్యోనాశయితుం అలంసమర్థః- యథాహమనుః॥ శ్లో॥ నరేంద్రాస్సత్రిణోగంగాసూర్యాచంద్రమసావపి దృష్టమాత్రాః పునంత్యేతేకింపునఃపరిసేవితాఇతి॥ ఔపచ్ఛందసికంవృత్తం॥ ౧౭॥ఇహేతి॥ఇహాస్మిన్పర్వతే-సుతరంసభవతీత్యసుతరందుస్తరమిత్యర్థః (*) తరతేఃఖల్ప్రత్యయః- అంతరం మధ్యభాగం-పురుషేషుఅంతరంతత్త్వం- దురధిగమైఃదుర్గ్రాహ్యైఃఆగమైఃపురాణాదిభిః- కించిదేవసతతంవర్ణయంతి - నతుకదాచిత్ప్రత్యక్షేణాపినిశ్శేషం నిధిపుణ్యాద్యతిశయస్యపరిమాతుమశక్యత్వాదితిభావః- కింతుఅతిశయేనఅధిగహనం- దిగ్వ్యాపినంఅమూం

స్యంతరమ్ | అముమతివిపినంవేద దిగ్వ్యాపినంపురుషమివ పరంపద్మయో
పరమ్ ‖ ౧౮ ‖ రుచిరపల్లవపుష్పలతాగృహై రుపలసజ్జలజైర్జలరాశి
నయతి సంతతముత్సుకతామయం ధృతిమతీరుపకాంతమపి స్త్రియః ‖ ౧౯
సులభైస్సదానయవతాఽయవతా నిధిగుహ్యకాధిపరమైః పరమైః | అము
నైఃక్షితిభృతాతిభృతాసమతీత్యభాతిజగతీజగతీ ‖ ౨౦ ‖ అఖిలమిదమము
గౌరీగురోస్త్రిభువనమపి నైతిమన్యేతులామ్ | అధివసతి సదాయదే

గిరిం- పరంపురుషంపరమాత్మానమివ- పరంకేవలం ‖ని ‖ పరమవ్యయమిచ్ఛంతి
ఇతివిశ్వః- పద్మయోనిఃబ్రహ్మైవవేదవేత్తి- న్యాన ఇత్యర్థః (*) విదోలటో వే
దేశః- పరమాత్మపక్షే- ఆగమైరుపనిషద్వాక్యైఃఅతివిపినంఅతిగూఢం- తథాదిగ్వ్యా
పినంసర్వత్రానుస్యూతత్వాదిత్యర్థాం తరంచోహ్యంఅత్రోపమాయనుకయోస్సం
తుమావృత్తం‖శ్లో‖తుగగరసయతిర్నాతతౌగౌఃషమేతిలక్షణాత్ ‖౧౮‖రుచిరేతి‖అ
గిరిఃరుచిరాణిపల్లవానిపుష్పాణిచయేషాం తేతథాభూతాలతాగృహాయేషుతైఃతథో
ఉపలసజ్జలజైఃరాజమానకమలైః జలరాశిభిః సరోభిఃకరణైః- ఉపకాంతంకాంతస
ధృతిమతీఃధైర్యవతీరపిసమీపస్థానపి ప్రియానగణయంతీః మానినీరిత్యర్థః- స్త్రీ
సతతంఉత్సుకతాంనయతితాసాంమానగ్రంథింశిథిలయతీత్యర్థః- అథవాఉపకా
ధృతిమతీఃతుష్టిమతీరపిసురతతృప్తాఅపి - పునరప్యుత్సుకతాంనయతీత్యర్థః- ఉ
త్రాప్యుద్దీపకత్వాతిశయోక్తిః- వృత్తముక్తం ‖ ౧౯ ‖ సులభైరితి‖నయవతానీతి
అయవతాభాగ్యవతాచపుంసాసదాసులభైఃసుఖేనప్రాప్యైఃనాన్యైరిత్యర్థః‖ని
ష్ణభావహేనిధిరిత్యమరః - నిధీనాంమహాపద్మాదీనాం.గుహ్యకానాంచఅధిపంకు
రమయంతీతితథోక్తైః [*] కర్మణ్యణ్-పరరుమైత్కృష్టైఃధనైఃమణిముక్తాదిభిఃక
అమునాక్షితిభృతాగిరిణాహేతునాఅతిభృతాపూర్ణాసతీ-అథవాఅత్యంతపోషితా
(*)భృఞ్ ధారణపోషణయోరితిధాతుః- జగతీమహీ- జగతీస్వర్గపాతాళలో
అతీత్యభాతి- అమునుష్యైరపిదుర్లభాస్సంపదోత్రసంభవంతీతిభావః- అత్రధనాలభ్య
నదార్థన్యవిశేషణగత్యాజగదతిక్రమణహేతుత్వోక్త్యాకావ్యలింగం - తస్యయమ
సంసృష్టిః- ప్రమితాక్షరావృత్తం‖ శ్లో‖ ప్రమితాక్షరాసజససైరుదితేతిలక్షణాత్‖
అఖిలమితి‖ అముష్యగౌరీగురోః- హిమవతః - ఇదమఖిలంత్రయాణాంభువనా
సమాహారస్త్రిభువనమపి-తద్ధితార్థోత్తరపదసమాహారేచేతిసమాసః- పాత్రాదిత
స్త్రీత్వప్రతిషేధః- తులాంసామ్యంనైతీతిమన్యేనగచ్ఛతీతిజానామి - యద్యతోజగ
దితభవఃఅజ్ఞాతమహిమాభవానీపతిఃశివః-సచాఏనంగిరింఅధివసతి-అస్మిన్నివసతీత్
[*]ఉపాన్వధ్యాఙ్వసఇతికర్మత్వం‖శ్లో‖ [illegible] - ప్రభావ

నైరవిదితవిభవో భవానీపతిః ॥ ౨౧ ॥ వీతజన్మజరసంపరం శుచి బ్రహ్మణః పదముపైతుమిచ్ఛతామ్ । ఆగమాదివ తమోపహాదితః సంభవంతి మతయో భవచ్ఛిదః ॥ ౨౨ ॥ దివ్యస్త్రీణాం సచరణలాక్షారాగా రాగాయాతే నిపతితపుష్పా

॥ శ్లో ॥ స్వరశరవిరతిర్నా రా ప్రథేతిలక్షణాత్ ॥ ౨౧ ॥ వీతేతి ॥ వీతే నివృత్తే జన్మజరసాయ స్యత ద్వీతజన్మజరసం (*) జరాయా జరసన్యతరస్యామితి జరసాదేశః అత్ర తదంతవిధేరిష్టత్వాత్పరత్వేన స్యాదేశ బాధకత్వాచ్ఛత థాహి [*] టాజసిజసామినాత్స్యదితి స్యాదేశ బాధనాత్ ॥ పరత్వాజ్జరసాదేశం బభాషే భాష్యకృత్స్వయం సూత్రకారమతేయత్తు జ్ఞాపకాత్పరబాధనం ॥ భవేత్తదపి టాజస్యోర్న పునర్జసి సంభవేత్ మతద్వయేపి నత్ర్యాం జసి యత్పూర్వబాధనం ॥ పరత్వాజ్జరసాదేశస్తత్స్యత్స్యాదేశ మాథనాత్ జ్ఞాపకం చాత్ర టాఙస్యోర్యాజాదేశౌ వినాదితి ॥ ఇకారదీర్ఘయోస్తత్ర వైయర్థ్యం తస్త్రితౌ వినా ఏత్వే స్వవర్ణ దీర్ఘేణ చ రూపసిద్ధిర్భవేద్యతః ॥ వ్యర్థసూత్రాక్షరత్యాగాత్ భజ్యైవతత్ జ్ఞాపకం ఘణి స్వాతంత్ర్యాజ్జరసాదేశే జగౌ పూర్వస్య బాధనాత్ ॥ సమర్థన ప్రపంచస్తు భాష్యకైయ్యటయోస్స్ఫుటః ॥ ఏవం చ సతి యదత్ర రస ఇతి కేషాంచిత్పాఠాంతరకల్పనం తదజ్ఞాన విలసితమేవ ॥ బ్రహ్మణః పరమాత్మనః సంబంధి పరముత్కృష్టం శుచి నిష్కళంకం పద్యత ఇతి పదం స్థానం తాదాత్మ్యలక్షణం ముక్తిరిత్యర్థః - ఉపైతుం ప్రాప్తుమిచ్ఛతాం ముముక్షూణాం ఆగమాత్ శాస్త్రాదివ తమోపహం తీతి తమోపహాదసద్యానివర్తకాత్ - అపేక్లేశతమసా రితి డ ప్రత్యయః - ఇతః అస్మాద్గిరేః భవం ఛిందంతీతి భవచ్ఛిదః సంసారనివర్తకాః (*) సత్సూద్విషేత్యాదినా క్విప్ - మతయః తత్వజ్ఞానాని సంభవంతి - క్షేత్రవిశేషస్యాపి జ్ఞానదాయకత్వాదిత్యాశయః - నచ కేవలమయం భోగభూమిః కింతు ముక్తిక్షేత్రమపీతి తాత్పర్యం - రథోద్ధతావృత్తం ॥ శ్లో ॥ రాన్నరావిహ రథోద్ధతా లగావితిలక్షణాత్ ॥ ౨౨ ॥ దివ్యేతి ॥ అస్మిన్ గిరౌ చరణలాక్షారాగైః సాదాలక్తకరసైస్సహ వర్తంత ఇతి తథోక్తాః - ఫేనుక పురుషాయితాదిబంధేషు శయ్యాయాం స్త్రీపాదతలస్పర్శాత్తద్రాగాంకితా ఇత్యర్థః - నిపతితా - వ్యావతకరణే స్త్రీణామధోముఖత్వాద్భ్రష్టాః - పుష్పాపీడాః కుసుమశేఖరా యాసు తాః తథోక్తాః ॥ ని ॥ శిఖాస్వాపీడ శేఖరావిత్యమరః - పీడాభజో నిమర్థభాజః భంగమత్య ఇత్యర్థః - భ్రామరపేంఖోళితాదౌ సర్వతః కటిపరిభ్రమణసంభవాదితి భావః - కుసుమైశ్చితాః - కుసుమచితాః - ఇభమార్జారాదికరణేషు స్తనభుజాదవయవానాం శయ్యాతలస్పర్శిత్వాన్మార్దవాయ కుసుమాస్తృతా ఇత్యర్థః - దివ్యస్త్రీణాం సంబంధిన్యః - శేరతే అస్వితి శయ్యాః తల్పాని (*) సంజ్ఞాయాం సమజనిపదేత్యాదినా క్యప్ - రాగాయాతే రాగోద్రేకే సతి యస్సాక్ష్యం సస్పృష్టస్సురతవిశేషః తం - జాతానేకపచనరాసురతవిశేషానిత్యర్థః - శంసంతి సూచయంతీత్యర్థః - అత్ర లాక్షారాగాదిపదార్థానాం సురతవిశేషశంసనం ప్రతివిశేషణగత్యా హేతుత్వోక్త్యా కావ్యలింగం యమకేన సంసృజ్యతే - జలధరమాలావృత్తం - శ్లో ॥ అబ్భౌ స్యౌ జలధరమాలా

పీడాః । పీడాభాజః కుసుమచితాస్సాశంసం శంసంత్యస్మిన్ సురత విశే
శయ్యాః ॥ ౨౩ ॥ గుణసంపదా సమధిగమ్య పరంమహిమాన మత్రమహాత్మ
తామ్ । నయశాలిని శ్రియ ఇవాధిపతౌ విరమంతి నజల్పితుమోషధయః ॥ ౨
కురరీగణ కృతరవ స్తరవః కుసుమానతాస్స కమలంకమలమ్ । ఇహసింధవ
రణావరణాః కరిణాంముదె సనలదానలదాః ॥ ౨౪ ॥ సాదృశ్యంగత మ
చూతగంధై రామోదం మదజలసేకజందధానః । ఏతస్మిన్మదయతి కో

స్థావితి- ధేనుకాదిబంధలక్షణంతురతిరహస్యే ॥ శ్లో ॥ న్యస్తహస్తయుగళాని జేపదేశ
షి దేశికటిరూఢవల్లభా అగ్రతోయదిశ సైరధోముఖీధేనుకం వృషవదున్నతే ప్రియే
స్వేచ్ఛయాభ్రమతివల్లభేపివా యోషి దాచరతివల్లభా యితంవ్యానతంరతమిదంయ
యాస్యాదధోముఖచతుష్పదాకృతిః ॥ ౨ ॥ తత్కటింసమధిరుహ్యవల్లభ స్సన్యశ్చ
దిపతుసంస్థితస్వరశ్చ క్రవద్భ్రమతికుంచితత్రికాభ్రా మరంతుజఘనేసముద్గతే ॥
సర్వతః కటిపరిభ్రమోయది ప్రేంఖపూర్వమిదముక్తమారతం - భూగత స్తనభుజాస్య
కామున్నతస్ఫిచమధోముఖీంస్త్రియం ॥ ౪ ॥ క్రామతిస్యకరకృష్టమేహనేవల్లభేకరి
ముచ్యతే ॥ ప్రసారితేపాణిపాదేశయ్యాస్ప్రశిముఖోరసి - ఉన్నతాయాం స్త్రియ
కట్యాంమార్జారకకరణంవిదురితిగ్రంథాంతరే ॥ ౨౩ ॥ గుణేతి ॥ జగతాంమహితేజగ
పూజ్యమానే [*] గతిబుద్ధీత్యాదినావర్తమానేక్తః - క్తస్యచవర్తమానఇతిషష్ఠీ-
హిమవతి-ఓషధయః తృణజ్యోతీంషి- నయశాలిన్యధిపతౌ నీతిసంపన్నే రాజ్ఞిశ్రియఃస
ఇవ-గుణసంపదాత్మేత్రగుణసంపత్త్యా - అన్యత్రసంధ్యాసదిగుణసంపత్త్యా - పరంమ
మానంఉభయత్రాప్యార్తి ప్రశమనాదిసామర్థ్యంసమధిగమ్యజ్వలితుం ప్రకాశితుం
రమంతి-అవిరతంజ్వలంతీత్యర్థః - అన్యత్రరాత్రావపివేతిభావః - ప్రమితాక్షరావృత్త
ప్రమితాక్షరాసస్సైరుదితేతిలక్షణాత్ ॥ ౨౪ ॥ కురరీతి ॥ ఇహాద్రౌ-కురరీగణః ఉత్క్రో
శసంఘః ॥ ని ॥ ఉత్క్రోశకురరౌసమావిత్యమరః - కృతరవః కృతారవః - తరవః కుసు
అనతాః కమలంజలంసకమలంసపద్మం ॥ ని ॥ కమలంజలపద్మయోరితివిశ్వః - అథవా
మలం- కంజలం- అలంపర్యాప్తం-కించ- వరణాః వరణద్రుమాః ఆవరణంఆచ్ఛాద
యాసాంతాస్తథోక్తాః ॥ ని ॥ వరణౌవరుణస్సేతుస్తిక్తశాకః కుమారక ఇత్యమరః-సనల
సోశీరాః ॥ ని ॥ మూలేస్యోశీరమస్త్రీయాంఅభయం నలదంసేవ్యమిత్యమరః - అన
సంతాపంద్యంతిఖండయంతిశమయంత్యనలదాశ్చసనలదానలదాః- సింధవశ్చ-కరిణ
ముదే-భవంతీతిశేషః- నకుత్రాప్యృక్తవైపరీత్యమితిభావః ॥ ౨౪ ॥ సాదృశ్యమితి ॥ ఏత
స్మిన్నద్రౌ ఆపనిద్రచూతగంధైః సాదృశ్యంగతంతత్సల్లాద్రుమప్పసదృశం - మదజలసేక
ఆమోదంపరిమళందధానోబిభ్రాణః - అతఏవలీనాళిః సంసక్తభృంగః - సురకరిణ
కరిష్యతే క్షేతికాప్తఃకర [illegible] స్థానసంభ్రమస్కారణాద్- అకాలేనసంత

కాలేలినాళిస్సురకరిణాంకపోలకాషః ॥ ౨౬ ॥ సనాకవనితంనితంబరుచిరంచి
రంసునినస్త్సైగ్నైర్వ్యాకృతమముమ్ । మతాఫణవతో వతోరసపరా పరాస్తవ
సుధాసుధాధివసతి॥ ౨౭ ॥ శ్రీమల్లతాభవనమోషధయఃప్రదీపాశ్శయ్యావ
నానిహరిచందనపల్లవాని । అస్మిన్ రతిశ్రమనుదశ్చసరోజవాతాఃస్మర్తుందిశం
తిసదివస్సురసుందరీభ్య ॥ ౨౮ ॥ ఈశార్థమంభసిచిరాయతపశ్చరంత్యా
యాదోవిలంఘనవిలోలవిలోచనాయాః । ఆలంబితాగ్రకరమత్రభవోభవా

తిరక్త్రకాలేపికోకిలాన్ పికాన్ మదయతిమదయుక్తాన్ కరోతి[*] మితాంహ్రస్వఇతి
హ్రస్వః - అత్రవసంతరూపకారణాభావేపి మదాఖ్యకార్యోత్పత్తిః కథనాద్విభావనాలం
కారః- తదుక్తం॥శ్లో॥ కారణేనవినాకార్యస్యోత్పత్తిస్స్యాద్విభావనేతి - సాచచూత
గంధైస్సాపృశ్యంగశమిత్యుపమయా ఆమోదందధాన ఇతిపదార్థహేతుక కావ్యలిం
గేనచాంగాంగిభావేనసంకీర్యతే- కించ- కోకిలానాంమదగంధే చూతగంధభ్రాంత్యా
భ్రాంతిమదలంకారోవ్యజ్యతే - ప్రహర్షిణీవృత్తం ॥శ్లో॥ మ్నౌజ్రౌగస్త్రిశదయతిః
ప్రహర్షిణీయమితిలక్షణాత్॥ ౨౬ ॥ సనాకేతి॥ పునశ్చ- సనాకవనితంసాప్సరస్కం-
నితంబైఃకటకైః రుచిరం- సునినదైః శ్రావ్యఘోషైఃనదైః పుంప్రవాహైః వృతమముం
గిరిం- అముష్మిన్ గిరావిత్యర్థః[*] ఉపాన్వధ్యాఙ్వసఇతికర్మత్వం- అవతఃఅథోలో
కరక్షకస్యఫణవతోనాగ రాజస్యమతాఇష్టా(*) గతిబుద్ధీత్యాదినావర్తమానేక్తః-తద్యో
గాత్షష్ఠీ- రవేనవరాడుత్కృష్టా-చిరం- పరాసవసుధాత్యక్తభూలోకాసుధాఅమృతం
అధివసతి- అతోన్యత్రభూమండలేకుత్రాపిసుధానాస్తీత్యర్థః - మేరుప్రతిభటోయంగిరి
రితిభావః-అప్రస్తుతవిశేషణసామర్థ్యాద ప్రస్తుతమేరుప్రతీతేస్సమాసోక్తిరలంకారః-
సచయమకేనసంసృజ్యతే - రథోద్ధతగతివృత్తం॥ రన్నైర్జసజసారథోద్ధతగతిః- ఇతిలక్ష
ణాత్॥ ౨౭॥ శ్రీమదితి॥ అస్మిన్నద్రౌశ్రీమత్సమృద్ధిమత్ లతాఏవభవనం- ఓషధయఃతృణ
జ్యోతింష్యేవప్రదీపాఃసమానగుణత్వాత్ - నవానిహరిచందనపల్లవానిసురతరుకిసలయా
న్యేవశయ్యాః॥వి॥హరిచందనమాఖ్యాతం గోశీర్షేసురపాదపఇతివిశ్వః-రతిశ్రమను
దస్సురతశ్రమహారిణః- సరోజవాతాశ్చ- సురసుందరీభ్యః[*]క్రియాగ్రహణాచ్చతుర్థీ-
దివోదివం - అదిగత్యేత్యాదినాకర్మణిషష్ఠీ- స్మర్తుంధ్యాతుంసందిశంతిఃస్మరయంతీ
త్యర్థః- స్వర్గాదప్యతిరిచ్యతేసావితిభావః-అత్రపూర్వార్థేరూపకత్రయంస్ఫుటమేవ-
వసంతతిలకావృత్తం॥ ఉక్తావసంతతిలకాతభజాజగౌగఇతిలక్షణాత్॥౨౮॥ఈశార్థ
మితిని-ఈశాయ-ఈశార్థం యథాతథేతిక్రియావిశేషణం ఈశ్వరప్రాప్త్యర్థః- అర్థే
నసహనిత్యసమాస స్సర్వలింగతాచవక్తవ్యా - చిరాయచిరం- అంభసితపశ్చరంత్యాః-
అతఏవ- యాదోవిలంఘనవిలోలవిలోచనాయాః జలజంతునిఘట్టనేనచలితేక్షణాయాః

తపసోప్యధికం దృష్ట్వైవవిరోధియంత్య్న [illegible] జలజంతుఇత్యమరః

న్యాశ్చ్యోతన్నిదాఘసలిలాంగుళినా కరేణ ॥ ౨౯ ॥ యేనాపవిద్ధసలిలస్ఫుటనాకసద్మా దేవాసురై రమృతమంబునిధిర్మమంథే । వ్యావర్తనై రహీపతే రయమాహితాంకః ఖంవ్యాలిఖన్నివవిభాతిసమందరాద్రిః ॥ ౩౦ ॥ నీతోచ్ఛ్రాయంముహురశిశిరశ్మే రుస్రై రానీలాభై ర్విరచితపరభాగా రత్నైః । జ్యోత్స్నాశంకామిహవితరతిహంసశ్యేనీమధ్యేప్యహ్నః స్ఫటికరజతభిత్తిచ్ఛాయా ॥ ౩౧ దధత ఇహవిలాసశాలినృత్తం మృదుపతయపవనేనకంపితాని । ఇహ

భవాన్యాః భవపత్న్యాః- ప్రయోగకాలాపేక్షోయంనిర్దేశః (*)ఇంద్రవరుణభవాదినాఙీష్ఆనుగాగమశ్చ-కరైః దేశస్యాపికరత్వాదగ్రంచాసౌకరశ్చేతిసమానాధికరణసమాసః- అతఏవవామనః- హస్తాగ్రాగ్రహస్తయోర్గుణగుణినోర్భేదాభేదావితి- అగ్రకరంభవక్శ్చ్యోతన్నిదాఘ సలిలాంగుళినాస్రవత్స్వేదాంగుళినేతి సాత్త్వికో ద్రేకః కరేణ- అద్రిగిరా-ఆలంబితగృహీతపార్శ్వా-అత్రాద్భుతాతీతవృత్తాంతస్యప్రత్యక్షవదభిధానాద్భావికాలంకారః ॥ శ్లో ॥ అతీతానాగతేయత్రప్రత్యక్షత్వేనలక్ష్యతే । అత్యద్భుతార్థకథనాద్భావికంతదుదాహృతమితిలక్షణాత్ - వసంతతిలకావృత్తం । యేనేతి॥ దేవాశ్చాసురాశ్చతైర్దేవాసురైః [*] యేషాంవిరోధశ్శాశ్వతిక ఇతిద్వంద్వైకవద్భావః- యతస్తేషాంనిరోధః కార్యత ఏవనగోవ్యాఘ్రాదివచ్ఛాశ్వతిక ఇత్యాహ అథవా దేవైస్సంగతాఅసురాఃతైః (*) మయూరవ్యంసకాదిత్వాత్సమాసః ఉత్తరపదలోపశ్చ యేనమందరాద్రిణామంథదండీకృతేనేతిభావః - అపవిద్ధసలిలఃఅవక్షిప్తజలఃఅతఏవస్ఫుటంనాకసద్మపాతాళంయస్మిన్ సోంబుధిరమృతంమనుంథేమథితః(*)మథేర్ద్వికర్మకత్వాద్దుహాదిత్వాత్ ప్రధానేకర్మణిలిట్-అహిపతేః నంథగుణీకృతవాసుకేరిత్యర్థః॥ శ్లో॥ మంథానంమందరంకృత్వాయోక్త్రంకృత్వాచవాసుకిమితిభాగవచనాత్- వ్యావర్తనైః వేష్టనైః ఆహితాంకః కృతచిహ్నః- సాయంమందరాద్రిః ఆకాశంవ్యాలిఖన్నివవిపాటయన్నివవిభాతి-విచిత్రమణిప్రభాభిర్విచిత్రం కుర్వన్నివేతిత్యతే - అత్రౌన్నత్యానుపాదానేనైవఖలేఖనోత్ప్రేక్షణాదనుపాత్తగుణనిమిత్తక్రియాస్వరూపోత్ప్రేక్షా॥౩౦॥ నీతేతి॥ ఇహాద్రౌ- అశిశిరశ్మేరుష్ణాంశోఃఉస్రైర్మయూఖైఃక్రాంతైరితిభావః- నీతోచ్ఛ్రాయం ఉచ్ఛ్రాయంనీతావిస్తారితేత్యర్థః- తథాఆనీలాభైరసితప్రభైః రత్నైరింద్రనీలైర్విరచితః పరభాగాతత్సన్నిధానాల్లబ్ధోత్కర్షో యస్యాః హంసఇవశ్యేతీశ్వేతవర్ణా॥సి॥ విశదశ్వేతపాండరా ఇత్యమరః[*]వర్ణాదనుదాత్తాత్తోపధాత్తోనఇతిశ్యేతశబ్దాత్ఙీప్- తకారస్యచనకారః- స్ఫటికానాంరజతానాంచభిత్తౌ తాసాంఛాయాకాంతిః - అహ్నోమధ్యేమధ్యాహ్నేపిజ్యోత్స్నాశంకాంవితరతి జ్యోత్స్నాభ్రాంతింజనయతీతి భ్రాంతిమదలంకారః - వాతోర్మివృత్తం- తల్లక్షణం వాతోర్మీ స్యాదంభగయుగకారేణ - ... ౩౧॥ దధత ఇతి॥ ఇహాద్రౌ - మృదుపతత

విలాసినీజనభ్రూవిభ్రమకుటిలేషు పయస్సు పంకజాని ॥ ౩౨ ॥ అస్మిన్నగృహ్యత పినాకభృతా సలీల మాబద్ధవేపథురధీరవిలోచనాయాః । విన్యస్తమంగళ మహౌషధిరీశ్వరాయాః స్రస్తోరగప్రతిసరేణ కరేణ పాణిః ॥ ౩౩ ॥ క్రామద్భి ర్ఘనపదవీ మనేకసంఖ్యై స్తేజోభిశ్శుచి మణిజన్మభిర్విభిన్నః । ఉస్రాణాం వ్యభిచరతీవ సప్తసప్తేః పర్యస్యన్నిహ నిచయస్సహస్రసంఖ్యామ్ ॥ ౩౪ ॥ వ్యధత్త యస్మిన్ పురముచ్చగోపురాం పురాం విజేతుర్ధృతయే ధనాధిపః ।

మందం వహతా పవనేన కంపితాని పంకజాని ॥ లలితవిలాసినీజనస్య- భ్రూవిభ్రమవత్కుటిలేషు ఈషత్తరంగితేష్విత్యర్థః- పయస్సు విలాసశాలినృత్తం ధరత ఇవ సవిలాసం నృత్యంతీవేత్యుత్ప్రేక్షా- పుష్పితాగ్రావృత్తం ॥ శ్లో ॥ అయుజి నయుగరేఫతో యకారో యుజితు నజౌ జరగాశ్చ పుష్పితాగ్రేతి లక్షణాత్ ॥ ౩౨ ॥ అస్మిన్నితి ॥ అస్మిన్నద్రౌ- పినాకభృతా శివేన- అధీరవిలోచనాయాః చకితదృష్టేః - ఉరగదర్శనాదితి భావః- ఈశ్వరాయాః గౌర్యాః (*) స్థేనభానేత్యాదినా పరచ్-పుంయోగవివక్షాభావాన్న జీప్- ఆబద్ధవేపథుః ప్రాప్తకంప ఇతి సాత్త్వికోక్తిః [*] ద్విత్తోథుజిత్యథుచ్ప్రత్యయః విన్యస్తా-మంగళమహౌషధిర్యవాంకురాదిర్యస్మిన్ సపాణిః - స్రస్తో గళితః ఉరగ ఏవ ప్రతిసరః - కౌతుకసూత్రం యస్య తేన ॥ ని ॥ ఆహు ప్రతిసరం హస్తసూత్రే మాల్యే చ మండన ఇతి విశ్వః- కరేణ సలీలం సవిలాసమగృహ్యత- అత్ర దేవస్య పార్వతీ పరిణయవర్ణనం - ఈశార్థమిత్యత్రతు అసు గ్రహమాత్రోక్తిరిత్యపౌనరుక్త్యం - భావికమేవాలంకారః ॥ ౩౩ ॥ క్రామద్భిరితి ॥ ఇహాద్రౌ- ఘనపదవీమాకాశం క్రామద్భిః వ్యాప్నువానైః -అనేకసంఖ్యైః పరస్సహస్రైరిత్యర్థః- క్వచిదనేకవర్ణైరితి ప్రామాదికః పాఠః-నైయర్థ్యాద్వ్యాఘాతాచ్చేతి-శుచిమణిభ్యః స్ఫటికమణిభ్యో జన్మ యేషాం తైః-జన్మాద్యుత్తరపదో బహువ్రీహిర్వ్యధికరణోపీష్యత ఇతి వామనః- తేజోభిః విభిన్నో విమిశ్రః అత ఏవ పర్యస్యన్ ప్రసర్పన్- సప్తసప్తేః సవితుః - ఉస్రాణాం కిరణానాం నిచయో నివహః - సహస్రమితి సంఖ్యా సహస్రసంఖ్యా- తాం- స్వనియతామితి శేషః-వ్యభిచరతి అతిక్రామతీవేత్యుత్ప్రేక్షా ॥ ౩౪ ॥ వ్యధత్తేతి ॥ యస్మిన్ కైలాసే ధనాధిపః కుబేరః పురాం విజేతుః శివస్య ధృతయే సంతోషాయ-ఉచ్చగోపురామున్నతపురద్వారాం ॥ ని ॥ పురద్వారం తు గోపురమిత్యమరః- పురం అలకాఖ్యాం పురీం వ్యధత్త నిర్మితవాన్-తత్సఖిత్వాదితి భావః- స ఏష కైలాసః ఉపాంతసర్పిణః ప్రాంచారిణో వివస్వతః- అకాలే ప్రసిద్ధే తం కాలే అస్తమయం కరోతి - అత్ర సూర్యోదివాప్యస్తంగత ఇవ లక్ష్యత ఇత్యర్థః- వస్తుతస్తు తదస్తమయాభావాద్వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యోత్ప్రేక్షా- అస్తమిసాచోపాంతవర్తిత్వాసంబంధే సంబంధలక్షణాతిశయోక్త్యపేక్షాపి తైతివివేకః- అస్తమితిమశారాంతమవ్యయం ... తైనాయత ప్రేవషష్ఠీ సమాసః- వంశస్థం వృత్తం-

సఏష కైలాసఉపాంతసర్పిణఃకరోత్యకాలాస్తమయంవివస్వతః॥ ౩౫ ॥ నానా
రత్నజ్యోతిషాంసన్నిపాతైశ్ఛన్నేష్వంతస్సానువప్రాంతరేషు। బద్ధాంబ
ద్ధాభిత్తిశంకామముష్మిన్నావానావాన్మాతరిశ్వానిహంతి॥ ౩౬ ॥ రమ్యానవ
ద్యుతయఃపైతిసశాద్వలేభ్యశ్శ్యామీభవంత్యనుదినంనళినీవనాని । అస్మిన్ వి
చిత్రకుసుమస్తబకాచితానాంశాఖాభృతాంపరిణమంతినపల్లవాని॥ ౩౭ ॥ పరి
సరవిషయేషులీఢముక్తాహరితతృణోద్గమశంకయామృగీభిః। ఇహనవశుకకో
మలామణీనాంరవికరసంవళితాఃఫలంతిభాసః ॥ ౩౮ ॥ ఉత్ఫుల్లస్థలనళినీవ

జతౌతువంశస్థముదీరితంజరౌఇతిలక్షణాత్॥౩౫॥నానేతి॥అముష్మిన్కైలాసేఅంతస్సానుష్విత్యర్థః- విభక్త్యర్థేవ్యయీభావః- నానారత్నజ్యోతిషాంవివిధమణిమయూఖానాంసన్నిపాతైః వ్యతికరైః-ఛన్నేషుఛాదితేషు [*] దాంతశాంతేత్యాదినానిపాతః వప్రాంతరేషుతటాంతరాళేషుబద్ధాంబద్ధాం అభీక్ష్ణవిబద్ధాం-దృఢోత్పాదితామి
(*)నిత్యవీప్సయోరితినిత్యార్థేద్విర్భావః - నిత్యమభీక్ష్ణమితికాశికాయాం - ఏవ
చైతత్-భిత్తిశంకాంభిత్తిరితిసందేహం- ఆవానావాన్ అభీక్ష్ణమాపతన్ [*] ఆఙ్పూర్వాద్వాధాతోశ్శతృప్రత్యయః- ద్విర్భావాదిపూర్వవత్- మాతర్యంతరిక్షేశ్వయతిగచ్ఛతీతిమాతరిశ్వావాయుః-తత్పురుషేకృతిబహుళమిత్యలుక్- నిహంతినివారయతి- వాయు
చారాద్భిత్తిభ్రమోవధార్యతఇత్యర్థః- అత్రనిశ్చయాంతస్సందేహాలంకారః- ఉపేంద్రవజ్రేంద్రవజ్రయోరుపజాతిః
నీవృత్తం॥ ౩౬॥ రమ్యేతి॥ వాదాః శష్పాణిసంత్యేష్వితిశాద్వలాః తేభ్యః॥ ని॥ శాద్వలశ్శాద్వహరితఇత్యమరః [*] నడశాదాడ్వలచ్- రమ్యారమణీయానవద్యుతిఃప్రత్యగ్రకాంతిః నాపైతి- కింతునిత్యేత్యర్థః- నళినీవనానిఅనుదినం సర్వదాశ్యామీభవంతి-నదాచిత్పాండురీభవంతీత్యర్థః- విచిత్రకుసుమస్తబకైః ఆచితానాంవ్యాప్తానాంశాఖాభృతాంతరూణాంపల్లవానినపరిణమంతినజీర్ణానిభవంతిసర్వదానూతనాన్యేవేత్యర్థః- అత్రప్రస్తుతస్యైవతత్తద్వస్తుగతకాంతిస్థైర్యరూపనాద్యస్యవర్ణనాత్ ప్రస్తుతమేవ కారణంకశ్చిదసాధారణః కైలాసస్యమహిమాగమ్యతఇతిపర్యాయోక్తిరలంకారః-తదుక్తం- పర్యాయోక్తం తదప్యాహుర్యత్కార్యాత్కారణంగమ్యతేయత్రప్రస్తుతాత్కార్యవర్ణనాత్- ప్రస్తుతత్వేన సంబంధాత్తత్పర్యాయోక్తమాచ్యతఇతి॥ ౩౭॥ పరిసరేతి॥ ఇహాద్రౌ- పరిసరవిషయేషుపర్యంతదేశేషు యోదేశఇతినిపాతః- మృగీభిః హరితతృణోద్గమశంకయా బాలతృణాంకురభ్రాంత్యా భ్రాంతిమదలంకారః- లీఢాః పూర్వమాస్వాదితాః పశ్చాన్ముక్తాః-లీఢముక్తాః దగ్ధరూఢాఇత్యాదివత్ (*) పూర్వకాలేత్యాదినాసమానాధికరణసమాసః-నవశుకవత్కోమలాః- శుకసవర్ణాఇత్యర్థః - మణీనాంమరకతమణీనాంభాసః రవికరైఃసంవలితామిశ్రితాస్సత్యః ఫలంతిసమ్మూర్ఛంతి- వర్ధంత ఇతియావత్- మృగీగ్రహణమత్యంతముగ్ధత్వప్రదర్శనార్థం॥ ౩౮॥ ఉత్ఫుల్లేతి॥ ఉత్ఫుల్లైః వికసితైః స్థలనళినీనాంవనైఃపైః స్థలకమలాకరైః [illegible] ప్రాసలైః(*)

ముష్మాదుద్ధూతస్సరసిజసంభవః పరాగః । వాత్యాభిర్వియతి వివర్తితస్సమం
తాదాధత్తే కనకమయాతపత్రలక్ష్మీమ్ ॥ ౩౯ ॥ ఇహ హంసి యమయోస్సురాప
గాయాముషసి సయావక సవ్యపాదరేఖా । కథయతి శివయోశ్శరీరయోగం
విషమపదా పదవీవివర్తనేషు ॥ ౪౦ ॥ సమూర్ఛితా రజతభిత్తిమయూఖజా
లైరాలోలపాదపలతాంతరనిర్గతానామ్ । ఘర్మద్యుతేరిహ ముహుః పట
లాని ధామ్నామాదర్శమండలనిభాని సముల్లసంతి ॥ ౪౧ ॥ శుక్లైర్మయూఖని
చయైః పరివీతమూర్తిర్వప్రాభిఘాతపరిమండలితోరుదేహః । శృంగాణ్య

దిభో య ఇతి యప్రత్యయః . అముష్మాత్పురోవర్తినః ఉత్ఫుల్లస్థలనళినీవనాత్ జలపతిత
స్యపరాగస్యోత్థానాభావాత్ స్థలగ్రహణం (*) ఉత్ఫుల్లసంపుల్లయోరుపసంఖ్యానాన్ని
ష్ఠానత్వం- ఉద్ధూతః ఉత్థాపితః - వియతి సమంతాద్వివర్తితః పరిమండలితః అంతరాళేతు
దండాయమాన ఏవేతి భావః- సరసిజసంభవః పద్మోద్భవః పరాగః- వాత్యాభిః ప్రాయేణా
త్ర సరసిజశబ్దప్రయోగో ద్రష్టవ్యః- కనకమయాతపత్రలక్ష్మీమాధత్తే బిభర్తి- అత్ర పరా
గస్యాతపత్రలక్ష్మీసంబంధాసంభవాత్తత్సదృశీం లక్ష్మీమితి ప్రతిబింబేనాక్షేపాదసంబంధ
వద్ధర్మసంబంధేయం నిదర్శనా . తదుక్తం - అసంభవే ధర్మయోగాదుపమానోపమే
యయోః ప్రతిబింబక్రియా గమ్యా యత్ర సా స్యాన్నిదర్శనేతి ॥ ౩౯॥ ఇహేతి॥ ఇహాద్రౌ-
ఉషసి ప్రభాతే- సురాపగాయాం గంగాయాం లక్షణయా తత్కూలే - సయావకాస్సా
లక్తాః- సవ్యపాదస్య వామచరణస్య రేఖా ముద్రా యస్యాస్సా॥ సా॥ యావో లక్తో ద్రుమా
మయ ఇత్యమరః - తథా విషమాణి మహదల్పాని పదాని యస్యాం సా- వివర్తనేషు ప్రదక్షి
ణక్రియాసు పదవీ . శివయోః ప్రదక్షిణపద్ధతిరిత్యర్థః - సనియమయోః సంధ్యాయాం ప్ర
ణమతోరిత్యర్థః- శివా చ శివశ్చ శివౌ తయోరుమాశంకరయోః [*] పుమాన్ స్త్రియేత్యేక
శేషః- శరీరయోగం అర్ధాంగసంఘటనారూపం - కథయతి - సనియమయోరితి నియ
మసమయే విరహసహౌ విహారతశ్శివావితి భావః - అత్ర పదవీవిశేషణపదార్థయోః
కథనం ప్రతి హేతుత్వాత్కావ్యలింగమలంకారః ॥ ౪౦॥ సమూర్ఛితామితి॥ ఇహాద్రౌర
జతభిత్తిమయూఖజాలైః సమూర్ఛితానాం బహులీభవతాం ఆలోలానాం పాదపలతానాంత
రుశాఖానాం అంతరేషు రంధ్రేషు నిర్గతానాం ప్రసృతానాం- ఘర్మద్యుతేరుష్ణాంశోః
ధామ్నాం తేజసాం- ఆదర్శమండలనిభాని దర్పణబింబసదృశానీత్యుపమాలంకారః-పట
లాని మండలాని- ముహుర్ముహుః - సముల్లసంతి పునః పునః స్ఫురంతి - నతు సాంతత్యేన
లతానామాలోలత్వాత్ - తచ్చ నాన్యత్ర మృత్పాషాణాదిప్రాయే సంభవతీతి భావః ॥ ౪౧॥
శుక్లైరితి ॥ శుక్లైః శుభ్రైః మయూఖనిచయైః కిరణసమూహైః పరివీతమూర్తిః వ్యాప్తదేహః-
వప్రాభిఘాతేన [illegible] పరిమండలితః వర్తులీకృతః ఉరుదేహో యస్య సతథోక్తః-

ముష్యభజతేగణభర్తురుక్షా కుర్వన్ వధూజనమనస్సుశశాంకశంకామ్ ॥ ౪౨ ॥
సంప్రతి లబజన్మశనకైః కథమపిలఘునిక్షీణ పయస్యుపేయుషిభిదాం జ
పటలే । ఖండితవిగ్రహంబలభి దోధనురిహవివిధాః పూరయితుంభవ
వన్శిఖరమణిరుచః ॥ ౪౩ ॥ స్నపితనవలతాతరుప్రవాలై రమృతలవస్రుతి
మలమూఖైః । సతతమసిత యామినీషు శంభోరమలయతీహవ నాం
దులేఖా ॥ ౪౪ ॥ క్షితిపతియోనువనంవితతాంబృహ ప్రహంతికామివ
రుచమ్ । అయమనేక హిరణ్మయకందర స్తవపితుర్దయితో జగతీధరః ॥ ౪
సక్తిం జవాద పనయత్యని లేలతానాం వైరోచనైర్ద్విగుణితా స్సహ

గణభర్తుః ప్రమథనాథస్యఉక్షా వృషభః ॥ని॥ ఉక్షాభద్రోబలీవర్దఋషభోవృషభో
ఇత్యమరః- వధూజనమనస్సుశశాంకశంకాంచంద్రభ్రాంతింకుర్వన్ తాసాం
తిభావః-అముష్యాద్రేఃశృంగాణిపజతెసేవతే- అత్రశంకాశబ్దస్యసందెహార్థ
హాలంకారః- భ్రాంతిపరత్వేభ్రాంతిమదలంకారః- యథేచ్ఛసితథాస్తు - సచో
ణోత్థేనకావ్యలింగెనఅంగాంగిభావేనసంకీర్యతె॥ ౪౨ ॥ సంప్రతీతి॥ ఇహాద్రౌ
నానావర్ణాఃశిఖరమణిరుచఃసంప్రతిశరదీత్యర్థః - ఘనాః అగురూణి-క్షీణః
అతఏవభిదాంభేదం (*) షిద్భిదాదిభ్యోఙిత్యఙ్ప్రత్యయః-ఉపెయుషిగతేజలధర
మేఘమండలేకథమపికృచ్ఛ్రాత్- శనకైః- లబ్ధజన్మజాతమిత్యర్థః- అతఏవఖండి
తాంవిచ్ఛిన్నస్వరూపంబలభిదః ఇంద్రస్యధనుః పూరయితుంసంధాతుంవిభవఃస
భవంతి- అత్రేంద్రధనుషోమణిరుచీనాంచాసంబంధేసంబంధకథనాదతిశయో
లంకారః- వంశపత్రపతితంవృత్తంతల్లక్షణం॥ శ్లో॥ దిఙ్మునిభిర్వంశపత్రపతితంభ
నలగైరితి॥౪౩॥సస్నపితేతి॥ఇహాద్రౌ.శంభోఃఇందుశేఖా-స్నపితానిసిక్తానినవాని
తానాంతరూణాంచప్రవాళానియెనైః తథాఅమృతలవస్రుత్యాఅమృతబిందునిష్య
శాలంతేతైఃమయూఖైఃకిరణైఃసతతంసర్వకాలం - అసితయామినీషుకృష్ణపక్షరా
వనాంతంవనమధ్యంఅమలయతివిశదయతి- అస్యత్రతునైతదస్తీతివ్యతిరేకోవ్యజ్య
క్షితిపతీతి॥అథయోద్రిః అనువనంవితతాంరాచనికీంరుచంసావర్ణీమిత్యర్థః-
యారక్తాంరొచనికీం [*] లాక్షారోచనాశకలకర్దమాట్టక్ - టిడ్ఢాణఞిత్యాదిన
బృహద్భ్రహతికామహెబ్సాత్తరాసంగమివ ॥ని॥ ద్వావపావారోత్తరాసంగౌసమౌ
తికాతథేత్యమరః- క్షితిపతిప్రసారయతి - అనేకాఃహిరణ్మయ్యఃకందరాయస్యసః-
ణ్మయశబ్దోదాండినాయనేత్యాదినానిపాతనాత్సాధుః- అయంపురోవర్తీగిరిరిత్య
తపపితుఃఇంద్రస్యదయితఃప్రియః - జగత్యాధరోజగతీధరఃభూధరః - యస్తేగం
ఇంద్రకీలాఖ్యఇత్యర్థః॥ ౪౫॥ సక్తిమితి॥ అముత్రఅముష్మిన్నద్రౌ - అనిలేజవాత్

యూఖైః । రోధోభువాంముహురముత్రహిరణ్మయీనాంభాసస్తటిద్విలసి
తానివిడంబయంతి ॥ ౪౬ ॥ కషణకంపనిరస్తమహాహిభిః క్షణవిమత్తమతంగజ
వర్జితైః । ఇహమదస్నపితైరనుమీయతేసురగజస్యగతంహరిచందనైః ॥ ౪౭ ॥
జలదజాలఘనైరసితాశ్మనాముపహతప్రచయేహమరీచిభిః । భవతిదీప్తిరదీ
పితకందరాతిమిరసంవలితేవవివస్వతః ॥ ౪౮ ॥ భవ్యోభవన్నపి మునేరిహ
శాసనేనక్షాత్రేస్థితః పథితపస్యహతప్రమాదః । ప్రాయేణసత్యపిహితార్థక
రేవిధౌ శ్రేయాంసిలబ్ధుమసుఖానివినాంతరాయైః ॥ ౪౯ ॥ మాభూవన్నప
థహరాస్తవేంద్రియాశ్వాస్సంతాపేదిశతుశివశ్శివాంప్రసక్తిమ్ । రక్షంతస్త

యూఖైః ద్విరావృత్తాః కృతాః ద్విగుణితాః॥ ని॥ గుణస్త్వావృత్తిశబ్దాదిజ్యేంద్రియాముఖ్య
తంతుష్వితి వైజయంతీ-హిరణ్మయీనాం హిరణ్యవికారాణాం [*]-దాండినాయానేత్యా
దినానిపాతనాత్సాధుః రోధోభువాం తటభువాం-భాసో ముహుః తటిద్విలసితాని విడంబ
యంతి అనుకుర్వంతీత్యర్థః - ఉపమాలంకారః॥ ౪౬॥ కషణేతి॥ ఇహాద్రౌ - కషణేన
కండూయనేన యః కంపః తేన నిరస్తా మహాహయో మహాసర్పా యేభ్యస్తైః - క్షణం విమత్త
మతంగజవర్జితైః మత్తమాతంగరహితైః- కుతః మదస్నపితైః ఐరావతమదసిక్తైరిత్యర్థః-
మితాం హ్రస్వ ఇతి హ్రస్వత్వం-హరిచందనైః చందనద్రుమైః- సురగజస్య ఐరావణస్య గతం
ప్రాప్తిరనుమీయతే. హరిచందనవిశేషణైః కావ్యలింగమున్నేయం॥ ౪౭॥ జలదేతి॥ ఇహా
స్మిన్నద్రౌ-జలదజాలఘనైః మేఘబృందసాంద్రైః - అసితాశ్మనామింద్రనీలానాం మరీ
చిభిః దీధితిభిః॥ ని ॥ భానుః కరో మరీచిః స్త్రీపుంసయోర్దీధితిః స్త్రియామిత్యమరః- ఉప
హతప్రచయాః ఘట్టిత సంఘాతాః అత ఏవ అదీపితకందరా అప్రకాశితగహ్వరా వివస్వ
తో దీప్తిః తిమిరైస్సంవలితా వ్యామిశ్రితేవ భవతీత్యుత్ప్రేక్షా॥ ౪౮॥ భవ్య ఇతి॥ ఇహాద్రౌ-
భవ్యః శాంతో భవన్నపి మునేః వ్యాసస్య శాసనేన ఆజ్ఞయా క్షాత్రే పథి క్షత్రియమార్గే-
తేజస్వితాయాం-స్థితః గృహీతశస్త్రశ్చేత్యర్థః - తథా హతప్రమాదః అభిప్రమత్తస్సన్
తపస్య తపశ్చర- తపస్యేతి కర్మణో రోమంథతపోభ్యాం వర్తిచరోరితి క్యఙ్ - తదంతాద్ధా
తోర్లోట్ - నచ సర్వభూతహితకారిణో మే ప్రమాదః కిం కరిష్యతీతి నిశ్వసితవ్యమిత్య
ర్థాంతరన్యాసేనాహ॥ ప్రాయేణేతి॥ హియస్మాత్ ప్రాయేణ బాహుల్యేన॥ ని॥ ప్రాయో
పయస్యనశనే మృత్యౌ బాహుల్యతుల్యయోరితి హేమచంద్రః - హితమర్థం కరోతీతి హి
తార్థకారీ తస్మిన్ విధౌ వ్యాపారే సత్యపి విద్యమానేపి శ్రేయాంసి అంతరాయైర్వినా లబ్ధు
మసుఖాని అశక్యానీత్యర్థః-అతఏవ (*) శకధృషేత్యాదినా అసమానకర్తృకేపి తుమున్-
అకారణవైరిణస్సర్వప్రసర్వస్యాపి సంతీతిభావః॥ ౪౯॥ మాభూవన్నితి॥ తవ ఇంద్రియా
ణ్యేవ అశ్వాః వాజినః తే అపథేన హరంతీత్యపథహరాః- మాభూవన్ - అపంథానం మాసై
[illegible] శివ ఈశ్వరః శివాం
షురిత్యర్థః- మాఙి లుఙ్ [illegible]

పసిబలంచలోకపాలాఃకల్యాణీమధికఫలాంక్రియాంక్రియాసుః ॥ ౫౦ ॥
క్త్వాసపదిహితంప్రియంప్రియార్హే ధామస్వంగతవతిరాజరాజభృత్యే ।
త్కంఠంకిమపిపృథాసుతఃప్రదధ్యౌసంధత్తేభృశమరతింహిసద్వియోగః ॥
తమనతిశయనీయంసర్వతస్సారయోగాదవిరహితమనేకేనాంకభాజాఫలేన
కృశమకృశలక్ష్మ్యా చేతసాశంసితంసస్వమివపురుషకారంశైలమభ్యాససాద ॥

ఇతిశ్రీభారవికృతౌకిరాతార్జునీయేమహాకావ్యేపంచమస్సర్గః.

సాధీయసీంప్రసక్తిముత్సాహందిశతుదదాతు- కించేతిచార్థః- లోకపాలాఃఇంద్ర
యఃతపసివిషయేబలంశక్తింరక్షంతఃవర్ధయంతస్సంత ఇత్యర్థః - కల్యాణీంసా
క్రియాంఅనుష్ఠానం అధిఫలాంభూరిసామర్థ్యాంక్రియాసుఃకుర్వంతు - కరోతేరా
లోట్ ॥ ౫౦॥ ఇతీతి॥ ప్రియార్హేప్రీతియోగ్యే- రాజరాజభృత్యేయక్షే ఇతిపూర్వో
ప్రియంహితంచ - వచనమితిశేషః - ఉక్త్వాసపదిస్వాంస్వకీయంధామస్థానంగతవతి
పృథాసుతఃఅర్జునః సోత్కంఠంసోత్సుక్యంకిమపిప్రదధ్యౌచింతయామాస-తథా
సద్వియోగఃసజ్జనవిప్రయోగః- భృశంఅరతింవ్యథాంసంధత్తేకరోతీత్యర్థః-అర్థా
తరన్యాసః॥ ౫౧॥ తమితి ॥ అకృశాఃపూర్ణాఃలక్ష్మ్యశ్శోభాయస్యసః అకృశలక్ష్మీ
బహువచనాశ్రితోబహువ్రీహిః-ఏవమురఃప్రభృతిభ్యఃకబితికప్రత్యయానవకా
తత్రలక్ష్మీశబ్దస్యైకవచనాంతస్యపాఠాన్నాపినద్యృతస్యేత్యప్యవకాశః- ఉరఃప్ర
పాఠసామర్థ్యాదేవశైషికస్తువైభాషికఇత్యవిరోధః- సోర్జునః-సర్వతఃసర్వత్ర
యోగాదుత్కృష్టవస్తుసంబంధాత్ - అన్యత్రబలయోగాత్ ॥ సి॥ సారోబలేస్థిరా
చాన్యాయ్యేక్లీబంవరే త్రిష్విత్యుభయత్రాప్యమరః - అనతిశయనీయం అనతిక్రమణీ
అనేకేనబహునాఅంకభాజాసమీపగతేనశీఘ్రభావినేతియావత్ - ఫలేనకార్యసిద్ధ్యా
అవిరహితమశూన్యం- అవశ్యసాధకమిత్యర్థః- అకృశమతనుంచేతసాఆశంసితంప్ర
ప్రుమిష్టంతంశైలంఇంద్రకీలం - స్వమాత్మీయం - పురుషస్యకారఃకర్మతంపురుషకా
ఉక్తవిశేషణవిశిష్టంపౌరుషమివఅభ్యాససాదఅభిజగామ- మాలినీవృత్తం॥ ననమయ
యుతేయంమాలినీభోగిలోకైరితిలక్షణాత్ ॥ ౫౨॥..............................

ఇతిశ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ శ్రీమహామహోపాధ్యాయకోల
చలమల్లినాథసూరివిరచితాయాంకిరాతార్జునీయవ్యాఖ్యాయాంఘంటా
పథసమాఖ్యాయాంపంచమస్సర్గః.............................. ❋

పంచమస్సర్గస్సమాప్తః

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

భారవి విరచితే - కిరాతార్జునీయే । సవ్యాఖ్యానే.

షష్ఠ సర్గ ప్రారంభః.

రుచిరాకృతిఃకనకసానుమథో పరమఃపుమానివపతింపతతామ్ । ధృతసత్పథస్త్రిపథగామభితస్సతమారురోహపురుహూతసుతః ॥ ౧ ॥ తమనింద్యవందినఇవేంద్రసుతం విహితాళినిక్వణజయధ్వనయః । పవనేరితాకులవిజిహ్మశిఖాజగతీరుహోవచకరుఃకుసుమైః ॥ ౨ ॥ అవధూతపంకజపరాగకణాస్తను

సార్థస్తపద్రిమాసాద్యకిమకరోదిత్యత్రాహ ॥ రుచిరేతి॥ అథో ఆసాదనానంతరంరుచిరాకృతిస్సౌమ్యవిగ్రహః ధృతసత్పథః అవలంబితసన్మార్గః - ఆకారానుగుణగుణవానిత్యర్థః-యత్రాకృతిస్తత్రగుణా ఇతిసాముద్రికాః- ఉపమానేపిసమానమేతత్ సఃపురుహూతసుతోర్జునః- కనకస్యవికారాస్సానవోయస్యతంకనకసానుంగరుడస్సావర్ణ్యార్థమిదంవిశేషణం (*) సముదాయవికారషష్ఠ్యాశ్చేతిబహువ్రీహిః- ఉత్తరపదలోపశ్చ- తమింద్రకీలం- పరమఃపుమాన్విష్ణుః- పతతాంపతత్రిణాంపతింగరుడమివ- త్రిభిఃపథిభిర్గచ్ఛతీతిత్రిపథగాభాగీరథీ [*] అన్యేష్వపిదృశ్యతఇతిడప్రత్యయః-ఉపపదసమాసఃఉత్తరపదసమాసశ్చ- తాంఅభితోభిముఖమారురోహ॥ ని ॥ సమీపోభయతశ్శీఘ్రసాకల్యాభిముఖేభితఇత్యమరః- ప్రమితాక్షరావృత్తం ॥ శ్లో॥ ప్రమితాక్షరాసజసనైరుదితేతిలక్షణాత్ ॥ ౧॥ అథాస్యకార్యసిద్ధినిమిత్తానిసూచయన్మార్గంవర్ణయతి॥ తమితి॥ అళినిక్వణాఃజయధ్వనయఇవతేవిహితాయైస్తేతథోక్తాః- పవనేనవాయునాఈరితాః నున్నాః- అతఏవాకులాలోలావిజిహ్మవక్రాశ్చశిఖామాళయఇవశిఖా అగ్రాణియేషాంతేతథోక్తాః॥ని॥ శిఖాజ్వాలార్కభాకేకిశిఖాశాఖాగ్రమాళిష్వితివైజయంతీ-జగతీరుహోభూరుహాః- క్విప్- అనింద్యాఅనవద్యాః- ప్రసిద్ధాఇత్యర్థః- యేవందినఃస్తుతిపాఠకాఃతఇవతమింద్రసుతంఅర్జునంకుసుమైరవచకర్షుః అభివవర్షురిత్యర్థః-తేహిరాజప్రవేశేజయశబ్దపూర్వకంకుసుమైరవకిరంతి [*] ఋచ్ఛత్యృతామితిగుణః-అత్రకిరతేఃవృష్ట్యర్థత్వాత్ కుసుమానాంకరణత్వం- పక్షేపార్థస్యేతుకర్మత్వమేవ- యథా- కటాక్షైర్నామాక్షీకిరతీతిదృశ్యతే- ధాతూనామర్థభేదాత్కారకవ్యత్యయః- యథా- సించతేఃక్షరకార్త్రీకరణయోరర్థయోర్ద్రవద్రవ్యస్యకర్మత్వకరణత్వే-యథామేఘోఅమృతంసించతి-క్రోస్పించతీరామృతైర్వ్యపురితి- అత్రవాక్యేసమానగతయోరుపమయోః
సాధ్యసాధనభావాదంగాంగిభావేనసంకరః ॥ ౨ ॥ అవధూతేతి॥ [illegible]తాః ప్రేరితాః

జాహ్నవీసలిలవీచిభిదః । పరిరేభిరే భిముఖ మేత్యసుఖాః సుహృదస్సఖా
మివతంమరుతః ॥ ౩ ॥ ఉదితోపలస్ఖలనసంవళితాః స్ఫుట హంససారస
వయుః । ముదమస్యమాంగళిక తూర్యకృతాంధ్వనయః ప్రతేనురనువప్ర
పామ్ ॥ ౪ ॥ అవరుగ్ణతుంగసురదారుతరౌనిచయేః పురస్ఫ సరిత్ప్రయసా
సపదర్శ వేతసవనాచరితాం ప్రణతింబలీయసిసమృద్ధికరీమ్ ॥ ౫ ॥ విబభౌ
నాలమవలోకయితుం పరితస్సరోజ రసారుణితమ్ । సరిదు త్తరీయమివ
హతిమత్స్యతరంగరంగికలహంసకులమ్ ॥ ౬ ॥ దధతిక్షతీఃపరిణతద్విరదేమ
ళియోషితిమదస్రుతిభిః । అధికాం సరోధసి బబంధధృతిం మహతేరుజ

పంకజపరాగకణాఃయైస్తైస్తథోక్తాఇతిసౌరభ్యోక్తిః - తనూఃజాహ్నవ్యాస్సలిలవీచి
దంసుదంతీతితథోక్తా ఇతిశైత్యోక్తిః- సుఖయంతీతిసుఖాస్సుఖస్పర్శా ఇతిమాంద్యో
పచాద్యచ్-మరుతోవాతాః- తసుజ్జనంసుహృదస్సఖాయః- సఖాయమివాభిము
త్యాగత్యపరిరేభిరేఆలింగితవంతః - నిజేతప్రదేశేఅభిముఖవాయుస్సిద్ధిసూచకః
ఉద్ధితేతి॥ ఉదితోపలేషు ఉన్నతపాషాణేషు-స్ఖలనేనప్రతిఘాతేనసంవలితాఘూర్ణి
అతఏవత్ఘోషవత్ ఘుఘుమాయమానా ఇత్యర్థః-స్ఫుటైఃహంసానాంసా
నాంచవిరావైర్వ్యజ్యంతఇతితథోక్తాః- క్విప్-అవప్రం అపామథఃవహంతినామితి
ధ్వనయః అస్యార్జునస్య- మంగళంప్రయోజనమేషాంమాంగళికాః (*) ప్రయో
మితిఠక్-తైస్తూర్యైఃకృతాంముదంహర్షంప్రతేనుః అత్రాన్యస్యాన్యకారణాసం
తూర్యకృతముత్సదృశీంముదమితిప్రతిబింబేనాక్షేపాన్నిదర్శనాలంకారః॥౪॥అ పరు
సోర్జునః-పురోగ్రే- అవరుగ్ణతుంగసురదారుతరౌభగ్నోన్నతదేవదారుద్రుమే-
సిబలవత్తరే [*] మత్వంతాదీయసూనినుతోర్లుక్ - సురసరిత్ప్రయసాంనిచయేపూ
షయే- వేతసవనేనవానీరవనేనాచరితాం ॥ ని॥ అథవేతసేరథాభిః ప్రప్రవిదుళీశీ
రవంజులాఇత్యమరః - సమృద్ధికరీంశ్రేయస్కరీంలోకేతథాదృష్టామిత్యర్థః - ప్ర
దదర్శ- యాసర్వలోకదృష్టాంతభూతేతిభావః॥ ౫॥ విబభావేతి॥ సోర్జునః-
సరోజరజసాకమలరేణునా అరుణితంఉత్తరీయంచకుం కుమాదినాఅరుణితం - సం
మత్స్యంఘువత్ నీరంధ్రిమిత్యర్థః-తరంగేషురంగతిచరతీతితరంగరంగిభంగశోభిన
గంగాయాః ఉత్తరీయంస్తనాంశుకమివస్థితం - కలహంసకులంఅవలోకయితుం
అత్యర్థంవిబభూవనశశాక - తత్సౌందర్యసాద్వేలత్వాదితిభావః॥ ౬ ॥ దధ
సోర్జునః - క్షతీఃక్షతానిదధతికులఃపరిణతాఃర్యగ్దంతప్రహారిణోద్విరదాయస్మిన్
ని॥ తిర్యగ్దంతప్రహారస్తుగజః పరిణతోమతఇతిహలాయుధః-మదస్రుతిభిఃమదధారా
ముదితాళి యోషితినంతోషితభ్రిమరవనితేరోధసి అధికాధృతింప్రీతింబబంధ- ని
కృతవానిత్యర్థః-తథాహి- మహోక్షజనపిరుజక్- పీడయమృషితమహతేరుజాయోత

గుణాయమహాన్ ॥ ౭॥ అనుహేమవప్రమరుణై స్సమతాంగతమూర్మిభిస్స
హచరంపృథుభిః । సరథాంగ నామవనితాం కరుణైరనుబధ్నతీ మభిననంద
రుతైః ॥ ౮ ॥ సితవాజినేనిజగదూరుచయశ్చలవీచిరాగరచనాపటవః । మణి
జాలమంభసినిమగ్నమపిస్ఫురితంమనోగతమివాకృతయః ॥ ౯ ॥ ఉపలాహ
తోద్ధతతరంగధృతం జవినావిధూత వితతంమరుతా । సదదర్శకేతకశిఖావిశ
దంసరితఃప్రహాసమివ ఫేనమపామ్ ॥ ౧౦ ॥ బహుబర్హచంద్రకనిభంవిదధే
ముదమస్యదాన పయసాం పటలమ్ । అవగాఢమీక్షితు మివేభపతిం వికసద్వి
లోచనశతంసరితః ॥ ౧౧ ॥ ప్రతిబోధజృంభణవిభిన్నముఖీపులినె సరోరుహదృ

భవతి- మహత్కృతాపీడాపిశోభావహైవేత్యర్థః - తదుక్తంగజరుగ్ణస్యాపిరోధసః
శ్రీకరత్వమితిభావః ॥ ౭ ॥ అన్వితి॥ సోఽర్జునః - అనుహేమవప్రంకనక సానుసమీపే-
సమీపార్థేఽవ్యయీభావః- అరుణైఃకనక కాంత్యుపరంజనాదితిభావః- పృథుభిరూర్మిభిః
సమతాంతుల్యరూపతాంగతం సాదృశ్యాద్దుర్వివేచనీయమితిభావః - సహభూతంచరం
సహచరంప్రియంవల్లభం- సహశబ్దస్యపదాద్యజంతేనచరశబ్దేనసమాసః కరుణైర్దీనైః
రుతైఃకూజితైఃఅనుబధ్నతీమన్వీష్యంతీం- రథాంగనామవనితాంచక్రవాకీం అభిననంద-
ప్రకృష్టప్రేమదర్శనాత్ కస్యనానందఇతిభావః - అత్రతావదూర్మీణాంస్వాధావళ్యత్యా
గేనారుణ్యస్వీకారాత్తద్గుణాలంకారః ॥ శ్లో ॥ తద్గుణస్స్వగుణత్యాగాదన్యోత్కృష్టగు
ణాహృతిరితిలక్షణాత్ - తన్మూలాచేయం చక్రవాక్యాస్స్వకాంతేతరంగభ్రాంతి తద్గుణ
భ్రాంతిమతోరంగాంగిభావేనసంకరః॥ ౮॥ సితవాజినఇతి॥ చలవీచీనాంరాగారంజనం
వర్ణాంతరాపాదానంతస్యరచనాక్రియాతత్రపటవస్సమర్థాః రుచయఃప్రభాః-అంభసి
నిమగ్నమపిమణిజాలంస్వాశ్రయభూతమితిభావః- మనోగతంస్ఫురితంరోషాదివికారం
ఆకృతయోభ్రూభంగాదిబాహ్యవికారా ఇవసితవాజినేఅర్జునాయనిజగదుఃజ్ఞాపయా
మాసురితిభావః॥౯॥ఉపలేతి॥ఉపలైరాహతాః అతఏవఉద్ధతాశ్చయేతరంగాస్తైఃధృతం-
జవినావేగవతామరుతావాయునా- పూర్వంవిధూతంకంపితంతశ్చాద్వితతంవిస్తారితంచ
కేతకస్యశిఖావదగ్రవత్ విశదం- అపాంఫేనండిండీరం॥ని॥ డిండీరోబ్ధికఫఃఫేనఇత్య
మరః- సరితఃప్రహాసమట్టహాసమివేత్యుత్ప్రేక్షా - సోఽర్జునోదదర్శ ॥ ౧౦ ॥ బహ్వితి॥
బర్హచంద్రకనిభంమయూరమేచకసదృశం॥ని ॥ సమౌచంద్రకమేచకావిత్యమరః-
బహ్వనేకందానపయసాంపటలం-జాత్యేకవచనం-బహవోమదాంబుబిందవఇత్యర్థః-
అవగాఢమంతఃప్రవిష్టంజలార్థమవతీర్ణమిత్యర్థః (*) గాహేఃకర్తరిక్తః-ఇభపతి
మీక్షితుం- వికసదున్మిషత్సరితోవిలోచనశతమివేత్యుత్ప్రేక్షా- అస్యార్జునస్యధృతింప్రీ
తింవిదధే ॥ ౧౧ ॥ ప్రతిబోధేతి॥ ప్రతిబోధఃస్ఫుటనంనిద్రాపగమశ్చతత్రయాజృంభణం
ఉచ్ఛ్వాసతాజృంభణావత్తేన విభిన్నముఖీఃశ్లిష్టాగ్రావివృతాస్యాచ అతఏవసతత నిస్సరత్

శాదదృశే । సతదచ్ఛమౌక్తికమణిప్రకరాంగళదశ్రుబిందురవశుక్తివధూః ॥ ౧౨ ॥ శుచిరప్సువిద్రుమలతావిటప స్తనుసాంద్రఫేనలవసంవళితః । స్మరదాయినః స్మరయతిస్మభృశందయితాధరస్యదశనాంశుభృతః ॥ ౧౩ ॥ ఉపలభ్యచంచలతరంగధృతంమదగంధ ముత్థితవతాంపయసః । ప్రతిదంతినామివసస్సంబుబుధేకరియాదసామభిముఖాన్కరిణః ॥ ౧౪ ॥ సజగామవిస్మయముదీక్ష్యపురస్సహసాసముత్పిపతిషోఃఫణినః । ప్రహితందివిప్రజవిభిశ్శ్వసితైశ్శరదభ్రవిభ్రమమపాంపటలమ్ ॥ ౧౫ ॥ సతతారసైకతవతీరభితశ్శఫరీపరిస్ఫురితచారుదృశః । లలితాస్సఖీరివబృహజ్జఘనాస్సురనిమ్నగాముపయతీస్సరితః ॥ ౧౬ ॥ అధిరుహ్య పుష్పభరనమ్రశిఖైఃపరితః పరిష్కృతతలాంతరుభిః । మనసః

అచ్ఛఃస్వచ్ఛోమౌక్తికమణీనాంప్రకరః స్తోమోయస్యాస్సాతథోక్తా - అతఏవగళద్బిందురివస్థితేత్యుత్ప్రేక్షా- శుక్తిర్వధూరివశుక్తివధూః- పులినేశయనీయఇతిభావః రుహాదృశా అర్జునేనదదృశేదృష్టా- అత్రప్రతిబోధావిశ్లిష్టపదోపాత్తానాంప్రకృతార్థానాంశుక్తివధ్వోశ్చసమరూపకయోస్సాధకబాధకాభావాత్సందేహాలంకారః తత్సాపేక్షాచఅశ్రుగళనోత్ప్రేక్షేతితయోరంగాంగిభావేనసంకరః ॥ ౧౨ ॥ శుచిః అప్సుజలే - శుచిఃస్వచ్ఛః - తనునాసాంద్రేణ ఫేనస్యలవేనశకలేనసంవళితః సంగతః విద్రుమలతాయాఃవిటపఃపల్లవః ॥ ని ॥ విటపఃపల్లవేషిద్గేస్త్రాగేస్తంబశాఖయోరితి ॥ స్మరదాయినఃకామోద్దీపకస్య-దశనాంశుభృతః దంతకాంతికలితస్యేత్యర్థః- దయితాధరస్య[*] అధీగర్థేత్యాదినాషష్ఠీ-భృశంస్మరయతిస్మ [*] లక్ష్మేస్మేతిభూతార్థేమితాంహ్రస్వఇతిహ్రస్వః-స్మరణాలంకారః ॥ ౧౩ ॥ ఉపలభ్యేతి ॥ సోర్జునః- చంచలతరంగైఃధృతంతత్సంక్రాంతమిత్యర్థః - మదగంధముపలభ్యాఘ్రాయ-పయసః- ఉత్థితవతాం- రోషాదితిశేషః- కరియాదసాంకర్యాకారాణాంయాదసాం- శాకపార్థివాదిషుద్రష్టవ్యః - ప్రతిదంతినామివఅభిముఖానభిభూతానిత్యర్థః కరిణస్సంబుబుధేజ్ఞాతవానిత్యర్థః ॥ ౧౪ ॥ సఇతి ॥ సోర్జునః- పురోగ్రే-సహసాసముత్పిపతిషోః సముత్పతితుమిచ్ఛోః(*) పతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః- తనిపతిదరిద్రాతిభ్యస్సనఇడ్వావక్తవ్యఃవికల్పాదిడాగమః-ఫణినః సర్పస్య-ప్రజవిభిః అతివేగవద్భిః- శ్వసితైఃఫూత్కారైః దివి ఆకాశే- ప్రహితంప్రేరితం- శరదభ్రస్యవిభ్రమఇవవిభ్రమస్సౌందర్యంయస్యతత్-శరదభ్రమభ్రవ్యాపకంచేత్యర్థః- అపాంపటలంపూరంఉదీక్ష్యవిస్మయంజగామ-అత్ర ఉపమానుప్రాణితాస్వభావోక్తిరలంకారః ॥ ౧౫ ॥ సఇతి ॥ సోర్జునః- సైకతవతీః పులినవతీః- అభితఃశఫరీణాంమత్స్యానాంపరిస్ఫురితాన్యేవచారవోదృశోయాసాంతాః- సురనిమ్నగాంగంగాముపయతీఃభజంతీః(*) ఇణశ్శతరిఙీప్- అతఏవ-బృహజ్జఘనాఃలలితాస్సఖీరివస్థితాస్సరితస్తతార ॥ ౧౬ ॥ అధిరుహ్యేతి ॥ సోర్జునః- అధి

త్తిమివమూర్ధ్ని గిరేశ్శుచిమాససాదవసాంతభువమ్ ॥ ౧౭ ॥ అనుసానుపు
ష్పితలతా వితతింఫలితోరుభూరుహావివిక్తవనః । ధృతిమాతతాన తనయ
స్యహరేస్తపసే ధివస్తుమచలామచలః ॥ ౧౮ ॥ ప్రణిధాయతత్రవిధినాథధి
యందధతఃపురాతనమునేర్మునితామ్ । శ్రమమాదధావసుకరం సతపఃకిమి
వావసాదకరమాత్మవతామ్ ॥ ౧౯ ॥ శమయన్ధృతేంద్రియశమైకసుఖశు
చిభిర్గుణైరఘమయంసతమః । ప్రతివాసరం సుకృతిభిర్వవృధేవిమలః కలాభిరి

అథాద్రిగిరిమితివిశేషః - పుష్పభరేణనమ్రశిఖైః నతాగ్రైస్తరుభిఃపరితఃపరిష్కృతతలాం భూషితస్వరూపాం ॥ ని ॥ అథస్స్వరూపయోరస్త్రీతలమిత్యమరః - సంపద్యుపేభ్యః కరోతౌభూషణఇతిసుడాగమః - శుచింశుద్ధాంఅతఏవమనసఃప్రసత్తిమివమూర్తంమనసః ప్రసాదమివస్థితాం- తద్ధేతౌతద్భావోత్ప్రేక్షా- గిరేర్మూర్ధ్నివనాంతభువమాససాద ఆంతశ్శబ్దస్స్వరూపవచనః॥ ని ॥అంతోధ్యవసితేమృత్యౌస్వరూపేనిశ్చయేంతిక ఇతివైజ యంతీ॥ ౧౭॥ అనుసాన్వితి॥ అనుసానుప్రతిసాను- వీప్సార్థేవ్యయీభావః- పుష్పి తాస్సంజాతపుష్పాఃలతావితతయోయస్మిన్సః- ఫలితాఉరుభూరుహాయేషుతానివివిక్తాని విజనానిపూతానివాపనానియస్మిన్సతథోక్తః॥ ని॥వివిక్తౌపూతవిజనావిత్యమరః- అచలః ఇంద్రకీలః- హరేస్తనయస్యఅర్జునస్య - తపసేతపశ్చర్యార్థం అధివస్తుంఅధిష్ఠాతుం- ధృతిక్రియాపేక్షయాసమానకర్తృకత్వాత్తుమున్ - అచలాంధృతింఉత్సాహమాతతాన- అత్రాచలవిశేషణపదార్థస్యధృతికరణహేతుత్వాత్కావ్యలింగమలంకారః- తల్లక్షణం॥ శ్లో॥హేతోర్వాక్యపదార్థత్వేకావ్యలింగముదాహృతమితి ॥ ౧౮ ॥ ప్రణిధాయేతి॥ అథతత్రాద్రౌవిధినాయోగశాస్త్రానుసారేణధియంచిత్తవృత్తిం ప్రణిధాయధ్యేయవిష యేధియంనియమ్య (*) నేగర్దేత్యాదినాణత్వం- మునితాందధతఃతపస్యతఇత్యర్థః- పురాతనమునేఃఅర్జునస్యేత్యర్థః- అనుకరందుష్కరంతపఃకర్తృ - శమంఖేదంన దధౌనచకార - తథాహి - ఆత్మవతాంమనస్వినాంస్వాయత్తవృత్తీనాం అవసాదకరం శ్రాంతిజనకం- కిమివనకించిదిత్యర్థః - ఇవశబ్దోవాక్యాలంకారే॥ యద్వాపురాతన మునేస్సంబంధినీమునితాందధతఃతస్య అనుకరంతపఃశ్రమంనాదధౌ ॥ ౧౯ ॥ శమయ న్నితి॥ ధృతమింద్రియశమోవిషయవ్యావృత్తిరేవైకంముఖ్యంసుఖంయేనసతథోక్తః-ఆత్మా రామఇత్యర్థః - అన్యత్రధృతంకృతమింద్రియాణాం శమస్సంతాపనివర్తనమేకమద్వి తీయంసుఖమాహ్లాదశ్చయేనసతథోక్తః- శుచిభిర్విమలైర్గుణైశ్శమైత్ర్యాదిభిరన్యత్రకాంత్యా దిభిఃఅఘమయంపాపరూపంతమః- అజ్ఞానమన్యత్రాంధకారంచశమయన్నివర్తయన్ - విమలఃఅమలినఃశుభ్రోన్యత్ర-సోర్జునః- ప్రతివాసరంసుకృతిభిఃసుకృతైస్తపోభిరిత్యర్థః

[*] త్రియాంక్తి [illegible] ప్రణవ [illegible] దేపుణ్యోపచితోభూదిత్యర్థః॥ ౨౦॥

పశీతరుచిః ॥ ౨౦ ॥ అధరీచకార చ వివేకగుణాదగుణేషు తస్య ధియమస్త

పతిఘాతినీం విషయసంగరతిం నిరుపప్లవశ్శమసుఖానుభవః ॥ ౨౧ ॥ మ

జప్యైః ప్రణతిభిః ప్రయతస్సముపేయివానధిపతిం సదివః । సహజేతరౌ జ

మాదధతీబిభరాంబభూవ యుగపన్మహసీ ॥ ౨౨ ॥ శిరసా హరిన్మణినిభః

హాః కృతజన్మనోభిషవణేన జటాః । ఉపమాం యయావరుణదీధితిభిః

ష్టమూర్ధని తమాలతరౌ ॥ ౨౩ ॥ ధృతహేతిరప్యధృతజిహ్మమతిశ్చరితై

ధరయన్ శుచిభిః । రజయాంచకార విరజాస్స మృగాన్కిమివేశతే రమ

నగుణాః ॥ ౨౪ ॥ అనుకూలపాతినమచండగతిం కిరతా సుగంధిమభితః ప

అధరీచకారేతి॥ కించేతిచార్థః వివేకస్తత్త్వావధారణం - సఏవగుణః తస్మాత్తేనే

నేత్యర్థః [*] విభాషాగుణేస్త్రియామితిపంచమీ - అగుణేషు కామక్రోధాదిదో

విషయే-తద్విరోధేనఙ్ సమాసః - ధియంచిత్తవృత్తింఅస్తవతః నివారితవతః తస్య

నస్య- నిరుపప్లవఃనిర్బాధఃశమసుఖానుభవఃశాంత్యానందానుభవః ప్రతిఘాతినీం

ప్లవాంవిషయసంగరతింశబ్దాద్యుపభోగరుచింఅధరీచకారవిషయానిస్పృహంచ

త్యర్థః- ఉత్కృష్టసుఖలాభస్యప్రకృష్టవైరాగ్యహేతుత్వాదితిభావః ॥ ౨౧ ॥ మ

ప్రమతఃఅహింసాదినిరతః- మనసాధ్యానేన - జప్యైఃవిశిష్టమంత్రాభ్యాసైః - ప్ర

నమస్కారైః- ఏవంమనోవాక్కాయకర్మభిః - దివోధిపతింఇంద్రంసముపేయివా

ఉపసేదివాన్- సోర్జునః - సహజేతరౌనైసర్గికాగంతుకౌ - జీయతేఅనేనేతిజ

రసః-ఏరచ్ - శామ్యతేఅనేనేతిశమః - జయశ్చశమశ్చజయశమౌ మహావీరశాంతరసా

పుష్టౌ-మహసీతేజసీ- యుగపద్బిభరాంబభూవ బభార [*] భీహ్రీభృహువామితిశ్లు

దామ్ప్రత్యయః - అత్రయుగపద్వీరశాంతాధికరణత్వాభిధానాదస్యలోకాద్భు తత

మత్వం వ్యజ్యతే। ౨౨। శిరసేతి॥ హరిన్మణినిభః మరకతమణిశ్యామః-అభిషవణేన స్నా

కృతజన్మనఃజనితాః- అతఃపిశంగిరితిభావః- జటాఃశిరసావహన్సోర్జునః - అరు

అనూరోఃదీధితిభిఃకిరణైః- పరివిష్టమూర్ధనివ్యాప్తసరసి- తమాలతరౌఉపమాంతయా

తరోస్సాదృశ్యంయయావిత్యార్థికేయముపమా - తరోరౌపమ్యాధికరణత్వాత్తస్మా

యాంసప్తమీ ॥ ౨౩॥ ధృతేతి॥ ధృతహేతిఃధృతాయుధోపిఅధృతాజిహ్మామతిఃకుటి

ల్యేనసః- శుచిభిఃనిర్మలైః చరితైఃమునీన్ అధరయన్ అధఃకుర్వన్- స్వేషామేవభీమ

శుకర్మణేతిభావః - కిమః - విరజాఃరజోగుణరహితఃసోర్జునఃమృగాన్ రజయాం

కార రమయామాస- రంజతేణౌ మృగరమణఇతివక్తవ్యాదనునాసికలోపః- తథా

గుణాఃశమాదయఃకమివరమయితుంనేశతేకంవావశీకర్తుంనశక్నువంతీతిభావః - అ

వృద్ధిరేవహింసిత్వాన్నబీజంపరస్య-నవేషోనాభిసంప్రవణితివాసః ॥ ౨౪ ॥ అధాన్యైరితి

అవధీరితార్తవగుణంసుఖతాంనయతా రుచాంనిచయమంశుమతః ॥ ౨౫ ॥ నవపల్లవాంజలిధృతఃప్రచయేబృహతస్తరూన్గమయతాఽవనతిమ్ । స్తృణతా తృణైఃప్రతినిశంమృదుభిశ్శయనీయతాముపయతీవసుధామ్ ॥ ౨౬ ॥ పతితై రపేతజలదాన్నభసఃపృషతైరపాంశమయతాచరజః ॥ సదయాలు నేవపరి గాఢకృశః పరిచర్యయానుజగృహేతపసా ॥ ౨౭ ॥ మహతేఫలాయతదవేక్ష్య శివంవికసన్నిమిత్తకుసుమంస్ఫురః । నజగామవిస్మయవశం వశినాంననిహంతి ధైర్యమనుభావగుణః ॥ ౨౮ ॥ తదభూరివాసరకృతంసుకృతైరుపలభ్యవైభ

స్తపస్సిద్ధిమాహ- అనుకూలేత్యాదిభిః॥ అనుకూలపాతినంఅనుకూలప్రసారిణం- నతు ప్రతికూలపాతినంఅచండగతింమందగామినంసుగంధిం (*) గంధస్యేత్త్వేతదేకాంత గ్రహణేపికవీనాంనిరంకుశత్వాత్సమాసాంతః - అథవా కేచిదాగంతుకత్వేప్యేకవచనే సమాసాంతమిచ్ఛంతి - పవనమభితఃసర్వతఃకిరతాప్రవర్తయతేత్యర్థః - ఋతురస్య ప్రాప్తఃఆర్తవఃసమయః (*) తదస్యప్రాప్తమిత్యణ్ప్రత్యయః - సచాసౌగుణఃతిగ్మత్వ రూపఃసోవధీరితస్తిరస్కృతోయస్యతత్ - అంశుమతోరవేఃరుచాంనిచయం ప్రభావ టలం-సుఖతాంసుఖస్పర్శతాంనయతాప్రాపయతా - నయతిర్ద్వికర్మకః ॥ ౨౫ ॥ నవేతి॥ ప్రచయేపుష్పాపచయప్రసంగే - నవపల్లవాఏవాంజలయః తాన్బిభ్రతీతితథోక్తాన్- బృహతః ఉచ్చాన్తరూన్ అవనతింనమ్రతాంగమయతా (*) గతిబుద్ధీత్యాదినాతరూ ణాంకర్మత్వంప్రతినిశంనిశినిశి - శయనీయతాముపయతీంశయనస్థానీభూతామిత్యర్థః- వసుధాంభువం - మృదుభిఃతృణైఃస్తృణతాఆచ్ఛాదయతా॥ ౨౬॥ పతితైరితి॥ అపేతజల దాదనభ్రాన్నభసఃఆకాశాత్పతితైఃఅపాంపృషతైఃబిందుభిః- రజశ్చశమయతా - తప సాకర్త్రా- దయాలునేవేత్యుత్ప్రేక్షా॥ దయాలుతాహేతుంసూచయతి॥ పరిగాఢకృశః సా నియమేనాతిక్షీణఃసోర్జునః పరిచర్యయాఉక్తవిధయాశుశ్రూషయా- అనుజగృహేఅను గృహీతః- అనుగ్రహోత్రస్వీకారః - ఏవంసర్వభూతానుకూల్యలింగాత్పచేలిమంతపో స్యేతిభావః- అస్యశ్లోకత్రయస్యైకవాక్యత్వాదుత్ప్రేక్షైవప్రధానాలంకారః॥ ౨౭॥ మహతఇతి॥ సోర్జునః - మహతేఫలాయశ్రేయసేసంపాదయచ - వికసత్ప్రఫుల్లంతత్పూ ర్వోక్తంశివంశోభనం నిమిత్తమేవకుసుమం - పురోగ్రేఅవేక్ష్యదృష్ట్వాపిస్మ యవశంనజ గామ- తథాహి- వశినాంవశీకృతేంద్రియాణాం - అనుభావఏవగుణఃసః - ధైర్యంధీర తాంననిహంతినవిఫలయతి- విస్మయాదివికారంనజనయతీత్యర్థః - తపఃస్ఫురతివిస్మయా దిరిస్మరణాదితిభావః॥ ౨౮॥ తదితి॥ సుకృతైఃతపోభిఃకరణైఃఅభూరిభిఃకతిపయైరేవవా సరైఃదివసైఃకృతంనిష్పాదితంతత్పూర్వోక్తంవైభవంప్రభుత్వం - అతోన్యస్యానభవత్యస్య నన్యభవంఅన్యసాధ్యమిత్యర్థః. [*] పచాద్యజంతో త్తరపదేననఞ్ సమాసః- ఉప లభ్యనిశ్చిత్య - అస్తి[illegible]ప్రాప్తి[illegible]తేత్యర్థః - వనచరాఃఅ-

వమనస్యభవమ్ । ఉపతస్థురాస్థిత విషాదధియ శ్శతయజ్వనో వనచరా
తిమ్ ॥ ౨౯ ॥ విదితాః ప్రవిశ్య విహితానతయశ్శిథిలీకృతేఽధికృతకృత్య
అనపేతకాలమభిరామకథాః కథయాంబభూవురితి గోత్రభిదే ॥ ౩౦ ॥
ల్కవీతతనురన్యతమస్తిమిరచ్ఛిదామివ గిరౌ భవతః । మహతే జయాయ
వన్ననఘః పురుషస్తపస్యతి తపఞ్జగతీమ్ ॥ ౩౧ ॥ స బిభర్తి భీషణభుజంగ
పృథు విద్విషాం భయవిధాయి ధనుః । అమలేన తస్య ధృతసచ్చరితా
చాతిశయితా మునయః ॥ ౩౨ ॥ మరుతశ్శివా నవతృణా జగతీ విమలం న
వృష్టిరపామ్ । గుణసంపదానుగుణతాం గమితః కురుతేఽస్య భక్తిమివ
గణః ॥ ౩౩ ॥ ఇతి రేత గానభిభవేన మృగాస్తముపాసతే గురుమివాంతే

కృతపురుషాః- బహుల గ్రహణాల్లుక్ - శతేన శతస్యవా మఘానాం యజ్వనః శత
అత్ర సంఖ్యావిశేషలాభో యజసన్నిధానాదవగంతవ్యః ॥ ని ॥ యజ్వా తు విధినేష్ట
మకః [*] సుయజోర్జ్వనిప్ - వసతిముపతస్థుః ప్రాపుః ॥ ౨౯ ॥ విదితా ఇతి ॥ వన
ఇత్యనువర్తతే - విదితాః జ్ఞాతాః అనుమతప్రవేశాస్సంత ఇత్యర్థః - ప్రవిశ్య-వి
నతయః కృతప్రణామాః అధికృతస్య కృత్యస్య నియుక్తకర్మణః శైలగతస్య శాస్త్రకస్యవి
స్థానే శిథిలీకృతే సతి- అనపేత కాలమనతిక్రాంత కాలం యథా తథా-గోత్రభిదే శ
ఇతి వక్ష్యమాణ ప్రకారేణ అభిరామ కథాః శ్రావ్యవాచః-కథయాంబభూవుః కథితవ
అభిరామాః శ్రుతిమధురాః కథాం కర్తుం యేషామితి వనచరవిశేషణం వా ॥
శుచినా వల్కేన వీతా ఛాదితా తనుర్యస్యసః- తిమిరచ్ఛిదాం సూర్యచంద్రాగ్నీనామన్య
ఇవ స్థిత ఇత్యుత్ప్రేక్షా. అనఘః పురుషః - హే మఘవన్ భవతః గిరౌ ఇంద్రకీలే .
భువం తపన్ తాపయన్ -మహతే జయాయ తపస్యతి తపశ్చరతి [*] కర్మణో రో
త్యాదినా క్యజిట్ ॥ ౩౧ ॥ జయాయ తపస్య తీత్యుక్తం తత్ర యుక్తిమాహ ॥ స ఇతి ॥
య తే ఇతి భీషణౌ (*) నంద్యాదిత్వాల్ల్యు ప్రత్యయః - తౌ చ తౌ భుజంగౌ చ తా
యస్య స తథోక్తః - స పురుషః - విద్విషాం భయవిధాయి భయంకరం పృథుమహత్
చాపం బిభర్తి- అతో జయార్థీత్యర్థః - అమలేన తస్య పురుషస్య చరితేన ఆచారే
చ శబ్దస్త్వర్థః- ధృతాని సచ్చరితాని యైస్తే మునయః అతిశయితాః అతిక్రాంతాః ॥
అథాస్య తపస్సిద్ధిం వర్ణయతి ॥ మరుత ఇత్యాది ॥ మరుతో వాతాః శివాః సుఖాః-జగ
వీనవతృణా శయనాసనాద్యనుకూలేత్యర్థః-నభః విమలం మేఘనీహారాదిరహితం-
సత్యపి అపాం వృష్టిః భవతీతి శేషః - కిం బహునా - అస్య పురుషస్య గుణసంపదా
తాదిగుణసంపత్త్యా అనుగుణతాం అనుకూలతాం గమితో వశీకృత ఇత్యర్థః భూ
పృథివ్యాదిభూతపంచకం- భక్తిం సేవాం కురుత ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా ॥ ౩౩ ॥ ఇతి రేత రే
మృగాః తం పురుషం అంతే అంతికే

[*] స

వినమంతిచాస్యతరవః ప్రచయే పరవాస్స తేనభవతేవనగః ॥ ౩౪ ॥ ఉరుసత్త్వ
మాహవిపరిశ్రమతా పరమం వపుః ప్రథయతీవజయమ్ । శమినోపితస్యనవసం
గమనే విభుతానుషంగిభయమేతిజనః ॥ ౩౫ ॥ ఋషివంశజస్స యదిదైత్య
కులేయదివాన్వయే మహతి భూమిభృతామ్ । చరతస్తపస్తవవనేషు సహానవ
యంనిరూపయితుమస్యగతిమ్ ॥ ౩౬ ॥ విగణయ్యకారణ మనేకగుణం నిజ
యాథవాకథితమల్పతయా । అసదప్యదస్సహితుమర్హసినః క్వవనేచరాః
క్వనిపుణామతయః ॥ ౩౭ ॥ అధిగమ్యగుహ్యకగణాదుదితంమనసః ప్రియం

షేత్యాదినాక్షిప్॥ స॥ ఛాత్రాంతేవాసినౌశిష్యఇత్యమరః- గురుమివఇతరేతరేషామన
భిభవేనఅద్రోహేణఉపాసతే- ప్రచయే పుష్పసంచయే-తరవః అస్యవినమంతి- కరప్ర
చేయాభవంతీత్యర్థః- అస్యేతిసంబంధసామాన్యేషష్ఠీ- కింబహునా-ననగఃఇంద్రకీలః-
భవతేవత్వయేవతేన పురుషేణపరవాన్ పరాధీనః - తనేవతస్యాపినిధేయో వర్తత
ఇత్యర్థః॥ ౩౪॥ ఉర్వితి॥ కించపరిశ్రమతాఅనాయాసేపిశ్రమరాహిత్యం-ఉరుమహ
త్సత్వంఆంతస్సారమాహ-దుర్బలస్యశ్రమజయాసంభవాదితిభావః పరమముత్తమంవపుః
జయంప్రథయతీవ- అకారణైవజిష్ణుస్త్వాగమ్యత ఇత్యర్థః-శమినఃశాంతస్యాపితస్య
నవసంగమనే అపూర్వప్రాప్తౌజనోవిభుతాయాః ప్రాభవస్యానుషంగివ్యాపకం- నతు
హింస్రత్వానుషంగీతిభావః - భయమేతి - శాంతోద్భవంప్రాభవంగమయతీతిభావః-
జనమితిపాఠేజనంకర్మఉపైతీత్యన్వయః॥ ౩౫॥ అథాదృశోసౌక ఇతిచేత్తన్నవిద్మఇత్యాహ॥
ఋషీతి॥ సపురుషః-ఋషివంశజః- వేతిశేషఃకాకుర్వాయదియద్వా- దైత్యకులే-జాత
ఇతిశేషః-యదివామహతిభూమిభృతాంరాజ్ఞాంఅన్వయేజాతఃతరవనేషుతపశ్చరతోస్య
గతింస్వరూపం- మతిమితిపాఠేఇచ్ఛాం- నిరూపయితుంనిశ్చేతుం- వయం- సహంతఇతి
సహః- పచాద్యచ్- నసహాఃన ఇతిశేషః॥ ౩౬॥ అథాస్పష్టపరిభాషణాపరాధంపరి
హరంతి ॥ విగణయ్యేతి॥ అనేకగుణంబహుఫలం ఇంద్రత్వాద్యనేకఫలసాధనయోగ్య
మిత్యర్థః- కారణంతపోరూపకారణంవిగణయ్యవిచార్య- అథవానిజయానైసర్గిక్యా
అల్పతయాబాలిశ్యేనవాకథితంఅభిహితంనోస్మాకంఅదఃఇదంవచనమిత్యర్థః- అసద
ప్యసాధ్వపి- సహితుంసోఢుం [*] తిమసహేత్యాదినావికల్పాదిడాగమః- అర్హసి॥
నదైవకింనోక్తంతత్రాహ॥-వనేచరాఃక్వ- నిపుణామతయోవివేకబుద్ధయఃక్వ - నోభ
యంసంగచ్ఛతఇత్యర్థః- అజ్ఞానేనాపరాధ్యతీతిభావః-అర్థాంతరన్యాసోలంకారః॥
౩౭॥ అధిగమ్యేతి॥ మఘవాఇంద్రః-గుహ్యకగణాత్ వనేచరసమూహాత్-మనసఃప్రియంప్రీ
యసుతస్యార్జునస్యతపఃఅధిగమ్యజ్ఞాత్వాగుప్త్యపేక్షయాసమానకర్తృకత్వాత్ల్యప్
నిదేశః- ఉదితంతత్తపసోదేవకార్యార్థత్వాదుత్పన్నంహర్షంనిజగోపసంవృతవాన్-
తథాహిప్రభవతాంప్రభూణాంధియో [illegible] ...మార్గానుసారిణ్యః-

ప్రియసుతస్యతపః । నిజుగోప హర్షముదితం మఘవానయవర్త్మగాః ప్ర
వతాహిధియః ॥ ౩౮ ॥ ప్రణిధాయచిత్తమథభక్తతయావిదితేప్యపూ
ఇవత్రపాహితః । ఉపలబ్ధుమస్యమనసస్స్థిరతాంసురసుందరీరితివచోభిదధే ॥ సు
సుకుమారమేకమణుమర్మభిదామతిదూరగంయుతమమోఘతయా । అవి
మస్త్రమపరంకతిమద్విజయాయ యూయమివచిత్తభువః ॥ ౪౦ ॥ భవ
మోహతబృహత్తమసామవ బోధవారిరజసశ్శమనమ్ । పరిపీయమాణమివ
సకలైరవసాదమేతినయనాంజలిభిః ॥ ౪౧ ॥ బహుధాగతాంజగతిభూత

అన్యథామంత్రభేదేకార్యహానిస్యాదితిభావః ॥ ౩౭॥ ప్రణిధాయేతి ॥ అథహరిః
చిత్తంప్రణిధాయవిషయాంతరవరిహారేణాత్రస్యవస్థాప్య- తత్రతస్మిన్నర్జునేభక్తతః
అత్మశ్రద్ధావత్తయా- విదితేసత్యపి- ఉపలబ్ధేత్యృతీయా- అపూర్వఇవానభిజ్ఞ ఇవ-
సతీవేత్యర్థః- అస్యార్జునస్యమనసఃస్థిరతాందార్ఢ్యముపలబ్ధుంపరీక్షితుమిత్యర్థః
లోకప్రతీత్యర్థమితిభావః - సురసుందరీఃదివ్యాంగనాః - ఇతివక్ష్యమాణప్రకా
వచోభిదధేఉవాచ ॥ ౩౯ ॥ సుకుమారమితి ॥ మర్మభిదాంమర్మచ్ఛేదినామరుంతు
నస్త్రాణామధ్యఇత్యర్థః (*) యతశ్చనిర్ధారణమితిషష్ఠీ - అపరమన్యత్ కతమ
[*]బహూనాంజాతిపరిప్రశ్నేడతమచ్ - యూయమివయుష్మత్సదృశమిత్యర్థః
మారంనతుకఠినం-అన్యత్తుకఠినంభవతి-తథా- ఏకంనతుబహుతత్తుఅనేకంభవతి-
అణుసూక్ష్మంనతుస్థూలం - అలక్ష్యప్రవేశిత్వాదితిభావః - తత్తులక్ష్యప్రవేశి - అతి
గందూరలక్ష్యభేది - తత్తుసన్నికృష్టమాత్రభేది- అమోఘతయాఅమోఘత్వగుణేనయు
యుక్తం- నకదాచిల్లక్ష్యాదపరాధ్యతీతిభావః- తత్తుకదాచిల్లక్ష్యాదపరాధ్యతి- అవి
అసప్రతీకారం - అన్యద్విద్యమానప్రతీకారం- అస్త్రంచిత్తభువఃకామస్య- క
షష్ఠీవిజయాయ- అస్తీతిశేషః- నకించిదస్తీత్యర్థః అత్రోపమాయాఃపరిష్కర్త్రా
ఇతితయోరంగాంగిభావేనసంకరః- సాభిప్రాయవిశేషణత్వంపరికరః ॥ ౪౦ ॥ అసా
శంకాంనారయతి ॥ భవేతి ॥ భవతీతయేసంసారనివృత్తయే- మోహతబృహత్తమసా
మహామోహానాం- యోగినాంసంబంధీరజోగుణ ఏవరజోధూళిరితిశ్లిష్టరూపకం
మనంనివర్తకంఅవబోధఃతత్త్వజ్ఞానమేవవారితత్- వోయుష్మాకం-అసకలైరసమ
నయనాన్యేవాంజలయఃతైః పరిపీయమాణంనిశ్శేషంగ్రస్యమానమివేత్యుత్ప్రేక్షా
సాదంతపః క్షయమేతిముక్తానపిబధ్నంతీనాంవః కథమసామర్థ్యమితిభావః
త్ప్రేక్షారూపకయోస్సంకరః ॥ ౪౧ ॥ బహుధేతి ॥ కించ- పురాజగతిలోకేబహు
తాంగనానాముఖేనవిప్రకీర్ణాం- కమనీయతాంచంద్రాద్యుపమానద్రవ్యగతలావ
సమభివ్యాహృత్య - భవతః విదధతాస్సృజతా భూతసృజాబ్రహ్మణా - జనవ
సమాసః [*] [గోషజనపంధుసహాయేభ్య ఇతిశత్ - సుకపద యాసుమాలీన్యగ

జాకమనీయతాం సమభిహృత్యపురా । ఉపపాదితావిదధతా భవతీస్సురసద్మయాసనుముఖీజనతా ॥ ౪౨ ॥ తదుపేత్య విఘ్నయతతస్యతపః కృతిభిఃకలాసు సహితాస్సచివైః । హృతవీతరాగ మనసాంననువస్సుఖసంగినం ప్రతిసుఖావిజితిః ॥ ౪౩ ॥ అవిమృశ్యమేతదభిలష్యతిసద్విషతాంవధేనవిషయాభిరతిమ్ । భవవీతయేనహితథాసవిధిః క్వశరాసనం క్వచవిముక్తిపథః॥ ౪౪ ॥ పృథుధామ్నితత్రపరిబోధిచమాభవతీభిరన్యమునివద్వికృతిః । స్వయశాంసి విక్రమవతామవతాంనవధూష్వఘానివిమృశంతిధియః ॥ ౪౫ ॥ ఆశంసితాపచితిచారు

యాత్రాప్రవణాఉపపాదితా - స్వర్గస్యాపియత్ప్రసాదాత్సర్వలోకశ్లాఘ్యత్వం - తాసాంవఃకథమసామర్థ్యమితిభావః - అత్రాప్సరసాంప్రకీర్ణలావణ్యసంగ్రహాసంబంధేపితత్సంబంధాభిధానాదతిశయోక్తిః॥ ౪౨॥ అథకార్యాంశమాహ ॥ తదితి॥తత్తస్మాత్సమర్థాత్స్వకళాసుగీతవాద్యాదిషు - కృతిభిఃకుశలైఃసచివైర్గంధర్వైఃసహితాస్సంగతాఃఉపేత్యతస్యపురుషస్యతపోవిఘ్నయతవిఘ్నవత్కురుత - విహతేత్యర్థః - విఘ్నవచ్ఛబ్దాన్నత్వంతాత్కరోతీతిణిచిలోట్ - ణావిష్ఠవద్భావాన్మతుపోలుక్ - నచాశక్తిశంకాకార్యేత్యర్థాంతరన్యాసేనాహ- ననుసంబోధనేహేఅప్సరసః హృతానివశీకృతాని వీతరాగాణాంనిస్పృహాణాంమనాంసిచిత్తానియాభిస్తాసాంవఃయుష్మాకం - సుఖసంగినంసుఖాభిలాషిణంపురుషంప్రతి- విజితిర్విజయఃసుఖానతుదుష్కరా- ఏతేనాయంసుఖార్థీననుముముక్షురిత్యుక్తం - అర్థాంతరన్యాసః॥ ౪౩॥ అథసుఖసంగిత్వలింగమాహ॥ అవిమృశ్యమితి॥ హేఅప్సరసః - నపురుషఃద్విషతాంశత్రూణాంవధేనశత్రుహననద్వారా - విషయాభిరతింవిషయసుఖం - అతిశయమితిపాఠే - ఆధిక్యం - అభిలష్యతివాంఛతి (*) వాభ్రాశ్యేత్యాదినాశ్యన్ప్రత్యయః- ఏతద్విషయాసక్తత్వం అవిమృశ్యంఅసందిగ్ధంఅవిచార్యమిత్యర్థః- కుతస్మాత్ - సవిధిఃసవిభూతిర్భీషణభుజంగభుజఇత్యాదిశ్లోకోక్తానుష్ఠానప్రకారఃభవవీతయేముక్తయేసభవతి- కుతఃశరాసనంధనుఃక్వ- ముక్తిపథశ్చక్వపరస్పరంవిరుద్ధమిత్యర్థః-నఖలుహింసాసాధ్యాముక్తిరితిభావః-అర్థాంతన్యాసః॥౪౪॥ నచశాపభయమపిసంభావ్యమస్మాదిత్యాహ ॥ పృథ్వీతి ॥ పృథుధామ్నిమహాతేజసితత్రతస్మిన్పురుషేవిషయే-అన్యమునివదన్యస్మిన్మునావివ(*)తత్రతస్యేవేతివతివతిప్రత్యయః వికృతికోపవికారశ్చభవతీభిఃమాపరిబోధినావిజ్ఞాయిమాశంకీతియావత్[*]బుధ్యతేఃకర్మణిలుఙ్-మాఙ్యోగాదాశీరథోడాగమాభావశ్చ తథాహిస్వయశాంస్యవతాం రక్షతాంయశోధనానామిత్యర్థః - విక్రమవతాంధియశ్చిత్తానివధూషువిషయేఅఘానివ్యసనాని॥ని॥దుఃఖైనోవ్యసనేష్వఘమితివైజయంతీ - నవిమృశంతినస్పృశంతీత్యర్థాంతరన్యాసః - స్త్రీహింసాయాశ్శూరాణాం యశోహానికరత్వాన్న సర్వథాపోహిన స్త్రీస ... కాంపురోగ్రే ఇత్యర్థః॥౪౫॥ఆశంసితేతి॥ ...

పురస్సరాణామాదేశమిత్యభిముఖం సమవాప్య భర్తుః । లేభే పరాం ద్యుతిమమ ర్త్యవధూసమూహస్సంభావనా హ్యధికృతస్య తనోతి తేజః ॥ ౪౬ ॥ ప్రణతిమ థ విధాయ ప్రస్థితాస్సద్మనస్తాః స్తనభరనమితాంగీరంగనాః ప్రీతిభాజః । అచల నళినలక్ష్మీహారి నాలం బభూవ స్తిమితమమరభర్తుర్ద్రష్టుమక్ష్ణాం సహస్రమ్ ॥ ౪౭ ॥

ఇతి శ్రీభారవికృతౌ కిరాతార్జునీయే మహాకావ్యే షష్ఠస్సర్గః-

శంసితాః ఉచితిభిః అపేక్షిత సంభావనాభిః చారుయథాతథా ॥ ని ॥ పయార్చయోశ్చ రితిరిత్యమరః-అభిముఖం సమక్షం-భర్తుః స్వామినః- ఇతి పూర్వోక్తమాదేశం నియోగం సమవాప్యలబ్ధ్వా పరాం ద్యుతిం లేభే-ఉచితం- హ్యేతత్ - తథాహి- అధికృతస్య క్వచిదధి కారే యుక్తస్య సంభావనా స్వామికృతాం పూజా- తేజః కాంతిం తనోతి ॥ ౪౬ ॥ తతః కిం కృత మిత్యత ఆహ ॥ ప్రణతిమితి ॥ అథ ప్రణతిం విధాయ సద్మనః ఇంద్రభవనాత్ ప్రస్థితాః పార్థ విలోభనాయ నిష్క్రాంతాః స్తనభరైర్నమితాస్యం గాని యాసాం తాః [*] అంగకంఠ గాత్రేభ్యో తి శ్చేతి వక్తవ్యాత్ జీప్ - ప్రీతిభాజః స్వామిసంభావనయా సంతుష్టాః తాః అంగ నాః-అచల నళినానాం స్థిరకమలానాం లక్ష్మీం హరతీతి తథోక్తం -తద్వన్మనోహరమిత్యర్థః- కుతః స్తిమితం విస్మయాన్నిశ్చలం అమరభర్తుః ఇంద్రస్య అక్ష్ణాం సహస్రం- కర్తృ- ద్రష్టు మలం సమర్థం న బభూవ-తాసాం సౌందర్యసాగరస్యాద్వైరత్వాదితి భావః - అత్రోప మాలంకారః ॥ తల్లక్షణం ॥ శ్లో ॥ స్వతస్సిద్ధేన భిన్నేన సమ్మతేన చ ధర్మతః । సామ్యమన్యే న వర్ణ్యస్య వాచ్యం చేదేక దోపమేతి ॥ ౪౭ ॥ ....*

ఇతి శ్రీపదవాక్యప్రమాణ పారావారపారీణ శ్రీమహోపాధ్యాయ కోల చలమల్లినాథసూరివిరచితాయాం కిరాతార్జునీయ వ్యాఖ్యాయాం ఘంటా పథ సమాఖ్యాయాం షష్ఠస్సర్గః..*

షష్ఠస్సర్గస్సమాప్తః.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

భారవి విరచితే - కిరాతార్జునీయే । సవ్యాఖ్యానే.

సప్తమసర్గప్రారంభః.

శ్రీమద్భిస్సరథగజైస్సురాంగనానాం గుప్తానామథసచివైస్త్రిలోకభర్తుః । సమ్మూర్ఛన్నలఘువిమానరంధ్రభిన్నః ప్రస్థానం సమభిదధే మృదంగనాదః ॥ ౧ ॥ సోత్కంఠైరమరగణైరనుప్రకీర్ణాన్నిర్యాయజ్వలితరుచః పురాన్మఘోనః । రామాణాముపరివివస్వతస్స్థితానాం నాపేదే చరితగుణత్వమాతపత్రైః ॥ ౨ ॥ ధూతానామభిముఖపాతిభిస్సమీరైరాయాసాదవిశదలోచనోత్పలానామ్ । ఆనీతాం మదజనితాం శ్రియం వధూనాముష్ణాంశుద్యుతిజనితః కపోలరాగః ॥ ౩ ॥ తిష్ఠద్భిః కథమపిదేవతానుభావాదాకృష్టైః ప్రజవిభి

శ్రీమద్భిరితి॥ అథప్రస్థానానంతరం- శ్రీమద్భిః శోభావద్భిః- సహరథగజేనసరథగజాః తైః [*] తేనసహేతితుల్యయోగ ఇతిబహువ్రీహిః త్రయాణాంలోకానాంభర్తుః త్రిలోకభర్తుః- ఇంద్రస్య [*] తద్ధితార్థేత్యాదినాఉత్తరపదసమాసః- సచివైర్గంధర్వైః గుప్తానాంసురాంగనానాం ప్రస్థానంగమనం- అలఘుషుమహత్సు- విమానానాంరంధ్రేషు కుక్షికుహరేషుభిన్నః ప్రతిధ్వానైరనేకీభూతః- అతఏవసమ్మూర్ఛన్ వ్యాప్నువన్- మృదంగనాదః సమభిదధే ఆచఖ్యౌ- పౌరేభ్యఇతిశేషః - అస్మిన్సర్గే ప్రహర్షిణీవృత్తం॥ మ్నౌజ్రౌగస్త్రిదశయతిః ప్రహర్షిణీయమితిలక్షణాత్ ॥ ౧ ॥ సోత్కంఠైరితి॥ సోత్కంఠైరపేక్షణోత్సుకైరిత్యర్థః- అమరగణైరనుప్రకీర్ణాద్వ్యాకీర్ణాత్ - జ్వలితరుచః దీప్తకాంతేః మఘోనః ఇంద్రస్యపురాదమరావత్యాః నిర్యాయనిర్గత్య (*) యాతేర్ల్యప్- వివస్వతః ఉపరిస్థితానాంరామాణాం- ఆతపాత్త్రాయంత ఇత్యాతపత్రాణి తైః [*] సుపీతియోగవిభాగాత్కప్రత్యయః - చరితగుణత్వంసార్థకత్వం - నాపేదేనప్రాప్తం ఆతపత్రాణాసంభవాదితిభావః॥ ౨ ॥ ధూతానామితి॥ అభిముఖపాతిభిః సమీరైః ప్రతికూలవాతైః- ధూతానామితిచూర్ణమిత్తసూచనం- ఆయాసాద్గతిప్రయాసాత్ అవిశదలోచనోత్పలానాం- అవికచేతిపాఠే-ఈషన్ముకుళితదృశాంవధూనాం- ఉష్ణాంశుద్యుతిజనితః కపోలానాంరాగః పాటలత్వం- మదేనజనితాంశ్రియంతత్సదృశీంశ్రియమిత్యర్థః- అతఏవనిదర్శనాలంకారః- అనిన్యేఆనీతవాన్- వధూరితిశేషః [*] ఆఙ్పూర్వాన్నయతేఃకర్తరిలిట్- ఞకారానుబంధిత్వాదాత్మనేపదం॥ ౩ ॥ తిష్ఠద్భిరితి॥ కథమపిబాధం॥ ని॥ కథమాదితథాన్యంతం యత్నగౌరవబాధయో రిత్యుత్పలినీ - దేవతానామనుభవాత్ప్రభ

రాయతంతురంగైః । నేమీనామసతివివర్తగనే రథౌఘైరాసే దేవియత్తివిభ
వత్సరివృత్తిః ॥ ౪ ॥ కాంతానాంకృతపులకస్తనాంగరాగేవక్త్రేష్వప్యు
తిలకుషమౌక్తికాభః। సంపేదేశ్రమసలిలోద్గమోవిభూషాంరమ్యాణాంవి
తిరపిశ్రియంతనోతి ॥ ౫ ॥ రాజద్భిః పథిమరుతామభిన్నరూపైరుల్కా
స్స్ఫుటగతిభిర్ధ్వజాంశుకానామ్ । తేజోభిః కనకనికాషరాజిగౌరైరాయా
క్రియత ఇవస్మసాతిరేకః ॥ ౬ ॥ రామాణామవజితమాల్యసౌకుమా
సంప్రాపేవ వపుషిసహత్వమాతపస్య । గంధర్వైరధిగత విస్మయైః ప్రతీ
కల్యాణీవిధిషువిచిత్రతావిధాతుః ॥ ౭ ॥ సిందూరైః కృతరుచ యస్సహే

ర్థ్యాత్ లిష్యద్భిః అపతద్భిరిత్యర్థః- రథవిశేషణమేతత్- ప్రజవిభిర్వేగవద్భిస్తుర
రాయతందూరమాకృష్టైః రథౌఘైః- వియతి- నేమీనాంచక్రధారాణాం॥ ని॥ చక్రధా
ప్రధిర్నేమిరితియాదవః- వివర్తనే భ్రమణే అసతివిమానవద్విమానానామివేత్యుప
తత్రతస్యైవేతివతిప్రత్యయః- ప్రవృత్తిగతిరాసేదేప్రాప్తా- సదేః కర్మణిలిట్ ।
కాంతానామితి॥ కాంతానాంఅప్సరసాం- క్రాంతానామితిపాఠే- క్రమేణప్రవృత్తానా
ప్రకృతత్వాత్ స్తనానామంగరాగేకృతపులకః జనితరోమాంచః- చ్యుతాః ప్రస్పృష్టా
కాయేషాంతేషువక్త్రేషు- మౌక్తికాభః - శ్రమసలిలోద్గమః స్వేదోద్భేదః విభూష
భూషణనసంపేదేసంపన్నా- కర్తరిలిట్- తథాహి- రమ్యాణాంస్వభావసుందరాణా
వికృతిరపిశ్రియంతనోతి- అతః స్వేదస్యాపిభూషణత్వముపపద్యతఇతిభావః॥ ౫ ॥రా
ద్భిరితి॥ మరుతాంపథిఆకాశే- రాజద్భిః దీప్యమానైః అభిన్నరూపైరవిచ్ఛిన్నాకారై
అతఏవఉల్కానామర్చింషితానివస్ఫుటగతీనిదీప్తమార్గాణియేషాంతైః- కనకస్యనికష
నికషణంకషోపలోనా- తస్యరాజీః రేఖాతద్వద్గౌరైరరుణైః ॥ ని॥ గౌరోరుణేసితే
ఇతివిశ్వః- ధ్వజాంశుకానాంతేజోభిః ఆయామః దైర్ఘ్యం- సాతిరేకః సాతిశయః క్రియ
స్త్రైవ- దీర్ఘాధ్వజపటాః స్వతేజః ప్రసారేణదీర్ఘతమాఇవలక్ష్యంత ఇత్యుత్ప్రే
సాచోల్కాద్యుపమానుప్రాణితా ॥ ౬ ॥ రామాణామితి॥ మాలైవమాల్యం- యద్వా
(*)మలధారణ ఇతిధాతోర్మాల్యతేధార్యతతిమాల్యం [*] ఋహలోర్ణ్యత్- తస్య
సౌకుమార్యం- అవజితంయేనతస్మిన్- కుసుమాదపిసుకుమారఇత్యర్థః- రామాణా
వపుషి- ఆతపస్య [*] కృద్యోగేకర్మణిషష్ఠీ- సహతఇతిసహః తనుః- పచాద్యచ్ - తస్య
స్సహత్వంతత్సంప్రాప్తేసతిఅధిగతవిస్మయైః గంధర్వైః - విధాతుర్బ్రహ్మణః- విధిషు
ష్టిషు- కల్యాణీసాధీయసీఉపకారకత్వాదితిభావః- విచిత్రతానానావిధత్వం- ప్రతీత
అవగతాజ్ఞాతాప్రతిపూర్వాదిణః కర్మణిలిట్ ॥ ౭ ॥ సిందూరైరితి॥ సిందూరైః నా
సంభవాఖ్యైః రాగద్రవైః॥ ని ॥ సిందూరంనాగసంభవమిత్యమరః- కృతరుచయః- అల
కృతాఇత్యర్థః- సహహేమ్నః కక్ష్యాభిః [*] తేనసహే

కక్ష్యాః స్రోతోభిస్త్రిదశగజామదంక్షరంతః । సాదృశ్యం యయురరుణాం
శురాగభిన్నైర్వర్షద్భిస్స్ఫురితశతహ్రదైః పయోదైః ॥ ౮ ॥ అత్యర్థం
దురవసదాదుపేత్యమారం పర్యంతాదహిమమయూఖమండలస్య । ఆశానా
ముపరిచితామివైకవేణీం రమ్యోర్మిం త్రిదశనదీం యయుర్బలాని ॥ ౯ ॥ ఆమత్త
భ్రమరకులా నిధున్వన్నుద్ధూతగ్రథితరజాంసి పంకజాని । కాంతానాం గగన
నదీతరంగశీతస్సంతాపం విరమయతి స్మ మాతరిశ్వా ॥ ౧౦ ॥ సంభిన్నైరిభ
తురగావగాహనేన ప్రాప్యోర్వీరనుపదవీం విమానపఙ్క్తీః । తత్పూర్వం ప్రతి
విదధే సురాపగాయా వప్రాంతస్ఖలనవివర్తనం పయోభిః ॥ ౧౧ ॥ క్రాంతానాం

తుల్యయోగ ఇతిబహుప్రీహిః ॥ ని ॥ కక్ష్యా ప్రకోష్ఠే హర్మ్యాదేః కాంచ్యాం మధ్యేభ బంధన
ఇత్యమరః-స్రోతోభిః సప్తభిర్మదనాడీభిః ॥ శ్లో ॥ కరాత్కటాభ్యాం మేఢ్రాచ్చ నేత్రా
భ్యాంచ మదస్రుతిరితి బాలకావ్యే- కరాన్నాసారంధ్రాభ్యామిత్యర్థః- మదంక్షరంతః-
వర్షంతః-త్రిదశగజాః అరుణస్యార్కస్యాంశూనాం రాగేణ ఆరుణ్యేన భిన్నైః సంసృష్టైః
వర్షద్భిః స్ఫురితశతహ్రదైః స్ఫురితతటిత్కైః పయోదైః- సాదృశ్యం యయురిత్యుపమా
లంకారః ॥ ౮ ॥ అత్యర్థమితి ॥ బలాని సైన్యాని అత్యర్థం దురవసదాత్ దుస్సహాత్-పయో
దాదిభిరితి భావః- అహిమమయూఖమండలస్య సూర్యబింబస్య- పర్యంతాత్ప్రాంతాత్-
దూరముపేత్య అగత్య- ఆశానాం ఉపరిచితాం గులభీతాం ఏకవేణీమివ స్థితామిత్యుత్ప్రేక్షా
గంగాకేశయోః శుక్లకృష్ణతయా సామ్యాసంభవాత్ - దిశామేకవేణీం హారం స్మేమివేతి
కేచిత్ ॥ ని ॥ ముక్తా యష్టిశ్చైకవేణీ హారభేదా ఇమే మతా ఇతి-రమ్యా ఊర్మయస్తరంగా
యస్యాస్తాం త్రిదశనదీం మందాకినీం యయుః ॥ ౯ ॥ ఆమత్తేతి ॥ ఆమత్తైః భ్రమరకులైః ఆకు
లాని ఉద్ధూతాని ఉద్ధూపితాని గ్రథితాని అన్యోన్యసంబద్ధాని చరజాంసి యేషు తాని పంక
జాని ధున్వన్ కంపయన్-సురభిరిత్యర్థః-గగననదీతరంగైః శీతః-మాతర్యంతరిక్షే శ్వయ
తీతి మాతరిశ్వా వాయుః-కాంతానాం సంతాపం విరమయతి స్మ శమయామాసేత్యర్థః ॥ ౧౦ ॥
సంభిన్నైరితి ॥ ఇభతురగావగాహనేన హస్త్యశ్వావలోడనేన-సంభిన్నైః సంక్షుభితైః-
సురాపగాయాః పయోభిః కర్తృభిః- పదవీమనుపదవ్యామిత్యర్థః [*]లక్షణేత్థంభూ
తేత్యాదినా కర్మప్రవచనీయత్వాద్ద్వితీయా-ఉర్వీః విపులాః విమానపఙ్క్తీః-సుకృతినామితి
శేషః- తదేవ పూర్వం తత్పూర్వమిదం ప్రథమం యథా తథా ఆకాశగంగాయాః తటా
భావాదితి భావః- వప్రాంతేషు రోధోభూమిషు స్ఖలనాని తైః వివర్తనం ప్రత్యావృత్తిః ॥
ని ॥ వప్రః పితరి నానస్త్రీ క్షేత్రే రోధసి సానునీతి వైజయంతీ- ప్రతివిదధే చక్రే ఇత్యతిశ
యోక్తిః ॥ ౧౧ ॥ [illegible] సూర్యాదిభిరాక్రాంతాత్- కర్మ
క్తః-పథః మార్గాత్- క్రాంతానాం నిష్క్రాంతానాం [illegible] చక్రధారా [illegible]

గ్రహచరితాత్పథోరథానామత్ర్యగ్రత్యుతసుర వేశ్మవేదికానామ్ । నిస్సంగంప్ర
ధిభిరుపాదదేవివృత్తిఃసంపీడక్షుభితజలేషుతోయదేషు ॥ ౧౨ ॥ తప్తానామ
దధిరేవిషాణభిన్నాః ప్రహ్లాదంసురకరిణాంఘనా క్షరంతః । యుక్తానాంఖ
మహతాంపరోపకారేకళ్యాణీభవతిరుజత్స్వపిప్రవృత్తిః ॥ ౧౩ ॥ సంవాతా
ముహురనిలేననీయమానేదివ్యస్త్రీ జఘనవరాంశుకేవివృత్తిం । పర్యస్యత్పృ
థుమణిమేఖలాంశుజాలం సంజజ్ఞేయుతకమివాంతరీయమూర్వోః ॥ ౧౪
అప్యార్ద్రీకృత తిలకా స్తుషార పాతైః ప్రహ్లాదంశమిత పరిశ్రమాదిశంతః
కాంతానాంబహుమతిమాయయుః పయోదా నాల్పీయాన్బహుసుకృతంహి
నస్తిదోషః ॥ ౧౫ ॥ యాలస్యగ్రథితతరంగసైకతాభే విచ్ఛేదంవిపయసివా

తేషామగ్రైఃక్షతాహారితాఃసురవేశ్మవేదికాయైస్తేషాంరథానాంప్రతిభిః ॥ ని ॥ చక్ర
రథాంగంతస్యాతే నేమిస్త్రీస్యాస్ప్రధిః పుమానిత్యమరః - సంపీడేన నోదనేనక్షు
తానిజలానియేషాం తేషుతోయదేషు- నిస్సంగమప్రతిఘాతంయథాతథా- వివృత్తిః
భ్రమణందేపాదదేవస్వీకృతేత్యతిశయోక్తిఃస్వభావోక్త్యాసంసృజ్యతే- సంక్షోభస్తుక్షోభ
పాతే- సంభేదోవిమర్దః ॥౧౨॥ తప్తానామితి ॥ విషాణభిన్నాః-అపఏవక్షరంతఃస్రవంతః
ఘనాః-తప్తానాంసురకరిణాం ప్రహ్లాదంఉపదధిరేచక్రిరే తథాహి- పరోపకారేయు
క్తానాంఆసక్తానాంరుజత్స్వపిపీడయస్వపివిపద్యేకల్యాణీహితకారిణీప్రవృత్తిఃవ్యాపా
రోభవతి- అర్థాంతరన్యాసోలంకారః తతోయుక్తంమేఘానాంగజదంతపాటికా
మపితదాహ్లాదకరత్వమితిభావః- ఘనగ్రహణాద్యతోఘనాదృఢాస్తతోనవిశీర్ణాఃకింతు
పక్వాఃసంతఇతితాత్పర్యార్థః ॥ ౧౩ ॥ సంవాతేతి ॥ సంవాతాసంవహతా [*] వాతి
గంధనయోరితిధాతోశ్శతృప్రత్యయః - అనిలేనకామినేవేతిభావః - దివ్యస్త్రీణాం
నేషువరంశ్రేష్ఠంయదంశుకంతస్మిన్ వివృత్తిం అపసారంముహుర్నీయమానేసతి-పర్య
స్యత్ప్రసరత్పృథువిశాలంమణిమేఖలాంశుజాలంఊర్వోర్వ్యత్యతకంచలనాఖ్యం ॥ ని ॥ యు
కంసంశయేయుత్నేయాతకేచలనేపిచేతివిశ్వః- అంతరేభవంఅంతరీయంఅధోంశు
(*) అహాదిభ్యశ్చేతిభప్రత్యయః ॥ ని ॥ అంతరీయోపసంవ్యానపరిధానాన్యధోంశు
ఇత్యమరః - సంజజ్ఞేసంజాతం- జనిధాతోః కర్తరిలిట్ - ఉత్ప్రేక్షాలంకారః ॥ ౧౪
అపీతి ॥ తుషారపాతైఃశీకరవర్షైః ॥ ని ॥ తుషారాహిమశీకరావితివిశ్వః-అర్ద్రీకృతతిల
అపిమార్జితవిశేషకాఅపి- శమితపరిశ్రమాః - అతఏవ- ప్రహ్లాదంది శంతః అసం
కారిణః-పయోదాః- కాంతానాం-కర్తరిషష్ఠీ- బహుమతింతిలకార్ద్రీకరణదోష
పరిశ్రమశమనప్రహర్షాధానాత్సత్కారంసమ్మతిమాయయుః-తథాహి-అల్పీయాన్
అల్పఃదోషః బహుప్రభూతం సుకృతముపకారంనహినస్తినహింస్తి- అర్థాంతరన్యా
లంకారః ॥ ౧౫ ॥ యాలస్యగ్రథితతరంగసైకతాభే విచ్ఛేదం యత్రాసకతంతస్య అభేదాభావా

వాహజాలే । ఆత్తేన త్రిదశవధూజనాంగభాజాం సంధానం సురధనుషః ప్రభా మణీనామ్ ॥ ౧౬ ॥ సంసిద్ధావితికరణీయ సన్నిబద్ధైరాలాపైః పిపతిషతాం విలంఘ్య వీథీమ్ । ఆసేదే దశశతలోచన ధ్వజిన్యా జీమూతై రపిహితసానురింద్రకీలః ॥ ౧౭ ॥ ఆకీర్ణా ముఖ నలినైర్విలాసినీనాముద్ధూతస్ఫుటవిశదాతపత్రఫేనా । సా తూర్యధ్వనితగభీరమాపతంతీ భూభర్తుశ్శిరసి నభోనదీవ రేజే ॥ ౧౮ ॥ సేతుత్వం దధతి పయోముచాం వితానే సంరంభా దభిపతతో రథాఞ్జవేన ఆనిన్యే నియమితరశ్మి భుగ్నఘోణాః కృచ్ఛ్రేణ క్షితిమవనామిన స్తురంగాః ॥ ౧౯ ॥ మాహేంద్రం నగమభితః కరేణువర్యాః పర్యంతస్థిత జలదా దివః పతంతః ।

తస్మిన్విగతానిపయాంసియస్మాత్తస్మిన్విపయసినిర్జలే (*) శేషాద్విభాషేతివికల్పాన్న సమాసాంతః - ఉరశ్శబ్దపాఠస్తుపయశ్శబ్దస్యైకవచనాంతస్యేతినకశ్చిద్విరోధః - వారివాహజాలే మేఘబృందేః ఛేదంత్రుటిం యాతిస్యసురధనుషః ఇంద్రచాపస్యత్రిదశవధూజనాంగభాజాంమణీనాంతదంగసంగి విభూషామణీనామిత్యర్థః - ప్రభాఃకాంతయః సంధానంఆత్తేనుఃచక్రుః - అత్రాభరణప్రభాణామింద్రచాపసంధానాసంబంధేపిసంబంధాభిధానాదతిశయోక్తిః ॥ ౧౬ ॥ సంసిద్ధావితి ॥ సంసిద్ధౌ కార్యసిద్ధివిషయే - ఇత్థంభావినాప్రకారేణకర్తవ్యమితికరణీయంతేనసన్నిబద్ధైః అనంతకరణీయార్థసంబంధైరిత్యర్థః - ఆలాపైఃభాషణైః - ఉపలక్షితయా ॥ ని ॥ స్యాదాభాషణమాలాప ఇత్యమరః - దశశతాని సంఖ్యాయేషుతానిలోచనానియస్యసఃదశశతలోచనఃసహస్రాక్షఇత్యర్థః - తస్యధ్వజిన్యాసేనయా - పిపతిషతాంపతిషణాంవీథీంమార్గం ॥ ని ॥ పిత్సంతోనభసంగమాఇత్యమరః (*) తనిపతీత్యాదినా వికల్పాదిడాగమః - విలంఘ్యజీమూతైర్జీవసముదకంమూయతేబధ్యతేఏభిరితిజీమూతాః - పృషోదరాదిత్వాత్సాధుః - తైఃఅపిహితసానుఃఛాదితతటః - తుంగతటఇత్యర్థః ఇంద్రకీలఃఆసేదేప్రాప్తః - సదేకర్మణిలిట్ ॥ ౧౭ ॥ ఆకీర్ణేతి ॥ విలాసినీనాంముఖనలినైః - ఉపమితసమాసః - ఆకీర్ణావ్యాప్తా - ఉద్ధూతాఃస్ఫుటాన్యసంకుచితానివిశదాతపత్రాణి శ్వేతచ్ఛత్రాణిఫేనా ఇవయస్యాస్సాతథోక్తా - తూర్యధ్వనితైః వాద్యనిర్ఘోషైఃగభీరంయథాతథా - భూభర్తుఃఇంద్రకీలస్యశిరసిఆపతంతీసాసేనానదీవరేజే ॥ ౧౮ ॥ సేతుత్వమితి ॥ పయోముచాంవితానేసేతుత్వందధతిసతి - సంరంభాదాటోపాజ్జవేనఅభిపతతః మేఘబృందమధరీకృత్యధావతఇత్యర్థః - తథాభూతాన్రథానానియమితైఃఅకృష్టైఃరశ్మిభిఃప్రగ్రహైః భుగ్నాఃఆకుంచితాః ఘోణాః ప్రోథాఃయేషాంతే ॥ ని ॥ ఆవిద్ధంకుటిలంభుగ్నంవేల్లితంవక్రమిత్యపి ॥ కిరణప్రగ్రహౌరశ్మీ ॥ ఘోణాతుప్రోథమస్త్రియామితిచామరః - అవనమంతీత్యవనామినఃఅవనతపూర్వకాయాఃతురంగాః కృచ్ఛ్రేణమహతా[illegible] స్వభావోక్తిః ॥ ౧౯ ॥ మాహేంద్రమితి ॥

-సాదృశ్యంనిలయన నిష్ప్రకంపపక్షైరాజగ్ముర్జలనిధి శాయిభిర్నగేంద్రైః

౨౦ ॥ ఉత్సంగే సమవిషమేసమం మహాద్రేః క్రాంతానాంవియదభిపాత

ఘవేన । ఆమూలాదుపనదిసై కతేషులేభేసామగ్ర్యంఖురపద వీతురంగమా

ణామ్ ॥ ౨౧॥ సధ్వానంనిపతితనిర్ఝరా సుమంద్రైస్సమ్మూర్ఛన్ప్రతి

నైరధిత్యకాసు । ఉద్గ్రీవైర్ఘనరవశంకయా మయూరైస్సోత్కంఠం

రుపశుశ్రువెరథానామ్ ॥ ౨౨ ॥ సంభిన్నామవిరళపాతిభిర్మయూఖై

నాంభృశ ముపమెఖలంమణీనామ్ । విచ్ఛిన్నామివ వనతా నభోంతరా

మాహేంద్రంనగమభితః ఇంద్రకీలాభిముఖం (*) అభితః పరిత ఇత్యాదినాద్వితీయ

దివఃఅంతరిక్షాత్ పతంతఃఅనతరంతః - పర్యంతస్థితాఃపార్శ్వస్థాఃజలదాః యేషాం

కరేషువర్యాః కరేణువర్యాః (*) ననిర్ధారణఇతిషష్ఠీప్రతిషేధాత్సప్తమీ. యో

భాగాస్సమాసః - నిలయనేనిష్ప్రకంపపక్షైఃఅవస్థానేనిశ్చలపక్షైః జలనిధిశాయి

నగేంద్రైః మైనాకాదిభిస్సాదృశ్యంఅజగ్మురిత్యుపమా॥ ౨౦॥ ఉత్సంగఇతి ॥ మహా

ఉత్సంగేమూర్ధని యుత్సమంవిషమంచ నిమ్నోన్నతంతస్మిన్సమవిషమే- ద్వంద్వై

ద్భావః-వియదభిపాతలాఘవేనగగనసంచారపాటవేనసమమేకరూపమారోహావరో

హణమిత్యర్థః - క్రాంతానాంగచ్ఛతాం తురంగమాణాంఖుర పదవీఖుర పఙ్క్తి

ఉపనదినదీమీపే- అవ్యయీభావశ్చేతినపుంసకత్వాద్ధ్రస్వత్వం - సైకతేషుఆమూ

న్మూలమారభ్య-సమగ్రస్యభావఃసామగ్ర్యంలేభే - సైకతాదన్యత్రసీమనుగగనసంచా

రణసమవద్విషమేపిఖురస్పర్శాభావాద్విచ్ఛిన్నాఖురసరణిః- సైకతేషుసర్వత్రసమత్వా

చ్ఛిన్నేత్యర్థః॥ ౨౧॥ సధ్వానమితి॥ సధ్వానంసశబ్దం -నిపతితాఃనిర్ఝరాఃప్రవాహా

యాసుతాసు॥ని॥ ప్రవాహోనిర్ఝరోఝరఇత్యమరః-అధిత్యకాసుఊర్ధ్వభూమి

॥ని॥ భూమిరూర్ధ్వమధిత్యకేత్యమరః (*) ఉపాధిభ్యామిత్యాదినాత్యకప్రత్యయః

మంద్రైః గంభీరైః॥ ని ॥ కలోమంద్రస్తుగంభీరఇత్యమరః - ప్రతినినదైః ప్రతిధ్వానైః

సమ్మూర్ఛన్వర్ధమానః-రథానాంధ్వనిఃఘనరవశంకయాకర్జితభ్రమేణేతిభావః-ఉద్గ్రీవైః

కారః-ఉద్గ్రీవైఃమయూరైఃసోత్కంఠంఉపశుశ్రువేశ్రుతః- శృణోతేఃకర్మణిలిట్॥

సంభిన్నామితి ॥ అవిరళపాతిభిః-నిరంతరప్రసారిభిఃఉపమేఖలం- కటకేష్విత్యర్థః

॥ని॥ అథమేఖలా॥ శ్రోణిస్థానేద్రికటకేకటిబంధేసిబంధనఇతియాదవః-నీలానాం

నాంమయూఖైఃభృశంసంభిన్నాంఏకీభూతాంఅతఏవనభోంతరాళేవిచ్ఛిన్నామివస్థిత

మిత్యుత్ప్రేక్షా-వప్రాంభసస్రితంప్రస్థోదకధారాం-వనితాఃఅవలోకయాంబభూవుః

వప్రాంభసస్స్రితేఃస్వచ్ఛాయాపరిత్యాగేనఇంద్రనీలమణికాంతిస్వీకారాత్తద్గుణోలంకారః

తాసాంచ్ఛేదో ... ఆసనంకరః - తేనచ నైలావిచ్ఛేదభ్రమః

వప్రాంభస్స్రుతిమవలోకయాంబభూవుః ॥ ౨౩ ॥ ఆసన్నద్విపపదవీమదానిలాయ క్రుధ్యంతో ధియమవమత్య ధూర్గతానామ్ । సవ్యాజం నిజకరిణీభిరాత్తచిత్తాః ప్రస్థానం సురకరిణః కథంచిదీషుః ॥ ౨౪ ॥ నీరంధ్రం పథిషు రజో రథాంగనున్నం పర్యస్యన్నవసలిలారుణం వహంతీ । ఆతేనే వనగహనాని వాహినీ సా ఘర్మాంతక్షుభితజలేవ జహ్నుకన్యా ॥ ౨౫ ॥ సంభోగక్షమగహనామథోపగంగం బిభ్రాణాం జ్వలితమణీని సైకతాని । అధ్యూషుశ్చ్యుతకుసుమాచితాం సహాయా వృత్రారేరవిరళశాద్వలాం ధరిత్రీమ్ ॥ ౨౬ ॥ భూభర్తుస్సమధికమాదధే తదోర్వ్యాః శ్రీమత్తాం హరిసఖవాహినీనివేశః । సంభక్తాః కిమసులభం

భాగిని మార్గే వ్యజ్యతే ॥ ౨౩ ॥ ఆసన్నేతి ॥ ధురంగతాస్తేషాం ధూర్గతానాం నియంతౄణాం ధియమవమత్య అవజ్ఞాయ- ఆసన్నాయాం ద్విపపదవ్యాం వనగజమార్గే యో మదానిలః తస్మై క్రుధ్యంతః తం ద్రోగ్ధుమిచ్ఛంతః (*) క్రుధద్రుహేత్యాదినా సంప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ- సవ్యాజం సకపటం- నిజకరిణీభిః ఆత్తచిత్తా ఆకృష్టచిత్తాః సురకరిణః ప్రస్థానం గమనం కథంచిత్ ఈషుః అభిలేషుః ॥ ౨౪ ॥ నీరంధ్రమితి ॥ నీరంధ్రం సాంద్రం పథిషు రథాంగైశ్చక్రైః నున్నం ప్రేరితం ॥ ణి ॥ నుత్తనున్నాస్తనిష్ఠ్యూతవిద్ధక్షిప్తేరితాస్సమా ఇత్యమరః- పర్యస్యత్ ప్రసర్పత్ - నవసలిలమివ అరుణం రజః వహంతీ సా వాహినీ సేనా- ఘర్మాంతే ప్రావృషి క్షుభితజలా కలుషోదకేత్యర్థః- జహ్నుకన్యా గంగేవ- వనాని ఫలపుష్పప్రదానాని గహనాని జీర్ణారణ్యాని తాని చ వనగహనాని ఆతేనే వ్యానశే- అత్ర సమానగతవాక్యగతోపమయోస్సజాతీయయోరంగాంగిభావేన సంకరః ॥ ౨౫ ॥ సంభోగేతి ॥ అథ వృత్రారేరింద్రస్య సహాయాః సచివాః గంధర్వాః- ఉపగంగం గంగాయాస్సమీపే (*) అవ్యయీభావస్య నపుంసకత్వాద్ధ్రస్వత్వం - సంభోగక్షమగహనాం ఉపభోగయోగ్యవనాం - జ్వలితాః మణయో యేషు తాని సైకతాని బిభ్రాణాం - భ్రీఞః కర్తరి శానచ్- చ్యుతైః స్వతః పతితైః కుసుమైః ఆచితాం వ్యాప్తాం - అవిరళాస్సాంద్రాః శాద్వలాశ్శాద్వప్రాయప్రదేశాః యస్యాం తాం ధరిత్రీం అధ్యూషుః అధితస్థుః - వసతేర్యజాదిత్వాత్సంప్రసారణం- అత్ర ధరిత్రీం అవిశేషణపదార్థానాం అధివాసహేతుత్వాదనేకపదార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః ॥ ౨౬ ॥ భూభర్తురితి ॥ హరిసఖవాహినీనివేశః గంధర్వసేనాశిబిరం ॥ నివేశశ్శిబిరోద్వాహోపన్యాసేషు ప్రకీర్తిత ఇతి శాశ్వతః - భూభర్తుః ఇంద్రకీలస్య - ఉర్వ్యాః సమధికం పూర్వస్మాదభ్యధికం యథా తథా శ్రీమత్తాం శ్రియమిత్యర్థః - ఆదధే జనయామాస- తథా హి- మహోదయానాం మహాత్మనాం సంభక్తాస్సమ్యక్సేవాయాం కిమసులభం న కించిద్దుర్లభమిత్యర్థః - యతః యదృచ్ఛయా దైవాత్ యోగోపి ఉచ్ఛ్రియమూర్త్యుత్కర్షం [illegible] యదృచ్ఛాయోగస్యోత్కర్షాభిధానాద ప్రకృతభక్తి

మహోదయానాముచ్ఛ్రయం న యతి యదృచ్ఛయాపి యోగః ॥ ౨౭ ॥
సామోదాః కుసుమతరుశ్రియో వివిక్తాస్సంపత్తిః కిసలయశాలినీ లతానాం
సాఫల్యం యయురమరాంగనోపభుక్తాస్సా లక్ష్మీరుపకురుతే యయా
షామ్ ॥ ౨౮ ॥ క్లాంతోఽపి త్రిదశవధూజనః పురస్తాల్లీనాహిశ్వసితవిలోల
వానామ్ । సేవ్యానాం హతవినయైరివావృతానాం సంపర్కం పరిహ
చందనానామ్ ॥ ౨౯ ॥ ఉత్సృష్టధ్వజకుథకంకటా ధరిత్రీమానీతా విదిత
శ్రమం వినేతుమ్ ఆక్షిప్తద్రుమవిహనా యుగాంతవాతైః పర్యస్తా గిరయ
ఇవ విరేజుః ॥ ౩౦ ॥ ప్రస్థానశ్రమజనితాం విహాయ నిద్రామాముక్తే గజ
నాసదానపంకే । శయ్యాం తే కులమలినాం క్షణం విలీనం సంరంభచ్యుత

యోగస్యోత్కర్షార్థాయకత్వే కైముత్యన్యాయేనార్థాపత్తిరితి ప్రాకరణికాదప్రా
కరణికరూపార్థాపత్తిరలంకారః తదుక్తం ॥ శ్లో ॥ ఏకస్య స్తుతినోభావాద్యత్ర వస్త్వన్య
తేత్ । కైముత్యన్యాయతస్సాస్యాదర్థాపత్తిరలంక్రియేతి ॥ ౨౭ ॥ సామోదా
సామోదాః ససౌరభాః కుసుమప్రధానాస్తరవః శాకపార్థివాదిషు ద్రష్టవ్యః తేషాం
శ్రియస్సమృద్ధయః వివిక్తాః విజనప్రదేశాః ॥ ని ॥ వివిక్తావూతవిజనావిత్యమరః కిసలయ
లినీ లతానాం సంపత్తిః ఏతా అమరాంగనోపభుక్తాస్సత్యః సాఫల్యం యయుః తథా
యయా లక్ష్మ్యా కరణేన పరేషాముపకురుతే లక్ష్మీవానితి శేషః సా లక్ష్మీః నాస్యేతి
పరేషామిత్యత్ర అనుకరోతి భగవతో నారాయణస్యేత్యాదివత్ క్రియాయోగేపి సం
సామాన్యే షష్ఠీ ॥ ౨౮ ॥ క్లాంత ఇతి ॥ క్లాంతోఽపి త్రిదశవధూజనః పురస్తాదగ్రే లీనానాం
సంశ్రితానాం అహీనాం శ్వసితైః నిశ్వాసైః విలోలాః పల్లవా యేషాం తేషాం చందనానాం
సంపర్కం హతవినయైః ఖలైః ఆవృతానాం సంవృతానాం సేవ్యానాం ప్రభూణాం సంప
ర్కమివ పరిహరతిస్మ దుష్టవద్దుష్టసంసృష్టా గుణాఢ్యా అపి త్యాజ్యా ఇతి భావః ॥ ౨౯ ॥
ఉత్సృష్టేతి ॥ ఉత్సృష్టాః ఆక్షిప్తాః ధ్వజాః కుథా ఆస్తరణాని కంకటాస్తనుత్రాణి చ యేభ్య
ని ॥ ప్రవేణ్యాస్తరణం వర్ణః పరిస్తోమః కుథో ద్వయోరిత్యమరః విదితనయైః శిక్షి
యంతృభిః శ్రమం వినేతుమపనేతుం ధరిత్రీమానీతాః నివేశ్యమానా ఇత్యర్థః ద్వి
యుగాంతవాతైరాక్షిప్తాని ఉద్ధృతాని ద్రుమాణాం గహనాని యేభ్యస్తే పర్యస్తాః విప
సితాః గిరయ ఇవ విరేజుః ॥ ౩౦ ॥ ప్రస్థానేతి ॥ గజపతినా ప్రస్థానశ్రమేణ జనితాం నిద్రా
విహాయ ఆముక్తే సదానపంకే శయ్యాం తే శయనదేశే క్షణం విలీనం అలీనాం మధుపాన
కులం ॥ ని ॥ మధులిణ్మధుపాలిన ఇత్యమరః సంరంభేణ ఉత్థానసంభ్రమేణ చ్యుతం భ్ర
శృంఖలనిగళమివ చకాశే [illegible] ఆదుకో నిగళో

శృంఖలంచకర్ష॥౩౧॥ ఆయస్తస్సురసరిదోఘరుద్ధవర్త్మా సంప్రాప్తుంవన
గజదానగంధిరోధః। మూర్ధానంనిహితశితాంకుశం విధున్వన్ యంతారం
నవిగణయాంచకారనాగః ॥ ౩౨ ॥ ఆరోద్ధుస్సమవనతస్యపీతశేషే.సాశంకం
పయసిసమీరితేకరేణ। సమ్మార్జన్నరుణమదస్రుతీకపోలౌ సస్యందే మదఇవ
శీకరఃకరేణోః॥ ౩౩ ॥ ఆఘ్రాయక్షణమతితృప్యతాపిరోషాదుత్తీర్ణం నిహిత
వివృత్తలోచనేన। సంపృక్తంవనకరిణాం మదాంబుసేకైర్నాచేమే హిమమపి
వారివారణేన ॥ ౩౪ ॥ ప్రశ్చ్యోత్య తన్మదసురభీణి నిమ్నగాయాః క్రీడంతోగజ
పతయఃపయాంసికృత్వా। కింజల్కవ్యవహితతామ్రదానరేఖైరుత్తేరుస్సర
సిజగంధిభిఃకపోలైః॥ ౩౫ ॥ ఆకీర్ణంబలరజసాఘనారుణేనప్రక్షోభైస్సపది

స్యాదిత్యమరః ॥ ౩౧ ॥ ఆయస్తఇతి ॥ వనగజదానగంధోస్యాస్తీతితథోక్తంరోధఃపర
కూలమిత్యర్థః - సంప్రాప్తుంగంతుం - ఆయస్తఃఉద్యుక్తఃప్రయత్నంకుర్వాణఇత్యర్థః
[*]యసూప్రయత్నఇతిధాతోఃకర్తరిక్తః - కింతుసురసరిదోఘేనగంగాప్రవాహేన
రుద్ధంవర్త్మయస్యసఃనాగోగజః - నిహితఃశితస్తీక్ష్ణఃఅంకుశఃయస్మిన్తంమూర్ధానం
విధున్వన్ - రోషాదితిభావః - యంతారంనవిగణయాంచకార ॥ ౩౨ ॥ ఆరోద్ధురితి ॥
సమవనతస్యజలపానార్థమానతపూర్వకాయస్యకరేణోఃగజస్య ॥ ని ॥ కరేణురిభ్యాం
స్త్రీనేభఇత్యమరః- కరేణపీతస్యశేషేపయసి-ఆరోద్ధుఃహస్తిపకాత్ సాశంకంసభయం-
సమీరితేక్షిప్తేసతీత్యర్థః - శీకరః - అరుణేమదస్యస్రుతీమదధారేయయోస్తౌకపోలౌ
సమ్మార్జన్ప్రమృజన్ (*) మృజేరజాదౌసంక్రమేవిభాషావృద్ధిర్వక్తవ్యేతివృద్ధిః.మదఇవ
సస్యందేనుస్రావ - మదసంపృక్తస్యమదసావర్ణ్యాన్మదోపమా ॥ ౩౩ ॥ ఆఘ్రాయేతి ॥
అతితృప్యతాఽతిపిపాసతాపి - క్షణమాఘ్రాయరోషాదుత్తీర్ణంతీరే - విభక్త్యర్థే
వ్యయీభావః-నిహితేవివృత్తేఘూర్ణితేలోచనేయస్యతేన-ప్రతిగజజిఘృక్షయేతిభావః
వారణేనహిమం శీతలమపివనకరిణాంమదాంబుసేకైః దానధారాభిఃసంపృక్తం - వారి
నాచేమేనపీతమిత్యర్థః [*] చముఅదనఇతిధాతోఃకర్మణిలిట్ ॥ ౩౪ ॥ ప్రశ్చ్యోత్యేతి ॥
క్రీడంతోవిహరంతః - గజపతయఃనిమ్నగాయాఃగంగాయాః పయాంసిప్రశ్చ్యోతద్భిః
క్షరద్భిఃమదైః సురభీణికృత్వాకింజల్కైః కేసరైః వ్యవహితాస్తిరోహితాస్తామ్రాస్తామ్ర
వర్ణాదానరేఖామదరాజయోయేషుతైఃఅతఏవసరసిజగంధిభిః - కపోలైఃఉపలక్షితా
స్సంతఃఉత్తేరురున్మజ్జగ్ముఃఅత్రమదసరసిజగంధయోస్సమయోర్వినిమయోక్త్యాసముపరివృ
త్తిరలంకారః - ఏతేనగజానాంనిమ్నగాయాశ్చ పరిమళవ్యత్యయాంతరసంభోగోవ్య
జ్యతే॥ ౩౫ ॥ ఆకీర్ణమితి॥ ఘనారుణేనసాంద్రలోహితేన- విశేషణసమాసః- బలరజ

తరంగితం తటేషు । మాతంగోన్మథిత సరోజరేణుపింగం మాంజిష్ఠం వస[illegible]
వాంబునిర్బభాసే ॥ ౩౬ ॥ శ్రీమద్భిర్నియమితకంధరాపదాంతైస్సంస[illegible]
గరువనేషుసాంగహారమ్ । సంప్రాపే నిస్సృత మదాంబుభిర్గజేంద్రైః ప్రస్య[illegible]
ప్రచలితగండశైలశోభా ॥ ౩౭ ॥ నిశ్శేషం ప్రశమిత రేణువారణానాం స్రో[illegible]
భిర్మదజలముజ్ఝితామజస్రమ్ । ఆమోదవ్యవహితభూరిపుష్పగంధం భిన్నై[illegible]
లాసురభిముహావా గంధవాహః ॥ ౩౮ ॥ సాదృశ్యం దధతి గభీరమేఘఘో[illegible]
రున్నిద్రక్షుభితమృగాధిప శ్రుతాని । ఆతేనుశ్చకితచకోరనీలకంఠాస్క[illegible]

సా సేనావరాగేణ - ఆకీర్ణం - సపదిప్రక్షోభైః ఆలోడనైః తటేషు తీరేషు తరంగి[illegible] సంజాతతరంగం (*) తారకాదిత్వాదితచ్ - యద్వాతరంగవత్కృతం [*] మత్వా[illegible] త్తత్కరోతీతిణిశిర్మణిక్తః - ణావిష్ఠవద్భావాన్మతుపోలుక్ - తథామాతంగైః - [illegible] త్తానాంలుంఠితానాం సరోజానాం రేణుభిః పింగం పిశంగం అంబుమంజిష్ఠేనమహా[illegible] నేనరక్తం మాంజిష్ఠం వసనమివ నిర్బభాసె [*] తెనరక్తమిత్యణ్ - మాంజిష్ఠమిత్యత్రకో[illegible] యమితివాపాఠః తత్ర కౌశేయశబ్దాట్టక్ ॥ ని ॥ కౌశేయం క్రిమికోశోత్థమిత్యమరః ॥ ౩౬ ॥ శ్రీమద్భిరితి ॥ శ్రీమద్భిః శోభావద్భిః - నియమితాః కంధరాశ్చపదాంతాః పాదాగ్రా[illegible] యేషాం తైః ॥ ని ॥ పాదాంతః పశ్చిమః పాద ఇతి వైజయంతీ . అగురువనేషు సాంగహా[illegible] సాంగవిక్షేపం యథాతథా - సంసక్తైః - నిస్సృతాని ప్రస్సృతాని మదాంబూని యేషాం[illegible] గజేంద్రైః - ప్రస్యందినః జలస్రావిణః - ప్రచలితా యే గండశైలాస్తేషాం శోభా సంప్ర[illegible] పే ప్రాప్తా - కర్మణి లిట్ ॥ ని ॥ గండశైలాస్తుచ్యుతాః స్థూలోపలా గిరేరిత్య[illegible] అత్రాన్యస్యాన్య శోభాప్రాప్త్యసంభవాత్తస్య దృశీశోభేతి ప్రతిబింబాక్షేపాన్నిదర్శ[illegible] లంకారః ॥ ౩౭ ॥ నిశ్శేషమితి ॥ గంధం వహతీతి గంధవాహో వాయుః [*] కర్మణ్యణ్ స్రోతోభిః సప్తమదనాడీభిః - అజస్రం నిశ్శేషం యథాతథా - ప్రశమితః రేణుర్యేన[illegible] మదజలముజ్ఝితాం వర్షతాం వారణానాం సంబంధినా న్యవహిత స్తిరస్కృతః భూ[illegible] పుష్పగంధో యేనతం - భిన్నాః పుల్లాః ఏలాలతావిశేషాః ॥ ని ॥ పృథ్వీకాచంద్రబా[illegible] లేత్యమరః - తత్పుష్పాణి చైలాః ॥ ని ॥ పుష్పేజాతిప్రభృతయః స్వలింగా ఇత్యమరః - భిన్నై[illegible] వత్సురభిం ఘ్రాణేంద్రియతర్పణమిత్యుపమా - పరిమళమామోదముహావహతిస్మ ॥ ౩౮ ॥ సాదృశ్యమితి ॥ గంభీరైః మేఘఘోషైః గర్జితైః సాదృశ్యం దధతీత్యుపమా [*] దధ[illegible] శ్శతృప్రత్యయః - వానపుంసకస్యేతి వికల్పాన్నుమభావః - ఉన్నిద్రాః బృంహితశ్రవణాద[illegible] ప్రబుద్ధాః క్షుభితాః సంరబ్ధాశ్చ యే మృగాధిపాః తైః శ్రుతాని ఆకర్ణితాని - నతుప్రబుద్ధ[illegible]

తానమరమహేభబృంహితాని॥ ౩౯ ॥ శాఖావసక్తకమనీయపరిచ్ఛదానా
మధ్వశ్రమాకులవధూజనసేవితానామ్ । జజ్ఞేనివేశనవిభాగపరిష్కృతానాం
లక్ష్మీఃపురోపవనజావనపాదపానామ్॥ ౪౦ ॥..

ఇతి శ్రీభారవికృతౌ కిరాతార్జునీయే మహాకావ్యే సప్తమస్సర్గః-

టీ భావః - అమరమహేభబృంహితానిమహాంతశ్చ తేఇభాగజాశ్చేతిమహేభాః అమరా
ణాంమహేభాః తేషాంబృంహితానిగర్జితాని-కచ్ఛాంతానూపదేశాత్ ॥ ని ॥ జలప్రాయ
మనూపంస్యాత్పుంసికచ్ఛస్తథావిధ ఇత్యమరః - చకితాః గర్జితశంకయాసంభ్రాంతాః-
చకోరాః పక్షివిశేషాః నీలకంఠాః మయూరాశ్చయేషుతాన్-తథాభూతాన్ అతేనుః-
భ్రాంతిమదలంకారః॥ ౩౯ ॥ శాఖేతి॥ పరితఃఛాద్యతేఅనేనేతిపరిచ్ఛదః పరికరః వసనా
భరణాదిః [*] పుంసిసంజ్ఞాయాంఘః ప్రాయేణేతిఘప్రత్యయః ఛదేర్ఘేఽద్వ్యుపసర్గస్యేతి
హ్రస్వత్వం - శాఖాసుఅవసక్తాః కమనీయాః పరిచ్ఛదాః యేషాంతేషాం - అధ్వని శ్రమః
తేనఆకులైః పీడితైః వధూజనైస్సేవితానాంనివేశనానాంవిభాగైః ఆవాసభూమివిచ్ఛేదైః-
పరిష్కృతానామలంకృతానాం (*) సంపర్యుపేభ్యఇత్యాదినా సుట్- వనపాదపానాం
ఆరణ్యవృక్షాణాం - పురేఉపవనంకృత్రిమవనం తత్రజాతాపురోపవనజాలక్ష్మీః జజ్ఞే
జాతా - అత్రాన్యస్య అన్యలక్ష్మీసంబంధాసంభవాత్తత్సదృశీతిసాదృశ్యాక్షేపాదసం
భవద్వస్తుసంబంధేయంనిదర్శనా - వసంతతిలకావృత్తం ॥ శ్లో ॥ ఉక్తావసంతతిలకాతభ
జాజగౌగఇతిలక్షణాత్ ॥ ౪౦ ॥...*

ఇతి శ్రీపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ శ్రీమహామహోపాధ్యాయకోలా
చలమల్లినాథసూరివిరచితాయాం కిరాతార్జునీయవ్యాఖ్యాయాం ఘంటా
పథసమాఖ్యాయాం-సప్తమస్సర్గః.....................................*

సప్తమస్సర్గస్సమాప్తః.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

భారవి విరచితే - కిరాతార్జునీయే । సవ్యాఖ్యానే.

అష్టమసర్గప్రారంభః.

అథస్వమాయాకృతమందిరోజ్జ్వలం జ్వలన్మణివ్యోమసదాంసనా
తనమ్ । సురాంగనా గోపతిచాపగోపురం పురంవనానాం విజిహీర్షయా
జహుః ॥ ౧ ॥ యథాయథంతాస్సహితానభశ్చరైః ప్రభాభిరుద్భాసితశైలవీ
రుధః । వనంవిశంత్యో వనజాయతేక్షణాః క్షణద్యుతీనాం దధురేకరూ
తామ్॥ ౨॥ నివృత్తవృత్తోరుపయోధరక్లమః ప్రవృత్తనిర్హ్రాదివిభూషణార
నితంబినీనాంభృశమాదధేధృతింనభఃప్రయాణాదవనౌపరిక్రమః ॥ ౩ ॥ ఘ

ఇత్థంసేనానివేశమావర్ణ్య అథనాపుష్పాపచయంవర్ణయతి॥ అథేతి॥ అ
వేశనానంతరం-సురాంగనాః అప్సరసః- స్వమాయయాస్వేచ్ఛావిశేషేణకృతైః సృ
మందిరైః ఉజ్జ్వలందీప్తం- జ్వలంతః మణయః యస్మిన్‌తత్ - వ్యోమసదాంగం
ణాంసనాతనంసదాతనం (*) సాయంచిరమిత్యాదినాభావార్థేల్యుట్ - గౌర్వజ్రీ
త్రిరింద్రః గౌః స్వర్గోవా - తచ్చాపసవర్ణానిగోపురాణి యస్యతత్తథోక్తమిత్యుప
పురంనగరంవనానాంవిజిహీర్షయా వనానివిహర్తుమిచ్ఛయా[*]కర్మణిషష్ఠీ
తత్యజుః (*) జహాతేర్లిట్ - అత్రస్వమాయాజ్జ్వలదితి పురమితిచాసకృద్వ్యంజనద్వయా
వృత్త్యాచ్ఛేకానుప్రాసః అన్యత్రతద్వ్యపరీత్యావృత్త్యనుప్రాసఇతితయోస్సంసృష్టిః
సర్గేవంశస్థంవృత్తం॥ ౧॥ యథాయథమితి॥ యథాయథంయథాస్వం- స్వకీయమ
మిత్యర్థః ॥ ౨ ॥ యథాస్వేతుయథాయథమిత్యమరః [*] నపుంసకత్వనిపాతేః
స్వత్వం - నభశ్చరైర్గంధర్వైః- మేఘైశ్చసహితాః ప్రభాభిఃస్వదీప్తిభిః ఉద్భాసితాః
వీరుధోయాభిస్తాః - తాఃపూర్వోక్తాఃవనజాయతేక్షణాస్త్రియఃవనంవిశంత్యః
ద్యుతిర్యాసాంతాసాంక్షణద్యుతీనాంవిద్యుతాం - ఏకరూపతాంసమానరూపతాం
ముహూర్తమాంతరాళేతాసాంస్ఫురణస్యక్షణికత్వాదితిభావః - శ్లేషానుప్రాణితేయ
ఉపమా-శ్లేషఏవేతికేచిత్ - ఉభయథాప్యనుప్రాసేనసంసర్గః॥ ౨॥ నివృత్తేతి॥ నివృత్తః
వృత్తస్యవర్తులస్యఊరుపయోధరస్యక్లమోయస్మిన్సః - పాదప్రక్షేపణేషుక్ర
సంభవాదితిభావః - కించప్రవృత్తోజాతోనిర్హ్రాదిభూషణానాం ఆరవోయస్మిన్
అవనౌపృథివ్యాం- పరిక్రమఃసంచారః- నితంబినీనాంస్త్రీణాంనభఃప్రయాణాద్
ధికం [*] పంచమీవిభక్తేరితిపంచమీ - ధృతింసంతోషమాదధే - అత్రశ్లిష్ట
ధృత్యాధానే హేతుత్వాత్ కావ్యలింగమలంకారః॥ ౩ ॥ ఘనానీతి॥ ఘనానిసా

కామం కుసుమాని బిభ్రతః కరప్రచేయాన్యపహాయ శాఖినః । పురోఽపి సస్రే
పురసుందరీజనైర్యథోత్తరేచ్ఛా హి గుణేషు కామినః ॥ ౪ ॥ తమాలరక్తారుణ
పాణిపల్లవాః స్ఫురన్నఖాంశూత్కరమంజరీభృతః । విలాసినీబాహులతావ
నాళయో విలేపనామోదహృతాస్సిషేవిరే ॥ ౫ ॥ నిపీయమానస్తబకా శిలీముఖై
రశోకయష్టిశ్చలబాలపల్లవాః । విడంబయంతీ దదృశే వధూజనైరమందదష్టో
ష్ఠకరావధూననమ్ ॥ ౬ ॥ కరౌ ధునానా నవపల్లవాకృతీ వృథా కృథా మానిని మా

నతువిరళాని కరప్రచేయాని హస్తగ్రాహ్యాని - నతూచ్చాని (*) కృత్యైరధికార్థవచనే ఇతితృతీయాసమాసః - కామం కుసుమాని బిభ్రతః నవకుసుమితాన్ - శాఖినః తరూన్ అపహాయ - సురసుందరీజనైః పురోఽగ్రతః అభిసస్రే అభిగతం (*) భావేక్త - తథాహి - కామినః గుణేష్వతిశయేషు విషయే ఉత్తరముత్తరం యథోత్తరం (*) వీప్సార్థేఽవ్యయీభావః యథోత్తరమిచ్ఛా యేషాం తే యథోత్తరేచ్ఛా ఉత్తరోత్తరాభిలాషుకా హి - అత్ర పరికరోత్థాపితోఽర్థాంతరన్యాసోఽలంకారః ॥ ౪ ॥ తమాలమితి ॥ విలేపనానామామోదేన హృతా ఆకృష్టా వనాళయో వనభృంగాః తమాః కృశాః - అలక్తైరరుణాః పాణయ ఏవ పల్లవాః యాసాం తాః - స్ఫురంతః నఖాంశూనాముత్కరాః - పుంజా ఏవ మంజర్యః తాః బిభ్రతీతి తథోక్తాః [*] క్విప్ - విలాసినీనాం బాహవ ఏవ లతాః తాః - సిషేవిరే - అత్ర సమస్తవస్తువిషయం సావయవరూపకమలంకారః - తథా బాహ్వవయవానాం పల్లవాదీనామపి నిరూపణాదితి ॥ ౫ ॥ నిపీయమానేతి ॥ శిలీముఖైః అలిభిః ॥ ని ॥ అలిబాణౌ శిలీముఖావిత్యమరః - నిపీయమానః స్తబకః గుచ్ఛో యస్యాస్సా - చలా బాలపల్లవా యస్యాస్సా - అత ఏవ అమందదష్టః ఓష్ఠో యస్మిన్ తత్ - కరావధూననం కరకంపనం విడంబయంతీ అనుకుర్వంతీ - స్తబకపానేనోష్ఠదంశనం పల్లవచలనేన కరావధూననంచ కుర్వతీ ధూఞో ణ్యంతాల్ల్యుట్ ణిచి ధూఞో నుక్ ప్రాయోవక్తవ్యః - అశోకయష్టిః అశోకశాఖేత్యర్థః - వధూజనైః దదృశే దృష్టా అత్ర విడంబయంతీతి ప్రస్తుతాశోకశాఖాదివిశేషణభూతోపమామహిమ్నా అప్రస్తుతనాయికాప్రతీతేస్సమాసోక్తిరలంకారః - తదుత్థాపితయైవోపమయాంగాంగిభావేన సంకీర్యతే ॥ ౬ ॥ అథ కాచిన్మధుపాక్రాంతాం కాంచిదాహ ॥ కరావితి ॥ మానపరిహారేణ మధుపాశ్రయణే తు న కశ్చిద్బాధ ఇత్యాశయేన సంబోధయతి హే మానినీతి - నవపల్లవస్యాకృతిరివ ఆకృతిర్యయోః తౌ గత్యుపమా - తౌ కరౌ ధునానా (*) ధుఞః క్రియాదికాత్కర్తరి శానచ్ - వృథా వ్యర్థం పరిశ్రమం మా కృథాః మా కురుష్వ - కరోతేరాశిరర్థే మాఙ్లుఙ్ - వృథాత్వే హేతుమాహ - కల్పలతాభిశంకయా కల్పవల్లీభ్రమేణేతి భ్రాంతిమదలంకారః - ఉపేయుషీ ఉపగతా షట్పదావళిః - కథన్ను - విత్రస్యతి బిభేతి - నవిత్రస్యత్యేవేత్యర్థః - (*) వాభ్రాశేత్యాదినా వికల్పాత్ శ్యన్ ప్రత్యయః - అత్ర కాంతాపరిశ్రమస్యైవ యోగ్యరూపకారణస్య [illegible] కల్పవల్లీభ్రమనిబంధన విత్రాసనరూపకారణేన సమర్థనం

పరిశ్రమమ్ । ఉపేయుషీకల్పలతాభిశంకయాకథన్నవిత్రస్యతిషట్పదావలిః॥ ౭॥
జహీహికోపందయితో౽నుగమ్యతాంపురో౽నుశేతేతవచంచలంమనః । ఇతిప్రి
యం కాంచిదుపైతుమిచ్ఛతీం పురో౽నునిన్యేనిపుణస్సఖీజనః ॥ ౮ ॥ సమున్నతైః
కాశదుకూలశాలిభిః పరిక్వణత్సారసపఙ్క్తిమేఖలైః । ప్రతీరదేశైస్స్వకళత్ర
చారుభిర్విభూషితాఃకుంజసముద్రయోషితః ॥ ౯ ॥ విదూరపాతేనభిదాము
పేయుషశ్చ్యుతాఃప్రవాహాదభితః ప్రసారిణః । ప్రియాంకశీతాశ్శుచిమౌక్తి
కత్విషోవనప్రహాసాఇవవారిబిందవః॥ ౧౦ ॥ సఖీజనంప్రేమగురూకృతాదరం
నిరీక్ష్యమాణాఇవనమ్రమూర్తయః । స్థిరద్విరేఫాంజనశారితోదరైర్విసారిభిః

నాత్కారణేనకార్యసమర్థనరూపో౽ర్థాంతరన్యాసః - సచభ్రాంతిమతాంగాంగిభావేన
సంకీర్ణస్సన్నుపమయాసంసృజ్యతే ॥ ౭ ॥అథకాచిత్సఖీకాంచిత్ప్రణయకుపితామాహ॥
జహీహీతి॥ప్రియముపైతుంస్వయమేవానుసర్తుం-ఇచ్ఛతీం[*] ఆచ్ఛీనద్యోర్నుమితివికల్పా
న్నుమభావః - కాంచిన్నాయికాంనిపుణఃచతురజ్ఞః సఖీజనకోపంజహీహిత్యజ[*] ఆజ
హాతేరితివికల్పాదీకారాదేశః - దయితఃఅనుగమ్యతామనుశ్రీయతాం - ఉభయత్రాపి
ప్రార్థనాయాంలోట్ - అన్యథాచంచలంఅస్థిరంతవమనః పురో౽నుశేతేఅగ్రేనుశయి
ష్యతేఅనుతప్స్యతఇత్యర్థః (*)యావత్పురానిపాతయోర్లట్- ఇత్యనేనప్రకారేణపురా
పూర్వమేవఅనునిన్యేప్రచోదయామాస॥ ౮॥ అథచతుర్భిఃకలాపకమాహ- సమున్నతై
రిత్యాది ॥ సమున్నతైఃకాశానిఅశ్వవాల కుసుమానితానిదుకూలానీవతైశ్శాలంతఇతి
తథోక్తైః - సారసపఙ్క్తయోమేఖలాఇతాః పరిక్వణంత్యోయేషుతైః - స్వేసాంకళ
త్రాణిశ్రోణ్యఇవచారవస్తైః ॥ ౯ ॥ కళత్రంశ్రోణిభార్యయోరిత్యమరః- ప్రతీరదేశైః
తటప్రదేశైః - విభూషితాఃకుంజసముద్రయోషితఃవననద్యఇత్యర్థః - మనాంసిజహ్రు
రితిసంబంధః - అత్రతీరాదీనాంకళత్రాద్యౌపమ్యాద్యోషిచ్ఛబ్దసామర్థ్యాచ్చనదీనా
మ్యోషిదౌపమ్యంగమ్యతే ॥౯॥ విదూరేతి॥విదూరాత్పాతేనభిదాంభేదం (*) షిద్భిదా
దిభ్యో౽ఙ్ - ఉపేయుషఃఉపగతాత్ప్రవాహాచ్చ్యుతాఃఅతఏవఅభితఃప్రసారిణఃప్రస
ర్పంతఃప్రియాయాఃఅంకః ఉత్సంగఇవశీతాఃశీతలాః- శుచీనాంమౌక్తికానాంత్విషఇవత్వి
షోయేషాంతే - కించవనస్యప్రహాసాఇవస్థితాఇత్యుత్ప్రేక్షా - వారిబిందవశ్చఅత్రో
పమయోరుభయోరుత్ప్రేక్షాయాశ్చసంసృష్టిః ॥ ౧౦ ॥ సఖీతి॥ ద్వౌరేఫౌవర్ణవిశేషౌ
యస్మిన్ సద్విరేఫభ్రమరశబ్దస్తదర్థో౽లక్ష్యతే - ద్వ్యక్షరంమాసమితివిదధాతీతిభాష్య
కారః స్థిరాఃనిశ్చలాఃద్విరేఫాఏవాంజనానితైఃశారితానిశబలీకృతానిఉదరాణియేషాం
తైః॥ సి॥ శారశ్శబలపీతయోరితివిశ్వః- విసారిభిఃవిస్తృతైః- పుష్పాణ్యేవవిలోచనానితైః
ప్రేమ్ణాగురూకృతః ... నిరీక్ష్యమాణాః

పుష్పవిలోచనై ర్లతా ॥ ౧౧ ॥ ఉపేయుషీణాం బృహతీ రధిత్యకా మనాంసిజహ్రుస్సురరాజయోషితామ్ । కపోలకాషైః కరిణాం మదారుణై రుపాహితశ్యామరుచశ్చ చందనాః ॥ ౧౨ ॥ స్వగోచరే సత్యపి చిత్తహారిణా విలోభ్యమానాః ప్రసవేన శాఖినామ్ । నభశ్చరాణా ముపకర్తు మిచ్ఛతాం ప్రియాణి చక్రుః ప్రణయేన యోషితః ॥ ౧౩ ॥ ప్రయచ్ఛతోచ్చైః కుసుమాని మానినీ విపక్షగోత్రం దయితేన లంభితా । న కించిదూచే చరణేన కేవలం లిలేఖ బాష్పాకులలోచనా భువమ్ ॥ ౧౪ ॥ ప్రియేపరా యచ్ఛతి వాచమున్ముఖీ నిబద్ధదృష్టిశ్శిథిలాకులోచ్చయా । సమాదధే నాంశుకమాహితం వృథా వివేద పుష్పేషు న

పశ్యాత్యైఇవ స్థితా ఇత్యుత్ప్రేక్షా - కుతః- నమ్రమూర్ధాయః - అవనతాంగ్యః లతాశ్చ అత్రరూపకోత్ప్రేక్షయోస్సంకరః ॥ ౧౧॥ ఉపేయుషీణామితి ॥ మదేన అరుణైః అవ్యక్త రాగైః ॥ ని॥ అవ్యక్తరాగస్త్వరుణ ఇత్యమరః- కరిణాం కపోలానాం కాషైః కరుణైః ఉపాహితశ్యామరుచః జనితకృష్ణవర్ణా ఇవ-తద్గుణాలంకారః - చందనాః మలయజాః ॥ ని॥ గంధసారో మలయజో భద్రశ్రీశ్చందనో స్త్రియామిత్యమరః - బృహతీః అధిత్యకాః ఊర్ధ్వభూమః ఉపేయుషీణాం సురరాజ యోషితాం మనాంసి జహ్రుః అత్ర చతుర్ణాం క్యాంగనద్యాదీనాం శిష్టానామేవాప్సరో మనోహరణ హేతుత్వోక్త్యా కావ్యలింగమలంకారః ॥ ౧౨॥ స్వగోచర ఇతి॥ చిత్తహారిణా మనోహరేణ-శాఖినాం ప్రసవేన పుష్పజాతేన- విలోభ్యమానాః ఆకృష్యమాణాః తత్రస్పృహయాళవః యోషితః అప్సరసః - స్వగోచరే స్వవిషయేనత్యపి- ఆత్మహస్తేనైవ గ్రహీతుం శక్యేపీత్యర్థః - ఉపకర్తుం పరిచరితుం ఇచ్ఛతాం నభశ్చరాణాం గంధర్వాణాం ప్రణయేన హేతునా ప్రియాణి చక్రుః - స్వకర గ్రాహ్యమపి ప్రసవం స్వకాంత ప్రియార్థం తద్దీయమానమేవాగ్రహీషురిత్యర్థః ॥ ౧౩ ॥ ప్రయచ్ఛతేతి॥ కుసుమాని ప్రయచ్ఛతా (*) దాణోయచ్ఛాదేశః - దయితేన ఉచ్చైః విపక్షగోత్రం సపత్నీనామధేయం లంభితా ప్రాపితా - తన్నామ్నా ఆహూతేత్యర్థః ॥ ని ॥ గోత్రం తు నామ్ని చేత్యమరః- అత ఏవ- మానినీ న కించిదూచే(*) ర్త్రరిలిట్ - కింతు కేవలం బాష్పాకులలోచనా సతీ చరణేన భువం లిలేఖ- గోత్రస్ఖలనజనితేర్ష్యానిమిత్తనిర్వేదాదిరితి భావః- తదుక్తం దశరూపకే॥ శ్లో॥ తత్త్వజ్ఞానోద్భవేర్ష్యాదిర్నిర్వేదస్స్వావమాననా। తత్ర చింతాశ్రునిశ్వాసవైవర్ణ్యోచ్ఛ్వాసదీనతా ఇతి ॥ ౧౪ ॥ ప్రియ ఇతి॥ వాచం యచ్ఛతి దదాతి సమాలపతీత్యర్థః (*) దాణశ్శతృప్రత్యయః- పాఘ్రేత్యాదినా యచ్ఛాదేశః - ప్రియే నిబద్ధదృష్టిః- అత ఏవ ఉన్ముఖీ శిథిలః శ్లథః ఆకులశ్చలితశ్చ తాదృశ ఉచ్చయో నీవిబంధో యస్యాస్సా॥ ని॥ నారీకట్యాంశుకగ్రంథౌ నీవిస్స్యాదుచ్చయోప్యథేతి మార్తాండః . అపరా అన్యా స్త్రీ అంశుకం న సమాదధే న బబంధ - రాగపారవశ్యాదితి భావః - పుష్పేషు వృథా మోఘం అపి తమారోపితం ఆస్తాం ప్రసారితమిత్యర్థః - పాణిపల్లవం నవివేద - యాసత్రీక.

పాణిపల్లవమ్ ॥ ౧౫ ॥ సలీలమాసక్తలతాన్తభూషణం సమాసజన్త్యా కుసుమావతంసకమ్ । స్తనోపపీడం నునుదే నితంబినా ఘనేన కశ్చిజ్జఘనేన కాన్తయా ॥ ౧౬ ॥ కళత్రభారేణ విలోలనీవినా గళద్దుకూల స్తనశాలినోరసా । వళివ్యపాయస్ఫుటరోమ రాజినా నిరాయతత్వాదుదరేణ తామ్యతా ॥ ౧౭ ॥ విలంబమానాకుల కేశపాశయా కయాచిదావిష్కృతబాహుమూలయా । తరుప్రసూనాన్య పదిశ్య సాదరం మనోధినాథస్య మనస్స మాదదే ॥ ౧౮ ॥ వ్యపోహితుం లోచనతో ముఖానిలైరపారయన్తం కిల పుష్పజం రజః । పయో

చిత్తరహేతి భావః - ఏషా చ ప్రగల్భ నాయికా .- పాణిపల్లవమిత్యత్ర అన్యతర సాధక ప్రమాణాభావా దుపమారూపక యోస్సందేహసంకరః ॥ ౧౫ ॥ సలీలమితి ॥ ఆసక్తాః లగ్నాః లతాన్తాః పల్లవా ఏవ భూషణం యస్మిన్ తత్ పల్లవైస్సహ గ్రథితమిత్యర్థః - కుసుమావతంసకం పుష్పశేఖరం- కాన్తదత్తమితి భావః - సలీలం సమాజంత్యా శిరసి ప్రతిదధత్యా (*) దంశ సంజ ఖంజాం సనీత్యనునాసిక లోపః - కాన్తయా- కశ్చిత్ స్తనాభ్యాం ఉపపీడ్య స్తనోపపీడం (*) సప్తమ్యాం చోపపీడరుధకర్షః ఇతి ణముల్ ప్రత్యయః - నితంబినా ప్రశస్తనితంబవతా (*) ప్రశంసాయామినిః - ఘనేన నిబిడేన జఘనేన ॥ ని ॥ పశ్చాన్నితంబః స్త్రీకట్యాః క్లీబేతు జఘనం పురః ఇత్యమరః - నునుదే నున్నః - ఔత్సుక్యాదితి భావః ఏషా చ ప్రగల్భైవ నాయికా ॥ ౧౬ ॥ అథయుగ్మేనాహ ॥ కళత్రేతి ॥ విలోలనీవినా గాత్రోన్నమనాద్విశ్లిష్ట వస్త్రగ్రంధినా - కళత్రభారేణ శ్రోణిభారేణ తథా గళత్ స్రంసమానం దుకూలం యాభ్యాం తాభ్యాం స్తనాభ్యాం శాలత ఇతి తథోక్తేన ఉరసా - తథా - వళివ్యపాయేన భంగనివృత్త్యా- స్ఫుటా రోమరాజిర్యస్మిన్ తేన- నిరాయతత్వాత్ ప్రసారితత్వాత్ తామ్యతా గ్లానిమనుభవతా ఉదరేణ చ ఉపలక్షితయా - స్వభావోక్తిరలంకారః ॥ ౧౭ ॥ విలంబమానేతి ॥ విలంబమానః విస్రంసమానః ఆకులః విలులితశ్చ కేశపాశో యస్యాస్తయా - ఆవిష్కృత బాహుమూలయా దర్శిత కక్షప్రదేశయా కయాచిత్ కాన్తయా తరుప్రసూనాని అపదిశ్య పుష్పగ్రహణం వ్యాజీకృత్యేత్యర్థః ॥ ని ॥ వ్యాజోపదేశౌ లక్ష్యం చేత్యమరః - సాదరం సాభిలాషం మనోధినాథస్య ప్రియస్య మనః సమాదదే ఆచకర్షే [*] కర్మణి లిట్- సర్వాంగ సౌష్ఠవదర్శనాత్స చోద్యోగ్నం ప్రియమనస్త త్రైతి భావః అత్ర ప్రియమనోహరణ హేతుభిః కాన్తావిశేషణ పదార్థైః - కావ్యలింగముత్తిష్ఠమానం స్వభావోక్త్యా సహాంగాంగి భావేన సంకీర్యతే ॥ ౧౮ ॥ వ్యపోహితుమితి ॥ ఉన్నతౌ పీవరౌ చ స్తనౌ యస్యాస్సా ఉన్నత పీవరస్తనీ (*) స్వాంగాచ్చేత్యాదినా ఙీష్ - కాచిల్లోచనతః స్వనేత్రాత్ - పుష్పజం రజః పరాగం- ముఖానిలైః ఫూత్కారమారుతైః - వ్యపోహితుమపనేతుం అపారయన్తం అశక్నువన్తమివ - కిలేత్యలీకే - వస్తుతస్తు తదాస్యస్పర్శలోభాద పారయన్తమిత్యర్థః ప్రియమున్మనా ఉత్సుకా సతీ అతఏవ పయోధరేణ ఉరసి జఘాన - తత్కపటపరిజ్ఞానజన్య

ధరేణోరసికాచిదున్మనాః ప్రియంజఘానోన్నతపీవరస్తనీ ॥ ౧౯ ॥ ఇమాన్య
మూనీత్యపవర్జితే శనైర్యథాభిరామంకుసుమాగ్రపల్లవే । విహాయనిస్సా
రతయేవభూరుహాన్ పదంవనశ్రీర్వనితాసుసందధే॥ ౨౦ ॥ ప్రవాళభంగారుణ
పాణిపల్లవఃపరాగపాండూకృతపీవరస్తనః । మహీరుహాఃపుష్పసుగంధిరా
దదేవపుర్గుణోచ్ఛ్రాయమివాంగనాజనః ॥ ౨౧ ॥ వరోరుభిర్వారణహస్త
పీవరైశ్చిరాయఖిన్నాన్నవపల్లవశ్రియః । సమేపియాతుంచరణాననీశ్వరా
న్మదాదివప్రస్ఖలతఃపదేపదే ॥ ౨౨ ॥ విసారికాంచీమణిరశ్మిలబ్ధయామనోహ

దాత్సుక్యాదితిభావః - హననస్థానత్వాదురసీతిసప్తమీ - ఇయంచప్రగల్భైవ॥ ౧౯ ॥
ఇమానీతి॥ యద్యదభిరామంయథాభిరామం- విభక్త్యర్థేవ్యయీభావః- కుసుమాన్య
గ్రపల్లవానిచకుసుమాగ్రపల్లవంతస్మిన్ (*) జాతిరప్రాణినామిత్యేక వద్భావానపుంస
కత్వం-ఇమాన్యమూనిఇతీత్థంనిర్దేశపూర్వకమిత్యర్థః (*)ఇదమదసీతిసన్నికృష్టవిప్ర
కృష్టార్థనిర్దేశశనైరపవర్జితే అపచితేసతివనశ్రీఃనిస్సారతయేవేతిహేతూత్ప్రేక్షా-భూరు
హాన్తరూన్విహాయవనితాసుపదంసందధే- అత్రవనితాగతాయాఃపుష్పప్రసాధనజని
తాయాః లక్ష్మ్యాఃవిషయభూతాయాఃనిగరణేనవిషయిత్వావనశ్రియః వనితాగతత్వో
క్త్యాఅసంబంధేసంబంధరూపాభేదేఅభేదరూపావాఅతిశయోక్తిరలంకారః ॥ శ్లో॥ విష
యస్యానుపాదానాద్విషయ్యుపనిబద్ధ్యతే । యత్రసాతిశయోక్తిస్స్యాత్కవిప్రౌఢోక్తి
జీవితేతిలక్షణాత్ -ఉత్ప్రేక్షాత్వంగమస్యాః ॥ ౨౦॥ ప్రవాళేతి॥ ప్రవాళభంగేనపల్లవ
లవేనఅరుణపాణిపల్లవః- తద్రసరంజనాదిత్యర్థః పరాగేణపుష్పరజసాపాండూకృతా
పీవరస్తనాయస్యసః- పుష్పైస్సుగంధిఃసురభిఃఅంగనాజనః మహీరుహాఇవతజ్జాతే?
వపుర్గుణస్యస్వదేహగుణస్య ఉచ్ఛ్రాయఃపాణిపల్లవాదేర్యఉత్కర్షస్తంఆదదేలబ్ధ
వానివేత్యుత్ప్రేక్షా - వస్తుతస్తుస్వాభావికఏవప్రవాళభంగాదిభిరభివ్యజ్యతఇతిభావః-
ఉత్కృష్టఃశ్రాయఃఉచ్ఛ్రాయఇతిఘఞంతేనప్రాదిసమాసః-నతూపసృష్టాదజ్ ప్రత్యయః
శ్రీణీభువోనుపసర్గఇతిప్రతిషేధాత్ ॥౨౧॥ అథపంచభిశ్శ్లోకైఃకులకమాహ॥ వరోరుభిరితి
అనుసానుసానుషుయద్వత్మనితస్సకాశాత్ - ఊరుణాథైదేనమంథరమలసం వినిర్యతీ
నాంనిర్గచ్ఛంతీనాంసురాంగనానాంసంబంధిభిః వారణహస్తపీవరైః కరికరస్థూలైః-
వరాశ్చతేఊరవశ్చతైశ్చిరాయఖిన్నాన్ - కించనవపల్లవానాంశ్రీరివశ్రీర్యేషాంతాన్ త
ద్వన్మృదూనిత్యర్థః- అతఏవసమేసమస్థలేపి-కింపునర్విషమఇతిభావః-యాతుంగంతుంఅనీ
శ్వరాన్ అశక్తాన్ అతఏవమదాదివపదేపదే (*) వీప్సాయాంద్విర్భావః - ప్రస్ఖలతశ్చ
రణాన్ మదాదివేత్యుపమా ॥ ౨౨ ॥ విసారీతి॥ విసారిభిః కాంచీమణిరశ్మిభిః లబ్ధయా-
తజ్జనితమిత్యర్థః-మనోహరఃఉచ్ఛ్రాయఃఉత్సేధోయేషాం తేషాం నితంబానాంశోభయా
శ్రీజఘనే- నవసైకతానాంపులినానాంశోభాంజితాస్మితానితత్తుల్యానిత్యర్థః- అతఏవోపమా

రోచ్ఛ్రాయమునితంబశోభయా । స్థితాని జిత్వా నవసైకతద్యుతిం శ్రమాతిరిక్తై ర్జఘనాని గౌరవైః ॥ ౨౩ ॥ సముచ్ఛ్వసత్పంకజకోశకోమలై రుపాహితశ్రీణ్యుపనీవి నాభిభిః । దధంతి మధ్యేషు వలీవిభంగిషు స్తనాతిభారాదుదరాణి నమ్రతామ్ ॥ ౨౪॥ సమానకాంతీని తుషారభూషితై స్సరోరుహై రస్ఫుటపత్రపఙ్క్తిభిః । చితాని ఘర్మాంబుకణై స్సమంతతో ముఖాన్యనుత్ఫుల్లవిలోచనాని చ ॥ ౨౫ ॥ వినిర్యతీనాం గురుఖేదమంథరం సురాంగనానా మనుసానుపద్ధతిః । సవిస్మయం రూపయతో నభశ్చరాన్ వివేశ తత్పూర్వ మివేక్షణాదరః ॥ ౨౬ ॥ అథస్ఫురన్మీనవిధూతపంకజా విపంకతీరస్ఖలితోర్మిసంహతిః ।

లంకారః-శ్రమేణఅతిరిక్తైఃఅతిశయితైఃగౌరవైః గురుత్వగుణైరుపలక్షితాని- భృశంక్లా రాయమాణానీత్యర్థః-జఘనానిచ- ఉచ్ఛ్రాయోవ్యాఖ్యాతః॥ ౨౩॥ సముచ్ఛ్వసదితి। సముచ్ఛ్వసత్పంకజకోశకోమలైః దళత్కమలముకుళైరుగ్ధైరిత్యుపమా- నాభిభిఃప్రత్యాశాఖ్యైరుదరజైరంగైః॥ ని॥ అథనాభిస్తుజంత్వం గేయస్యసంజ్ఞాప్రతారికా। రథచక్రస్య మధ్యస్థపిండికాయాంచనూపుర ఇతి కేశవః- పుల్లింగతాయాంతుస విశేవ ప్రమాణం-ఉపనీవినీవ్యాస్సమీపే- ఉపాహితశ్రీణిజనితకాంతీని- తథావళీనిభంగిషుఊర్మిషుమత్సుమధ్యేష్వవలగ్నేషు స్తనాతిభారాన్నమ్రతాందధంతిబిభ్రాణాని (*) నానపుంసకస్యేతివికల్పాచ్చతుర్నుమాగమః- ఉదరాణిచ॥ ౨౪॥ సమానేతి ॥ కించఘర్మాంబుకణైః స్వేదోదబిందుభిఃసమంతతః చితానివ్యాప్తాని - అనుత్ఫుల్లవిలోచనానిఅవికసదక్షీణి- అతఏవతుషారభూషితైఃశీకరపరిష్కృతైః ॥ ని ॥ తుషారాహిమశీకరావిత్యమరః- అస్ఫుటపత్రపఙ్క్తిభిఃఅవికచదళావళిభిః॥ని॥ వ్యాకోచవికచస్ఫుటాఇత్యమరః-సరోరుహైఃసమానకాంతీనీత్యుపమా-ముఖానిచ ॥ ౨౫ ॥ వినిర్యతీనామితి॥సవిస్మయంరూపయతఃపూర్వోక్తచరణాదీనినిర్వర్ణయతః నభశ్చరాన్ గంధర్వాన్తత్పూర్వమివతదేవప్రథమంయథేత్యుత్ప్రేక్షా- ఈక్షణాదరః ఆలోకనకౌతుకంవిశేష - పూర్వార్థంవరోరుభిరితిశ్లోకే వ్యాఖ్యాతం-అత్రకులకేస్వభావోక్తిరుత్ప్రేక్షాంగం ॥ ౨౬ ॥ ఇత్థంపుష్పాపచయమాపణానంప్రతిజలక్రీడావర్ణనమారభతే ॥ అథేతి ॥అథపుష్పాపచయానంతరం-స్ఫురద్భిఃచలద్భిఃమీనైఃవిధూతపంకజేతిసదృష్టిముఖవీక్షణోక్తిః- విపంకంపంకరహితంవిహారయోగ్యమితియావత్ - తత్రతీరేస్ఖలితావిచలితా ఊర్మీణాంసంహతిర్యస్యాంసేతిహస్తసంజ్ఞోక్తిః-కలహంసనాదినీకాదంబశబ్దవతీతివాగ్వ్యాపారోక్తిః-అతఏవసురాపగాగంగావధూరప్సరసఃపయోవగాఢంఅవగాహితుం (*) గాహేరుదిత్వాదిడ్వికల్పః - సమాజుహావేవఆకారయామాసేవేత్యుత్ప్రేక్షా ॥ ని ॥ హూఞ్ఆకారణాహ్వానే ఇత్యమరః

పయోవగాఢుం కలహంసనాదినీ సమాజుహావేవ వధూస్సురాపగా ॥ ౨౬ ॥ ప్రశాంతఘర్మాభిభవశ్శనైర్వివాన్ విలాసినీభ్యః పరిమృష్టపంకజః । దదౌ భుజాలంబమివాత్తశీకరస్తరంగమాలాంతరగోచరోఽనిలః ॥ ౨౭ ॥ గతైస్సహావైః కలహంసవిక్రమం కళత్రభారైః పులినం నితంబిభిః । ముఖైస్సరోజాని చ దీర్ఘలోచనైస్సురస్త్రియస్సామ్యగుణాన్నిరాసిరే ॥ ౨౮ ॥ విభిన్నపర్యంతగమీనపఙ్క్తయః పురోవగాఢాస్సఖిభిర్మరుత్వతః । కథంచిదాపస్సురసుందరీజనైస్సభీతిభిస్తత్ప్రథమం ప్రపేదిరే ॥ ౩౦ ॥ విగాఢమాత్రే రమణీభిరంభసి ప్రయత్నసంవాహితపీవరోరుభిః । విభిద్యమానా విససార సారసాను దస్యు తీరేషు తరం

(*) హ్వాయతేర్లిట్. అభ్యస్తస్య చేతి సంప్రసారణం- అత్ర మీనపంకజాదివర్ణనాత్ సురాపగాయాః నైసర్గిక కమిశకేశిత్- తస్మాన్న నోహరముపమావ్యక్తికమలంకారః- తదుక్తం ఉపమానస్యయా వ్యక్తిరుపమావ్యక్తిమాత్రతః ॥ ప్రకాశమేతి తత్రాహురుపమావ్యక్తికం బుధా ఇతి ॥ ౨౬ ॥ ప్రశాంతేతి ॥ ప్రశాంతఘర్మాభిభవః ప్రశాంతోష్ణబాధః (*) వాదాంతశాంతేత్యాదినా నిపాతనాత్సాధుః- శనైర్వివాన్ మందం వహన్- వాతేశ్శతృప్రత్యయః- పరిమృష్టపంకజః పద్మగంధీత్యర్థః- ఆత్తశీకరః కుతః తరంగమాలానాం అంతరం మధ్యే గోచరః స్థానం యస్య సః అనిలః. విలాసినీభ్యః భుజాలంబం దదావివేత్యుత్ప్రేక్షా- నిశ్శ్వవాయుసంపర్కాత్తథో చ్ఛ్వసురిత్యర్థః ॥ ౨౭ ॥ గతైరితి ॥ సురస్త్రియోఽప్సరసః సహావైః సవిలాసైః గతైః గతిభిః [*] నపుంసకేభావే క్తః- కలహంసానాం విక్రమం గతిం- విలాసవిధురమితి శేషః- తథా నితంబిభిః ప్రశస్తనితంబైః కళత్రభారైః పులినం- తథా దీర్ఘలోచనైః ముఖైః సరోజాని చ సామ్యమేవ గుణస్తస్మాత్ నిరాసిరే నిరస్తవత్యః- గుణవదగుణయోః కుతస్సామ్యమితి భావః - అస్యతేః కర్తరి లిట్ . ఉపసర్గాదస్యత్యూహ్యోర్వేత్యాదినా వికల్పాదాత్మనేపదం ॥ ౨౮ ॥ విభిన్నేతి ॥ విభిన్నాః విచ్యుతాః పర్యంతగాః ప్రాంతగతాః మీనానాం పఙ్క్తయో యాసాం తాః కుతః మరుత్వతః ఇంద్రస్య సఖిభిః సచివైః గంధర్వైః- పురః పూర్వమవగాఢాః ప్రవిష్టాః ఏతాసాం విశ్వాసార్థం గర్తగ్రాహాదిపరీక్షార్థం చేతి భావః । సభీతిభిః అప్రవిష్టవిషయత్వాత్ సభయైః విషాదిభిరితి పాఠే స్వయమేవాధోలక్ష్యైః- సురసుందరీజనైః తదేవావగాహనమేవ ప్రథమం యథా తథా ఆపఏవ కథంచిత్ భయాత్ కృచ్ఛ్రేణ ఆపః ప్రపేదిరే అవజగాహిరే ॥ ౩౦ ॥ విగాఢేతి ॥ ప్రయత్నేన సంవాహితాః సంచారితాః పీవరా ఊరవో యాభిస్తాభిః రమణీభిః- విగాఢ ఏవ గాఢమాత్రే ప్రవిష్టే సతీత్యర్థః ॥ ని ॥ మాత్రం కార్త్స్న్యేఽవధారణ ఇత్యమరః - విభిద్యమానా స్వయం కీర్యమాణా [*] కర్తరి శానచ్- తరంగసంహతిః తీరేషు సారసాన్ పక్షివిశేషాన్ ॥ ని ॥ సారసో మైథునీ కామీ గోనర్దః పుష్కరాహ్వయ ఇతి యాదవః యద్వా సారసాన్ హంసాన్ ॥

గసంహతిః ॥ ౩౧ ॥ శిలాఘనైర్నాకసదాముర స్థలైర్బృహన్నివేశైశ్చ వధూపయోధరైః । తటాభినీతేన విభిన్నవీచినా రుషేవ భేజే కలుషత్వమంభసా ॥ ౩౨ ॥ విధూతకేశాః పరిలోలితస్రజస్సురాంగనానాం ప్రవిలుప్తచందనాః । అతిప్రసంగాద్విహితాగసో ముహుః ప్రకంపమీయుస్సభయా ఇవోర్మయః ॥ ౩౩ ॥ విపక్షచిత్తోన్మథనా నఖవ్రణాస్తిరోహితా విభ్రమమండనేన యే । హృతస్య శేషానివ కుంకుమస్య తాన్ వికత్థనీయాన్ దధురన్యథా స్త్రియః ॥ ౩౪ ॥ సరోజపత్రే ను విలీనషట్పదే విలోలదృష్టేస్స్విదమూ విలో

ని॥ చక్రాంగః సారసో హంస ఇతి శబ్దార్ణవే- ఉదస్య నిరస్య విససార వితస్తరే ॥ ౩౧ ॥ శిలేతి॥ శిలావద్ఘనైః కఠినైః - నాకసదాం గంధర్వాణాం ఉరస్స్థలైః- బృహన్నివేశైః మహాసంస్థానైః అతిస్థూలైరిత్యర్థః- వధూపయోధరైశ్చ తటమభితః నీతేన ప్రాపితేన అతఏవ విభిన్నవీచినా భగ్నోర్మిణా అంభసా కర్త్రా రుషేవేతి హేతూత్ప్రేక్షా. కలుషత్వమావిలత్వం మనః క్షోభశ్చ ధ్వన్యతే- భేజే- కర్మణి లిట్ - యథా కశ్చిన్మృదుస్వభావః కేనచిత్ కఠినాత్మనా సాంగభంగం తాడయిత్వా నిష్కాసితః క్షుభ్యతి తద్వదితి భావః - కలుషత్వమిత్యత్ర వాచ్యప్రతీయమానయోరభేదాధ్యవసాయః- అన్యథా శుద్ధభావస్యావిలత్వస్య రోషహేతుత్వోత్ప్రేక్షానుపపత్తిరితి ॥ ౩౨ ॥ విధూతేతి॥ విధూతాః విక్షిప్తాః కేశా యైస్తే విధూతకేశాః- పరిలోలితాః మృదితాః స్రజో యైస్తే- ప్రవిలుప్తం ప్రమృష్టం చందనమంగరాగో యైస్తే- ఇత్థమతిప్రసంగాదతిసాంగత్యాత్ పరస్త్రీసంసర్గాదత్యాచారాద్వా సురాంగనానాం విహితాగసః కృతమండనఖండనరూపాపరాధాః అతఏవ ఊర్మయః సభయా ఇవ స్త్రీభ్యో భీతా ఇవ ముహుః ప్రకంపమీయుః - స్వాభావికస్య ప్రకంపస్య భయహేతుకత్వముత్ప్రేక్ష్యతే సురాంగనానాం విధూతకేశా ఇత్యాదియోజనా- సాపేక్షత్వేఽపి గమకత్వాత్సమాసః - స్త్రీసంగ్రహణం సాహసముపరాధః - భయం తు రాజాదిభ్య ఇతి భావః ॥ ౩౩ ॥ విపక్షేతి॥ విపక్షస్య సపత్నీజనస్య చిత్తానాం ఉన్మథనాః వ్యథకాః ఇత్యర్థః (*) బహుళగ్రహణాత్కర్తరి ల్యుట్ - యే నఖవ్రణాః నఖక్షతాని ॥ సి॥ వ్రణో స్త్రియామిత్యమరః - విభ్రమస్సౌందర్యమిత్యుక్తం- తస్య మండనం (*) తాదర్థ్యే చతుర్థీసమాసః - నతు చతుర్థీసమాసః (*) యూపాయదార్వాదివత్ప్రకృతివికారభావాదితి- తేన కుంకుమలేపనాదినా- తిరోహితాః ఛన్నాః హృతస్య క్షాళితస్య కుంకుమస్య శేషానివావశిష్టలేశానివ స్థితానిత్యుత్ప్రేక్షా - వికత్థనీయాన్ భర్తృవాల్లభ్యస్య వ్యంజకత్వేన శ్లాఘనీయాన్ నఖవ్రణాన్ - స్త్రియః అన్యథా దధుః - ప్రకాశం దధురిత్యర్థః ॥ ౩౪ ॥ అథ యుగ్మేనాహ॥ సరోజేత్యాదినా ॥ అమూ పురోవర్తినీ విలీనషట్పదే సంసక్తభృంగే సకర్ణికత్వమక్ష్ణోరర్థసిద్ధిరిత్యుపమానం విశిష్యతే- సరోజపత్రే ను - యద్వా విలోలదృష్టేః చంచలాక్ష్యాః విలోచనే స్విత్ - నుస్విచ్ఛబ్దౌ వితర్కే - నవపక్ష్మపంక్తేః చంచలాక్ష్యాః

చనే । శిరోరుహైస్స్విన్నతపక్ష్మసంతతే ద్విరేఫబృందం సువిశబ్ద నిశ్చలమ్ ॥ ౩౫ ॥ అగూఢహాస్యస్ఫుటదంతకేసరం ముఖం స్విదేతద్వికసన్ను పంకజమ్ । ఇతి ప్రలీనాం నళినీవనే సఖీం విదాంబభూవుస్సుచిరేణ యోషితః ॥ ౩౬ ॥ ప్రియేణ సంగ్రథ్య విపక్షసన్నిధావుపాహితాం వక్షసి పీవరస్తనే । స్రజం న కాచిద్విజహౌ జలావిలాం వసంతి హి ప్రేమ్ణి గుణా న వస్తుని ॥ ౩౭ ॥ అసంశయం న్యస్తముపాంతరక్తతాం యదేవ రోద్ధుం రమణీభిరంజనమ్ । హృతేపి తస్మిన్సలిలేన శుక్లతాం నిరాస రాగో నయనేషు న శ్రియమ్ ॥ ౩౮ ॥ ద్యుతిం వహంతో వనితా

శిరోరుహాః స్విత్ - విశబ్దం నిశ్శబ్దం నీరవం తచ్చ తన్నిశ్చలం చ ద్విరేఫబృందం ను ॥ ౩౫ ॥ అగూఢేతి ॥ కించ అగూఢహాస్యం వ్యక్తస్మితం తేన స్ఫుటాః కేసరా ఇవ దంతాః దంతకేసరా యస్య తత్ ముఖం స్విత్ - యద్వా వికసత్పంకజం ను - ఇతీత్థం - సంశయ్యేతి శేషః - నలినీవనే ప్రలీనాం నిగూఢాం సఖీం సుచిరేణ బహుకాలేన విదాంబభూవుః విదుః నిశ్చిక్యురిత్యర్థః (*) ఉషవిదజాగృభ్యోఽన్యతరస్యామితి వికల్పాదామ్ప్రత్యయః అత్ర యుగే నిశ్చయాంతస్సందేహాలంకారః ॥ ౩౬ ॥ ప్రియేణేతి ॥ కాచిత్ప్రియేణ సంగ్రథ్య స్వయమేవ రచయిత్వా విపక్షసన్నిధౌ సపత్నీజనసమక్షం పీవరస్తనే వక్షసి ఉపాహితాం స్రజం మాలాం జలావిలాం మృదితామపీత్యర్థః - న విజహౌ న తత్యాజ - న చ నిర్గుణే తత్ర కా ప్రీతిరితి వాచ్యమిత్యర్థాంతరన్యాసేనాహ - తథా హి - గుణాః ప్రేమ్ణి వసంతి - వస్తుని న వసంతి - యత్ప్రేమాస్పదం తదేవ గుణవత్ అన్యత్తు గుణవదపి నిర్గుణమేవ - ప్రేమ న వస్తుపరీక్షామపేక్షత ఇతి భావః ॥ ౩౭ ॥ అసంశయమితి ॥ స్త్రీణాం నేత్రశోభార్థం అంజనధారణం అంబువిహారాత్ప్రాగేవ సతి రక్తవర్ణత్వం చ తత్ర శౌక్ల్యతిరోధానం చ నిశ్చితమిత్యుత్ప్రేక్షతే రమణీభిః సురాంగనాభిః - యదంజనం న్యస్తం తదితి శేషః - యత్తతోర్నిత్య సంబంధాత్ - తదంజనం ఉపాంతయోరపాంగయో ర్యా రక్తతా తాం రోద్ధుం ప్రతిబద్ధుం నిరసితుమేవ న్యస్తం న తు శోభార్థమిత్యర్థః - అన్యథా రాగాభివ్యాప్త్యా శౌక్ల్యతిరోధానం న స్యాదిత్యర్థః - అసంశయమిత్యుత్ప్రేక్షావ్యంజకం - న సంశయస్యాభావః - నాత్ర సంశయోఽస్తీత్యర్థః - అర్థాభావేఽవ్యయీభావః - కుత ఏతదితి చేత్ యతస్తస్మిన్నంజనే సలిలేన హృతేఽక్షాళితేఽపి సత్యపి రాగః పూర్వోక్త ఏవ ఉపాంతరక్తతా ప్రతిబంధాభావాదభితః ప్రసృతేత్యాశయః - నయనేషు శుక్లతాం నిరాస నిరస్తవాన్ (*) అస్యతేర్లిట్ - శ్రియం శోభాం తు న నిరాస - శౌక్ల్యవిరోధి రాగనిరోధార్థమేవాయమంజనన్యాసో న తు శోభార్థం - తస్యాస్తదభావేఽవిసద్భావాదిత్యర్థః - అంజనాపగమేఽపి తన్నయనానాం రాగ ఏవాలంకారోఽభూదితి భావః - అత్రాంజనన్యాసమనూద్య తస్య శోభార్థత్వం నిషేధేన రాగనిరోధార్థత్వోత్ప్రేక్షణముదితం - ఉత్తరార్థేఽతస్యైవ సమర్థనాత్ - ఏవం చ రోద్ధుం యదంజనం న్యస్తమిత్యేకాన్వయే విధ్యనువాదవిరోధస్స్యాత్ - ఫలోత్ప్రేక్షేయం ॥ ౩౮ ॥ ద్యుతిమితి ॥ ద్యుతిం శోభాం తేజశ్చ

వతంసకాహృతాః ప్రలోభాదివ వేగిభిర్జలైః । ఉపప్లుతాస్తత్క్షణశోచనీయ
తాంచ్యుతాధికారాస్సచివా ఇవాయయుః ॥ ౩౯ ॥ విపత్త్రరేఖా నిరలక్తకాధ
రా నిరంజనాక్షీరపి బిభ్రతీశ్శ్రియమ్ । నిరీక్ష్య రామా బుబుధే నభశ్చరైరలం
కృతం తద్వపుషైవ మండనమ్ ॥ ౪౦ ॥ తథా న పూర్వం కృతభూషణాదరః ప్రియా
నురాగేణ విలాసినీజనః । యథా జలార్ద్రో నఖమండనశ్రియా దదాహ దృష్టీః
ప్రతిపక్షయోషితామ్ ॥ ౪౧ ॥ శుభాననాః సాంబురుహేషు భీరవో విలో

వహంతః - వేగిభిః జవిభిః హృద్యేగిభిశ్చ జలైస్తోయైః అజ్ఞైశ్చ లడయోరభేదాత్ । ని॥ జలంగో
కలసేనీరే స్త్రీ బరే చ జడే న్యవదితి విశ్వః - ప్రలోభాత్ గార్ధ్న్యాదివేత్యుత్ప్రేక్షా హృతాః
గృహీతాః స్థానాత్ భ్రష్టాః ఉపప్లుతాః మృదితాః - యద్వా కర్తరి క్తః - ప్లవమానా ఇత్యర్థః
అన్యత్ర ధనగ్రహణే బంధనాదినా పీడితాః వనితావతంసకాః కర్ణపూరాః - చ్యుతాధి
కారాః భ్రష్టాధికారాః సచివా ఇవ తత్క్షణం శోచనీయతాం ఆయయుః ప్రాపుః ॥ ౩౯ ॥ విప
త్త్రేతి ॥ విగతాః పత్త్రరేఖాః యాసాం తాః విపత్త్రరేఖాః - నిరలక్తకాః క్షాళితరాగాః అధరాః
యాసాం తాః - నిరంజనాని అక్షీణి యాసాం తాః [*] బహుబ్రీహౌ సక్థ్యక్ష్ణోస్స్వాం
గాత్ షచ్. షిద్గౌరాదిభ్యశ్చేతి జీష్ - తథాపి శ్రియం బిభ్రతీః శోభాకారణాభావేపి శోభ
మానా ఇతి విభావనాలంకారః - రామాః నిరీక్ష్య నభశ్చరైః గంధర్వైః - తాసాం వపుషైవ
మండనమలంకృతం - న తు మండనేన తద్వపురిత్యేవకారార్థః - ఇతి బుబుధే జ్ఞాతం - కర్మణి
లిట్ - స్వభావరమణీయానాం కిమలంకరణైరితి భావః ॥ ౪౦ ॥ తథేతి ॥ విలాసినీజనః
పూర్వం జలవిహారాత్ప్రాక్ కృతో భూషణే ష్వాదరో యేన సః - అనురక్తప్రియత్వాత్సమ్య
క్ప్రసాధితస్సన్నపీత్యర్థః - ప్రియస్యానురాగేణ ప్రేమ్ణా ప్రతిపక్షయోషితాం సపత్నీనాం
దృష్టీశ్చక్షూంషి తథా న దదాహ న దుఃఖీచకార - యథా జలేన ఆర్ద్రః ప్రక్షాళితస్సన్నీ
త్యర్థః - నఖశబ్దేన నఖక్షతాని విక్ష్యంతే - తాన్యేవ మండనం తస్య శ్రియా తత్కృతశోభ
యేత్యర్థః - ప్రియానురాగరతివిశేషయోః వ్యంజకయేత్యర్థః - విపక్షయోషితాం
సపత్నీనాం దృష్టీః యథా దదాహ తాపయామాస - మండనాంతరాదపి తదనుభవః సపత్నీ
నాం దుఃఖహేతురితి భావః - జలార్ద్రో ఽదదాహేతి విరుద్ధకార్యోత్పత్తిరూపో విషమాలం
కారః ॥ శ్లో॥ విరుద్ధకార్యస్యోత్పత్తిర్యత్రానర్థస్య వా భవేత్ । విరూపఘటనా వా స్యా
ద్విషమాలంకృతిస్త్రిధేతి లక్షణాత్ ॥ ౪౧ ॥ శుభేతి ॥ శుభాననాః కోమలవదనాః - విలో
లహారాః చలముక్తికహారాః నితాంతగౌర్యః అరుణాంగ్యః ॥ ని॥ గౌరోఽరుణే సితే పీతే ఇతి వై
జయంతీ [*] గౌరాదిత్వాత్ జీష్ - తాః భీరవః స్త్రియః ॥ ని॥ విశేషాస్త్వంగనా భీరుః కామి
నీరః - సాంబురుహేషు సకమలేషు చలాః ఫేనపఙ్క్తయో డిండీరరాజయో యేషు తేషు
హృతాని క్షాళితాని కుంకుమాని యైస్తేషు - కుంకుమసంక్రమారుణేష్విత్యర్థః - ఊర్మిగను
మయేషు అలమత్యర్థం - పరభాగం గుణోత్కర్షం సతేభిరేన ప్రాప్తవత్యః ॥ ని॥ పరభాగో

హారాశ్చలఫేనపఙ్క్తిషు । సితాంతగార్యోప్యుతకుం కుమేష్వలం నలేభి
రేతాః పరభాగమూర్మిషు ॥ ౪౨ ॥ హ్రదాంభసివ్యస్తవధూకరాహతైరవం
మృదంగధ్వనిధీరముజ్ఝతి। ముహుస్తనైస్తాలసమం సమాదదే మనోహరం
నృత్తమివ ప్రవేపితమ్ ॥ ౪౩ ॥ శ్రియాహసద్భిః కమలాని సస్మితైరలం కృతాం
బుప్రతిమాగతైర్ముఖైః । కృతానుకూల్యా సురరాజయోషితాం ప్రసాద
సాఫల్యమవాప జాహ్నవీ॥ ౪౪ ॥ పరిస్ఫురన్మీనవిఘట్టితోరవస్సురాంగనాస్త్రా
సవిలోలదృష్టయః । ఉపాయయుః కంపితపాణిపల్లవాస్సఖీజనస్యాపి విలోక
నీయతామ్ ॥ ౪౫ ॥ భయాదివాశ్లిష్యరుషా హతేంభసి ప్రియం ముదానం

గుణోత్కర్షఇతియాదవః- తాసాం మూర్తీనాంచారుత్వాదిగుణసామ్యాన్నకశ్చిద్వి
శేషో లక్ష్యతఇత్యర్థః- అతఏవ సామాన్యాలంకారః॥ శ్లో॥ సామాన్యం గుణసామ్యేన
యత్రవస్త్వంతరైక్యతేతిలక్షణాత్- తథాననత్వసాంబురుహత్వాభ్యాముభయవిశేషణసంక్ర
మేణోభయాస్వయాన్యథాసంఖ్యాలంకారః- ఉక్తంచకావ్యప్రకాశే॥శ్లో॥యథాసంఖ్య
క్రమేణైవక్రమికాణాంసమన్వయాదితి- అనయోరంగాంగిభావేనసంకరః॥౪౨॥హ్రదాం
భసీతి॥వ్యస్తాభ్యాంవిపర్యాసితాభ్యాంవధూకరాభ్యాం ఆహతేఏకేనకరేణోత్సార్యఅనే
నతాడితఇత్యర్థః - హ్రదాంభసిమృదంగధ్వనివద్ధీరం గంభీరంరవంధ్వనిముజ్ఝతిసతి-
తథాధ్వనతిసతీత్యర్థః- ముహుఃపునఃపునః స్తనైఃతాలోగీతవాద్యవృత్తానాంపరిచ్ఛేదః॥
సి॥ తాళః కాలక్రియామానమిత్యమరః- తస్యసమంఅనురూపం మనోహరంనృత్తమివ
ప్రవేపితంకంపితం-భావేక్తః - సమాదదేస్వీకృతం- ఉపమాలంకారః॥ ౪౩ ॥ శ్రియేతి॥
శ్రియాశోభయాకమలానిహసద్భిః కమలతుల్యైరిత్యుపమా - హసతీర్ష్యత్యసూయతీతి
దండినాసదృశపర్యాయపాఠాత్-సస్మితైః ప్రతిమాంప్రతిబింబత్వంగతైః॥ ని ॥ ప్రతిమా
సంప్రతిబింబంప్రతిమాప్రతియాతనేత్యమరః - ముఖైరలంకృతాని అంబూనియస్యాస్సా-
కించ-సురరాజయోషితాంకృతంఆనుకూల్యంవిహారాదుపకారోయయాసా- ఇత్థంయో
షిద్భిఃఉపకృతాస్వయంచతాసాముపచికీర్షుః జాహ్నవీగంగాస్వస్యాఃప్రసాదస్యస్వచ్ఛ
స్యసాఫల్యం- అర్థగౌరవాత్ షష్ఠీసమాననిర్దేశః - అవాపలేభే-అత్రప్రసన్నాంభసి
ప్రతిబింబగ్రహణయోరసంభవాదిత్యర్థః స్వచ్ఛాఏవహిపరైరుపక్రియంతే - స్వయం
చోపకుర్వతేతేషామితిభావః- కృతానుకారేవాతే అనుకారోనుకూలకరణంఉపకార
ఇత్యేవంవ్యాఖ్యేయం అత్రజాహ్నవీవిశేషణపదార్థస్యసాఫల్యం ప్రతిహేతుమత్త్వాత్కా
వ్యలింగమలంకారః॥౪౪॥ పరీతి॥ పరిస్ఫురద్భిఃవివర్తమానైర్మీనైఃవిఘట్టితాఅహతా
ఊరవోయాసాంతాః - అతఏవత్రాసవిలోలదృష్టయః ఉద్వేగాచ్చంచలనేత్రాః- కంపి
తాఃపాణిపల్లవాఃపల్లవపాణయఃయాసాంతాః సురాంగనాః-సఖీజనస్యాపివిలోకనీయ
తాందర్శనీయతాం ఉపాయయురుపగతాఃకిముతతత్ప్రియజనస్యేతిభావః- స్వభావోక్తి
రలంకారః ॥ ౪౫ ॥ భయాదితి ॥ మానినీదుర్లభస్యాయంగ్రహణేతిభావః-అంభసిరుషా

దయతిస్మ మానినీ । అకృత్రిమప్రేమరసాహితైర్మనో హరంతి రామాః కృత కైరపీహితైః ॥ ౪౬ ॥ తిరోహితాంతాని నితాంతమాకులైరపాం విగాహాదల కైః ప్రసారిభిః । యయుర్వధూనాం వదనాని తుల్యతాం ద్విరేఫ బృందాంతరి తైస్సరోరుహైః ॥ ౪౭ ॥ కరాధునానా నవపల్లవాకృతిః పయస్యగాధే కిలజాత సంభ్రమా । సఖీష్వనిర్వాచ్యమధార్ష్ట్యదూషితం ప్రియాంగ సంశ్లేషమ వాపమానినీ ॥ ౪౮ ॥ ప్రియైస్సలీలంకరవారివారితః ప్రవృద్ధనిశ్శ్వాస వికంపిత

హతేమీనకంపితేనేతి ॥ని॥ పృథురోమా ఝషోమత్స్య ఇత్యమరః- భయాదివవస్తుతస్తునత త్రేతిభావః- కింతుముదా ఔత్సుక్యేనైవ ఆశ్లిష్య ప్రియమానందయతిస్మ- తథాహి రామాః స్త్రియః అకృత్రిమః అనారోపితః యః ప్రేమైవరసః తేన ఆహితైః జనితైః- కృతకైః కృత్రిమై రపి ఈహితైశ్చేష్టితైః మనోహరంతి - ఆరోపితమపిభయం ప్రేమమూలత్వాన్మనోహరం బభూవేత్యర్థః - అత్రతుల్యానుభావేనభయేనసహజరాగసమీలనాన్మీలనాలంకారః॥ శ్లో॥ మీలనంవస్తునాయత్రవస్త్వంతరనిగూహనమితిలక్షణాత్ - సధాధాంతరన్యాసేన సంసృజ్యతే ॥ ౪౬॥ తిరోహితేతి॥ అపాంవిగాహాత్ జలమజ్జనాత్ నితాంతంఆకులైః వ్యాకీ ర్ణైః అభితః ప్రసారిభిః ఆయతైః అలకైః తిరోహితాంతాని ఛన్నప్రాంతాని వధూనాంవద నాని ద్విరేఫబృందైః అంతరితాని ఛన్నానియైః- సరోరుహైః తుల్యతాం సాదృశ్యం యయు రిత్యుపమాలంకారః॥ ౪౭ ॥ కరేతి॥ మానినీపయస్యగాధేసతి-కిలేత్యలీకేమజ్జనభయా దిత్యర్థః- జాతసంభ్రమాజాతోద్వేగా- నవపల్లవాకృతీకరౌ ధునానాకంపయంతి (*) ధూఞ్ కంపన ఇత్యాదినా కర్తరిశానచ్- సఖీషునిషను అనిర్వాచ్యంఅవాచ్యం అనింద్యమిత్యర్థః-ధార్ష్ట్యదూషితోనభవతీత్యధార్ష్ట్యదూషితః తంవస్తుతోరాగ మూలత్వేపిభయమూలారోపత్వాదితిభావః - ప్రియాంగసంశ్లేషంఅవాప- అత్రాపితు ల్యాంగేనభయేనాగంతుకేనసహజానురాగనిగూహనాన్మీలనాలంకారః- తదుక్తంకా వ్యప్రకాశే॥శ్లో॥ సమానలక్షణంవస్తువస్తునాయన్నిగూహ్యతే నిజేనాగంతుకేనాపితన్మీల నముదాహృతమితిలక్షణాత్॥ ౪౮॥ ప్రియైరితి ॥ ప్రియైస్సలీలంకరవారిభిః అంజలిజలై వారితః అవరుద్ధః సిక్తఇత్యర్థః- ప్రవృద్ధైః సంతతైః నిశ్శ్వాసైః విహారశ్రమజనితైః వికంపి తౌ స్తనౌ యస్యాస్సః - సవిభ్రమం సవిలాసం ఆధూతాని కరాగ్రపల్లవాని యేనసః విలసనశీలా విలాసినీ (*) వికషలషకత్థస్రంభ ఇతిఘినుణ్ - సైవజనః- జాతావేకవచనం-యథార్థ తామాప-ఉక్తరీత్యా అనేకవిలాసపత్రయా యథార్థనామకత్వమవాపేత్యర్థః- క్వచిద్గ మ్యమానార్థస్యాప్రయోగః- యథామాఘే ॥ చిరాయయాథార్థ్య మలంభిదిగ్గజై రితి ॥ క్వచిత్ప్రయుజ్యతేచ - యథారఘువంశే ॥ పరంతపో నామయథార్థనామేతి॥

స్తనః సవిభ్రమాధూతకరాగ్రపల్లవో యథార్థతామాపవిలాసినీజనః॥ ౪౯ ॥
ఉదస్యధైర్యందయితేనసాదరంప్రసాదితాయాః కరవారివారితమ్ । ముఖంని
మీలన్నయనంనతభ్రువః శ్రియంసపత్నీవదనాదివాదదే ॥ ౫౦ ॥ విహస్యపా
ణౌవిధృతే ధృతాంభసిప్రియేణవధ్వామదనార్ద్రచేతసః । సఖీవకాంచీపయ
సాఘనీకృతాబభారవీతోచ్ఛ్రయబంధమంశుకమ్ ॥ ౫౧ ॥ నిరంజనేసాచివి
లోకితందృశావయావకంవేపథురోష్ఠపల్లవమ్ । నతభ్రువోమండయతిస్మ
విగ్రహేవలిక్రియాచాతిలకంతదాస్పదమ్ ॥ ౫౨ ॥ ప్రియేణసిక్తాచరమంవి
పక్షతశ్చుకోపకాచిన్నతుతోషసాంత్వనైః । జనస్యరూఢప్రణయస్యచేతసః

తథానైవఘేపి। సజయత్యరిసార్థసార్థకీకృతనామాతిభీమభూపతిరితి॥ స్వభావోక్తి
రలంకారః॥౪౯॥ ఉదస్యేతి ॥ దయితేనధైర్యంకాఠిన్యం - ఉదస్యఅపనీయఅనునీయే
త్యర్థః-సాదరంయథాతథా - ప్రసాదితాయాఃసామనస్యంగమితాయాః-నతభ్రువః
స్త్రియఃసంబంధి-కరవారిభిఃవారితంఅవరుద్ధం - అతఏవనిమీలితనయనేయస్మిన్తన్ముఖం
సపత్నీవదనాదివశ్రియమాదదేజగ్రాహ - తదానీంతద్వదనస్యసఖ్యేకత్వాత్తదీయశ్రీగ్ర
హణముత్ప్రేక్షతే॥ ౫౦॥ విహస్యేతి॥ ధృతాంభసిప్రియనేచనాథేనగృహీతజలే-పాణౌ
అంజలావిత్యర్థః - ప్రియేణవిహస్యవిధృతేఅవలంబితేసతి - అతఏవమదనార్ద్రచేతసః
స్మరపరవశాయాఇత్యర్థః - వధ్వాఃసంబంధివీతోచ్ఛ్రయబంధంవినిర్ముక్తనీవీగ్రంథింస్ర
స్తమానమిత్యర్థః - అంశుకంపయసాఘనీకృతాసంశ్లిష్టాకాంచీసఖీవబభారజగ్రాహ
స్త్రీణాంకిలస్త్రీష్వేవాయత్తంలజ్జారక్షణమితిభావః - పరిభావయితుంమన్మథపరవశా
ద్విస్మృతమిత్యర్థః॥ ౫౧ ॥ నిరంజనేఇతి॥ నతభ్రువఃఅంగనాయాఃవిగ్రహేవపుషి-అథవా
విగ్రహేప్రణయకలహేనిరంజనేనిర్ధూతకజ్జలేదృశౌ - కర్మ-సాచివిలోకితంతిర్యగ్వీ
క్షణంకర్తృ మండయతిస్మ॥ ని ॥ తిర్యగర్థేసాచితిర్యగిత్యమరః-అయావకంక్షాళితలా
క్షారాగమోష్ఠపల్లవంవేపథుఃకంపఃమండయతిస్మ(*)ద్విత్వేధుజిత్యథుచ్ అతిలకంవీతతి
లకం- తదాస్పదంతిలకస్థానంలలాటం(*)ఆస్పదంప్రతిష్ఠాయామితినిపాతః - వలి
క్రియాభ్రూకుటీరచనేతియాపత్ - మండయతిస్మ-తదానీంనిరలంకారస్యాంగనాశరీ
రస్యతత్తచ్ఛరీరవికారైరేవాలంకారస్సమజనీత్యర్థః॥ ౫౨॥ ప్రియేణేతి॥ కాచిత్ప్రియేణ
విపక్షతఃసపత్నీతః-చరమంపశ్చాత్సిక్తాసతీచుకోప - సాంత్వనైఃఅనునయైఃతత్కృతై
ప్రియభాషణైరిత్యర్థః- నతుతోష - తథాహిరూఢప్రణయస్యగాఢప్రేమ్ణఃజనస్యసం
బంధిచేతసఃఅమర్షఃక్రోధః-కిమపికుతోవాప్యహేతోఃఅనునయేనతిభృశాయతేగా
ఢీభవతి(*)భృశాదిభ్యోభువ్యచ్వేర్లోపశ్చహలఇతిక్యఙ్ - అన్యత్రప్రశాంతిహేతురను

కిముష్యమర్షోస్యనమేభృశాయతే ॥ ౫౩ ॥ నిమీలదాకేకరలోలచక్షుషాంప్రి
యోపకంఠం కృతగాత్రవేపథుః । నిమజ్జతీనాం శ్వసితోద్ధతస్తనః శ్రమోను
తాసాంమదనోనుపప్రథే ॥ ౫౪ ॥ ఇత్థంవిహృత్యవనితాభిరుదస్యమానంపీన
స్తనోరుజఘనస్థలశాలినీభిః ఉత్సర్పితోర్మిచయలంఘితతీరదేశ మౌత్సుక్య
నున్నమివవారిపురఃప్రతస్థే॥ ౫౫ ॥ తీరాంతరాణిమిథునానిరథాంగనామ్నాం
నీత్వావిలోలితసరోజవనశ్రియస్తాః । సంరేజిరేసురసరిజ్జలధౌతహారాస్తా
రావితానతరళాఇవయామవత్యః॥ ౫౬ ॥ సంక్రాంతచందనరసాహితవర్ణ

నయః-అత్రతుశ్రోపాధైవభవతి-తత్రకారణంనజ్ఞాయత ఇత్యర్థః ॥ ౫౩ ॥ నిమీలదితి॥
ప్రియోపకంఠంప్రియస్య సమీపే[*]అత్యంతసంయోగే ద్వితీయానిమజ్జతీనాంవిగాహ
మానానాం- అతఏవనిమీలంతినిమిషంతి - ఆకేకరాణిఆకేకరవంతిలోలానిచక్షూంషి
యాసాంతాసాం-ఆకేకరలక్షణంతునృత్యవిలాసే ॥ శ్లో ॥ దృష్టిరాకేకరాకించిత్స్ఫు
టాపాంగేప్రసారితా - మీలితార్ధపురాలోకేకించిద్వ్యావృత్తతారకేతి- తాసాం
స్త్రీణాంకృతఃగాత్రాణాంవేపథుఃకంపోయేనసః - శ్వసితైఃనిశ్వాసైఃఉద్ధతాఉత్ఫలితా
స్తనాయేనసః- శ్రమఃఖేదోను॥శ్లో॥ శ్రమఃఖేదోధ్వరత్యాదేరితిదశరూపకే-మదనో
నుపప్రథేప్రాదుర్బభూవ - నిమజ్జనప్రియసన్నిధౌసరూపోభయకారణసంభవాన్నేత్రని
మీలనగాత్రకంపనిశ్వాసాద్యనుభవసాధారణ్యాచ్చసందేహఏవాలంకారః ॥ ౫౪ ॥
ఇత్థమితి॥ పీనైః-స్తనాఃఊరవఃజఘనస్థలానిచతైఃశాలంతఇతితథోక్తాభిరితిసలిలనోదన
సామర్థ్యోక్తిః-స్థలస్యసాక్షాదప్రాణ్యంగత్వాన్నద్వంద్వైకవద్భావః- వనితాభిఃఇత్థం
విహృత్య- ఉత్తరంతీభిరితిశేషః - ఉదస్యమానంనుద్యమానం - ఉత్సర్పితైరుపరిభాగం
ప్రాపితైఃఊర్మిచయైఃలంఘితఃఅభివ్యాప్తఃతీరదేశోయేనతద్వారి - ఔత్సుక్యంవిరహా
సహిష్ణుత్వం - తేననున్నంప్రేరితమివేత్యుత్ప్రేక్షా[*]నుదవిదేత్యాదినానిష్ఠానత్వం-
పురోగ్రేప్రతస్థేప్రస్థితం - యథాపిత్రాదౌగ్రామాంతరంప్రయాతేనివర్తమానో
పుత్రాదిర్వియోగాసహిష్ణురౌత్సుక్యాత్పురోయాతితద్వదితిఛాయా ॥ ౫౫ ॥ తీరాంత
రాణీతి॥ రథాంగనామ్నాంమిథునానిచక్రవాకద్వంద్వానిఅన్యానితీరాణితీరాంతరాణి
నీత్వావియుజ్యేత్యర్థః- అవిహితలక్షణస్తత్పురుషోమయూరవ్యంసకాదిషుద్రష్టవ్యః
విలోలితాఃచలితాః సరోజవనశ్రియఃయాభిస్తాః - సురసరిజ్జలైఃధౌతహారాఃక్షాళిత
ముక్తావళయఃతాఃస్త్రియః - తారావితానైఃఉడుగణైఃతరళాభాసురాః॥ని ॥ తరళో
భాసురేహారేచంచలేపీతివైజయంతీ- యామవత్యోరాత్రయఇవసంరేజిరే॥ ౫౬ ॥ సంక్రాం
తేతి ॥ సంక్రాంతైశ్చందనరసైఃమలయజద్రవైఃఆహితోవర్ణభేదోరూపాంతరంయస్య
తత్- విచ్ఛిన్నానిత్రుటితానియాని భూషణానితేషాంయేమణిప్రకరాఃమణిగణాఃతేషాం

భేదంవిచ్ఛిన్నభూషణమణిప్రకరాంశుచిత్రమ్ । బద్ధోర్మినాకవనితాపరిభు క్తముక్తంసింధోర్బభారసలిలంశయనీయలక్ష్మీమ్॥ ... ... *

ఇతిశ్రీభారవికృతౌకిరాతార్జునీయేమహాకావ్యే- అష్టమస్సర్గః.

భారవివిరచితే- కిరాతార్జునీయే - సవ్యాఖ్యానే.

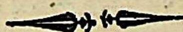
నవమస్సర్గప్రారంభః.

వీక్ష్యరంతుమనస స్సురనారీరాత్తచిత్రపరిధానవిభూషాః । తత్ప్రియార్థమివయాతుమథాస్తంభానుమానుపపయోధిలలంబే॥ ౧॥ మధ్యమో

అంశుభిః చిత్రంనానావర్ణం - బద్ధోర్మితరంగితంనాకవనితాభిః పరిభుక్తముక్తంపూర్వం పరిభుక్తంపశ్చాన్ముక్తం[*]పూర్వకాలేత్యాదినాతత్పురుషః - సింధోర్గంగాయాః సలిలంశేరతేఅత్రేతిశయనీయంతల్పం[*]బహుళగ్రహణాత్కర్తరిలుట్ - తస్యలక్ష్మీంబభార-తాదృశీంలక్ష్మీందధావిత్యర్థః - అతఏవనిదర్శనాలంకారః ॥ శ్లో ॥ అసంభవద్ధర్మయోగాదుపమానోపమేయయోః - ప్రతిబింబక్రియాగమ్యాయత్రసాస్యాన్నిదర్శనేతి లక్షణాత్॥ ౫౭ ॥ ....*

ఇతిశ్రీపదవాక్యప్రమాణ పారావారపారీణ శ్రీమహోపాధ్యాయ కోల చలమల్లినాథ సూరివిరచితాయాంకిరాతార్జునీయవ్యాఖ్యాయాంఘంటాపథసమాఖ్యాయాం- అష్టమస్సర్గః..................*

అష్టమస్సర్గస్సమాప్తః.

ఇత్థంజలకేళిముపవర్ణ్యఅధునాసూర్యాస్తమయంవర్ణయతి॥వీక్ష్యేతి॥ అథజలక్రీడానంతరం - భానుమాన్ అంశుమాన్ ఆత్తచిత్రపరిధాననిశేషాః స్వీకృతవివిధవస్త్రాభరణాఃరంతుం మనోయాసాంతాః[*]సమానకర్తృకేషుతుమున్ - తుంకామమనసోరపీతిమకారలోపః-సురతసన్నాహవతీరిత్యర్థః - ఫలోత్ప్రేక్షేయం-సురనారీః అప్సరసఃవీక్ష్య - తాసాంప్రియార్థమివ అవసరదానరూపంప్రియంకర్తుమివేత్యర్థః - ఉపపయోధి అస్తమదర్శనం-అస్తమితిమకారాంతమవ్యయమేతత్- యాతుంప్రాప్తుం - సమ్రాగతైరనభానసమ్రుద్రసమీపేలలంబేసస్రంసేఅస్మిన్సర్గేస్వాగతావృత్తం ॥ శ్లో ॥ స్వాగతేతిరనభాద్గురుయుగ్మమితిలక్షణాత్॥ ౧ ॥ మధ్యమేతి ॥ మధ్యమోపలనిభేనాయకమణిసదృశే॥

వారిదపఙ్క్త్యా సంధ్యయాగగనపశ్చిమభాగః । సోర్మివిద్రుమ వితాన విభా
సారంజితస్యజలధేశ్శ్రియమూహే ॥ ౯ ॥ ప్రాంజలావపిజనే నతమూర్ధ్ని
ప్రేమతత్ప్రవణచేతసిహిత్వా । సంధ్యయానువిదధేవిరమంత్యాచాపలేనసు
జనేతరమైత్రీ ॥ ౧౦ ॥ ఔషసాతపభయాదివలీనంవాసరచ్ఛవివిరామపటీయః ।
సన్నిపత్యశనకైరథ నిమ్నాదంధకార ముదవాపసమాని ॥ ౧౧ ॥ ఏకతామివ
గతస్య వివేకః కస్యచిన్నమహతోప్యుపలేభే । భాస్వతాని దధిరే భువనానా

పిహితమేఘబృందయాసంధ్యయాఆస్థితః ఆక్రాంతఃగగనపశ్చిమభాగఃసోర్మిః ఊర్మి
సంక్రాంతేత్యర్థః - తయావిద్రుమవితాననిభాసాప్రవాళప్రకరకాంత్యారంజితస్య
సావర్ణ్యమాపాదితస్యజలధేఃశ్రియమూహే - సంధ్యాయారక్తవర్ణత్వాదితిభావః
వహతేఃకర్తరిలిట్ - తత్సదృశీంశ్రియమువాహేత్యర్థః - అతఏవనిదర్శనాలంకారః॥౯॥
ప్రాంజలావితి॥ ప్రబద్ధఃఅంజలిర్యేనతస్మిన్ ప్రాంజలౌబద్ధాంజలౌ ॥ని॥ తౌ యుతావం
జలిఃపుమానిత్యమరః (*) ప్రాదిభ్యోధాతుజస్యవాచ్యోబహువ్రీహిః వాచోత్తరపద
లోపశ్చ-నతమూర్ధ్నినమస్కుర్వాణేతత్ప్రవణంతత్రసంధ్యాయామేవాహితంచేతో
యస్యతస్మిన్ ఏవంవిధేపిజనేవిషయే ప్రేమహిత్వావిహాయవిరమంత్యావర్తమానయా
ప్రయాంత్యా [*] వ్యాఙ్పరిభ్యోరమఇతిపరస్మైపదం - సంధ్యయాచాపలేనఅస్థైర్యేణ
(*) యువాదిత్వాదణ్ - సుజనాదితరోదుర్జనః తస్యమైత్రీసఖ్యంఅనువిదధేఅనుచక్రే
(*) కర్మణిలిట్ - యథాదుర్జనస్యమైత్రీస్నిహ్యంతమపిజనంహిత్వాయాతి సంధ్యాపిభక్తిమ
ఞ్జనమహాసీదిత్యర్థః- మిత్రస్యకర్మమైత్రీ [*] అణంతాత్ ఙీప్- అత్రసంధ్యాదుర్జ
నమైత్ర్యోశ్చాపలసమానధర్మః అనువిధానమతఏవార్థీయముపమా॥ ౧౦ ॥ ఔష
సేతి॥ ఔషసాత్ ప్రాభాతికాత్ ఆతపాద్భయంతస్మాదివేత్యుత్ప్రేక్షా- లీనంక్వచిద్గు
హాదిషుగూఢంవిలగ్నం- వాసరచ్ఛవేరాతపస్యవిరామాత్ అనగమాద్ధేతోః-పటీయః
పటుతరం ప్రభవిష్ణుతరం [illegible] అంధంకరోతీత్యంధకారంధ్వాంతం॥ని॥ అంధకారోస్త్రియాం
ధ్వాంతమిత్యమరః - అథసంధ్యాపగమానంతరం- శనకైః నిమ్నాత్ సన్నిపత్యఆగత్య
సమానిసమస్థలానిఉదవాపవ్యాపేత్యర్థః- అత్రప్రస్తుతాంధకార విశేషణసామ్యాదప్రస్తు
తచోరాద్యర్థప్రతీతేస్సమాసోక్తిః- ఉత్ప్రేక్షాత్వంగమస్యాః॥ ౧౧॥ ఏకతామితి॥ఏక
తామభేదమాపగతస్యవ [illegible] వ్యాప్త్యాతథాప్రతీతేరియముత్ప్రేక్షా- మహతఃశైలాదే
రపికస్యచిత్- [illegible] పదార్థస్య వివేకోభేదః నోపలేభే నగృహీతః- కింపునరల్పస్యేతి
ఏవంతతఉత్ప్రేక్ష్యతే- పతితేనఅస్తమితేనభాస్వతాసూర్యేణభువనానాం భువనస్థపదా
ర్థానాని [illegible] విశేషాః స్వాధరాదిభేదాః- అస్తనిస్వస్మిన్ నిదధిరే ఇవనిపాతాః॥
అన్యథాతేషాం నోపలభ్యేరన్నిత్యర్థః- అత్రోత్ప్రేక్షయోస్సజాతీయయోస్సంకరః

మాస్మ నీవపతి తేనవిశేషాః ॥ ౧౨ ॥ ఇచ్ఛతాంసహవధూభిరభేదం యామినీ
విరహిణాంవిహగానామ్ । ఆపురేవమిథునాని వియోగంలంఘ్యతేన ఖలుకాల
నియోగః ॥ ౧౩ ॥ యచ్ఛతిప్రతిముఖందయితాయైవాచమంతిక గతేపిశకుంతే ।
నీయతేస్మనతిముజ్ఝితహర్షం పంకజంముఖ మివాంబురుహిణ్యా ॥ ౧౪ ॥ రంజి
తానువివిధాస్తరు శైలానామితంనుగగనంస్థగితంను । పూరితాను విషమేషు
ధరిత్రీసంహృతానుకకుభస్తిమిరేణ ॥ ౧౫ ॥ రాత్రిరాగమలినానివికాసంపంక

దంగాంగిభావేనసంకరః ॥ ౧౨ ॥ ఇచ్ఛతామితి ॥ వధూభిస్సహ కాంతాభిస్సహ-అభేదమవి
యోగం ఇచ్ఛతాంతథాసంకల్పవతామపీత్యర్థః - యామినీషువిరహిణాం నిరంతర
వియోగవతాం - ఆభీక్ష్ణ్యేణినిః - యద్వా-నిందాయామినిః - తేషాంవిహగానాం
చక్రవాకానామిత్యర్థః - మిథునానివియోగమాపురేవ - నతునాపురిత్యయోగవ్యవ
చ్ఛేదః - తథాహికాలనియోగః దైవాజ్ఞానలంఘ్యతేఖలు - దుర్వారఇత్యర్థః ॥ ౧౩ ॥
యచ్ఛతీతి ॥ శకుంతేచక్రవాకపక్షిణిసామాన్యస్యప్రాకరణిక విశేషపర్యవసానాత్ ॥
ని ॥ శకుంతిపక్షిశకునిశకుంతశకునద్విజా ఇత్యమరః-అంతికగతేసమీపగతేపిదయితాయై
చక్రవాక్యైప్రతిముఖమభిముఖం యథాతథావాచంయచ్ఛతిసతివచోదానేనతుసంగ
చ్ఛమానేఇత్యర్థః (*) సాధూక్తిత్యాదినాయచ్ఛాదేశః - అంబురుహిణ్యానలిన్యా-
ఉజ్ఝితహర్షంచక్రవాకదుర్దశందర్శనాదివత్యక్తవికాసం - పంకజంముఖమివనతింనమ్ర
త్వంనీయతేస్మ (*) ప్రధానకర్మణ్యాఖ్యేయేలాదీనాహు ద్వికర్మణామితినీయతే
ద్వికర్మకాత్ప్రధానేకర్మణిలిట్ - ప్రాయశోదుఃఖినాందర్శనాత్ స్త్రియఃఖిన్నం తే-
విశేషతోవిరహిదర్శనాదితిభావః - అత్రపంకజావనతేఃచక్రవాకవిక్రోశనానంతర్యాత్త
ద్ధేతుకత్వముత్ప్రేక్ష్యతే- తచ్చముఖోపమయాంబురుహిణ్యాకామినీసామ్యంగమయంత్యా
రూహ్యతే- ఇత్యుపమోత్ప్రేక్షయోరంగాంగిభావేనసంకరః - వ్యంజకాప్రయోగాత్
ప్రతీయమానోత్ప్రేక్షా ॥ ౧౪ ॥ రంజితాఇతి ॥ తిమిరేణవివిధాఃతరవఃశైలాశ్చరంజితాః
అనులిప్తాః-స్వవర్ణమాపాదితాను- అన్యథాకథమేషామిత్థంనీలాత్వమితిభావః
తథాగగనంనామితంను అభూతలాదితిశేషః (*) మితాంహ్రస్వఇత్యత్రవాశబ్దాను
వృత్త్యాకేషాంచిద్వికల్పాన్నహ్రస్వః - యద్వాగగనంస్థగితంనుచ్ఛన్నంకిం-ఉభయత్రాపి
కథమన్యథానదృశ్యతఇతిభావః - తథాధరిత్రీవిషమేషునిమ్నోన్నతేషుపూరితాసమీకృ
తాను-అన్యథాతద్వివేకఃకథంనస్యాదితిభావః - కకుభోదిశశ్చసంహృతానులుప్తాఃకిం ॥
ని ॥ దిశస్తుకకుభఃకాష్ఠాఇత్యమరః-కథమన్యథానదృశ్యంతఇతిభావః-అత్రతిమిరేణతరు
శైలాద్యనేకవిషయరంజకత్వాదేవ మారోప్యసందిహ్యతఇతిసందేహాలంకారః - అన్యేతు
నుశబ్దస్యసంభావనాద్యోతకత్వాదుత్ప్రేక్షాప్రకారమిత్యలంకారసర్వస్వకారః ॥ ౧౫ ॥
రాత్రీతి ॥ [illegible] రాత్రేః - సంధ్యాయాః రాగేణస్వచ్ఛాన్యోపరంజనేనమ

జానిరహయంతివిహాయ । స్పష్టతారకమియాయ నభః శ్రీర్వస్తుమిచ్ఛతి నిరాపదిసర్వః ॥ ౧౬ ॥ వ్యానశేశశధరేణ విముక్తః కేతకీకుసుమ కేసరపాండుః। చూర్ణముష్టిరివలంభితకాంతిర్వాసవస్యదిశమంశుసమూహః॥ ౧౭ ॥ ఉజ్ఝతీ శుచమివాశుతమిస్రామంతికం వ్రజతితారక నాథే । దిక్ప్రసాద గుణమండనమూహే హాసవిశదంముఖమైంద్రీ ॥ ౧౮ ॥ నీలనీరదనిభేపి చ గౌరంతైః రుద్ధవపుషస్సితరశ్మేః । ఖేర రాజనిపతత్కరజాలంవారిధేః పయసిగాంగమివాంభః ॥ ౧౯ ॥ ద్యాం నిరుంధతి నీలఘనాభం ధ్వాంత ముద్యత కరేణపురస్తాత్ । క్షిప్యమాణమసితేతరభాసా శంభునేవకరిచర్మ చకాశే॥ ౨౦ ॥ అతి

నానికృష్ణాని-అతఏవవికాసంజృంభణంరహయంతిత్యజంతి [*] రహయతేః త్యాకార్థా చ్ఛుత్ప్రత్యయః - పకంజానివిహాయ - స్పష్టతారకంనభః ఖమియాయప్రాప - తథాహి సర్వోజనః నిరాపదినిర్బాధస్థలేవస్తుంస్థాతుం [*] ఏకాచ ఉపదేశేమవాత్తాదితిప్రతి షేధః- శ్రేయసీతేషువసిః ప్రసారిణీతివచనాత్ - ఇచ్ఛతి ॥ ౧౬ ॥ అస్తాదిసంధ్యాంతం వర్ణయిత్వాచంద్రోదయవర్ణనమారభతే॥ వ్యానశ ఇతి॥ శశధరేణచంద్రేణవిముక్తః క్షిప్తః-కేతకీకుసుమకేసరఇవపాండుః లంభితాప్రాపితాకాంతిర్యస్యసః రశ్మిసమూహః చూర్ణస్యకర్పూరాదిక్షోదస్యముష్టిరివ-ముష్టిశబ్దస్యద్విలింగత్వేప్యత్రపుల్లింగత్వేవగ్రాహ్య ఉపమేయానుసారాత్ - వాసవస్యదిశంప్రాచీంవ్యానశేవ్యాప్తవాన్ - ఏతేననిశానిశా కరయోర్నాయికానాయకౌపమ్యంగమ్యతే - యథాపటవాసనాయ కాముకప్రయుక్త శ్చూర్ణముష్టిర్లంభితకాంతిస్సన్ వ్యాప్నోతిఏవమసావపీత్యర్థః॥ ౧౭॥ ఉజ్ఝతీతి॥ ఇంద్ర స్యేయమైంద్రీదిక్ప్రాచీతారకనాథేనక్షత్రనాథే॥ ని ॥ కనీనికాయాంనక్షత్రే తారకంతా రకేపిచేతివిశ్వః - అంతికంవ్రజతిసతి - ఆశుతమిస్రామంధతమసం ॥ ని ॥ తమిస్రాత్రి ధ్వాంతతతౌనిశ్యంధతమసేనచేతివైజయంతీ - శుచంవిరహదుఃఖమివేత్యర్థః - ఉజ్ఝతీ జహతీ-ప్రసాదోనైర్మల్యమేవగుణఃసఏవమండనంయస్యతత్ - రత్నమోహాసాఇవతైః విశదంనిర్మలంముఖమివముఖమగ్రభాగం-శ్లిష్టోపమేయం- ఊహేవహతిస్మ-అత్రదిక్చం ద్రయోర్నాయికానాయకౌపమ్యంగమ్యతే॥ ౧౮ ॥ నీలేతి॥ తైః-రుద్ధవపుషః ఉదయగిరి తిరోహితమండలస్య - సితరశ్మేరిందోస్సంబంధినినీలరదనిభే కాలమేఘసదృశే - నీలనీర జేతిపాఠే- నీలోత్పలతుల్యేఖేఆకాశే-నిపతత్ ప్రసర్పత్ హిమమివగౌరంశుభ్రంకరజాలం మంశుసమూహం - వారిధేఃపయసిపతత్ గాంగంఅంభఇవరరాజ- ఉపమానేపినీలేవమనో జ్ఞాజ్యం॥ ౧౯॥ ద్యామితి॥ ద్యాంనిరుంధదాకాశమావృణ్వత్ - అతినీలఘనాభంనీలనీ రదనిభం-ఉద్యతాఃకరాఅంశవోహస్తాశ్చయస్యతేన- అసితాభ్యఇతరాఃశుభ్రాఃభాసో యస్యతేనచంద్రేణ - పురస్తాత్ప్రాచ్యాం- అగ్రేచక్షిప్యమాణంనుద్యమానంధ్వాంతం ఘనాక్షిప్యమాణం [illegible] శంభునా క్షిప్యమాణం కరిచర్మేవచకాశే॥ ౨౦॥ అతి

కాంతికగతేందువిసృష్టే జిహ్మితాంజహతిదీధితిజాలే । నిస్సృతస్తిమిరభార నిరోధాదుచ్ఛ్వసన్నివరరాజదిగంతః ॥ ౨౧ ॥ రేఖయావిమలవిద్రుమభాసా సంతతంతిమిరమిందురుదాసే । దంష్ట్రయాకనకటంకపిశంగ్యామండలం భువ ఇవాదివరాహః ॥ ౨౨ ॥ దీపయన్నథనభఃకిరణౌఘైః కుంకుమారుణపయోధర గౌరః । హేమకుంభ ఇవ పూర్వపయోధేరున్మమజ్జశనకైస్తుహినాంశుః ॥ ౨౩ ॥ ఉద్గతేందుమవిభిన్నతమిస్రాం పశ్యతి స్మరజనీమవితృప్తః । వ్యంశుకస్ఫుటముఖీమపిజిహ్మాం వ్రీడయానవవధూమివలోకః ॥ ౨౪ ॥ సప్రసాదముచితం గమితా ద్యౌర్నోద్ధృతంతిమిరమద్రివనేభ్యః । దిఙ్ముఖేషు నచ ధామ వికీర్ణం భూషి

కేతి॥ అంతి కాంతికమంతిసమీపం (*) ప్రకారే గుణవచనస్యేతి ద్విర్భావః - కర్మధార యవద్భావాత్సుపోలుక్ - అంతికాంతికం గతేన ఇందునా విసృష్టే ముక్తే దీధితిజాలే - జిహ్మితాం సంకోచం జహాతీత్యజహతి సతి - తిమిరభారైః సమస్తైర్మైః నిరోధాదాక్రమణాత్ - నిస్సృతో నిర్గతః దిగంతః ఉచ్ఛ్వసన్నివ రరాజేత్యుత్ప్రేక్షాలంకారః ॥ ౨౧ ॥ రేఖయేతి॥ ఇందుః విమలవిద్రుమభాసా స్వచ్ఛప్రవాళసవర్ణయా రేఖయా కళయా సంతతం సాంద్రం తిమిరం - ఆదివరాహః - కనకస్య టంకః శిలాభేదకశస్త్రం ॥ ని ॥ టంకః పాషాణదారణ ఇత్యమరః - తద్వత్పిశంగ్యా లోహితవర్ణయా (*) పిశంగాచ్ఛేతి వక్తవ్యమితి ఙీప్ - దంష్ట్రయా భువః - మండలమివ ఉదాసే ఉత్క్షిప్తే (*) అస్యతేః కర్తరి లిట్ - సోపసర్గాదస్యతేర్వికల్పాదాత్మనేపదం ॥ ౨౨ ॥ దీపయన్నితి॥ అథ అరుణోదయానంతరం కిరణౌఘైః నభః దీపయన్ ప్రకాశయన్ - కుంకుమేన అరుణః యః పయోధరః కుచః స ఇవ గౌరః పిశంగః ఉదయరాగాదితి భావః - తుహినాంశుః శనకైః పూర్వపయోధేః పూర్వసాగరాత్ హేమ్నః కుంభ ఇవ ఉన్మమజ్జ ఉజ్జగామేత్యుత్ప్రేక్షా ॥ ౨౩ ॥ ఉద్గతేందుమితి॥ లోకః జనః॥ ని॥ లోకస్తు భువనే జనే ఇత్యమరః - ఉద్గతేందుముదితమాత్రచంద్రాం అవిభిన్నతమిస్రాం అనిశ్శేషితధ్వాంతాం - రజనీం వ్యంశుకమపనీతావకుంఠనం - అత ఏవ స్ఫుటం దృశ్యమానం ముఖం యస్యాస్తాం - తథాపి వ్రీడయా జిహ్మాం వక్రాం - అప్రకాశాంగీమిత్యర్థః - నవవధూం నవోఢాం స్త్రియమివ అవితృప్తః సతృష్ణః పశ్యతిస్మ ॥ ని ॥ వధూర్నవోఢాయాం స్నుషాభార్యాంగనాసు చేతి ధరణిః ॥ ౨౪ ॥ నేతి ॥ హిమభాసా చంద్రేణ ద్యౌరాకాశము ఉచితం యోగ్యం ప్రసాదం నైర్మల్యం న గమితా నీతా - అద్రయో వనాని చ తేభ్యః తిమిరం నోద్ధృతం నోత్సారితం - దిఙ్ముఖేషు దిగంతేషు ధామ తేజశ్చ న వికీర్ణం న పర్యస్తం - తథాపి రజనీ భూషితా చకితముల్లోకగుణసంపత్త్యా ఇతి భావః - ద్యౌర్దిశో రజనీ చేతి నాయికాః తాసాం మధ్యే చంద్రో నాయకః అత్యంతానురాగాద్రజనీమేవ భూషయామాసేత్యర్థః - అత్ర ద్యుప్రసాదాదికారణాభావేతతా నార్యభూషణోక్త్యా విభావనాలంకారః - లక్షణం

తాచరజనీహిమభాసా ॥ ౨౪ ॥ మానినీజనవిలోచనపాతానుష్ణబాష్పకలుషా
న్ప్రతిగృహ్ణన్ । మందమందముదితః ప్రయయౌ ఖం భీతభీత ఇవ శీతమయూ
ఖః ॥ ౨౫ ॥ శ్లిష్యతః ప్రియవధూరుపకంఠం తారకాస్తతకరస్య హిమాంశోః ।
ఉద్యమన్నభిరరాజసమంతాదంగరాగ ఇవ లోహితరాగః ॥ ౨౬ ॥ ప్రేరితశ్శశ
ధరేణ కరౌఘస్సంహతాన్యపి నునోద తమాంసి । క్షీరసింధురివ మందరభిన్నః కా
ననాన్యవిరళోచ్చతరూణి ॥ ౨౭ ॥ శారతాం గమితయా శశిపాదైశ్ఛా
యయా విటపినాం ప్రతిపేదే । న్యస్తశుక్లబలిచిత్రతలాభిస్తుల్యతా వసతివేశ్మ

తుపూర్వమేవోక్తం ॥ ౨౪ ॥ మానినీతి ॥ ఉదితః శీతమయూఖః - ఉష్ణైస్సపరిహతైః బా
ష్పైః కలుషాన్ ఆవిలాన్ మానినీజనస్య కలహాంతరితనాయికాజనస్య విలోచనపాతాన్
కటాక్షమోక్షాన్ - మానభంగజనితరోషభీషణానితి భావః ॥ శ్లో ॥ క్రోధాత్కాంతం ప
రాణుద్య పశ్చాత్తాపసమన్వితా । కలహాంతరితా ప్రోక్తా నాయికా నయశాలిభిరితి దశరూ
పకే - ప్రతిగృహ్ణన్ స్వీకుర్వన్ - అపరాధస్యాపరిహార్యత్వాదితి భావః - అత ఏవ భీతభీతః
భీతప్రకార ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - మందమందం మందప్రకారం - ఉభయత్రాపి [*] ప్రకారే
గుణవచనస్యేతి ద్విర్భావః - కర్మధారయవద్భావాత్సుపో లుక్ - ఖమాకాశం ప్రయయౌ
అభిజగామ ॥ ౨౫ ॥ శ్లిష్యత ఇతి ॥ తతాః ప్రసారితాః కరా అంశవ ఏవ కరా హస్తా యేన
తస్య - తారకా ఏవ ప్రియవధూః - ఉపకంఠం అంతికే కంఠే చ [*] అత్యంతసంయోగే
ద్వితీయా - విభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః - శ్లిష్యతః ప్రత్యాసీదతః సన్నికర్షం గచ్ఛత ఇత్యర్థః
ఆలింగితవతశ్చ హిమాంశోః సంబంధీ - సమంతాత్ సర్వతః ఉద్వమన్నుత్సృజన్ - అర్థాంత
రత్వాదకర్మకత్వం - ధాతోరర్థాంతరే వృత్తేరితి వచనాత్ లోహితరాగః అరుణప్రభః
అంగరాగ ఇవ అభిరరాజ - ఆలింగనాదంగరాగో గళతీతి ప్రసిద్ధిః అత్ర రూపకయో
రంగాంగిభావేన సంకరః ॥ ౨౬ ॥ ప్రేరిత ఇతి ॥ శశధరేణ చంద్రేణ ప్రేరితో విసృష్టః కరౌఘః
సంహతాని సాంద్రాణ్యపి తమాంసి - మందరేణ మందరాద్రిణా భిన్నో నున్నః క్షీరసింధుః
అవిరళాః సాంద్రాః ఉచ్చాః ఉన్నతాశ్చ తరవో యేషు తాని వనాని కాననానీవ నునోద ని
క్షేప ధ్వంసయామాస ॥ ౨౭ ॥ శారతామితి ॥ శశిపాదైః చంద్రరశ్మిభిః ॥ ని ॥ పాదా రశ్మ్యం
ఘ్రితుర్యాంశా ఇత్యమరః - శారతాం శబలతాం ॥ ని ॥ శారశ్శబలశ్శబలయోరితి విశ్వః - గమి
తయా ప్రాపితయా - విటపినాం తరూణాం ఛాయయా - న్యస్తైః నిక్షిప్తైః శుక్లబలిభిః శ్వేత
పుష్పాద్యుపచారైః - చిత్రాణి నానావర్ణాని తలాని ఉపరిభాగా యాసాం తాభిః ॥ ని ॥ కరో
పహారయోః పుంసి బలిః ప్రాణ్యంగజే స్త్రియామిత్యమరః - వసతివేశ్మమహీభిః నివాసభూ
తగృహభూమిభిః - తుల్యతా సామ్యం ప్రతిపేదే ప్రాప్తా - కర్మణి లిట్ - అత్రే[illegible]ముపమా

మహీభిః ॥ ౨౯ ॥ ఆతపే ధృతిమతా సహ వధ్వా యామినీవిరహిణా విహగేన । సేహిరే న కిరణా హిమరశ్మేర్దుఃఖితే మనసి సర్వమసహ్యమ్ ॥ ౩౦ ॥ గన్ధముద్ధతరజఃకణవాహీ విక్షిపన్వికసతాం కుముదానామ్ । ఆదుధావ పరిలీనవిహఙ్గా యామినీమరుదపాం వనరాజీః ॥ ౩౧ ॥ సంవిధాతుమభిషేకముదాసే మన్మథస్య లసదంశుజలౌఘః । యామినీవనితయా తతచిహ్నస్సోత్పలో రజతకుమ్భ ఇవేన్దుః ॥ ౩౨ ॥ తేజసాపి ఖలు నూనమనూనం నాసహాయముపయాతి జయశ్రీః । యద్విభుశ్శశిమయూఖసఖస్సన్నాదదే విజయి చాపమనఙ్గః ॥ ౩౩ ॥ సద్మనాం విరచనాహితశోభైరాగతప్రియకథైరపి దూత్యః । సన్నికృష్టరతి

వసతిగ్రహణం భూతపూర్వనివాసనివృత్త్యర్థమ్ ॥ ౨౯ ॥ ఆతప ఇతి ॥ ఆతపే దుఃఖసఙ్కటేఽపీతి భావః - వధ్వా చక్రవాక్యా సహ - ఆతపే ధృతిమతా సన్తోషవతా యామినీషు విరహిణా నియతవిరహేణ అతఏవ విహగేన చక్రవాకేన - హిమరశ్మేః చన్ద్రస్య కిరణాః న సేహిరే న సోఢాః - తథాహి - దుఃఖితే సఞ్జాతదుఃఖే మనసి - సర్వం మనోహరమపీతి భావః - అసహ్యం సోఢుమశక్యం (*) శకిసహోశ్చేతి యత్ప్రత్యయః - పూర్వోత్తరాపేక్షయా ఇతి హేతుః - తతః వధ్వా సహ ఆతపాపి సేహిరే తద్విరహేతుశశికిరణా అపి న సేహిర ఇతి యోజ్యం ఫలం తు సమానమ్ ॥ ౩౦ ॥ గన్ధమితి ॥ అపాం కణవాహీ - యోగ్యత్వాచ్చ వ్యవధానమపి సోఢవ్యం - వికసతాం కుముదానాం గన్ధం సౌరభం ఉద్ధతం రజః పరాగో యస్మిన్కర్మణి తద్యథా తథా శేషాద్విభాషేతి కప్ - విక్షిపన్ వికిరన్ - ఇత్థం శిశిరస్సురభిర్యామినీమరుత్ - పరిలీనాః సుప్తా విహఙ్గాః - సభృఙ్గా యాసు తాః వనరాజీః ఆదుధావ ఈషత్కమ్పయామాస - విహఙ్గశయనావిరోధేనేత్యర్థః ॥ ని ॥ ఆక్షేపద్వారేణ భివ్యాప్తావిత్యమరః - యథా కశ్చిత్కామీ గన్ధోదకాదినా సిఞ్చన్వనితామాకర్షతి తద్వదితి భావః ॥ ౩౧ ॥ సంవిధాతుమితి ॥ యామినీవనితేవ తయా రాత్రిరూపయా కాన్తయా మన్మథస్య అభిషేకం త్రిభువనజైత్రయాత్రాభిషేకం - సంవిధాతుం సమ్యక్కర్తుం - ఆగళద్వాఞ్జలానీవ తేషామోఘః పూరః సలసన్ యస్మిన్ సః - తతచిహ్నః స్ఫుటలాఞ్ఛనః ఇన్దుః - సోత్పలః సమఙ్గళార్థం సన్నిహితేన్దీవరః రజతకుమ్భః రజతకలశ ఇవ ఉదాసే ఉత్క్షిప్తః [*] అస్యతేః కర్మణి లిట్ - అత్ర సంవిధాతుమితి మన్మథప్రతీయమానయా ఫలోత్ప్రేక్షయా అనుప్రాణితేయముపమా - తయోరఙ్గాఙ్గిభావేన సఙ్కరః ॥ ౩౨ ॥ తేజసేతి ॥ తేజసా అనూనం సంపూర్ణమపి అసహాయం సహాయరహితం ఏకాకినం పురుషమితి శేషః - జయశ్రీః నోపయాతి ఖలు నూనం - కుతః యద్యస్మాత్ విభుస్సమర్థోఽపి - అనఙ్గః శశిమయూఖానాం సఖా సహచరః తత్సహాయస్సన్ - విజయి జయశీలం (*) జిదృక్షీత్యాదినా ఇనిః - చాపమాదదే ఆదత్త - విశేషేణ సామాన్యసమర్థనరూపోఽర్థాన్తరన్యాసః ॥ ౩౩ ॥ ఇత్థముద్దీపనసామగ్రీముపవర్ణ్య సమ్ప్రతి తత్కార్యభూతం రతిం వర్ణయితుమారభతే ॥ సద్మనామిత్యాది ॥ సన్నికృష్ట

భిస్సురదారైర్భూషితైరపి విభూషణమీషే ॥ ౩౪ ॥ సస్రజో రురుచిరే రమణీభ్యశ్చందనాని విరహే మదిరా వా । సాధనేషు హి రతేరుపధత్తే రమ్యతాం ప్రియసమాగమ ఏవ ॥ ౩౫ ॥ ప్రస్థితాభిరధినాథనివాసం ధ్వంసితప్రియసఖీవచనాభిః । మానినీభిరపహస్తితధైర్యాస్సాదయన్నపి మదోఽపలలంబే ॥ ౩౬ ॥ కాంతవేశ్మ బహు సందిశతీభిర్యాతమేవ రతయే రమణీభిః । మన్మథేన పరిలుప్తమతీనాం ప్రాయశస్స్ఖలితమప్యుపకారి ॥ ౩౭ ॥ ఆశు కాంతమభిసారితవత్యా యోషితః

రతిభిః ఆసన్నసురతోత్సవైః అత ఏవ సురదారైః సురవధూభిః ఆహితశోభైః ప్రాగేవ విహితకేళీగృహమండనైరపి - పునస్సద్మనాం కేళిగృహాణాం విరచనా మండనమలంకృతిరిత్యర్థః. ఈషే అభిలషే(*) కర్మణి లిట్ - అగతప్రియుకత్త్రైః ప్రాప్తప్రియజనవృత్తాంతైరపి - దూతస్య కర్మ దూత్యం మాతీవ్యాపారః ఈషే [*] దూతస్యభావకర్మణోరితి యత్ ప్రత్యయః ॥ దూత్యం తద్భావకర్మణోరిత్యనుసారః - అభిదూత్యమితి సాతే దూత్యాభిముఖమిత్యర్థః. ఉపదూత్యమితి పాఠే - దూతీసమీపమితి - తథా భూషితైరపి హారప్రచ్ఛందనాదిమండనమండితైరపి - భూషణం ప్రసాధనమీషే - ఔత్సుక్యాతిరేకాదితి భావః - యద్వా సద్మనాం విరచనయా ఆహితశోభైః అగతప్రియుకత్త్రైః అపి దూత్యమీషు ఇత్యన్వయః ॥ ౩౪ ॥ సేతి ॥ విరహే వియోగావస్థాయాం స్రజః - మాల్యాని చందనాని గంధాః మదిరా మద్యాని చ - రమణీభ్యః (*) రుచ్యర్థానాం ప్రీయమాణ ఇతి సంప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ - న రురుచిరే న రోచంతే. హి యస్మాత్ ప్రియసమాగమ ఏవ రతేస్సాధనేషు - స్రగాదిషు - రమ్యతాం మనోహరత్వం రుచిరత్వమితి యావత్ - ఉపధత్తే ఉత్పాదయతి - తదభావే తు అనుచిత్వం తేష్విత్యర్థః. అత ఏవ వైధర్మ్యేణాలంకారణేన కార్యస్య సమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః - రమ్యతాతే యేష్విత్యర్థేర మ్యాణి - పౌరసుధాదిత్యాయ్ - కృత్యల్యుటో బహులమిత్యధికరణార్థే తాత్వం ॥ ౩౫ ॥ ప్రస్థితాభిరితి ॥ అభినాథనివాసం ప్రియగృహం ప్రతి ప్రస్థితాభిః ప్రచలితాభిః - ధ్వంసితాని ఖండితాని ప్రియసఖీవచనాని ఆప్తవయస్యావచనాని - స్వయం ప్రస్థానం లాఘవాయేవేత్యేవం రూపాణి యాభిస్తాభిః మానినిభిః కోపనాభిః ॥ శ్లో ॥ స్త్రీణామీర్ష్యాకృతః కోపో మానోఽన్యాసంగిని ప్రియే ఇతి లక్షణాత్ - అపహస్తితం నిరస్తం ధైర్యం యేన సః. తథా సాదయన్ మానం శరీరం చ కర్శయన్నపి సదోఽపి హ్యర్థః - మదః క్షీబలలంబే స్వీకృతః అజ్ఞానవ్యాజేన లాఘవావహ్నావసాకర్యాదితిభావః ॥ ౩౬ ॥ కాంతేతి ॥ రతయే సురతాయ - బహు సందిశతీభిః హే దూతి కాంతమిష్టం ప్రలోభయానయేత్యేవం రూపానేకవాచికం కథయంతీభిః సందేశవ్యసనాద్గంతవ్యమప్యజానతీభిరిత్యర్థః - రమణీభిః కాంతవేశ్మ ప్రియగృహం ప్రయాతం ప్రాప్తమేవ - న తు మధ్యేమార్గాన్నివృత్తమిత్యర్థః - తథాహి - మన్మథేన పరిలుప్తమతీనాం హతవివేకానాం - స్ఖలితం విరుద్ధాచరణమపి - ప్రాయశః ఉపకారి భవతి - సహసా రమణీభిరితి పాఠే కాంతే ... ॥ ౩౭ ॥ ఆశ్వితి

పులకరుద్ధకపోలమ్ । నిర్జితాగాయ ముఖమిందు మఖండం ఖండ పత్రతిలకాకృతి కాంత్యా ॥ ౩౮॥ ఉచ్యతాం సవచనీయమ శేషం నేశ్వరే పరుష తా సఖిసాధ్వీ । ఆనయైనమనునీయ కథం వా విప్రియాణి జన యన్ననునేయః ॥ ౩౯ ॥ కిం గతేన నహియుక్తముపైతుం కః ప్రియే సుభగమానిని మానః । యోషితామితి కథాసు సమేతైః కామిభిర్బహురసా ధృతిరూహే ॥ ౪౦॥ యోషితః పులకరోధి దధత్యా ఘర్మవారి నవసంగమజన్మ । కాంతవక్షసి బభూవ పతంత్యా భూషణం లులిత

అసు కాంతముఖి పాటలవత్యా అభిగతవత్యాః (*) స్వాభేదేన చ్ - యోషితః సంబంధి పులకైః రుద్ధా వాతా కపోలౌ యస్య తత్ - ఖండా ప్రస్పష్టా పత్రాణాం పత్రరేఖాణాం తిలకస్య చ ఆకృతిస్సన్నివేశో యస్య తత్తథోక్తం- ముఖం- కాంత్యా అఖండం పూర్ణం ఇందుం నిర్జగాయ జయతిస్మ - ఇత్యాభీ దేయముపమా - స్వధదే యతిమాసరిజయతి ద్వేష్టీతి దండినా సాదృశ్యార్థేషు గణనాత్ ॥ ౩౮॥ అథయుగ్మేన సఖీ నాయికా సంవాదమాహ॥ ఉచ్యతామితి॥ తత్ర నాయికాహ-సఖూర్తః - అశేషమఖిలం వచనీయం వక్తవ్యముచ్యతాం- నిశ్శంకముపలభ్యతామిత్యర్థః - బ్రూహోదుహాదిత్వాద ప్రధానే కర్మణి లోట్ - అథన ఖ్యాహ- హే సఖి నాయికే ఈశ్వరే భర్తరి విషయే పరుషతా పారుష్యం న సాధ్వీ న హితా అథ నాయికాహ- హే సఖి తర్హి ఏనమనునీయ ఆనయ- పునస్సఖ్యాహ- విప్రియాణి జనయ న్ప్రియాణి కుర్వన్ - సకథం వా నునేయః కేన ప్రకారేణ అనునయార్హః ॥ ౩౯ ॥ కిమితి॥ పునర్నాయికాహ- తర్హి గతేన తం ప్రతిగమనేన కిం కోర్థ ఇత్యర్థః - అతః ఉపైతుం గంతుం నయుక్తం హి- పునస్సఖ్యాహ- సుభగమాత్మానం మన్యతే ఇతి- సుభగమానినీ- తస్యా స్సంబోధనం హే సుభగమానిని సౌందర్యమానిని (*) ఆత్మమానే ఖశ్చేతి వికల్పాన్న హ్రస్వ భావః- తస్మిన్ ప్రియే విషయే- కో మానః- యద్వా సుభగా చ సా మానినీతి తస్యా స్సంబోధనం-సుభగమానిత్వాత్తవన గంతవ్యం - యద్వా నహీత్యాదిసఖీ వాక్యం- తత్రన హీత్యేకం వాక్యం- తదుక్తం నఖల్వి త్యర్థః- కింతు ఉపైతుం యుక్తం - కుతః సుభగమానిని ప్రియే కో మానః- తాదృగ్జనస్య దుర్లభత్వాదితి భావః- ఇత్యేవం రూపా సు యోషితాం కథా సువిషయే సమేతైః సమీపమాగతైః కామిభిః బహురసా అనేకస్వాదా ధృతిః సంతోషః ఊహే ఊఢా- అత్ర రాష్ట్యౌత్సుక్యనిర్వేదాద్యనేక భావశాబల్యపరిపూర్ణ కాంతాజన కథాకర్ణనాదుత్తరోత్తరమ పూర్వాస్వాదమమంద నిష్యందమానంద సం దోహమవిందన్నిత్యర్థః - ప్రాయేణాత్ర ప్రౌఢాః కలహాంతరితాశ్చ నాయికాః ॥ ౪౦॥ యోషిత ఇతి॥ పులకరోధి రోమాంచవ్యాపి నవసంగమేన జన్మ యస్య తత్ ఘర్మవారి స్వేదో దకం- దధత్యా ఇతి సాత్వికోక్తిః- కాంతవక్షసి పతంత్యా ఇత్యౌత్సుక్యోక్తిః - యోషితః యోషితః యాలులితమండనతా కేశప్రసాధనస్యంభావేన తత్ - నైవమండనం బభూవ- తదేకఫ

మండనతైవ ॥ ౪౧ ॥ శీధుపానవిధురాసునిగృహ్ణన్మానమాశుశిథిలీకృతలజ్జః। సంగతాసుదయితైరుపలేభే కామినీషుమదనోనుమదోను ॥ ౪౨ ॥ ద్వారిచక్షు రధిపాణికపోలౌజీవితంత్వయికుతః కలహోస్యాః । కామినామితివచః పున రుక్తం ప్రీతయేనవనవత్వ మియాయ ॥ ౪౩ ॥ సాచిలోచనయుగంనమయంతీ రుంధతీదయితవక్షసిపాతమ్ । సుభ్రువోజనయతిస్మవిభూషాం సంగతావుప రరామచలజ్జా ॥ ౪౪ ॥ సవ్యలీకమవధీరిత ఖిన్నం ప్రస్థితంసపదికోప పదేన।

లత్వాత్తస్యేతి భావః॥ ౪౧॥ శీధ్వితి॥ శీధ్యతే అనేనేతి శీధుః పక్వేక్షురసవికారో మద్యవిశేషః తస్యపానేనవిధురాసువిమూఢాసు-దయితైస్సంగతాసు సహావస్థితాసు కామినీషు-ఆశు మానంకోపంనిగృహ్ణన్నివర్తయన్-తథా-శిథిలీకృతాలజ్జాయేనసః మదోనుమదనోను ఉపలేభేలభ్యతేస్మేత్యర్థః . ఇతిగాఢానురాగోక్తిః - ప్రియసమాగమ శీధుపానరూ పోభయకారణసంభవాన్మానసనిగ్రహాద్యనుభావ సాధారణ్యాత్సందేహస్స ఏవాలం కారః॥ ౪౨॥ ద్వారీతి॥ ద్వారిత్వదాగమనమార్గఏవ - చక్షురిత్యౌత్సుక్యోక్తిః- అధి పాణిపాణౌకరే కపోలావితిచింతోక్తిః - కింబహునా - జీవితంత్వయిత్వదధీనం-త్వాంవి నానజీవతీత్యర్థః - ఇతిగాఢానురాగోక్తిః- అతోస్యాఃకలహోవిగ్రహః-కుతఇత్యేవం కామినాంప్రీతయేపునరుక్తంపునః పునరుచ్యమానం - వచఃదూతీవాక్యంనవనవత్వంనవ ప్రకారత్వంఅపూర్వనవ్యత్వంఇయాయ (*) ప్రకారార్థేద్విర్భావః - కర్మధారయ వద్భావాత్సుపోలుక్ - కాంతానురాగప్రకటనాత్ కామినఃప్రహృష్యంతీతిభావః - కల హాంతరితేయం॥ ౪౩॥ సాచీతి॥ లోచనయుగంసాచితిర్యక్-నమయంతీప్రియమపాతయంతీ నముసముఖేక్షయేత్యర్థః- దయితవక్షసిపాతంరుంధతీఇష్టమపిప్రతిబధ్నతీలజ్జాసుభ్రువో నాయికాయాః విభూషాంశోభాంజనయతిస్మ అజీజనత్ కించసంగతౌ సురతప్రసంగేసతి ఉపరరామచఉపరమతేస్మ - ఏవంయుతఃతదపి - భూషణమేవేతిభావః[*] విభావి షణ్కేభ్యఇతి - పస్మైపదం-యద్వాదయితవక్షసిపాతంపతనంవిద్ధకాలింగనంరుంధతీ. తథాచరతిప్రదీపే ॥ శ్లో ॥ ఆశ్లిష్యగాఢంహృదిచంచలాక్షీ స్థిరోపవిష్టంపురుషంస్వనా భ్యాం। నితంబినీవిధృతతంచగాఢంగృహ్ణాత్యసావిద్ధకసూచ్యతేతదితి॥ ౪౪ ॥సవ్యలీకమితి॥ సవ్యలీకంసాపరాధంగోత్రస్ఖలనాద్యప్రియకారిణం ॥ని॥ వ్యలీకమప్రియేకార్యేవైలక్ష్యే ఇతివిశ్వః-అతఏవఅవధీరితఃఅవజ్ఞాతఃఅతఃఖిన్నఃవిషణ్ణశ్చతమవధీరితఖిన్నం[*] పూర్వ కాలేత్యాదినాసత్పురుషః - సపదికోపపదేనకోపవ్యాజేనప్రస్థితంనిర్గచ్ఛంతంప్రాణ నాథంప్రియం - యోషితఃసంబంధిఅభిబాష్పనిపాతఃఅభిముఖ్యేఅశ్రుమోక్షః- సుహృ వరుణద్ధస్సరురోధ - బాష్పపాతస్యమన్యుమోక్షలింగతయాప్రస్థానప్రతిబంధకత్వాత్సు హృదోపస్యం - [illegible] ॥ శ్లో ॥ [illegible] తేఖండితేష్యా

షోఽషితస్స హృదివస్మరుణద్ధి ప్రాణనాథమభి బాష్పనిపాతః॥ ౭౫ ॥ శంకితా యకృతబాష్పనిపాతామీర్ష్యయా విముఖితాం దయితాయ। మానినీమభిముఖస్థితచిత్తాం శంసతిస్మ ఘనరోమవిభేదః॥ ౭౬ ॥ లోలదృష్టివదనం దయితాయాశ్చుంబతి ప్రియతమే రభసేన। వ్రీడయా సహవినీవినితం బాదంశుకం శిథిలతాముపపేదే॥ ౭౭ ॥ హ్రీతయా గళితనీవినిరస్యన్నంతరీయమవలంబితకాంచి। మండలీకృతపృథుస్తనభారం సస్వజే దయితయా హృదయేశః॥ ౭౮ ॥ ఆదృతా నఖపదైః పరిరంభాశ్చుంబితాని ఘనదంతనిపాతైః। సౌకుమార్య గుణసంభృ

కపాయితా- అత్ర రాషాద్రువక్రోక్తిరితిదశరూపకే॥౭౪॥ శంకితాయేతి॥ శంకితాయనాయకాయ- అవిశ్వస్తాయదయితాయఈర్ష్యయా విముఖితాం విముఖీకృతాం- అతఏవకృతబాష్పనిపాతాం పిహితబాష్పవర్షాంమానినిం-ఘనరోమవిభేదః- సాంద్రపులకోదయః- అభిముఖస్థితమాహితం చిత్తంయయాతాం. నిష్కోపామిత్యర్థః - శంసతిస్మ వ్యనక్తిస్మేత్యర్థః- అన్యథా సాత్వికానుదయాదితిభావః- అత్రాపిపూర్వోక్తైవనాయికా॥ ౭౫ ॥ అథసంభోగశృంగారంకథయన్ బాహ్యరతమాహ॥ లోలేతి॥ ప్రియతమేలోలదృష్టిచంచలేక్షణందయితాయాఃవదనంరభసేనబలాత్కారేణచుంబతిసతి-నీవివిగతబంధనం అంశుకంనితంబాత్ వ్రీడయాసహశిథిలతామువపేదే-ఉభయమపిశిథిలతామాపేత్యర్థః అత్ర వ్రీడాంశుకరూపసంబంధిభేదభిన్నవిప్రత్తిశంసనరూపశైథిల్యస్యాభేదాధ్యవసాయనిబంధనాతిశయోక్తిమూలసహోక్తివిశేషోలంకారః- అతఏవ వ్రీడాంశుకావవ్యంచకల్ప్యం-అత్రవాత్స్యాయనః॥ శ్లో॥ బాహ్యమాభ్యంతరంచేతి ద్వివిధంరతముచ్యతే। తత్రాద్యంచుంబనాశ్లేషనఖదంతక్షతాదికం। ద్వితీయంసురతంసాక్షాన్నానాకరణకల్పితమితి॥౭౬॥ హ్రీతయేతి॥ విగళితనీవివల్లభకరస్పర్శనాద్విగళితబంధనం- తథాప్యవలంబితాకాంచీ యేనతత్ కాంచీలగ్నమిత్యర్థః-తదంతరీయంఅధోంశుకం॥ ని॥ అంతరీయోపసంవ్యానపరిధానాన్యధోంశుక ఇత్యమరః - నిరస్యన్నాక్షిపన్ - హృదయేశఃప్రియః హ్రీతయానస్త్రాంగమాల్లజ్జితయా[*]హ్రీధాతోఃకర్తరిక్తః-దయితయా- మండలీకృతఃవర్తులీకృతఃపృథుస్తనభారోయస్మిన్ కర్మణితద్యథాతథాగాఢమిత్యర్థః - సస్వజే ఆశ్లిష్టఃప్రియదృష్టిప్రతిబంధనార్థమితిభావః॥ ౭౭॥ ఆదృతాఇతి ॥ పరిరంభాఃఆలింగనాని- నఖపదైః హేతుభిఃఆదృతాఃఅభిమతాః (*) హేతావితితృతీయాతథాచుంబితాని చుంబనానిఘనదంతనిపాతైః హేతుభిః ఆదృతానీతిలింగవిపరిణామః సురతసుఖోద్దీపకత్వాన్నఖదంతక్షతపూర్వకేష్వాలింగనచుంబనేష్వాదరస్సంవృత్తఇత్యర్థః- నన్వతిసుకత్వాన్నఖదంత... సౌకుమార్యేతి- సౌకుమార్యేకాంతసంభ్రేకథంపీడాకరేష్వాదర ఇతినవాచ్యమిత్యాహ- సౌకుమార్యమేవగుణః తేనసంభృతకీర్తిః లబ్ధయశాః కామస్సురతేసుసంభోగేష్వపి-నకేవ

తకీర్తిర్వామ ఏవసురతేష్వపికామః॥ ౪౯ ॥ పాణిపల్లవ విధూనన మన్తస్సీత్కృతానినయనార్ధనిమేషాః । యోషితాం రహసి గద్గదవాచా మస్త్రతాము పయయుర్మదనస్య ॥ ౫౦ ॥ పాతుమాహితరతీన్యభిలేషు స్తర్షయన్త్యపునరుక్త రసాని । సస్మితాని వదనాని వధూనాం సోత్పలాని చమధూనియువానః॥ ౫౧॥ కాన్తసంగమపరాజితమన్యౌ వారుణీరసనశాంతవివాదే । మానినీజనఉపాహితసంధాసందధేధనుషి నేషుమనంగః॥ ౫౨ ॥ కుప్యతాశుభవతానతచిత్తాః కోపితాంశ్చ పరివస్యతయానః। ఇత్యనేక ఉపదేశ ఇవస్మ స్వాద్యతే

లంవిప్రలంభశ్చేత్యతిభావః- వామఃక్రూరః ॥ ని ॥ వామావల్గు ప్రతీపౌ ద్వావిత్యమరః- సుకుమారఃకామ ఇతివాదమాత్రక-వస్తుతస్తుపీడయస్త్యేవసుఖావహఇతిభావః - సామాన్యేనవిశేషసమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసః॥ ౪౯ ॥ అథాభ్యంతరంరతమాహ॥ పాణీతి॥ రహసిఏకాంతేఇతివిస్రంభాతిశయోక్తిః-గద్గదవాచాస్ఖలద్గిరాంయోషితాంసంబంధిని-పాణిపల్లవయోర్విధూననంకంపనం-అంతస్సీత్కృతాని సీత్కారాఃఏతేనకుట్టమితాఖ్యోభావఉక్తః-అధరపీడనాదౌసుఖేపిదుఃఖవదుపచారఃకుట్టమితమితిలక్షణాత్ - నయనానాంఅర్ధనిమేషాఃఅర్ధనిమీలితాని- రహసిగద్గదవాచామితివిశేషణసామర్థ్యాత్ గద్గదకంఠత్వం చేత్యేతానిమదనస్య అస్త్రతాముపయయుః అస్త్రవత్త్వంసాముద్దీపకాన్యాసన్నిత్యర్థః- అత్రసీత్కారార్ధనిమేషాదినాసుఖపారవశ్యంవ్యజ్యతే-తదుక్తంరతిరహస్యే॥ శ్లో॥ ప్రస్తుతావపుషిమీలనందృశోర్యన్నాభర్నాచరతిలాభలక్షణం ॥ శ్లేషయోస్త్వజఘనంముహుర్ముహుస్సీత్కరోతిగళగద్గదాకులేతి। నన్వనిమిషవనితానాంకథంనయనార్ధనిమేషాస్సంభవేయురితిచేత్- తాసామపిమదనపారవశ్యాన్నయనార్ధనిమేషాఃసంభవంతీత్యదోషః॥ ౫౦॥ అథమధుపానవర్ణనమారభతే ॥ పాతుమిత్యాదినా యువానఃఆహితరతీనివర్ధితరాగాణి- అతఏవఅపునరుక్తరసాని - పునఃపునఃపానేనాప్యపూర్వస్వాదాని - అతఏవతర్షయంతిస్పృష్ణోత్పాదకాని - అతృప్తికరాణీత్యర్థః- సస్మితానివధూనాంవదనాని- సోత్పలానిమధూనిచపాతుంఅభిలేషుఃచకమిరే-అత్రప్రస్తుతానామేవవదనానాంమధూనాంచపానక్రియయౌపమ్యస్యగమ్యత్వాత్కేవలప్రాకరణికవిషయాతుల్యయోగితాలంకారః॥ శ్లో ॥ ప్రస్తుతానాంతథాన్యేషాంకేవలంతుల్యధర్మతఃఔపమ్యంగమ్యతేయత్రసాతాతుల్యయోగితేతిలక్షణాత్॥ ౫౧ ॥ కాంతేతి కాంతసంగమేనపరాజితమన్యౌన్యక్కృతరోషే-తదవధికత్వాత్తస్యేతిభావః- కించవారుణీరసనేనమధ్వాస్వాదేనశాంతఃవివాదఃవాక్కలహఃయస్యతస్మిన్-కుతః - ఉపాహితసంధౌప్రియైస్సహకృతసంధానే- మానినీజనేవిషయే - అనంగఃఇషుంధనుషినసందధేనసంహితవాన్-సిద్ధార్థేసాధనవైయర్థ్యాదితిభావః॥ ౫౨॥ కుప్యతేతి ॥ యూనఃప్రియాన్కుప్యతకోపజనయత- నా ... [illegible] ... ర్వం - తస్యయం

యువతిభిర్మధువారః ॥ ౫౩ ॥ భర్తృభిః ప్రణయసంభ్రమదత్తాం వారుణీమతి
రసాం రసయిత్వా । హ్రీవిమోహవిరహాదుపలేభే పాటవం నుహృదయం ను
వదూభిః ॥ ౫౪ ॥ స్వాదితస్స్వయమథైధితమానం లంభితః ప్రియతమైస్సహ
పీతః । ఆసవః ప్రతిపదం ప్రమదానాం నైకరూపరసతామివ భేజే ॥ ౫౫ ॥ భ్రూవి
లాససుభగాననుకర్తుం విభ్రమానివ వధూనయనానామ్ । ఆదదే మృదువి

ప్రతికోప ఇతి నియమాత్కోపశ్చాత్ర కృత్రిమ ఇతి- ఆహు ఆనతచిత్తాః- అనుకూలచిత్తా భవతి-
కించ కోపితాః వరివస్యత పరిచరత (*) నమోవరివశ్చిత్రఙః క్యచ్- వరివసః పరిచర్యా
యా ఇత్యర్థః- నియమశ్చ- ఇత్యేవమనేకః అనేకః ప్రకారో యస్య ఉపదేశః ప్రవర్తకవా
క్యం స ఇవ మధువారో మధుపానావృత్తిః ॥ సి ॥ మధువారా మధుక్రమా ఇత్యమరః- యువతీభిః
స్వాద్యతే స్మ- మధువారస్య కోపాదికార్యప్రవర్తకత్వసామ్యాదుపదేశ ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా-
అనియతాః ఖలు మత్తచేష్టా ఇతి భావః ॥ ౫౩ ॥ భర్తృభిరితి ॥ భర్తృభిః ప్రియైః ప్రణయ
సంభ్రమాభ్యాం ప్రేమాదరాభ్యాం దత్తాం ॥ సి ॥ సంభ్రమస్సాధ్వసేపి స్యాత్సంవేగాదర
యోరపీతి విశ్వః- అత ఏవ అతిరసామధికస్వాదాం వారుణీం వరుణాత్మజాం ॥ సి ॥ సురాహాలి
ప్రియాహాలాపరిస్రుద్వరుణాత్మజేత్యమరః- రసయిత్వా ఆస్వాద్య- వధూభిః- హ్రీవిమో
హవిరహాత్ మదేన జాడ్యాపగమాద్ధేతోః పాటవం ను- హృదయం నుజ్ఞానవిశేషం ను ఉప
లేభే- అత ఏవ హృదయస్య తత్కార్యజ్ఞానసాచుర్యాత్ హృదయమేవ ప్రాగసత్పశ్చాల్లబ్ధ
మితి సందేహః- అన్యథా కథం సంప్రత్యేవం కృత్యార్థేషు ప్రవృత్తిరితి భావః- సందేహాలం
కారః ॥ ౫౪ ॥ స్వాదిత ఇతి ॥ స్వయం స్వాదితః ఆదౌ స్వయమేవ పీతః- అథానంతరం-
ప్రియతమైః ఏధితమానం వర్ధితసమ్మానం యథా తథా లంభితో గ్రాహితః స్వహస్తేన
ప్రాపిత ఇత్యర్థః- తతః ప్రియతమైస్సహ పీతః యుగపదేకపాత్రేణ పీత ఇత్యర్థః- ఆసవః
ప్రమదానాం ప్రతిపదం ప్రతివారం నైకరూపరసతాం అనేకవిధస్వాదుత్వం- ఉత్తరోత్తరా
తిశయరసవత్తాం- నఞర్థస్య నశబ్దస్య సుప్సుపేతి సమాసః- నఞ్ సమాసే నలోపస్స్యాత్-
భేజే ఇవ ప్రాపేవ- ప్రాయేణోపచారవిశేషాచ్ఛ్రేయస్సు రసవిశేషస్స్యాదితి భావః- అత్రా
స్వాదనాదిపదార్థానామనేకవిధరసతాప్రాప్తిహేతుత్వాత్కావ్యలింగం తావదేకం-
స్వాదనాదీనామనేకధర్మాణామేకస్మిన్నాసవే క్రమేణ సంబంధాత్పర్యాయభేదశ్చ- తయో
స్సంసృష్టయోరనేకరసత్వోత్ప్రేక్షాబీజత్వాత్తయా సహాంగాంగిభావేన సంకరః ॥ ౫౫ ॥
భ్రూవిలాసేతి ॥ భ్రూవిలాసైః భ్రూభంగైః సుభగాన్ లలితాన్- వధూనయనానాం విభ్ర
మాన్విలాసాన్ అనుకర్తుం తైరాత్మానం సమీకర్తుమివేతి ఫలోత్ప్రేక్షా- మృదువిలోల
పలాశైః ఈషత్తరళదళైః ఉత్పలైః చషకేషు యా వీచయః మధూర్మయః తాసు యః కంపః స
ఆదదే స్వీకృతః- న తు స్వకంపః తస్య విలోలవిశేషణేనైవోక్తత్వాత్- తత్స్వీకారశ్చ తద్యోగ ఏవ-
పూర్వం నేత్రమాత్రసౌభాగ్యభాజాముత్పలానాం కంపమానవీచియోగాత్ సభ్రూవిలాసనే

లోలపల్లాస్తైరుత్పలైశ్చషకపీచిషుకంపః ॥ ౫౪ ॥ ఓష్ఠపల్లవవిదంశరుచీనాం హృద్యతాముపయయౌ రమణానామ్ । ఫుల్లలోచనవినీలసరోజైరంగనాస్యచషకైర్మధువారః ॥ ౫౫ ॥ ప్రాప్యతే గుణవతాపి గుణానాం వ్యక్తమాశ్రయవశేన విశేషః । తత్తథా హి దయితాననదత్తం వ్యానశే మధు రసాతిశయేన ॥ ౫౬ ॥ వీక్ష్య రత్నచషకేష్వతిరిక్తాం కాంతదంతపదమండనలక్ష్మీమ్ । జజ్ఞిరే బహుమతాః ప్రమదానామోష్ఠయావకనుదో మధువారాః ॥ ౫౭ ॥ లోచనాధరకృతాహృతరాగా వాసితాననవిశేషితగంధా । వారుణీ పరగుణాత్మగుణానాం

త్రసామ్యలాభో జాత ఇత్యర్థః ॥ ౫౪ ॥ ఓష్ఠేతి ॥ ఓష్ఠ ఏవ పల్లవః తస్య విదంశే దంశనే రుచిరభిలాషో యేషాం తేషాం ముఖసురాపానమిషేణ అధరం పిబతామిత్యర్థః - రమణానాం ఫుల్లాని లోచనాన్యేవ వినీలసరోజాని యేషు తైః - అంగనాస్యాన్యేవ చషకాని పానపాత్రాణి ॥ ని ॥ చషకోఽస్త్రీ పానపాత్రమిత్యమరః - తైర్మధువారః మధుపానావృత్తిః హృద్యతాం హృదయప్రియతాముపయయౌ - హృదయస్య ప్రియ ఇతి యత్ప్రత్యయః - హృదయస్య హృల్లేఖేత్యాదినా హృదాదేశః - రమణవిశేషార్థః పాఠః । కావ్యలింగసంకీర్ణో రూపకాలంకారః ॥ ౫౫ ॥ ప్రాప్యత ఇతి ॥ గుణవతాపి వరిష్ఠేనాపి ఆశ్రయవశేనాశ్రయవిశేషేణ గుణానాం విశేషః ప్రకర్షః ప్రాప్యతే లభ్యతే - వ్యక్తం సత్యం తథా యదుక్తం తత్తథైవేత్యర్థః - అథ వా గుణానాం విశేషః వ్యక్తం స్పష్టం ప్రాప్యతే - తత్పూర్వోక్తార్థరూపం తథా తస్యైవ - హి యస్మాత్ దయితాయాః ఆననేన కరణేన దత్తం మధుర సాతిశయేన స్వాదుప్రకర్షేణ కర్త్రా వ్యానశే వ్యాప్తం - విశేషేణ సామాన్యసమర్థనరూపోఽర్థాంతరన్యాసః ॥ ౫౬ ॥ వీక్ష్యేతి ॥ రత్నచషకేషు స్ఫటికాదిమణిపాత్రేషు అతిరిక్తాం యావకాభిఘాతాత్ప్రాగ్వదభ్యధికాం - కాంతస్య యద్దంతపదం తదేవ మండనం తస్య లక్ష్మీం శోభాం - ప్రతిబింబితామితి శేషః - వీక్ష్య ఓష్ఠయావకనుదః అధరలాక్షారాగహారిణః మధువారాః మధుపానాభ్యాసాః - ప్రమదానాం బహుమతాః అభిమతాః - వర్తమానే క్తః - తద్యోగాత్షష్ఠీ - జజ్ఞిరే జాతాః తేషాం ప్రియానురాగచిహ్నప్రకాశకత్వాదితి భావః ॥ ౫౭ ॥ మధుపానాద్విలోచనేషు రాగోత్పత్తిరధరేభ్యశ్చ లాక్షారాగనివృత్తిరుభాభ్యామననయోశ్చాన్యోన్యగంధసంక్రాంతిరితి స్థితే సత్యుత్ప్రేక్షతే ॥ లోచనేతి ॥ లోచనే చాధరశ్చ లోచనాధరం - సమాహారాద్వంద్వః ఇతి వ్యభిచారజ్ఞాపకాన్నాత్రాధరశబ్దస్య పూర్వనిపాతః - కృతశ్చాసావాహృతశ్చేతి విశేషణసమాసః - లోచనాధరస్య కృతాహృతో రాగో యయా సా తథోక్తా - లోచనయోః కృతరాగా అధరాద్వా సమంతాత్ హృతరాగా చేత్యర్థః - షష్ఠ్యాశ్చార్థసంబంధాత్ సామాన్యస్య యోగ్యవిశేషపర్యవసాననియమేన అధికరణాపాదానార్థయోగక్షేపాత్ - తథా చ అధరలోచనగుణయోః రాపతద్వ్యరహయోః స్థానవిపరీతవృత్తిం కృతవతీత్యర్థః - ... తస్వగంధసంక్రాంత్యా ... ఆననేన విశేష

వ్యత్యయం వినిమయం నువితేనే ॥ ౮౦ ॥ తుల్యరూపమసితోత్పలమక్ష్ణోః కర్ణ
గం నిరుపకారి విదిత్వా । యోషితస్సుహృదివ ప్రవిభేజే లంభితే క్షణరుచిర్మద
రాగః ॥ ౮౧ ॥ క్షీణయావకరసోఽప్యతిపానైః కాంతదంతపదసంభృతశోభః ।
ఆయయావతితరామివ వధ్వాస్సాంద్రతామధరపల్లవరాగః ॥ ౮౨ ॥ రాగ

తోఽతిశయితో గంధో యస్యాస్సా యద్వా వాసితాననా చ సా విశేషితగంధా చేతి కృతబ
హువ్రీహిర్విశేషణసమాసః - ఉభయథాప్యాననసంక్రాంతస్య గంధస్య సంక్రాంతాసన
గంధాపేత్యర్థః - ఏవంభూతా వారుణీ మదిరా - పరగుణాత్మగుణానాం పరయోర్లోచ
నాధరయోః గుణౌ చ పరస్యాననస్య గుణః - ఆత్మనో వారుణ్యాః - గుణశ్చ పరగుణాత్మగు
ణాః తేషాం పరగుణానామాత్మగుణానాం చ వ్యత్యయం వినిమయం నువితేనే విస్తారయా
మాస - చిత్తైవ ప్రాయమాదికే వస్తుపరివృత్తిర్వ్యత్యయః - బుద్ధిపూర్వకా తు వస్తుపరివృత్తిర్విని
మయః - తత్ర తత్రోచ్చరితస్య పరగుణశబ్దస్యావృత్త్యా పరగుణాత్మగుణేషు పరగుణౌ
చ పరగుణాత్మగుణా చేతి ద్వంద్వః కథంచిదగత్యాసోఢవ్యః - ఉపమానపూర్వపదబహు
వ్రీహివత్ - యథా చాయమర్థః - పరగుణయోరధరలోచనగుణయోః రాగతన్వీరసహ
యోః వ్యత్యయం వినిమయం నువితేనే - తథా పరగుణాత్మగుణయోరాననగంధాత్మగం
ధయోశ్చ వ్యత్యయం వినిమయం నువితేనే - అన్యథా హి ఘటస్యాప్యస్యార్థో పలంభనం
భవతి హి తథా - అత్ర లోచనాధరరాగయోః తదభావయోర్వ్యాఖ్యేయే వ్యాఖ్యేయాప సా
యోఽనేకత్వాచ్చ యుక్తిః - తన్మూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణితాచేయం వ్యత్యయవినిమయ
యోరన్యతరకరణో క్త్యేక్షేతి సంక్షేపః - పాచవ్యంజనా ప్రయోగాత్ప్రతీయమానాను
శబ్దస్తు సంశయః ॥ ౮౦ ॥ తుల్యేతి ॥ అక్ష్ణోః తుల్యరూపం అక్షితుల్యాకృతి - యోషితః కర్ణగం
కర్ణావతంసీకృతం అసితోత్పలం - నిరుపకారి అనుపకారకం విదిత్వా - తత్కార్యస్యా
కరణాదవతంసీకృతత్వాదిత్యభావః - మదరాగః సుహృదివ ఉత్పల
భాయాః కర్ణావతంసవిశ్రాంతేన అక్ష్ణేనకృతత్వాదిత్యభావః - లంభితేక్షణరుచిః అన్యతనయన కాంతిస్సన్ -
స్వబంధురివ - అనిష్టనివారకత్వాదితి భావః - లంభితేక్షణరుచిః అన్యదక్షో వ్యావర్తయామాస - తతో వి
ప్రవిభేజే వర్ణాంతరాపాదనేన ప్రవిభక్తః - విలత ణాదక్షో వ్యావర్తయామాస - తతో వి
చ్ఛిత్తిర్విశేషకరత్వాదితి భావః ॥ ౮౧ ॥ క్షీణేతి ॥ అతిపానైః క్షీణయావకరసః క్షీణలాక్షారా
గోఽపి - కాంతస్య దయితస్య దంతపదేన దంతక్షతేన సంభృతశోభాయస్య సః - వధ్వాః అధ
రపల్లవరాగః అతితరాం అతిమాత్రం - అతిశబ్దాత్తరప్ప్రత్యయః [*] కిమేత్తిఙవ్యయఘాదా
దినా అమ్ప్రత్యయః - తద్ధితశ్చాసర్వవిభక్తిరిత్యవ్యయసంజ్ఞా - సాంద్రతాం ఘనత్వం ఆయ
యావివ ప్రాప్త ఇవ - ప్రియోపభోగచిహ్నమండితానాం కామినీనాం వ్యవసాయానాం కినస్మైగ
మాండనైరితి భావః - అత్ర క్షీణస్యాపి సాంద్రతేతి విరోధః - కాంతదంతేత్యాది విశేష ణ
గత్యా సాంద్రత్వోత్ప్రేక్షా కావ్యలింగం - తత్సంకీర్ణా చోత్ప్రేక్షా ॥ ౮౨ ॥ రాగేతి ॥

కాంతనయనేషునితాంతం విద్రుమారుణకపోలతలేషు । సర్వగాపిదదృశేవని తానాందర్పణేష్వివముఖేషుమదశ్రీః ॥ ౬౩ ॥ బద్ధకోపవికృతీరపిరామాశ్చారు తాభిమతతాముపనిన్యే । వశ్యతాంమధుమదోదయితానామాత్మవర్గహిత మిచ్ఛతిసర్వః ॥ ౬౪ ॥ వాససాంశిథిలతాముపనాభిహ్రీనిరాసమపదేకుపి తాని । యోషితాంవిదధతీగుణపక్షేనిర్మమార్జమదిరావచనీయమ్॥ ౬౫॥ భర్తృషూపసఖినిక్షిపతీనామాత్మనోమధుమదోద్యమితానామ్ ॥ వ్రీడయా విఫలయావనితానాంనస్థితంనవిగతంహృదయేషు ॥ ౬౬ ॥ రుంధతీనయనవా

వనితానాంసర్వగాపిసర్వాంగగతాపి[*]అంతాద్యంతేత్యాదినాడప్రత్యయః-మదశ్రీః రాగేణకాంతానినయనానియేషుతేషుః ద్రుమవదరుణానికపోలతలానియేషుతేషుముఖే షుదర్పణేష్వివనితాంతందదృశే- తేషాంనయనాదినైర్మల్యేనరాగాభివ్యక్తిసంభవా దితిభావః - అత్రమదశ్రీఃసర్వగాపిముఖేష్వేవదదృశేఇతివిరోధః - తస్యముఖవిశేషణైః సమాధానాత్కావ్యలింగానుప్రాణితోవిరోధాభాసఇతిసంకరః- సచోపమయాసంసృ జ్యతే॥౬౩॥ బద్ధేతి॥ బద్ధఃకోపేనవికృతిర్యాభిస్తాఃతథాభూతాఅపిరామాఃకర్త్ర్యః- చారు తాసౌందర్యం-కర్మ- అభిమతాంప్రియవాల్లభ్యందుపనిన్యే - సౌందర్యంహివికృతిమపి రోచయతీతిభావః- తథా- మధుమదందయితానాంవనితానాంవశ్యతాంవిధేయత్వం ఉపనిన్యే-తథాహి- సర్వఃఆత్మవర్గహితమిచ్ఛతికామయతే- అతశ్చారుతాస్త్రీత్వాత్ స్త్రీణాముపచకార-మధుమదస్తుపుంస్త్వాత్పుంసామితియుక్తమిత్యర్థః - అత్రవికృతా అప్యభిమతాః-కుపితాఅపివశ్యాఇతివిరోధస్యచారుతామదాభ్యాంసమాధానాదుభయ త్రాపివిరోధాభాసోభవన్నర్థాంతరన్యాసేనసంసృజ్యతే॥౬౪॥వాససామితి॥ ఉపనాభి నాభిసమీపే-వాససాంశిథిలతాం - హ్రీనిరాసంలజ్జాత్యాగం - అపదేకుపితానిఅస్థాన కోపాంశ్చగుణపక్షేవిదధతీగుణకోటౌనివేశయంతీ దోషానప్యేతాన్ గుణాన్కుర్వతీ త్యర్థః-మదిరాయోషితాంవచనీయం - ననాభిందర్శయేదిత్యాదిశాస్త్రనిషిద్ధాచరణ నిందాంనిర్మమార్జనిరస్తవతీ - తథావోషాణామపిచశైథిల్యాదీనాం తదానీం- గుణత్వాన్నకశ్చిద్వచనీయావకాశఇత్యర్థః॥ ౬౫॥ భర్తృష్వితి॥ ఉపసఖిసఖీసమీపే [*]సమీపార్థేఽవ్యయీభావః- ఆత్మనోదేహాన్॥ ని॥ ఆత్మాజీవేధృతౌదేహఇతివైజ యంతీ- భర్తృషునిక్షిపతీనాంనిపాతయంతీనాం - భర్తౄణాముపరిపతంతీనామి త్యర్థః[*]ఆచ్ఛీనద్యోర్నుమితివికల్పాన్నుమభావః- మధుమదేనఉద్యమితానాం ప్రేరితానాంనతుస్వేచ్ఛయేతిభావఃవనితానాంఅనురక్తస్త్రీణాం ॥ ని॥ వనితాజనితాత్య ర్థానురాగాయాంచయోషితీత్యమరః- హృదయేషువిఫలయాఅనుచితాచరణాదితి భావః- వ్రీడయానస్థితంనవిగతంవైఫల్యాత్తస్యచమదోపాధికత్వాచ్చేతిభావః- అతఏవ నోభయనిషేధవిరోధః॥ ౬౬॥ రుంధతీతి॥ నయనా[illegible]వనికాసంప్రాగ

క్యనికాసంసాదితోభయకరాపరిరంభే । వ్రీడితస్యలలితంయువతీనాంక్షీబతా బహుగుణైరనుజహ్రే ॥ ౭౭ ॥ యోషిదుద్ధతమనోభవరాగా మానవత్యపియయావదయితాంకమ్ । కారయత్యనిభృతా గుణదోషే వారుణీ ఖలురహస్యవిభేదమ్ ॥ ౭౮ ॥ ఆహితేనుమధునామధురత్వే చేష్టితస్యగమితేను వికారమ్ । ఆబభౌనవ ఇవోద్ధతరాగః కామినీష్వవసరఃకుసుమేషోః ॥ ౭౯ ॥ మాగమన్మదవిమూఢధియోనఃప్రోజ్ఝ్యరంతుమితి శంకితనాథాః । యోషితోన మదిరాం భృశమీషుః ప్రేమపశ్యతిభయాన్యపదేపి ॥ ౮౦ ॥ చిత్తనిర్వృతి విధాయివివి

క్త్యాంరుంధతీప్రతిబధ్నతీపరిరంభేసంశ్లేషసాదితౌస్తంభితౌఉభౌకరౌ యయాసాయువతీనాంసంబంధినీక్షీబతాక్షీబాఃమత్తాః (*)క్తరిక్తః (*)అనుపసర్గాత్ఫుల్లక్షీబకృశోల్లాఘాఇతినిపాతనాత్సాధుః- తాసాంభావఃక్షీబతా (*)త్వతలోర్గుణవచనస్య పుంవద్భావోవక్తవ్యః- బహుగుణైఃదృష్టిసంకోచనాదిభిః వ్రీడితస్యవ్రీడాయా(*)భావేక్తః- లలితంవిలాసంఅనుజహ్రేఅనుచకార(*)కర్తరిలిట్- వ్రీడాకార్యకరత్వాద్వ్రీడానుకరణమిత్యుపమాలంకారః॥ ౭౭ ॥ యోషిదితి ॥ ఉద్ధతఃఉత్కటఃమనోభవేనమోరాగఃసయస్యాస్సాయోషిత్ మానవత్యపిదయితస్యఅంకంయయౌ- యతోమానాద్రాగోబలీయానితిభావః - లాఘవదోషంపరిహారతి- కారయతీతి- అనిభృతాచపలాఅకార్యకారిణీతియావత్- వారుణీమదిరా-గుణదోషేగుణేషుదోషేషుచవిషయే[*]సర్వోద్వంద్వోవిభాషయైకవద్భవతీతిద్వంద్వైకవద్భావః-రహస్యభంగంకారయతిఖలునిగూహితావపిగుణదోషౌప్రకాశయతీత్యర్థః- అతోనిగూఢరాగప్రకటనం మానత్యాగశ్చమత్తాయానలాఘవమావహతి- అబుద్ధిపూర్వకత్వాదితిభావః॥ ౭౮ ॥ ఆహితఇతి॥ మధునామద్యేనచేష్టితస్యవనితావ్యాపారస్యమధురత్వేఆహితేనుప్రాగసత్వేవమధురత్వేసంప్రత్యుత్పాదితేవా- యద్వావికాసంగమితేను ప్రాక్సతేవమాధుర్యేప్రకర్షంప్రాపితేవా- ఉద్ధతరాగఃఉద్రిక్తరాగః-అతఏవకుసుమేషోఃకామస్యకామినీషుఅవసరఃప్రవేశఃనవఇవఆబభౌ. నిత్యసన్నిహితోపిమదనఃకామినీషుమదకృతతాత్కాలికచేష్టామాధుర్యాద్రాగోద్రేకేసతి అపూర్వవదుద్దీపోభూదిత్యర్థః -సంశయానుప్రాణితేయముత్ప్రేక్షా॥ ౭౯॥ మాగమన్నితి॥ శంకితనాథాఃఅవిశ్వస్తపురుషాఃయోషితః-మదేనవిమూఢధియఃస్తబ్ధబుద్ధయఃనోస్మాన్ప్రోజ్ఝ్యనిసృజ్య [*] ప్రపూర్వాదుజ్ఝితేస్సమానేనపూర్వేక్త్వోల్యప్ - అన్యత్రరంతుమాగమన్నగచ్ఛంత్వితిమనసీవధ్యేతిశేషః-గమేర్మాఙ్గిలుఙ్ - నమాఙ్యోగఇత్యడాగమప్రతిషేధః-మదిరాంభృశమతిమాత్రంనేషుఃనేచ్ఛంతిస్మకింతుమదవిమోహభయాదీషదేవపపురిత్యర్థః - తథాహిప్రేమస్నేహఃఅపదేస్థానేపిభయాన్యనిష్టానిపశ్యతీత్యుత్ప్రేక్షితైశంకతఇతియావత్ శంకాహేతౌ ప్రేమ్ణిక్రియోపచారః॥ ౮౦ ॥ చిత్తేతి॥ చిత్తస్యచేతసఃనిర్వృతివిధాయిసుఖకరం- వివిక్తం

ప్తం మస్మాత్ మధు మదనశ్శశిభాసః । సంగమశ్చ దయితైః స్మనయంతి ప్రేమకా
పరిపోషం ప్రమదానామ్॥ ౪౧ ॥ ధార్ష్ట్యలంఘితయథోచితభూమౌ నిర్దయం విలులితాలకమాల్యే । మానినీరతివిధౌ కుసుమేషు ర్మత్తమత్త ఇవ విభ్రమమాప॥ ౪౨ ॥ శీధుపానవిధురేషు వధూనాం విఘ్నతాముపగతేషు వపుష్షు। ఈహితం రతిరసాహితభావం వీతలక్ష్యమపి కామిషు రేజే॥ ౪౩ ॥ అన్యోన్యరక్తమనసామథ బిభ్రతీనాం చేతోభువస్సురసఖాప్సరసాం నిదేశమ్। వైబోధి

ఘం॥ ని॥ వివిక్తం రహస్సిస్మృతమితి విశ్వః-మన్మథో మధు మదః మధు నామ ద్యైవకృతో మదః-శశిభాసః చంద్రికాః దయితైస్సంగమశ్చ (*) వృద్ధో యూ నేతి నిపాతనాత్సహశబ్దప్రయోగే పి సహార్థే-తృతీయా- ఏతాని - ప్రమదానాం ప్రేమపరిపోషం సహాత్యావస్థాం సంభోగం కామపి భువం కాంచిద్దశాం నయంతిస్మ-రత్యవస్థా మతిక్రమ్య శృంగారావస్థాం క్రీడామానిన్యురిత్యర్థః॥ శ్లో॥ ప్రేమాభిలాషో రాగశ్చ స్నేహః ప్రేమరతి స్తథా। శృంగారశ్చేతి సంభోగాస్సప్తావస్థాః ప్రకీర్తితా ఇతి॥ ఉక్తం చ రసరత్నాకరే॥ శ్లో॥ ప్రేమాదిష్విష్టరమ్యేషు నిశ్చింతా త్వభిలాషకః। రాగస్తత్సంగబుద్ధిస్స్యాత్ స్నేహస్తత్ప్రవణా క్రియా॥ తద్వియోగాసహం ప్రేమ రతిస్తత్సహవర్తనం। శృంగారస్తత్సమం క్రీడాసంభోగస్సప్తధా క్రమశ ఇతి॥ ౪౧॥ క్రీడావస్థామేవాహ॥ ధార్ష్ట్యేతి॥ ధార్ష్ట్యేన ప్రాగల్భ్యేన నిర్లజ్జతయా లంఘితా అతిక్రామితా యథోచితా యోగ్యా భూమిర్మర్యాదా యస్మిం స్తథోక్తే- చుంబనతాడనమణితసీత్కారప్రచురమాయితాదౌ స్వైరముచ్ఛృంఖలప్రవృత్తిరితి భావః - నిర్దయం యథా తథా విలులితాని ఆకర్షణాకులితాని మాల్యాని చ యస్మిం స్తస్మిన్-మానినీనాం రతివిధౌ సురతవిధానే- కుసుమేషు ర్మత్తమత్తః అతిశయేన మత్తః మత్తప్రకార ఇవ-విభ్రమం విజృంభణం ఆపప్రాప - మతః కిం న కరోతీతి భావః (*) ప్రకారే గుణవచనస్యేతి ద్విర్వచనం- కారయితరి కర్తృత్వోపచారాదియముత్ప్రేక్షా॥ ౪౨॥ శీధ్వితి॥ శీధుపానేన మద్యపానేన విధురేషు విహ్వలేషు॥ ని॥ మైరేయమాసవశ్శీధురిత్యమరః- అత ఏవ వపుష్షు స్వాంగేషు విఘ్నతాం ప్రియపరాధీనతాం ఉపగతేషు సత్సు॥ ని॥ అధీనో నిఘ్న ఆయత్త ఇత్యమరః॥ వధూనాం సంబంధి రతిరసేషు సురతసుఖాస్వాదేషు ఆహితభావం వ్యక్తచిత్తం- కామిషు విషయే ఈహితం చుంబనతాడనాదిచేష్టితం - వీతలక్ష్యం నిర్విషయం స్థానకృతమపీత్యర్థః - రేజే రరాజ - రాగిణాం స్ఖలితమపి శోభత ఇతి భావః పరోక్షాలంకారః॥ ౪౩॥ అథ నాసురతముపసంహరన్ ప్రభాతవర్ణనమారభతే ॥ అన్యోన్యేతి॥ అథ సురసఖా ఇంద్రసచివాః తేషామప్సరసాం చ పరస్పరానురక్తచిత్తానాం చేతోభువః కామస్య నిదేశం ఆజ్ఞాం బిభ్రతీనాం స్మరవిధేయానాం తాసురమమాణాస్వేనేత్యర్థః (* షష్ఠీ చానాదర ఇతి షష్ఠీ-విభోధః ప్రబోధనం శిల్పమేషాం వైబోధికాః వైతాళికాః [*] శిలి...తరః - తేషాం స్వనిభిః గీతరవైః - విభావితః అభ్యూహితః సశ్రీ ముహూర్తః చరమభాగో యా

కధ్వనివిభావితపశ్చిమార్ధా సా సంహృతేవ పరివృత్తిమియాయ రాత్రిః ॥ ౨౪ ॥
నిద్రా వినోదిత నితాంత రతిక్లమానా మాయామి మంగళ నినాద విబోధితానామ్ । రామాసు భావివిరహాకులితాను యూనాం తత్పూర్వతామివ సమాదధిరే రతాని ॥ ౨౫ ॥ కాంతాజనం సురతఖేదనిమీలితాక్షం సంవాహితుం సముపయానివ మందమందమ్ । హర్మ్యేషు మాల్య మదిరాపరిభోగ గంధానావిశ్చకార రజనీపరివృత్తి వాయుః ॥ ౨౬ ॥ ఆమోదవాసిత చలాధరపల్లవేషు నిద్రాకషాయిత విపాటలలోచనేషు । వ్యామృష్టపత్రతిలకేషు విలాసినీనాంశో

స్యాస్సా తథోక్తా సా రాత్రిః - సంహృతా సంక్షిప్తేవేత్యుత్ప్రేక్షా - సుఖినాం భూయాన పి కాలో లఘీయానివ భవతీతి భావః - పరివృత్తిం వివృత్తిమియాయ ప్రభాతకల్పాభూదిత్యర్థః ॥ ౨౪ ॥ నిద్రేతి ॥ నిద్రయా వినోదితః అపనీతః నితాంతయా రత్యాయః క్లమశ్శ్రమః నయైస్తేషాం ఆయామిభిః ఆయామవద్భిః దీర్ఘైః మంగళనినాదైః వైబోధికధ్వనిభిః గీతరవైః విబోధితానాం యూనాం - రామాసు రమణీషు భావినా విరహేణ ఆకులితాను సంభ్రమితాను సతీషు - అత ఏవ రతాని తాన్యేవ పూర్వాణి ప్రథమాని తత్పూర్వాణి తేషాం భావస్తత్పూర్వతా తాం సమాదధిర ఇవ ప్రాపురివేత్యుత్ప్రేక్షా - ఆద్యసురతవచాదరాత్ప్రవర్తంతేత్యర్థః - యదుత్తరకాలదుర్లభం తదతితృష్ణయానుభూయత ఇతి భావః ॥ ౨౫ ॥ కాంతేతి ॥ సురతఖేదనిమీలితాని అక్షీణి యేన తం (*) బహువ్రీహౌ సక్థ్యక్ష్ణోః స్వాంగాత్ షచ - సమాసాంతః కాంతాజనం స్త్రీసమూహం సంవాహితుం సంవాహయితుమివ ఖేదాపనోదార్థం అంగమర్దనం కర్తుమివేత్యర్థః ॥ ని ॥ సంవాహనం వాహనే పి నరాదేరంగమర్దన ఇతి విశ్వః [*] వాహ్యప్రయత్న ఇతి ధాతోరణ్యంతాత్తుమున్ - అన్యథా సంవాహయితుమితి ణిజ్గ్రహణం స్యాత్ - మందమందం మందప్రకారం (*) ప్రకారేణ గుణవచనస్యేతి ద్విర్భావః - కర్మధారయవద్భావాత్సుపో లుక్ - సముపయాన్ సంచరన్ శనైరుత్సర్పన్ రజనీపరివృత్తివాయుః నిశావసానమారుతః - హర్మ్యేషు - మాల్యాని మదిరాచ పరిభోగో విమర్దశ్చ తేషాం గంధాన్ ఆవిశ్చకార బహిః ప్రసారయామాసేత్యర్థః - అత్ర సంవాహితుమివేత్యుత్ప్రేక్షాయా మాంద్య గుణమూలత్వాద్గుణ నిమిత్తక్రియాఫలోత్ప్రేక్షా ॥ ౨౬ ॥ ఆమోదేతి ॥ ఆమోదేన మద్యగంధేన వాసితాః సురభితాః చలాః దష్టముక్తత్వాత్ స్ఫురంతశ్చ అధరపల్లవా యేషు తేషు - నిద్రాకషాయితవిపాటలలోచనేషు నిద్రయా కషాయితాని - అపటుకృతాని విపాటలాన్యరుణాని లోచనాని యేషు తేషు ॥ ని ॥ కషాయస్తువరే న స్త్రీ నిర్యాసే రంజకాదికే సురభావపటౌ రక్తే మధురే లవణేపి చేతి కేశవః - వ్యామృష్టాని ప్రమృష్టాని పత్రాణి పత్రరేఖాస్తిలకాశ్చ యేషు తేషు విలాసినీనాం వదనేషు ఉదావశేషః పరిభోగావశిష్టో మదః శోభాం బబంధ చకారేత్యర్థః - మండనాంతరాపా

భాంబబంధవదనేషు క్షమదస్య శేషః॥ ౭౭ ॥ గతవతి నఖరేఖా లక్ష్యతామంగ
రాగే సమదదయితపీతా తామ్రబింబాధరాణామ్ । విరహవిధుర మిష్టాసత్స
ఖీనాంగనానాం హృదయమవలలంబే రాత్రిసంభోగలక్ష్మీః॥ ౭౮

ఇతిశ్రీభారవికృతౌ కిరాతార్జునీయే మహాకావ్యే సుర
సుందరీసంభోగవర్ణనం నామ నవమస్సర్గః.

యెమదశేష ఏవ మండనం బభూవేత్యర్థః- స్త్రీణాం మద ఏవ భూషణమితి భావః॥ ౭౭॥
గతవతీతి ॥ అంగరాగే అంగవిలేపనే- నఖరేఖాసు నఖపదేషు లక్ష్యతాం దృశ్యతాం గత
వతి సతి- విమర్దాత్తన్మాత్రావశేషే సతీత్యర్థః- కించ బింబతుల్యాధరః- బింబాధరః శాక
పార్థివాదిత్వాన్మధ్యమపదలోపీ సమానాధికరణ సమాస ఇతి వామనః- సమదైర్మత్తైర్ద
యితైః పీతాః పీడితాః అత ఏవ అతిపీడనాత్ ఆతామ్రాస్సమంతలో రక్తాః బింబాధరాః యా
సాం తాసాం అంగనానాం సంబంధి- విరహేణ అహ్నికేన వియోగేన విధురం వి
హ్వలం హృదయం- రాత్రిసంభోగలక్ష్మీః నఖపదాదిశోభేత్యర్థః- ఇష్టా ఆప్తా సత్సఖీవ నిపు
ణ సహచరీవ అవలలంబే ధారయామాస- ప్రియోపభోగచిహ్నశోభా స్వష్టాంబభూవేత్యర్థః
ప్రియోపభోగచిహ్నశోభావలోకన లాలసాః కథంచిద్విరహమసహంతేత్యర్థః- శ్రుతి
పూర్ణోపమాలంకారః- మాలినీవృత్తం- లక్షణం తూక్తం॥ ౭౮॥ ....*

ఇతిశ్రీపదవాక్య ప్రమాణపారావార పారీణ శ్రీమహోపాధ్యాయ కోలచల
మల్లినాథసూరివిరచితాయాం కిరాతార్జునీయవ్యాఖ్యాయాం ఘంటాపథస
మాఖ్యాయాం- నవమస్సర్గః......................................*

పూర్వార్ధస్సమాప్తః.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

భారవి విరచితే - కిరాతార్జునీయే - సవ్యాఖ్యానే,

దశమసర్గప్రారంభః.

అథపరిమళ జామవాప్య లక్ష్మీమవయవదీపిత మండనశ్రియస్తాః। వసతి మభివిహాయరమ్యహావాస్సురపతిసూను విలోభనాయ జగ్ముః ॥ ౧ ॥ ద్రుతపద మభియాతు మిచ్ఛతీనాం గగనపరిక్రమ లాఘవేనతాసామ్ । అవనిషుచరణైః పృథు స్తనీనామలఘు నితంబతయా చిరంనిషేదే ॥ ౨ ॥ నిహితసరసయావకై ర్బభాసే చరణతలైః కృతపద్ధతిర్వధూనామ్ । అవిరళవితతే వశక్రగోపై రరు

అథాగంతుకసహజశోభా సంపన్నతయా సమగ్రసాధనాః స్త్రియోమునిమనః ప్రలోభనాయ ప్రాస్థిషతేత్యాహ ॥ అథేతి॥ అథానంతరం - ప్రస్థానేసతి - పరిమళ జాంసంభోగసంభూతాంలక్ష్మీంశోభాంఅవాప్య ॥ ని ॥ సంభోగేస్యాత్పరిమళ ఇతివైజ యంతీ- సంభోగాత్ స్త్రియఃశోభంత ఇతిఘంటాపథః - ఏతేనాగంతుకశోభాసంపత్తి రుక్తా-అతఏవసురతాదివర్ణనస్యప్రస్తుతోపయోగిత్వంచోక్తం - అథసహజశోభాసం పత్తిమాహ॥ అవయవేతి॥ అవయవైఃస్తనాదిభిః దీపితామండనశ్రీఃప్రసాధనశోభాయా భిస్తాః - రమ్యహావాః మనోహరవిలాసాఃతాఃస్త్రియఃవసతింశిబిరంఅభి విహాయసర్వత స్త్యక్త్వా-సురపతిసూనోరర్జునస్యవిలోభనాయజగ్ముః- అత్రావయవప్రకాశకత్వేన ప్రసిద్ధస్యమండనస్యతద్దీప్యత్వాసంబంధేపిసంబంధాభిధానాదవయవసౌందర్యాతిశయ ద్యోతనార్థత్వాదతిశయోక్తిరలంకారః-అస్మిన్సర్గేపుష్పితాగ్రావృత్తం-లక్షణంతు ॥ శ్లో॥ అయుజినయుగరేఫతోయకారోయుజిచనజౌజరగాశ్చపుష్పితాగ్రేతి॥౧॥ద్రుతేతి గగనపరిక్రమేణ లాఘవంఅనాయాసఃతేనగగనగమనపాటవేనేత్యర్థః - ద్రుతపదం యథాతథాఅభియాతుంగంతుంఇచ్ఛతీనాంఅభిలషతీనాం-కించ-పృథుస్తనీనాంతాసాం అప్సరసాం-కించ- అలఘునితంబతయా అలఘవోనితంబాయాసాంతాసాంభావస్తత్తా- తయాచరణైఃఅవనిషుచిరందీర్ఘకాలంనిషేదేస్థితం - అభ్యాసపాటవేనమనసాత్వర తయాచరణైఃఅవనిషుచిరందీర్ఘకాలంనిషేదేస్థితం - అభ్యాసపాటవేనమనసాత్వర మాణానామపితాపాంస్తనజఘనభారాచ్చరణానోత్తస్థురిత్యర్థః॥ ౨॥ నిహితేతి ॥ నిహి తాఃలిప్తాఃసరసయావకాఃసార్ద్రాలక్తకాఃయేషుతైః-వధూనాంచరణతలైఃకృతపద్ధతిః కృతమార్గా-అతఏవఅరుణితాఅరుణీకృతానీలాస్తృణోలపాస్తృణానిదూర్వాదీన్యుల పాబల్బజాఖ్యాస్తృణవిశేషాశ్చయస్యాంసా ॥ ని ॥ ఉలపాబల్బజాఃప్రోక్తాఇతిహలా యుధః- ఉలపాఃకోమలతృణానీతిధూర్తస్వామీ- బ్రాహ్మణపరివ్రాజకవదులపానాంపృథ

ణితనీలతృణోలపాధరిత్రీ ॥ ౩ ॥ ధ్వనిరగవివరేషు నూపురాణాం పృథురశనా
గుణశింజితానుయాతః । ప్రతిరవవితతో వనానిచక్రే ముఖరసముత్సుకహం
ససారసాని ॥ ౪ ॥ అపచయపరిభోగవంతి హింస్రైస్సహ చరితాన్యమృగా
ణికాననాని । అభిదధురభితో మునిం వధూభ్యస్సముదితసాధ్వససవిక్లబంచ
చేతః ॥ ౫ ॥ నృపతిమునిపరిగ్రహేణసాభూస్సురసచివాప్సరసాంజహారతేజః ।
ఉపహితపరమప్రభావధామ్నాంనహిజయినాంతపసామలంఘ్యమస్తి ॥ ౬ ॥
సచకితమివవిస్మయాకులాభిశ్శుచిసికతాస్వతిమానుషాణితాభిః । క్షితిషుదదృ

శ్నిదేశః-ధరిత్రీ-శక్రగోపైరింద్రగోపాఖ్యైః కీటకైః- అనిరళంనిరంతరంయథాతథా-
వితతావ్యాప్తేవేత్యుత్ప్రేక్షా- బభాసే ॥ ౩ ॥ ధ్వనిరితి ॥ అగవివరేషు నగరంధ్రేషు గుహా
స్విత్యర్థః-ప్రతిరవైః ప్రతిధ్వనిభిః వితతః సంమూర్ఛితః-పృథుభిః రశనాగుణానాం మేఖ
లాదామ్నాం శింజితైః స్వనితైః- అనుయాతః అనుగతః-మిళిత ఇతియావత్ ॥ ని ॥ స్వనితేవ
స్త్రపర్ణానాం భూషణానాం తుశింజితమిత్యమరః - నూపురాణాంధ్వనిః - వనానిము
ఖరాః శబ్దాయమానాః సముత్సుకా ఉత్కంఠితాః హంసాస్సారసాశ్చయేషాంతాని
చక్రే - అత్రహంసాదిముఖసముత్సుకీకరత్వరూపేణ వస్తునా తేషాం నూపురాదిధ్వనా
సాదృశ్యాద్ధంససారసాంతరకూజితభ్రాంతిప్రతీతేః భ్రాంతిమదలంకారో వ్యజ్యతే ॥ ౪ ॥
అపచయేతి ॥ అపచయః పుష్పఫలాదిచ్ఛేదనం పరిభోగ ఉపభోగశ్చ తద్వంతి- హింసంతీతి
హింస్రాః ఘాతుకాః వ్యాఘ్రాదయః ॥ ని ॥ శరారుర్ఘాతుకోహింస్ర ఇత్యమరః- తైస్స
హచరితా - సహచరంత ఇతి కర్తరి క్తః- మతిబుద్ధీత్యాదిసూత్రేచకారాత్సుప్తశయితాది
వద్వర్తమానార్థతా-అన్యైర్హింస్రేతరైర్మృగాః హరిణాదయో యేషు తాని- సహచరి
తాన్యమృగాణికాననానివనాని - తథాసముదితేనోద్భూతేన సాధ్వసేనవిక్లబం వివశంత
చ్చవధూభ్యః- క్రియాగ్రహణమపికర్తవ్యమితిసంప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ-అభితః అగ్రతః
మునింఅభిదధుః సూచయామాసురిత్యర్థః - అపచయాదిలింగచతుష్టయేనఆసన్నఏవ
మునిరిత్యనుమీయతఇత్యర్థః ॥ ౫ ॥ నృపతీతి ॥ సాభూః నృపతిరేవమునిః తస్యపరిగ్రహేణ
అధిష్ఠానేనహేతునా-సురసచివానాంగంధర్వాణాం అప్సరసాంచ తేజః జహార-తదాశ్ర
మప్రవేశాదేవనిస్తేజస్కా అభూవన్నిత్యర్థః - కథంమానుషేణామానుషంతేజోనిర
స్తమితిచనవాచ్యం - హియస్మాత్ ఉపహితేఆహితేపరమేఉత్కృష్టేప్రభావధామనీసామ
ర్థ్యతేజసీయైస్తేషాం- జయినాంజయశీలానాంమహతామితిసాతే- మహతాముత్కటా
నాంతపసాంఅలంఘ్యమసాధ్యంనాస్తి ॥ ౬ ॥ సచకితమితి ॥ విస్మయాకులాభిః తాభిః స్త్రీభిః-
శుచయస్సికతాయాసు- పాదరేఖాభివ్యక్తియోగ్యాస్విత్యర్థః- క్షితిషు-ఉపహితానివి
న్యస్తానికేతురథాంగలాంఛనానిరేఖారూపధ్వజచక్రాణ్యేవచిహ్నానియేషుతాని-అతఏవ
అతిమానుషాణి- జిష్ణోరర్జునస్య - పదాని - సచకితమివసభయమివదదృశిరేదృష్టాని॥

శిరేపవాసిజిష్ణోరుపహితకేతు రథాంగలాంఛనాని ‖ ౭ ‖ అతిశయితవనాంత
రద్యుతీనాంఫలకుసుమావచయె పితద్విధానామ్ । ఋతురివతరు వీరుధాంస
మృద్ధ్యాయువతిజనైర్జగృహేమునిప్రభావః ‖ ౮ ‖ మృదితకిసలయస్సురాం
గనానాంస సలిలవల్కల భారభుగ్నశాఖః। బహుమతిమధికాం యయావశో
కఃసరిజనతాపిగుణాయ సద్గుణానామ్‖ ౯ ‖ యమనియమకృశీకృత స్థిరాంగః
పరిదదృశేవిధృతాయుధ స్సతాభిః । అనుపమశమదీప్తితాగరీయాన్కృతపద
పఙ్క్తిరథర్వణేవ వేదః‖ ౧౦‖ శశధరఇవలోచనాభి రామైర్గగనవిసారి భిరం
శుభిఃపరీతః । శిఖరనిచయమేకసానుసద్మాసకలమివాపిదధన్మహీధరస్య ‖ ౧౧‖
సురసరితిపరంత పోధిగచ్ఛన్వ్యధృతపిశంగ బృహజ్జటాకలాపః । హవిరివవితత

అద్భుతదర్శనాద్భయవిస్మయావాభవతఇతిభావః‖ ౭‖ అతిశయితేతి । అతిశయితాఅతి
క్రాంతావనాంతరాణాంద్యుతిర్యాభిస్తాసాం- కుతఃఫలానాంకుసుమానాంచఅపచయే
పిలవనేపిన్త్రైవవిధాప్రకారోయాసాంతద్విధానాంతథైవసమగ్రాణామిత్యర్థః. తరూ
ణాంచవీరుధాంచసమృద్ధ్యాలింగేన - యువతిజనైః మునిప్రభావః ఋతురివజగృహేని
శ్చితః-కారణతయేతిశేషః ‖ ౮ ‖ మృదితేతి‖ససలిలమార్ద్రంయద్వల్కలంతదేవభారః
తేనభుగ్నశాఖోనమ్రశాఖః - అతఏవమృదితకిసలయో విలులితపల్లవః [*] క్వచిన్నేతి
ప్రతిషేధాన్మృదేర్న గుణః- అశోకఃవృక్షవిశేషః-సురాంగనానామప్సరసాంసంబంధినీం
అధికాంబహుమతింసజ్జనసేవీధన్యోయమితిశ్లాఘాంయయౌ - నను సేవకేషుకాశ్లాఘే
త్యత్రాహ - సద్గుణానాంపరిజనతాపిఅనుచరత్వమపిగుణాయఉత్కర్షాయ - భవతీతి
శేషః-ఏతేనతాసాంమునేఃప్రభావదర్శనాదేవపారవశ్యంగమ్యతే‖ ౯ ‖యమేతి‖యమః
దేశకాలాద్యనపేక్షయా శుద్ధిహేతురహింసాదిః - నియమః తదపేక్షయా శుద్ధిహేతుః
తపస్స్వాధ్యాయాదిః తాభ్యాంకృశీకృతాన్యపిస్థిరాణిదృఢాన్యంగానియస్యసః విధృతా
యుధః-అతఏవతపః శాస్త్రయుక్తః-సోర్జునః-శమఃశాంతిఃఅభ్యుదయకాండేదీప్తితా-
ఉగ్రతాఅభిచారకాండే- తాభ్యామనుపమాభ్యాంగరీయానుదగ్రః- అథర్వణావసిష్ఠేన
కృతారచితాపదానాంపఙ్క్తిరానుపూర్వీయస్యసః వేదఃచతుర్థవేదఇత్యర్థః-అథర్వ
ణస్తుమంత్రోద్ధారోవసిష్ఠకృతఇత్యాగమః-సఇవతాభిః స్త్రీభిఃపరిదదృశేదృష్టః ‖ ౧౦‖
అథచతుర్భిస్తమేవవిశినష్టి-శశధరఇవేత్యాదిభిః‖ శశధరశ్చంద్రఃవిలోచనాభిరామైఃగ
గనవిసారిభిఃఅంశుభిః తేజోభిఃపరితోవ్యాప్తః- తథాశశధరవత్ ఏకంసానుసద్మయస్యసః
ఏకదేశస్థోపీత్యర్థః- మహీధరస్యఇంద్రకీలస్యసకలంశిఖరనిచయమపిదధదాపృణ్వన్నివ
స్థితఇత్యుత్ప్రేక్షా‖ ౧౧‖సురేతి‖ పునశ్చ-సురసరితిగంగాకూలేపరంతపః అధిగచ్ఛన్-
ధలాభిలాషేణేతిశేషః-హవిరభిలషన్నిత్యుపమానవిశేషణసామర్థ్యాత్ -తథావిధృతః

శ్శిఖాసమూహైస్సముభిలపన్నుపవేదిజాత వేదాః ॥ ౧౨ ॥ సదృశ మతనుమా
కృతేః ప్రయత్నం తదనుగుణామపరైః క్రియా మలంఘ్యామ్ । దధదలఘు తపః
క్రియానురూపం విజయవతీంచ తపస్సమాం సమృద్ధిమ్ ॥ ౧౩ ॥ విరనియమ
కృశోపి శైలసారశ్శమనిరతోపి దురాసదః ప్రకృత్యా । ససచివ ఇవనిర్జనేపితి
ష్ఠన్ మునిరపితుల్యరుచి స్త్రిలోక భర్తుః ॥ ౧౪ ॥ తనుమవజితలోక సారధా
మ్నీం త్రిభువన గుప్తిసహాంవిలోక యంత్యః । ఉపయయుర మర స్త్రియోస్య

పిశంగబృహజ్జటాకలాపోయేనసః-అతఏవఉపవేదిపేద్యాం [*] భక్త్యర్థేఽవ్యయీ
భావః-శిఖాసమూహైః జ్వాలాసంఘాతైః-పతతః- హవిరాజ్యాదికంసముభిలషన్ - జాతః
వేదోహిరణ్యంయస్మాదితిజా[illegible]రివస్థితః ॥ ౧౨ ॥ సదృశమితి ॥ పునః-ఆకృతేర్వ
పుషః ॥ ని ॥ ఆకృతిఃస్థితాః రూపే[illegible]వ్యవపుషోరపీతివిశ్వః- సదృశంతుల్యం అతనుంమ
హాంతం ప్రయత్నముద్యోగందధత్ తథాతదనుగుణాం ప్రయత్నానురూపాం అపరైరన్యై
రలంఘ్యాం అప్రధృష్యాం కర్తుమశక్యామిత్యర్థః - క్రియతేనయేతి క్రియాం క్రియాశక్తిం-
యద్వాక్రియాంవ్యాపారంచదధత్ - క్రియానురూపమలఘుమహత్ తపోదధత్ - తథావిజయ
వతీం సర్వోత్కర్షవతీం జలఫలాం తాం తపస్సమాం తపోనురూపాం సమృద్ధిమైశ్వర్యం
దధత్ - అత్ర పూర్వపూర్వం ప్రత్యుత్తరోత్తరస్యవిశేషణతయాస్థాపనాత్ ప్రథమైకావ
ళ్యలంకారః - యథాపూర్వం పరస్యవిశేషణతయాస్థాపనే ఏకావళీతిసర్వస్యకారసూ
త్రాత్- ఏతేనతపస్సిద్ధిరంకురితేత్యుక్తం ॥ ౧౩ ॥ విరనియమేతి ॥ పునః- చిరనియమేనదీ
ర్ఘకాలతపసాకృశః క్షీణాంగోపి- శైలసారః- శైలమాన స్థూలవపుః బహుద్రఢిమః-
శమనిరతోపిఅహింసానిరతోపి-ప్రకృత్యాదురాసదః దుర్ధర్షః - నిర్జనేపిజనదేశే
తిష్ఠన్నపిససచివఃసపరివారఇవ - కించమునిరపివిశ్వేశ్వరవత్ తేజస్వీత్యర్థః- త్రయాణాం
లోకానాం భర్తుః త్రిలోకభర్తుః ఇంద్రస్య (*) తద్ధితార్థేత్యాదినా ఉత్తరపదసమాసః-
తుల్యరుచిః సమానతేజాః- అపిశబ్దస్సర్వత్రవిరోధద్యోతనార్థస్సచమునేరతక్యర్థమహ
త్త్వేననిరస్తఇతివిరోధాలంకారః - విరోధాభాసత్వం విరోధ ఇతిసూత్రాత్ - సోర్జునః
పరిదదృశ ఇతిపూర్వేణాన్వయః ॥ ౧౪ ॥ తనుమితి ॥ అవజితేతిరస్కృతేలోకానాంసార
ధామనీసత్వతేజసీయయా తాం (*) అనఉపధేత్యాదినాఙీప్- త్రయాణాం భువనానాం
సమాహారః త్రిభువనం (*) తద్ధితార్థేత్యాదిసమాహారార్థేతత్పురుషః- పాత్రాది
త్వాత్ స్త్రీత్వప్రతిషేధః - తస్యగుప్తౌరక్షణే సహాం సమర్థాం (*) పచాద్యచ్- తనుం
మూర్తింవిలోకయంత్యః అమరస్త్రియః నిజగుణధైర్యార్థేతపోధికారేతపోనుష్ఠానే-
అస్యార్జునస్యయత్నం ఫలముపయయుర్జగ్మిరే త్రైలోక్యాధిపత్యాదిమహాఫలసాధనసా
మర్థ్యస్యతుచ్ఛఫలాభిలాషో మత్తమాతంగమాంసభోగో చితస్యకంఠీరవస్య జీర్ణతృణచ
ర్వణోత్సవేవనశోభామావహతీతిభావః - అత్రప్రతిషిద్ధతనుర్లోకనస్యత్రీప్రతిషేధణాద్

యత్నంవిజయుఫలేవిఫలాతపోధికారే॥ ౧౫ ॥ మునిదను తనయాస్వి లోభ్యస ద్యః ప్రతనుబలాన్యధితిష్ఠత స్తపాంసి। అలఘుని బహుమేనిరె చతాస్స్వంకులి శభృతావిహితంపదేసియోగమ్ ॥ ౧౬ ॥ అథకృతకవిలోభనంవిధిత్సౌ యువతి జనైహరిసూను దర్శనేన। ప్రసభమవతతార చిత్తజన్మా హరతి మనోమధురా హియౌవనశ్రీః॥ ౧౭ ॥ సపదిహరిసఖైర్వధూనిదేశాద్ధ్వనిత మనోహర వల్లకీ మృదంగైః। యుగపదృతు గణస్య సన్నిధానం వియతివనేచ యథా యథంవి తేనే॥౧౮ ॥ సజలజలధరం నభోవిరేజే వివృతి మియాయ రుచి స్తటిల్లతా నామ్। వ్యవహితరతివిగ్రహైర్వితేనేజలగురుభిః స్తనితైర్దిగంతరేషు ॥ ౧౯॥ పరిసురపతిసూను ధామ సద్యస్సముపదధన్ముకులాని మాలతీనామ్। విరళమ

రేణ వైఫల్య జనన హేతుత్వోక్త్యాపదార్థ హేతుకం కావ్యలింగమలంకారః ॥ ౧౫ ॥ మునీతి ॥ తాః స్త్రియః .. ప్రతనుబలాని అల్పసారాణితపాంసి అధితిష్ఠతః అనుతిష్ఠతః మునీకా - దనుతనయా - దానవాః - సద్యఃతత్క్షణమేవవిలోభ్యఆకృష్య-చిరాత్కులిశ భృతాశక్రేణఅలంఘునిపదేస్థానేవిహితందత్తంస్వంస్వకీయంనియోగమధికారం- బహు యథాతథామేనిరే - నికృష్టపదవర్తినాముత్కృష్టపదలాభోమహద్బహుమానమూల మితిభావః - విలోభ్యమేనిరఇత్యన్వయః - యద్వావిలోభ్యవిలోభనంకారయిత్వావిహి తంశక్రేణేత్యన్వయాస్సమానకర్తృకత్వనిర్వాహః ॥౧౬ ॥అథేతి॥ అథానంతరం- కృత కవిలోభనం కృత్రిమంవిలోభనం విధిత్సౌవిధాతుమిచ్ఛౌ (*) విపూర్వాద్దధాతేస్సన్నం తాదుప్రత్యయః - యువతిజనైహరిసూనోరర్జునస్యదర్శనేనచిత్త జన్మాకామః ప్రసభంబ లాదవతతార - స్వయంమునివంచనప్రవృత్తాః స్త్రియః తాఏవతేనవంచితాఇత్యర్థః - యుక్తంచైతత్ - హియస్మాత్ మధురామనోహరాయౌవనశ్రీః మనోహరతిబలాదేవేతి శేషః॥ ౧౭॥ సపదీతి॥ సపదివధూనాంనిదేశాన్నియోగాత్ - ధ్వనితానాదితామనో హరాఃవల్లక్యోవీణాఃమృదంగాశ్చయైస్తైః- హరిసఖైగంధర్వైః-వియతిఆకాశేవనేచ యుగపదృతుగణస్యఋతుషట్కస్యసన్నిధానమావిర్భావః - యథాయథంయథాస్వం అసంకరేణేత్యర్థః (*) యథాస్వేతుయథాయమితినిపాతః - వితేనేవితస్తారేఉద్దీపన సామగ్రీసంపాదనాయేత్యర్థః ॥ ౧౮॥ అథవర్షాక్రమేణఋతూన్వర్ణయతి॥ సజలే త్యాది ॥సజలాఃజలధరాఃయస్మిన్ తన్నభోవిరేజే-తటిల్లతాఇవతాసాంరుచిఃప్రభావి వృతింవిజృంభణంఇయాయ-తథా- వ్యవహితరతివిగ్రహైఃప్రశమితప్రణయకలహైః- శ తేనగురుభిఃజలభరాద్గంభీరైరిత్యర్థః - స్తనితైఃగర్జితైఃదిగంతరేషువితేనేవితతైగ భావి (*) భావేలిట్ అకర్మకత్వంతు వైకల్పికం - అతఏవదిగంతరేష్విత్యధికరణత్వేన ప్రయోగః-అన్యథాకర్మత్వమేవస్యాత్ ॥౧౯ ॥పరీతి॥ పరిసురపతిసూనుధామఆవా

పజహారబద్ధబిందుస్సరజసతామవనేరపాంనిపాతః ॥ ౨౦ ॥ ప్రతిదిశమభిగచ్ఛ
తాభిమృష్టఃకకుభవికాససుగంధినానిలేన । నవఇవవిబభౌసచిత్తజన్మాగతధృ
తిరాకులితశ్చజీవలోకః ॥ ౨౧ ॥ వ్యథితమపిభృశంమనోహరంతీ పరిణతజంబు
ఫలోపభోగహృష్టా । పరభృతయువతిస్స్వనంవితేనే నవనవయోజితకంఠరా
గరమ్యమ్ ॥ ౨౨ ॥ అభిభవతిమనః కదంబవాయౌ మదమధురేవ శిఖండినాంని
నాదే । జనఇవనధృతేశ్చచాలజిష్ణుర్నహిమహతాంసుకరస్సమాధిభంగః॥౨౩॥
ధృతబిసవలయావళిర్వహంతీకుముదవనైక దుకూలమాత్తబాణా । శరదమల

నాశ్రమంప్రతి (*) పరితిలక్షణార్థేకర్మప్రవచనీయయోగాద్ద్వితీయా- యద్వా-పిభ
క్త్యర్థేవ్యయీభావః - వినార్థేఽన్యత్రతస్యాప్యవిరోధాత్ -తథాచ - సురపతిసూ
సుధామ్నిత్యర్థః సద్యః-మాలతీనాంజాతిలతానాం॥ని॥ సుమనామాలతీజాతిరిత్యమరః-
ముకుళానితముపదధత్ జనయన్ - విరళంయథాతథాబద్ధబిందుః అపాంనిపాతఃవృష్టిః-
అవనేస్సంబంధినీంసరజసతాం సరజస్కత్వం (*) అచతురేత్యాదినాసాకల్యార్థేవ్య
యీభావస్సమాసాంతనిపాతః - బహుర్వ్రీహ్యర్థస్తులక్ష్య తెఅవ్యయీభావదర్శనంతు
ప్రాయికమితికేచిత్ - అపజహారధూళింశమయామాసేత్యర్థః ॥౨౦॥ ప్రతిదిశమితి ॥
దిశిదిశిప్రతిదిశం(*)యథార్థేవ్యయీభావే - శరత్ప్రభృతిత్వాత్సమాసాంతః-అభిగ
చ్ఛతాసంవహతా- కకుభాన్యర్జుననకుసుమాని ॥ని॥ ఇంద్రద్రుఃకకుభోర్జునఇత్యమరః-
తేషాంవికాసాత్సుగంధి నామనోజ్ఞగంధేన - గంధస్యేత్త్వేతదేకాంత గ్రహణంప్రా
యికం- అనిలేనాభిమృష్టః-సంస్పృష్టః - అతఏవసచిత్తజన్మాకామాక్రాంతఇత్యర్థః- అత
ఏవ-గతధృతిఃవిగతధైర్యః-ఆకులితఃక్షుభితశ్చరతింప్రతీతిభావః-ఏవంభూతోజీవలోకః
నవఇవఅవస్థాంతరప్రాప్త్యాఅపూర్వఇవబభావిత్యుత్ప్రేక్షా॥ ౨౧॥ వ్యథితమితిభృశంవ్య
థితందుఃఖితమపిమనోహరంతీ - కిముతసుఖితమితిభావః - జంబ్వావికారఃఫలంజంబు॥
ని॥ జార్హ్వాతంచఫలేజంబ్వాజబూస్త్రీస్స్త్రీజంబుచజాంబవమిత్యమరః-జంబ్వాచేతిఫలేలుక్
తద్ధితలుకీతిహ్రస్వఃజంబుచతత్ఫలంచేతిసామాన్యవిశేషయోస్సమానిర్దేశః - యద్వాజం
బ్వాఃఫలమితివిగ్రహఃఇకోహ్రస్వోఽజ్యోగాలవస్యేతిహ్రస్వః- తస్యపరిణతస్యోపభోగేన
హృష్టాఅతఏవపరభృతయువతిఃకోకిలాంగనా - నవనవంసప్రకారంయథాతథాయో
జితేనసంపాదితేన - కంఠరాగేణకంఠమాధుర్యేణరమ్యం - శ్రావ్యమిత్యర్థః- స్వనం
వితేనేవపాస్వపిమధురాఃస్వరాఃకోకిలాయాఇతిప్రసిద్ధిః॥ ౨౨॥ అభిభవతీతి॥ కదంబ
వాయౌనీపకుసుమసంబంధినిమారుతే- మదమధురశిఖండినాంనినాదేచమనోభిభవతి
అభిహరతిసతి - జిష్ణుర్జయశీలః - అర్జునఃజనః పృథగ్జనఇవధృతేర్ధైర్యాత్ నచచాల
పక్షాఅపితదుద్దీపనాయనశేకురిత్యర్థః - హియస్మాన్మహతాంసమాధిభంగఃసుకరోన-
నకేనాపికర్తుంశక్యతఇత్యర్థః॥ ౨౩॥ ధృతేతి॥ బిసానివలయానివలయానీవతేషామావళి

తలేసరోజపాణౌ ఘనసమయేన వధూరివాలలంబే ॥ ౩౪ ॥ సమదశిఖిరుతాని హంసనాదైః కుముదవనాని కదంబపుష్పవృష్ట్యా । శ్రియమతిశయినీం సమేత్య జగ్ముర్గుణమహతాం మహతే గుణాయ యోగః ॥ ౩౫ ॥ సరజస మపహాయ కేతకీనాం ప్రసవముపాంతికనీప రేణుకీర్ణమ్ । ప్రియమధురసనాని షట్పదాళీ మలినయతిస్మ వినీల బంధనాని ॥ ౩౬ ॥ ముకుళితమతిశయ్య బంధుజీవం ధృత జలబిందుషు శాద్వలస్థలీషు । అవిరళ వపుషస్సురేంద్ర గోపా వికచ పలాశవన

ధృతాయయా సా- కుముదవనమేకం ముఖ్యం దుకూలమివ తద్వహంతీ- అత్తాని గృహీతాని బాణాని నీలీఝింటీకుసుమాని యయా సా- అత్తబాణా గృహీతశరా చ ॥ శ్లో ॥ గృష్ణీయాత్ప్రియాశరమితి స్మరణాత్ ॥ ని ॥ బాణా తు నీలీఝింట్యాం చేతి వైజయంతీ- శరద్వధూర్జాయేవ-ఘనసమయేన వర్షర్తునా- వరేణేతి శేషః అమలనలే నిర్మలోదరే- సరోజం పాణిరివ తస్మిన్నాలలంబే జగృహే (*) కర్మణి లిట్ - వధూవరసమాగమవదృతుసంధి రశోభతేత్యర్థః - అత్రాత్తబాణేతి నీలీఝింటీశరయోర్బాణయోరభేదాధ్యవసాయా చ్ఛ్లేషమూలాతిశయోక్తిరుపమాంగమిత్యనయోస్సంకరః ॥ ౩౪ ॥ అథ ఋతుసంధిం వర్ణయతి ॥ సమదేతి ॥ సమదశిఖిరుతాని మత్తమయూరకూజితాని- హంసనాదైః సమేత్య-తథా కుముదవనాని కదంబపుష్పవృష్ట్యా సమేత్య అతిశయినీం అతిశావతీం శ్రియం జగ్ముః- తథాహి - గుణమహతాం గుణాధికానాం యోగః పరస్పరసమాగమః- మహతే గుణాయ ఉత్కర్షాయ- భవతీతి శేషః-అత్ర ప్రపాద్యాంసమాలంకారః ॥ శ్లో ॥ సాసమాలంకృతిర్యోగే వస్తునోరనురూపయోరితి లక్షణాత్- సోపి చతుర్థపాదస్థేనార్థాంతరన్యాసేన స్వయమనర్థకేనాంగాంగిభావేన సంకీర్యతే ॥ ౩౫ ॥ సరజసమితి ॥ ప్రియమధురిష్టమకరందా-అనిత్యత్వాన్న సమాసాంతః పుల్లింగోత్తరపదో బహువ్రీహిరితి కేచిత్- నపుంసకస్యైవ మధుశబ్దస్య డరః ప్రభృతిషు పాఠాత్ ॥ శ్లో ॥ మకరందస్య మద్యస్య మాక్షికస్యాపి వాచకః । అర్ధర్చాదిగణే పాఠాత్పున్నపుంసకయోర్మధురితి - షట్పదాళిరుపాంతికే యాని నీపాని కదంబకుసుమాని తేషాం రేణుభిః కీర్ణం వ్యాప్తం- కించ-స్వతః సహరజసా సరజసం నత్వరజస్కమితి భావః - సాకల్యేఽవ్యయీభావః- అచతురేత్యాదినా నిపాతః- కేతకీనాం ప్రసవమపహాయ వినీలబంధనాని మలినవృంతాని - అసనాని ప్రియకపుష్పాణి- మకరందభరితానీతి శేషః ॥ ని ॥ సర్జకాసనబంధూకపుష్పప్రియకజీవకా ఇత్యమరః- మలినయతిస్మ - యథా వృంతాదన్యత్రాపి మాలిన్యం స్యాత్ తథా మధులోభాచ్ఛాదయామాసేత్యర్థః-నహి మధ్వాసక్తో మధులాభేనతి భూలిష్వాసజ్జతీతి భావః ॥ ౩౬ ॥ ముకుళితమితి ॥ ధృతాః జలబిందవో యాసు తాసు శాద్వలస్థలీషు శాదహరితప్రదేశేషు- అవిరళవపుషః స్థూలమూర్తయః- సురేంద్రగోపాః కీటవిశేషాః- ముకుళితం ముకుళీకృతం బంధుజీవం-బంధుజీవముకుళమిత్యర్థః ॥ ని ॥ బంధూకో బంధుజీవక ఇత్యమరః-అతిశయ్యాతి

శ్రియం సమీయుః ॥ ౨౭ ॥ అవిరళ ఫలినీవన ప్రసూనః కుసుమితకుంద సుగంధీ గంధ వాహః । గుణమసమయ జంచి రాయలేభే విరళ తుషార కణ స్తుషార కాలః॥ ౨౮ ॥ నిచయినిలవలీల తావికాసే జనయతిలోధ్రసమీర ణేచ హర్షమ్। వికృతిముపయయౌనపాండుసూనుశ్చలతినయాన్నజిగీష తాం హిచేతః॥ ౨౯॥ కతిపయ సహకార పుష్పరమ్య స్తనుతుహి నోల్పవినిద్రసింధువారః । సురభిముఖహిమాగమాంతశంసీసముపయయౌశి శిరఃస్మరైకబంధుః ॥ ౩౦ ॥ కుసుమ నగవనాన్యు పైతుకామా కిసల యినీమవలంబ్యచూత యష్టిమ్ । క్వణదళికుల

క్రమ్య-వికచపలాశ వనంవికసితకింశుకవనం॥ ని॥ పలాశేకింశుకఃపర్ణ ఇత్యమరః-తస్య శ్రియంతత్సదృశీంశ్రియమిత్యర్థః- అతఏవనిదర్శనాలంకారః- సమీయుఃప్రాపుః ॥ ౨౭॥ అథహేమంతంవర్ణయతి ॥ అవిరళేతి॥ అవిరళానిఘనానిఫలినీవనానాంప్రియంగువనానాంప్రసూనానియస్మిన్సః॥ ని ॥ ప్రియంగుఃఫలినీఫలీత్యమరః - కుసుమితైః కుందైః మాఖ్యకుసుమైస్సుగంధిగంధవాహోయస్మిన్సః॥ ని ॥ మాఖ్యంకుంద మిత్యమరః-శైశిరాణామపికుందానాం హేమంతేపి ప్రాదుర్భావసంభవాదవిరోధః - విరళతుషారకణ ఇతిప్రారంభోక్తిః - తుషారకాలోహేమంతఃచిరాయ అసమయఃఅకాలసంభవంగుణముత్కర్షంలేభే॥ ౨౮ ॥ నిచయినీతి॥ నిచయిన్యుపచయవతి- లవలీలతానాంవికాసే పుష్పవిజృంభణే-తథా- లోధ్రసమీరణేచహర్షంజనయతిసతి- పాండుసూనుఃవికృతింనోపయయౌకుతః-హియస్మాత్ జిగీషతాంజేతుమిచ్ఛతాంచేతః నయాన్నీతేః నచలతి- నహిక్రోధాక్రాంతేచేతసిశృంగారస్యావకాశః-తద్విరుద్ధత్వాద్రౌద్రస్యేతిభావః॥ ౨౯॥ కతిపయేతి ॥ కతిపయైరేవసహకారపుష్పైః చూతకుసుమైఃరమ్యః- నతువసంతవత్సస్సైర్నాపిహేమంతవద్విరళైరితిభావః- తనుతుహినః నతుహేమంతవద్బహుతుహినః నాపివసంతవద్వీతుహినఇతిభావః అల్పానికతిపయానివినిద్రసింధువారాణివికసితనిర్గుండీకుసుమానియస్మిన్సః- అత్రాపిసహకారవదభిప్రాయోద్రష్టవ్యః॥ ని॥ సింధువారేంద్రసురసానిర్గుండీంద్రాణికేత్యపీత్యమరః- ఇత్థంసురభిముఖంవసంతప్రారంభం- హిమాగమాంతంహేమంతావసానంశంసతిసూచయతీతితథోక్తః- స్మరస్యైకబంధుః ముఖ్యసహకారీఉభయర్తుధర్మసంపత్త్యేతిభావః- శిశిరస్సముపయయౌ॥ ౩౦ ॥ అథవసంతావతారమాహ॥ కుసుమేతి ॥ కుసుమప్రధానానాంనగానాంవృక్షాణాం- కుసుమానాం నగావృక్షాః తేషాంవా-వనానిఉపైతుం ఆరోఢుంకామోయస్యాస్సా॥ని॥ శైలవృక్షౌనగావగావిత్యమరః [*] లుంపేదవశ్యమః కృత్యేతుంకామమనసోరపీతిమకారలోపః- వసంతలక్ష్మీః - కిసలయినీంపల్లవినీంచూతయష్టించూత శాఖాంసఖీమివేతిభావః - ఆవలంబ్యఅవష్టభ్య-అన్యథా ఆరోఢుమశక్యత్వాదితిభావః- క్వణదళిలంకుసూపురమివయస్యాస్సాపథోక్తానలీ- అన్యత్రఅళికులవన్నూపురం- నళినీవనేషు - పదంనిరాసేనిదధే

నూపురంనిరాసేనలీనవనేషుపదంవసంతలక్ష్మీః ॥ ౩౧ ॥ వికసిత కుసుమాధరం హసంతీంకురవకరాజివధూంవిలోకయంతమ్। దదృశురివ సురాంగనా నిషణ్ణం సశరమనంగమశోకపల్లవేషు ॥ ౩౨ ॥ ముహురనుపతతా విధూయమానంవిరచితసంహతి దక్షిణానిలేన । అళికుల మలకాకృతింప్రపేదే నళినముఖాంతవిసర్పి పంకజిన్యాః ॥ ౩౩ ॥ శ్వసనచలితపల్లవాధరోష్ఠేనవనిహితేర్ష్యమివావధూనయంతి । మధుసురభిణి షట్పదేన పుష్పేముఖ ఇవసాల లతావధూశ్చుచుంబే ॥ ౩౪ ॥ ప్రభవతిసతదా పరోవిజేతుం భవతిజితేంద్రియ తాయదాత్మరక్షా । అవజితభువనస్తథాహి లేభేసితతురగేవిజయం నపుష్పమాసః ॥ ౩౫ ॥

లేషుప్రథమంప్రాదురాసీదిత్యర్థః - ఉపసర్గాదస్యత్యూహ్యోర్వేత్యాత్మనేపదం - అత్ర ప్రకృతవసంతలక్ష్మీవిశేషణసామర్థ్యాదప్రస్తుతనాయికావ్యవహారసమారోపాత్సమాసోక్తిరలంకారః ॥ ౩౧॥ వికసితేతి॥ వికసితఃవిశ్లిష్టఃకుసుమమేవాధరోయస్మిన్కర్మణి తద్యథాతథాహసంతీంస్మయమానాంకురవకరాజిరేవవధూఃతాంవిలోకయంతంకాముకతయేతిభావః అతఏవఅశోకపల్లవేషుపల్లవసంస్తరేషునిషణ్ణంస్థితమిత్యర్థః - రిరంసయేతిశేషః సశరంనిత్యజయిత్వాదితిభావః - ఇత్థంశృంగారవీరయోరేకాధికరణభూతం అనంగంసురాంగనాఃదదృశుఃసాక్షాదద్రాక్షురివేత్యుత్ప్రేక్షా ॥ అశోకాద్యవలోకనాన్మదనసాక్షాత్కారాదివమహాత్మనఃక్షోభస్తాసామాసీదిత్యర్థః-అత్రరూపకోత్ప్రేక్షయోస్సంసృష్టిః॥ ౩౨॥ ముహురితి॥ అనుపతతాఅనుధావతా - దక్షిణానిలేనమలయమారుతేన- ముహుర్విధూయమానంచాల్యమానం- విరచితానంహతిర్యస్యతత్ - సంఘీభూతమిత్యర్థః - పంకజిన్యాఃయన్నలినంముఖమివతస్యాంతస్వివసర్పిప్రాంతచారిఅళికులంకర్తృ- అలకాకృతిమలకసాదృశ్యంప్రపేదే॥ ౩౩॥ శ్వసనేతి॥ షట్పదేనసాలలతానర్జతరుశాఖావధూరివసాలలతావధూః॥ని॥ సాలస్సర్జతరుస్స్మృతఇతివిశ్వః - శ్వసనేనవాయునానిశ్వాసేనచలితఃపల్లవాధరోష్ఠః అధరోష్ఠఇవపల్లవఃయత్రతస్మిన్ (*) ఓత్వోష్ఠయోస్సమాసేవాపరరూపంవాచ్యం - మధునామకరందేనమద్యేనచసురభిణిపుష్పేముఖఇవతంయథాతథా- విహితేర్ష్యంకృతకోపమితిక్రియావిశేషణంతథాఅవధూనయంతికంపయంతీ (*) ధూఞ్ ప్రీఞోర్నుగ్వావక్తవ్యఇతిణిచినుగాగమః - చుచుంబేచుంబితాః - అత్రశ్వసనశబ్దార్థమధురశబ్దార్థయోశ్చాభేదాధ్యవసాయాత్ శ్లేషమూలాతిశయోక్తిస్సాచోపమాంగమిత్యనయోస్సంకరః ॥ ౩౪॥ ప్రభవతీతి॥ పరఃశత్రుః - తదా తస్మిన్కాలేవిజేతుంనప్రభవతినశక్నోతి - యదాజితేంద్రియతాఇంద్రియజయిత్వంఆత్మరక్షాభవతివిద్యతే-తథాహి-అవజితభువనఃత్రైలోక్యవిజయ్యపి- పుష్పమాసఃవసంతః-సితతురగేఅర్జునేవిషయే - విజయంనలేభే - అతోజితేంద్రియాదుర్జయాఇతిభావః- విశేషేణసామాన్యసమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసః ॥ ౩౫॥ అథగ్రీష్మంవర్ణయతి॥

కథమివతవసమ్మతిర్భవిత్రీసమమృతుభిర్మునినావధీరితస్య । ఇతివిరచిత మల్లి
కావికాసఃస్మయత ఇవస్మమధుంనిదాఘకాలః ॥ ౩౬ ॥ బలవదపి బలంమిథో
విరోధిప్రభవతినైవ విపక్షనిర్జయాయ । భువన పరిభ వీనయత్తదానీంత
మృతుగణః క్షణమున్మనీచకార ॥ ౩౭ ॥ శ్రుతిసుఖముపవీణితం సహాయైర విరళ
లాంఛనహారిణశ్చకాలాః । అవిహితహరిసూనువిక్రియాస్త్రిదశ వధూషుమ

కథమితి॥ విరచితమల్లికావికాసఃనిదాఘకాలఃగ్రీష్మః - ఋతుభిర్వర్షాదిభిఃసమం-మునినా
అవధీరితస్యతిరస్కృతస్యతవసమ్మతిర్లోకేయోగ్యత్వేనానుమతిః - కథమివభవిత్రీకథంచి
దపినభవిష్యతీత్యర్థః - ఇతీత్థంమధుంవసంతం॥ ని॥ చైత్రేచైత్రేవసంతేచజీవేకోశేప
ధుస్స్మృతఇతివిశ్వః - స్మయతేస్మేవజహాసకిమివేత్యుత్ప్రేక్షా[*] లట్స్మ ఇతిభూతార్థే
లట్ - ప్రహాసస్యశుభ్రత్వేనకవిప్రసిద్ధేః - మల్లికావికాసత్వస్యహాసత్వేనాధ్యవసాయః-
అత్రఋతుభిస్సమమవధీరితస్యేత్యత్రఅభేదాధ్యవసాయమూలాస హోక్తిరలంకారః -
సంబంధిభిన్నత్వేదస్యాస్యావధీరణస్యాభిన్నతయా ధ్యవసాయాత్తదేవావధీరణమసమ్మతి
జ్ఞ్వారాస్మయోత్ప్రేక్షాభీజమిత్యనయోరంగాంగిభావేనసంకరః॥ ౩౬ ॥బలవదితి॥ బలవ
ద్బలమపి - ప్రకృష్టగామీతియావత్ మిథోవిరోధిపరస్పరస్పర్ధిబలంసైన్యం॥ ని॥ వరూధి
నీబలంసైన్యమిత్యమరః- విపక్షనిర్జయాయ శత్రువిజయాయ- నప్రభవతినశక్నోత్యేవ
అలమర్థయోగాచ్చతుర్థీ - శత్రూన్ జేతుమిత్యర్థః - కుతః- యస్మాద్భువనా
నాంపరిభవీవిజేతాపి(*) జివృక్షిత్యాదినా ఇనిప్రత్యయః - ఋతుగణఃతదానీంతమర్జు
నంక్షణమపినోన్మనీచకార-అనున్మనసమున్మనసంచ కారేత్యర్థః[*]అరుమనన ఇత్యా
దినాఅభూతతద్భావేచ్విప్రత్యయః - నలోపశ్చ - అస్యచ్వావితీకారః-విశేషేణసామా
న్యసమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసః ॥ ౩౭ ॥ ఏవంతటస్థోద్దీపనసామగ్రీవిఫలేత్యుక్త్వా
సంప్రతివిపరీతాచజాతేత్యాహ॥ శ్రుతీతి॥ సహాయైస్తాసాంహాకరైఃగంధర్వైః - కృత
మితిశేషః[*]నలోకేత్యాదినాషష్ఠీ ప్రతిషేధేకర్తరితృతీయా - శ్రుతిసుఖంశ్రోత్రమ
ధురండపవీణితంవీణాయాగానం[*] సత్యాపపాశేత్యాదినావీణా శబ్దాణ్ణిజంతాద్భా
వేక్తః - అవిరళైఃబహుభిఃలాంఛనైఃపూర్వోక్తైఃఫలకుసుమాదిచిహ్నైః - హారిణఃమనో
హరాఃకాలాఃవసంతాద్యృతవశ్చఅవిహితా అకృతాహరిసూనోరర్జునస్య విక్రియామ
నోవికృతిర్త్యైస్తానితథాభూ తానిసంతి [*] నపుంసకమనపుంసకేతాదినా నపుంసకైక
శేషః - ప్రత్యుతత్రిదశవధూషుమనోభవంవితేనుఃవిస్తారయామాసుః - సోయంప్రహ
ర్తాథముపకల్పితంస్వాయుధంస్వాత్మానమేవప్రహరతీతిన్యాయవజ్జాతఇతిభావః-అత్ర
మునివిక్రియార్థప్రారంభే స్త్రీణాంస్వవిక్రియారూపానర్థోత్పత్తికథనా ద్ద్వితీయో
విషమాలంకారః - తథాచసూత్రం - విరూపకార్యానర్థయోరుత్పత్తిర్విరూపఘటనాచ్చ

నోభవం వితేనుః॥ ౩౮ ॥ సదళతి నిచయే తథోత్పలానాం నచవిషమచ్ఛదగుచ్ఛయూధికాను। అభిరతి ముపలేభిరే యథాసాం హరితన యావయవేషలోచనాని॥ ౩౯ ॥ మునిమభి ముఖతాంని నీషవోయాస్సముపయయుః కమనీయతాగుణేన। మదనముపసథేస ఏవతాసాందురధిగమాహిగతిః ప్రయోజనానామ్॥ ౪౦ ॥ ప్రకృతమనుససారనాభినేయంప్రవికసదంగుళీపాణిపల్లవంవా। ప్రథమముపహితంవిలాసిచక్షుఃసితతురగే నచచాలనర్తకీనామ్ ॥ ౪౧ ॥ అభినయమనసస్సురాంగనాయానిహిత మలక్తక వర్తనాభితామ్రమ్ । చరణమభి

విషమాలంకారఇతి॥ ౩౮॥ తటస్థపదాలంబనగుణోపిఃపరీతోభూదిత్యలోకద్వయేనాహ-సేత్యాదినా॥ ఆసాంవిలోచనాని-హరితయా వయవేషుయథాతథాదళతివికసతిఉత్పలానాంనిచయేఅభిరతింనోపలేభిరేనప్రాపుః- విషమచ్ఛదగుచ్ఛాఃసప్తపర్ణస్తబకాఃయూధికాగిరిమల్లికాఃతాసుచఅభిరతింనోపలేభిరే॥ ని ॥సప్తపర్ణోవిశాలత్వక్ఛారదోవిషమచ్ఛదఇత్యమరః- తథారమణీయత్వాత్తదవయవానామిత్యర్థః - ఇతిత్రుఃప్రీతిరుక్తా॥౩౯॥ అథమనస్సంగంసూచయతి॥ మునిమితి॥ యాఃస్త్రియః కమనీయతాసౌందర్యంసైవగుణతేన - మునిమర్జునంఅభిముఖతాంవశ్యతాంనినీషవోనేతుమిచ్ఛవః - సముపయయుః-తాసాంసమునిరేవమదనముపదధేజనయామాస - తథాహి - ప్రయోజనానాముద్దేశ్యార్థానాందతిఃపరిణతిఃదురధిగమాహిదుర్జ్ఞేయాఖలు - అతఃక్వచిద్భవతిక్వచిదన్యథాభవతీతిభావః॥ ౪౦ ॥ అథాసామనుగమేవకార్యతః ప్రపంచయతి॥ ప్రకృతమితి ॥ విలాసినవిలాసనర్తకీనాంసంబంధి [*] శిల్పినిష్ణాన్నితిష్వప్సరోత్యయః-నృత్తిఃనిరంబిభ్యాపివేతినియమఃచక్షుఃకర్తృ - ప్రకృతంప్రక్రాంతంఅభినేయంఅభినేతవ్యంరసభావాదికంనానుససార - సచ్ఛదూషణం - తదాగత్యైవ దృష్టిప్రయోగనియమాదితి భావః - తథాప్రవికసదంగుళితత్ప్రయోజ్యహస్తానుసారేణప్రచలదంగుళికంయత్పాణిపల్లవంతద్వాతదపి-నానుససార- సచదోషః - యతోహస్తతో దృష్టిరితినియమాదితి భావః॥ని॥వాస్యాద్వికల్పోపమయోరేవార్థేచసముచ్చయ ఇతివిశ్వః. కింతుప్రథమంప్రవేశఏవ-సితతురగేఅర్జునే- ఉపహితంసన్నచచాలతత్రైవలగ్నంతస్థౌ - రాగాంధైర్నకించిత్కరణీయమనుసంధీయత ఇతిభావః॥౪౧॥ అభినయేతి॥ అభినయోరసభావాదివ్యంజకచేష్టావిశేషః॥ ని॥ వ్యంజకాభినయాసమావిత్యమరః - తత్రమనోయస్యాస్తస్యాః-వ్యాసంగాద్భృంగపాతమజానంత్యాఇత్యర్థః- సురాంగనాయాఃసంబంధి-అలక్తకవర్తనేనలాక్షారసరంజనేనఅభితామ్రంనిహితంన్యస్తంచరణంషట్పదాళిఃకర్త్రీ-స్ఫుతానవలోహితపంకజానాంశంకా ప్రత్యగ్రశోకనదభ్రమేయయాసాఅభిపపాతఅభిధావతిస్మ-అత్రషట్పదాళేఃస్త్రీచరణేపంకజభ్రమాభిధానాద్భ్రాంతిమదలంకారః.

పపాతషట్పదాళీధృతనవలోహితపంకజాభిశంకా॥ ౪౨ ॥ అవిరళమలసేషు నర్తకీనాం ద్రుతపరిషిక్తమలక్తకం పదేషు । సవపుషమివ చిత్తరాగ మూహుర్నమితశిఖానికదంబకేసరాణి॥ ౪౩ ॥ నృపసుత మభితస్సమన్మథాయాః పరిజనగాత్రతిరోహితాంగయష్టేః । స్ఫుటమభిలషితం బభూవవధ్వా వదతిహి సంవృతిరేవకామితాని ॥ ౪౪ ॥ అభిమునిసహసాహృతేపరస్యా ఘనమరుతా జఘనాంశుకైకదేశే । చకితమవసనోరు సత్రపాయాః ప్రతియువతీరపివిస్మయంనినాయ॥ ౪౫ ॥ ధృతబిసవలయే నిధాయపాణౌ ముఖమధిరూషితపాండుగండలేఖమ్ । నృపసుతమపరాస్మరాభితాపాద మధుమదాలసలోచనంనిదధ్యౌ ॥ ౪౬॥ సఖిదయితమిహానయేతిసామా ప్రహితవతీకుసుమేషుణాభితప్తా

తేనచోపమావ్యజ్యత ఇత్యలంకారేణాలంకారధ్వనిః ॥ ౪౨॥ అవిరళమితి॥ నమితశిఖానినతాః శిఖాః పాదపీడనాన్నమితాగ్రాణికదంబకేసరాణినీపకుసుమాని వకుళకుసుమానిచ యద్వా- కదంబానాం కేసరాణి- రంగపూజాదత్రానితిశేషః- అవిరళంసాంద్రంయథా తథాద్రుతఃసరాగోష్మణానితీసఃఅతఏవపరిషిక్తఃప్రస్విన్నః తంద్రుతపరిషిక్తం- నర్తకీనాం- అలసేషుపదేషు పాదన్యాసేషు అలక్తకంలాక్షారాగంసవపుషం మూర్తిమంతంచిత్తరాగంఉత్కంఠయాబహిర్నిస్సృతంమునివిషయమనురాగమివేత్యుత్ప్రేక్షా- ఊహుర్వహంతిస్మ॥ ౪౩ ॥ అథాసాంశృంగారచేష్టాః కథయతి॥ నృపేతి ॥ నృపసుతమభితః అర్జునాభిముఖంపరిజనస్యసఖీజనస్య గాత్రేణతిరోహితాలజ్జాయాస్వాకారగుప్త్యాఅంతర్హితాఅంగయష్టిర్గాత్రయష్టిర్యయాతస్యాఃసమన్మథాయావధ్వాః అభిలషితంమునింప్రత్యనురాగఃస్ఫుటంబభూవ - నచసంవృతేరభివ్యక్తిర్విరుద్ధేతివాచ్యమిత్యాహ - యతఃసంవృతిసమ్యగ్గోపనమేవకామితాన్యనురాగాన్- కామయతేర్భావే క్తః- వదతిప్రకటయతీత్యర్థః-అయమనురాగస్యస్వభావః- యద్యయాచేష్టయాసంవ్రీయతే సైవాస్యప్రకాశికేతిభావః॥౪౪॥అభిమునీతి॥ అభిమునిమునిసమక్షం-ఘనేనమరుతా - జఘనాంశుకస్యైకదేశేసహసాహృతేసతి-సత్రపాయాఃసలజ్జాయాఃఅపరస్యాస్సంబంధి - అవసనానిరావరణా-ఊరూయస్మిన్ తత్ చకితంభయసంభ్రమః ఆశ్చర్యంప్రతియువతీఃసపత్నీరపివిస్మయంనినాయ-కిముతఅన్యజనమిత్యపిశబ్దార్థః-నతుమునిమిత్యాశయః॥ ౪౫ ॥ ధృతేతి॥ అపరాస్త్రీ- స్మరాభితాపాద్ధేతోఃధృతానిబిసాన్యేవవలయానియేనతస్మిన్- పాణౌఅధిరూషితేచందనాదిచర్చితే - పాండుగండలేఖంగండస్థరేఖాయస్యతన్ముఖంనిధాయారోప్య-మధుమదేమధునదరక్షితే- తథాప్యలసేలోచనేయస్మిన్ కర్మణితద్యథాతథా-నృపసుతంనిదధ్యౌపశ్యతిస్మ॥ని॥నిర్వర్ణనంతునిధ్యానందర్శనాలోకనేక్షణమిత్యమరః॥౪౬॥అథపంచభిఃమునింప్రతిదూతీవాక్యమాహ ॥ సఖీత్యాది ॥ కుసుమేషు

హృదయమహృదయానసామపూర్వంభవదుపకంఠముపాగతం వివేద॥ ౪౬॥ చిరమపికలితాన్యపార యంత్యాపరిగదితుంపరిశుష్యతా ముఖేన । గతఘృణ గమితానిసత్సఖీనానయనయుగైస్సమమార్ద్రతాం మనాంసి॥ ౪౭ ॥ అచకమ తనపల్లవాంధరిత్రీంమృదుసురభిం విరహయ్య పుష్పశయ్యామ్ । భృశమరతిమ వాప్యతత్రచాస్యాస్తవసుఖిత ముపైతుమంకమిచ్ఛా॥ ౪౮ ॥ తదన ఘతనుర

నాకానేన - అభితప్తాపీడితాసానాయికా- హేసఖిదయతంమునిమిహానయేతిమాంప్ర హితవతి- భవదంతికంప్రేషితవతీ- కింత్వవిమృశ్యకారిణీయమిత్యాహ- హృదయమితి- అహృదయాఅమనస్కా - తద్ధృదయస్యత్వద్గతత్వాదితిభావః - అతఏవసా పూర్వంప్రా గేవభవదుపకంఠంత్వత్సన్నిధిముపాగతం హృదయంస్వచిత్తంనవివేదనామ - నామసంభా వనాయాం- అతోమత్ప్రేషణంవ్యర్థం అంతరంగాద్బహిరంగస్యదుర్బలత్వాదితిభావః- ఏతేనమనస్సంగ ఉక్తః చక్షుఃప్రీతిస్తుప్రాగేవ సర్వాసాముక్తేతినపృథగుచ్యతే॥ ౪౬ ॥ ర్యా॥శ్లో॥ దృఙ్మనస్సంగసంకల్పోజాగరఃకృశతారతిః । హ్రీత్యాగోన్మాదమూర్ఛాంతా ఇత్యనంగదశాదశ- తత్రావ్యవస్థాద్వయమభ్యధాయి- అన్యాఅపికాశ్చిత్కవిరస్యైర పేక్ష్యేణసూచయతి॥ చిరమిత్యాది ॥ చిరంబహుకాలంకలితాన్యాలోచితాన్యపిసందే శార్థబుద్ధ్యాయోజితాన్యపి-వచనానీతిశేషః యద్వా-అవకలితానిఆలోచితాని-పరిశు ష్యతాముఖేనేతికరుణోక్తిః- పరిగదితుంలపితుంఅపారయంత్యాఅశక్నువంత్యాతయా- హేగతఘృణదయాహీన- ఇత్థంబుద్ధ్వాప్యపనీతదయోద్యాపినానుకంపసఇతిభావః- సత్స ఖీనాంఅకృత్రిమసఖీనాంమనాంసినయనయుగైస్సమం ఆర్ద్రతాంగమితాని - ఉభయమపి గమితమిత్యర్థః - శోకబాష్పాభ్యామితిభావః - అథసఖీశోకోక్త్యామూర్ఛా వస్థాసూ చ్యతే - శోకబాష్పరూపకారణభేదాత్ప్రతియోగిభేదాచ్చ ఆర్ద్రత్వభేదేప్యభేదాధ్యవ సాయః- తన్మూలాచేయంనయనయుగైఃసమమితిసహోక్తిరలంకారః ॥ ౪౭ ॥ అచకమ తి ॥ కించమృద్వీసురభిశ్చయాతాంమృదుసురభింపుష్పశయ్యాం విరహయ్యవిహాయతన పల్లవాంధరిత్రీంఅచకమతకాంక్షతిస్మ- తస్యాస్తతోపిశీతలత్వాదితిభావః- కమేర్ణిజం తాల్లుఙ్ - ణిశ్రిద్రుస్రుభ్యఃకర్తరిచఙితిద్విర్భావఇతికేచిత్ - తదాఅచీకమతేతిప్రసంగ స్స్యదతోణిజ్భావపక్షేకమేశ్చేశ్చఙ్వక్తవ్యఇతివక్తవ్యాచ్చఙిరూపమేతత్-అస్యాఃనాయి కాయాఃతత్రచతస్యాంధరిత్ర్యామపిభృశమరతిందుఃఖమవాప్యసుఖయతీతిసుఖఃమృదుః శ్శీతళశ్చయస్తంసుఖశీతంతవ అంకముత్సంగం ఉపైతుంప్రాప్తుం ఇచ్ఛాఅభిలాషః- వర్తతఇతిశేషః-ఇత్యౌత్సుక్యంకథితం- అత్రారతిజాగరానువ్యక్తా- అత్రైకస్యానా యికాయాఃక్రమేణపుష్పశయ్యాద్యనేకాధారసంబంధకథనాత్పర్యాయః పర్యాయాలం కారః॥శ్లో॥ క్రమేణైకమనేకస్మిన్నాధారేవర్తతేయది। ఏకస్మిన్నథవానేకంపర్యాయా లంకృతిర్ద్విధేతిలక్షణాత్ । ౪౮ ॥ తదితి ॥ తత్తస్మాత్తస్యాః దురవస్థాస్థితత్వాద్ధేతోః-

స్తుసాసకామావ్రజతిపురాహిపరా సుతాంత్వదర్థే । పునరపిసులభంతపో
నురాగీయువతిజనఃఖలునాప్య తేనురూపః ॥ ౫౦ ॥ జహిహి కఠినతాంప్రయ
చ్ఛంవాచంననుకరుణా మృదుమాన సంమునీనామ్ । ఉపనతమవధీరయంత్య
భవ్యాః సనిపుణమేత్యకయాచిదేవమూచే॥ ౫౧ ॥ సలలితవలితత్రికాభిరామా
శిరసిజసంయమనాకులైకపాణిః । సురపతితనయేపరానిరాసే మనసిజజైత్ర

హే అనఘనిష్పాప - తనుః కృతేతికాశ్యాఽవస్థాకథనం - సానాయికాసకామాసఫల
మనోరథాఅస్తు-హియస్మాత్ త్వమేవఅర్థఃప్రయోజనంవస్తువాయస్యతస్మిన్ త్వదర్థే
నిమిత్తేసతీతిశేషఃత్వాముద్దిశ్యేత్యర్థః - పరాసుతాంనిష్ప్రాణత్వం-పురా వ్రజతి వ్రజి
ష్యతిమరిష్యతీత్యర్థః - తథాచత్వన్నిమిత్తహత్యయా అనఘత్వవ్యాఘాతః స్యాదితి
భావః (*) యావత్పురానిపాతయోర్లడితిభవిష్యదర్థేలట్ - ఇదంచదశమావస్థాప్ర
దర్శనం- నచతపోఽవిఘ్నాచ్ఛేత్తవ్యమిత్యాహ॥ పునరితి॥ పునరపికాలాంతరే॥ని॥ పునర
ప్రథమేభేదఇతిశాశ్వతః- తపస్సులభంఅనురాగీఅనురూపోయోగ్యశ్చయువతిజనస్తునాప్య
తేనలభ్యతేఖలు॥ ౫౦॥ ఏవంప్రలోభితస్యాపిమునేర్మాననమసహమానానత్యాహ॥జహి
హీతి॥కఠినతాంకాఠిన్యంనిష్ఠురత్వం-జహిహిత్యజేత్యర్థః [*] జహాతేరాచహావితి
కారః-వాచంప్రయచ్ఛసంభాషస్వేత్యర్థః-మునీనాంమానసంపునః- యువతిషుకరుణా
మృదుననుదయార్ద్రంఖలు - కించ- తేఅభవ్యాఃనిర్భాగ్యాఃఉపనతమయత్నోపపన్నం-
విషయమితిశేషః-అవధీరయంత్యవమన్యంతే - ఏవముక్తప్రకారేణకయాచిద్దూత్యాఏత్య
సమీపమాగమ్యసోఽర్జునఃనిపుణంచతురంయథాతథాఊచేఅభిదధే-అత్రపంచశ్లోక్యాం
విప్రలంభశృంగారస్యౌత్సుక్యనామ్నోవ్యభిచారిభావస్యచాపునరుక్తిః- అనౌచిత్యేననా
యికాయాఃప్రవృత్తేఃరసాభాసోనుసంధేయః- తదుక్తం॥ శ్లో॥ ఏకత్రైవానురాగశ్చే
త్తిర్యక్షుమ్లేచ్ఛగతోఽపివా। యోషితోబహుసక్తిశ్చరసాభాసస్త్రిధామతఇతి- తన్నిబంధనా
దూర్జస్వ్యలంకారః-తథాచసూత్రం- రసభావతదాభాసతత్ప్రశమనానాంనిబంధనే
రసవత్ప్రేయఊర్జస్విసమాహితానీతి- రసనిబంధేరసవదలంకారః-భావనిబంధనేప్రకా
శాలంకారః- రసాభాసభావాభాసనిబంధనేఊర్జస్వ్యలంకారః- తత్ప్రశమననిబంధనే
సమాహితాలంకారఇతిసూత్రార్థః ॥ ౫౧॥ సలలితేతి॥ సలలితంసవిలాసంయథాతథా
వలితేనవివర్తితేనత్రికేణకటిభాగేన॥ని॥ పృష్ఠవంశాధరేత్రికమిత్యమరః- అభిరామా
రమణీయా-శిరసిజాఃశిరోరుహాః(*) సప్తమ్యాంజనేర్డఇతిడప్రత్యయః- అమూర్ధమస్త
కాత్ స్వాంగాదకామఇత్యలుక్ - ఉపపదమితిఙ్సమాసః- ఏతేనమనసిజోవ్యాఖ్యాతః-
తేషాంసంయమనేబంధనేప్రత్యవస్థాపనేఆకులోవ్యగ్రః వ్యాదితఃఏకఃపాణిర్యస్యాస్సా
అపరాస్త్రీ - సురపతితనయేఅర్జునే- జేతైవజైత్రః- జైతృశబ్దాత్తృన్నంతాత్ప్రజ్ఞాది
భ్యశ్చేత్యణ్ప్రత్యయః- మనసిజస్యజైత్రశ్శరఃతంతథాభూతంవిలోచనస్యార్ధమేకదేశం

శరంవిలోచనార్థమ్ ॥ ౫౨ ॥ కుసుమితమి వలంబ్యచూత ముచ్చై స్తురిభ కుంభ పృథు స్తనాన తాంగీ । తదభిముఖమనంగచాప యష్టిర్విసృతగుణేవసము న్నినామకాచిత్ ॥ ౫౩ ॥ సరభసమవలంబ్యనీలమన్యావిగళితనీవివిలోలమంత రీయమ్ । అభిపతితుమనాససాధ్వసేవచ్యుతరశనాగుణసందితావతస్థే ॥ ౫౪ ॥ యదిమనసిశమః కిమంగచా పశ్శఠవిషయా స్తవవల్లభానము క్తిః । భవతుదిశ తినాన్యకామి నీభ్య స్తవహృదయేహృద యేశ్వరావకాశమ్ ॥ ౫౫ ॥ ఇతివిష మితచక్షుషాభిధాయస్ఫురదధరోష్ఠమసూయయాకయాచిత్ । అగణితగురు

కటాక్ష్యమిత్యర్థః - నిరాసేవిససజా-తీ ప్రతతీ॥ ౫౨॥ కుసుమితమితి॥ ఇభకుంభవత్ పృథుభ్యాం స్తనాభ్యాం ఆనతమంగలయస్యాస్సా [*] అంగగాత్ర కంతేభ్యశ్చేతిజీష్- కాచిత్తనుః తన్వీ(*) వోర్వ్యాసుతోగుణవచనాదితివికల్పాన్నజీష్-సకుసుమంకుసుమితం ఉచ్చైరున్నతంచూతమవలంబ్య - అతఏవచూతలతాయో గాద్విసృతో విస్తృతో గుణో జ్యాయస్యాస్సా॥ని॥ విసృతంవిస్తృతంతతం। మౌర్వీజ్యాశింజినీగుణఇతి చామరః-అనంగ చాపయష్టిః మన్మథస్యధనుర్లదేవ- ఆకృష్టముక్తేతిభావః- తస్యఅర్జునస్యఅభిముఖంసము న్నినామనమజ్జజృంభే అంగభంగంచకారేత్యర్థః (అతఏవభ్రష్టగుణత్వాత్తస్మైసాన రురుచేఇతిభావః॥ ౫౩॥ సరభసమితి॥ అన్యాఽవిగళితనీవివిశ్లథబంధనం- అతఏవవిలోలం స్వస్థానచలితం - నీలమంతరీయంపరిధానమవలంబ్యహస్తేనగృహీత్వా - సరభసంసత్వరం అభిపతితుంమనోయస్యాస్సాతథోక్తా అర్జునంగంతుముద్యుక్తేత్యర్థః - తథాపిససా ధ్వసేవనతువస్తుతః ససాధ్వసా- కింతుచ్యుతేనగళితేనరశనాగుణే సందితాబద్ధాసతీఅవ తస్థేస్థితా॥ని॥ బద్ధేసందానితంమూతముద్ధితంసందితంసితమిత్యమరః (*) ద్యతే-కర్మ ణిక్తః - ద్యతిస్యతిమాస్థామితీకారః- స్వపదాత్ప్రస్తమేఖలాగుణసంచానితచరణయుగ ళేవతద్వ్యాజేనఅవతస్థే॥౫౪॥ అథకాచిద్యుగ్మేనాహ ॥ యదీత్యాది॥ తవమనసిశమః శాంతిర్యది- అస్తీతిశేషః- అంగభో- చాపఃకింకిమర్థమిత్యర్థః- కింతు- హే శఠ వంచక-తవవిషయాఃశబ్దాదయః- వల్లభాఃప్రియాః ముక్తిస్తునవల్లభా-తదేతద్గ్రథయి తుమాహ- భవతు- కోదోష ఇతిశేషః- యద్యహంరాగితహి కింభవతీర్నగణయామీతి శంకానివారయతి- హృదయేశ్వరా కాచిత్తవప్రేయసీ- తవహృదయేమనసిఅన్యకామినీ భ్యఃప్రత్యంతరేభ్యః-అవకాశంనదిశతినప్రయచ్ఛతి-ప్రత్యంతరాసక్త్యానాస్మాన్గణయ సి-నతువైరాగ్యాత్-తదర్థమేవాయంతేసకలః ప్రయాసోపీత్యర్థః॥౫౫॥ ఇతీతి॥ ఇతీత్థం అసూయయామాత్సర్యేణ- స్ఫురన్నధరోష్ఠోయస్మిన్కర్మణి తథాఅభిధాయ- విషమిత చక్షుషాఆకులీకృతదృష్ట్యాకించ-అగణితాగురవఃఆచార్యాదయోమానోభిమానఃలజ్జా భయయాతయాకయాచిత్ - అసావర్జునః - స్వయంహస్తేనైవశ్రవణోత్పలేన కణ్ఠా పూరీకృతమవలయేన ఉరసితవష్టు తేనైవ హతః- ఉరోహననంచహృదయేశ్వరావనతి

మానలజ్జయా సౌస్వయమురసిశ్రవ ణోత్పలేనజఘ్నే ॥ ౫౬ ॥ సవినయమప
రాభిసృత్యసా చిస్మితసుభగైకల సత్కపోలలక్ష్మీః । శ్రవణనియ మితునతంనిద
ధ్యౌసకలమివాసకలేనలోచనేన ॥ ౫౭ ॥ కరుణమభిహితంత్రపానిరస్తాత్తదభి
ముఖంచవి ముక్తమశ్రుతాభిః । ప్రకుపితమభిసారణేను నేతుం ప్రియమియ
తీహ్యబలా జనస్యభూమిః ॥ ౫౮ ॥ అసకలసయనేక్షితా నిజాగతమలసంపరి
పాండుతావిషాదః। ఇతివివిధమియాయతాసుభూషాంప్రభవతిమండయితుం
వధూరనంగః ॥ ౫౯ ॥ అలసపద మనోరమం ప్రకృత్యాజితకలహంస వధూ
గతంప్రయాతమ్ । స్థితమురు జఘనస్థలాతి భారా దుదిత పరిశ్రమపిష్మేతేక్షే

తధియా॥ ౫౬॥ సవినయమితి॥ అపరా-సవినయంఅనౌద్ధత్యేన-సాచితిర్యగభిసృత్యసమీ
పంగత్వా- స్మితేనసుందరహాసేనసుభగాస్సుందరావికాలసంత్యాః కపోలలక్ష్మ్యోయస్యా
స్సాసతీ - బహువచనోత్తరపదోబహువ్రీహిః - అన్యథాకప్ప్రత్యయ ఇత్యుక్తంప్రాక్-
శ్రవణనియమితేనశ్రోత్రనిరుద్ధప్రసారేణకర్ణాంతప్రాపిలేన-తావదాయతేనేత్యర్థః
అసకలేన అసమగ్రపాతేనలోచన నేత్రేణతం మునింధనంజయః సకలమివ సమగ్రప్రా
యంయథాతథానిదధ్యౌపశ్యతిస్మ-కటాక్షేణైవగాఢముద్రాక్షీదిత్యర్థః-ఏషుశ్లోకేషు
భావాభావనిబంధనాదూర్జస్వ్యలంకారః - ఔత్సుక్యమత్రభావః - అభాసత్వంచా
స్యావిరక్తేమునావనా చిత్యాదిత్యుక్తకప్రాగేవ ॥ ౫౭ ॥ అథాసాంమునిపిలోభనముప
సంహరతి॥కరుణమితి॥ తాభిఃస్త్రీభిః తదభిముఖంమునిసమక్షంకరుణందీనం అభిహితం
ఉక్తం- త్రపానిరస్తాత్యక్తా-కింబహునా- అశ్రుచవిముక్తం-తతః పరంనకించిద్విధేయ
మస్తీతిభావః-కుతః- హియస్మాదబలాజనస్య అభిసారణేసమాగమవిషయేప్రకుపితం-
అననుకూలంప్రియమనునేతుంఅనుకూలయితుంఇయతీభూమిరేతావతీసీమా - సాధనా
నాంపరమావధిరితియావత్- నాతోధికాస్తీత్యర్థః- అర్థాంతరన్యాసోలంకారః॥౫౮॥
అథాసామనురాగదైర్ఘ్యంనిగమయతి॥ అసకలేతి॥అసకలనయనేక్షితానినయనార్ధ
విలోకితాని - లజ్జాత్రీడా-అలసంగతంమందంగమనం- పరిపాండుతాపాండువర్ణత్వం-
విషాద ఇష్టానవాప్తినిమిత్తశ్చిత్తభంగ ఇత్యేవంప్రకారంవివిధంనానావిధచేష్టితం [*]
నపుంసకమనపుంసకేత్యాదినానపుంసకైకత్వం - తాసుభూషామియాయేతిభావప్రాధా
న్యేనయోజ్యం-తథాపి- అనంగోవధూర్మండయితుంప్రభవతి-సర్వావస్థాస్వితిశేషః
అతస్తాసామనంగభూషితానామఖిలంభూషణమేవేతిభావః॥ ౫౯ ॥అథదానీమేతాసాం
త్రిభిర్మునివిలోభనప్రయాసవైఫల్యమాహ॥అలసేతి॥ వధూనాంసంబంధిప్రకృత్యాస్వభా
వతఏవఅలసైఃఅపటుభిఃపదైఃపాదవిన్యాసైః మనోరమం-అతఏవజితానితిరస్కృతాని
కలహంసవధూనాంకలహంసాంగనానాంగతానియేనతత్ప్రయాతంగమనం - ఉరుణః
విపులస్యజఘనస్థలస్య అతిభారాత్ అతిగౌరవాత్ ఉదితేనఉద్భూతేనపరిశ్రమేణక్లమేనజి
ష్ణోరిత్యంతిరేష్వార్థిషేవిత్యాదావత్ ఏతత్సర్వమశిక్షితఇత్యర్థశ్చ - సర్వత్రవా

తం వా ॥ ౬౦ ॥ భృశకుసుమశరేషుపాతమోహాదనవసితార్థపదాకులాభిలాపః । అధికవితతలోచనం వధూనామయుగపదున్నమితభ్రువీక్షితం వా ॥ ౬౧ ॥
రుచికరమపి నార్థవద్బభూవ స్తిమితసమాధిశుచౌ పృథాతనూజే । జ్వలయతి మహతాం మనాంస్యమర్షే న హి లభతేఽవసరం సుఖాభిలాషః ॥ ౬౨ ॥ స్వయం సంరాధ్యైవం శతమఖమఖండేన తపసా పరోచ్ఛిత్త్యా లభ్యామభిలషతి లక్ష్మీం హరిసుతే । మనోభిస్సోద్వేగైః ప్రణయవిహతిధ్వస్తరుచయస్సగంధర్వా ధామ త్రిదశవనితాస్స్వం ప్రతియయుః ॥ ౬౩ ॥...........................*

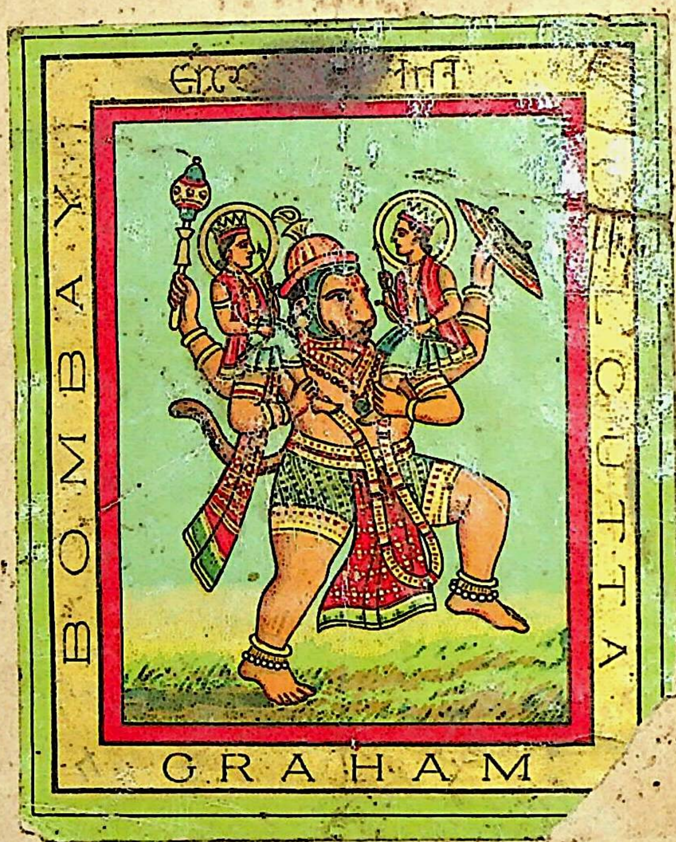
ఇతి శ్రీభారవికృతౌ కిరాతార్జునీయే మహాకావ్యే- దశమస్సర్గః

శబ్దస్సముచ్చయే॥ ౬౦॥ భృశేతి ॥ తథా భృశేన గాఢేన కుసుమశరస్య కామస్య- ఇషూణాం పాతేన అభిఘాతేన యో మోహో మూర్ఛా తస్మాద్ధేతోః - అనవసితార్థైః అర్ధోచ్చారణాదనవధారితాభిధేయైః దగ్ధైః సుప్తిఙంతపదైః ఆకులః సంకీర్ణః - అభిలాపః వాక్యప్రయోగశ్చ - సల్లాప ఇతి యావత్ - తథా అధికవితతే అతివిస్తృతే లోచనే యస్మిన్ తత్- అయుగపత్పర్యాయేణ ఉన్నమితే భ్రువౌ యస్మిన్ తత్తథోక్తం .- హ్రస్వో నపుంసకస్యేతి హ్రస్వః - వీక్షితం వా వీణం చ॥ ౬౧॥ రుచికమితి॥ పూర్వోక్తం సర్వం రుచికరం స్పృహాస్పదమపి సత్ ॥ ని ॥ రుచిః కాంత్యర్చిషో ర్భాసి స్త్రియాం శోభాస్పృహార్థయోరితి వైజయంతీ- స్తిమితే అనస్థిరేణ సమాధియోగేన శుచౌ శుద్ధే నిర్వికారచేతసీత్యర్థః- పృథాతనూజే అర్జునే విషయే అర్థవత్ సప్రయోజనం - న బభూవ- తస్య రుచికరం నాభూదిత్యర్థః తథాహి- మహతాం ధీరాణాం మనాంసి అమర్షే క్రోధే జ్వలయతి సతి- సుఖాభిలాషః వసతి మవకాశం న లభతే హి రౌద్రస్య శృంగారవిరోధిత్వాదితి భావః- అత్ర కుశకే అర్థాంతరన్యాసోఽలంకారః॥ ౬౨॥ స్వయమితి॥ ఏవం హరిసుతే అర్జునే స్వయం అఖండేన అస్ఖలితేన తపసా శతమఖమింద్రం సంరాధ్య ప్రీణయిత్వేత్యర్థః - పరోచ్ఛిత్త్యా శత్రువధేన లభ్యాం సాధ్యాం లక్ష్మీం రాజ్యలక్ష్మీం అభిలషతి సతి సోద్వేగైః కార్యసిద్ధ్యభావాత్సనిర్వేదైః మనోభిరుపలక్షితా - కించ ప్రణయవిహత్యా ప్రార్థనాభంగేన ధ్వస్తరుచయః నష్టకాంతయః- సగంధర్వాః త్రిదశవనితాః- స్వం ధామ స్థానం ప్రతియయుః- శిఖరిణీవృత్తమేతత్ ॥ శ్లో॥ రసై రుద్రైశ్ఛిన్నా యమనసభలాగశ్శిఖరిణీతి లక్షణాత్ ॥ ౬౩॥.............. *

ఇతి శ్రీపదవాక్యప్రమాణ పారావారపారీణ శ్రీమహోపాధ్యాయకోలచల మల్లినాథసూరివిరచితాయాం కిరాతార్జునీయవ్యాఖ్యాయాం ఘంటాపథసమాఖ్యాయాం- దశమస్సర్గః.............................*

దశమస్సర్గస్సమాప్తః-

BOMBAY
GRAHAM

